

บทที่ ๔

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลพระธรรมคำสอนเกี่ยวกับการพูดที่ค้นคั่น้อมนำมา มาจากพระไตรปิฎก จำนวนทั้งสิ้น ๑,๐๗๓ ข้อธรรม โดยกำหนดประเด็น หรือหัวข้อสำคัญในการศึกษาวิเคราะห์ตามแนวคิดแบบจำลององค์ประกอบกระบวนการติดต่อสื่อสารของ ทาสเวลล์ เพื่อรวบรวมเป็นองค์ความรู้เรื่องราวทศศตวรรษแนวพุทธ ผลของการศึกษาวิเคราะห์และการสังเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมได้จากการศึกษาวิจัยในแต่ละหัวข้อสำคัญจะนำเสนอตามลำดับหัวข้อ ดังนี้ คือ

๑. ความนำ
๒. พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับผู้พูด
๓. พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับสารที่ใช้ในการพูด
๔. พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับภาษาที่ใช้ในการพูดสื่อสาร
๕. พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับผู้ฟัง
๖. พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับผลของการพูดสื่อสาร

รายละเอียดของเนื้อหาในแต่ละหัวข้อมีดังต่อไปนี้

๑. ความนำ

เนื้อความในอรัมภบทนี้มีสาระ ว่าด้วยการกล่าวคำกราบสักการบูชาและการกล่าวบทสรรเสริญในคุณพระพุทธรเจ้า พระบรมศาสดาในพุทธศาสนา คุณพระธรรม คุณพระสงฆ์ จากนั้นจะเป็นการกล่าวถึงกำเนิดของมนุษย์ กำเนิดของสังคัมมนุษย์ และสาเหตุปัญหาเกี่ยวกับการพูดสื่อสารในสังคัมมนุษย์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

บทสรรเสริญคุณพระพุทธรเจ้า คุณพระธรรม คุณพระสงฆ์

๑. ความหมายและที่มาของพระนามพระพุทธรเจ้า พระบรมศาสดา

คำ พุทธะ ในคำว่า พระพุทธรเจ้าพระองค์นั้น...หมายถึง พระผู้มีพระภาค ผู้เป็นพระสยัมภู ไม่มีใครเป็นอาจารย์ ตรัสรู้ซึ่งสิ่งทั้งหลายเอง ในธรรมทั้งหลายอันพระองค์ก็ไม่เคยดับมาก่อน ทรงบรรลุความเป็นพระสัมพันธัญญ์ในเพราะความตรัสรู้นั้น และทรงถึงความเป็นผู้ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย ส่วนคำว่า พุทธโธ... ที่มีชื่อว่าเป็นพระพุทธรเจ้าเพราะอรรถว่า ตรัสรู้ซึ่งสิ่งทั้งหลาย เพราะอรรถว่าให้หมู่สัตว์ตรัสรู้ เพราะเป็นพระสัมพันธัญญ์ เพราะเป็นผู้เห็นธรรมทั้งปวง เพราะเป็นผู้ทรงรู้อริยเหตุ เพราะเป็นผู้เบิกบาน เพราะเป็นผู้สิ้นอาสวะ เพราะเป็นผู้ไม่มีอุปกิเลส เพราะเป็นผู้ปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะเป็นผู้ปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว เพราะเป็นผู้ปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะเป็นผู้ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะเป็นผู้เสด็จไปตามเอกายนมรรค เพราะเป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม ชื่อว่าเป็นพระพุทธรเจ้า เพราะเว้นจากความไม่รู้ เพราะได้เฉพาะความรู้ พระนามว่า พุทธโธนี้ พระมารดา พระบิดา พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโยคโหดสมณะ พราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้ พระนามว่า พุทธโธนี้ เป็นวิโมกข์ขันดินาม (พระนามมีในอรหัตผลในลำดับแห่งอรหัตมรรค) เป็นสังนิบาบัญญัติ (บัญญัติที่เกิดเพราะทำแจ่มแจ้งซึ่งพระอรหัตผลและธรรมทั้งปวง) พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัมพันธัญญ์คุณ ฌณแห่งโพธิพลกษัตริย์ของพระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว (เล่ม ๒๕(ส) ข้อ (๘๕๓) หน้า ๔๓๕)

ส่วนคำว่า พระบรมศาสดา คือ พระผู้มีพระภาคผู้นำพวก นายหมู่ย่อมพาพวกให้ข้ามกัณดาร คือ ให้ข้ามพ้นกัณดารคือโจร กัณดารคือสัตว์ร้าย กัณดารคืออุปัทภิกขภัย กัณดารคือที่ไม่มีน้ำ ให้ถึงภูมิสถานปลอดภัย ฉันทิ พระผู้มีพระภาคผู้นำพวก ย่อมนำสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามกัณดาร คือ ให้ข้ามผ่านพ้นกัณดาร คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเวทะ ทุกข์ โทมนัส และ

อุบายาส และกัณคารคือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส และทุจริต และที่รกชฎ คือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต ให้ถึงอมตนิพพาน อันเป็นภูมิสถานปลอดภัย ฉะนั้น เหมือนกัน ด้วยเหตุอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่า เป็นผู้นำพวก

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาค เป็นผู้นำ แนะนำเนื่อง ๆ ให้รู้ชอบ คอยสอดส่อง เฟ่ง ดู ให้เลื่อมใส แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า เป็นผู้นำพวก

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ยังมรรคที่ยังไม่เกิดดี ให้เกิดดี ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงรู้จักมรรค ทรงทราบมรรค ทรงฉลาดในมรรค ก็แหละในบัดนี้ พระสาวกทั้งหลาย เป็นผู้ดำเนินตามมรรค เป็นผู้ประกอบในภายหลัง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่าเป็นผู้นำพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระศาสดา ผู้ทำ ส่วนสุดแห่งปัญหาทั้งหลาย (เล่ม ๓๐ (ส) ข้อ (๖๕๖) หน้า ๒๔๖-๒๔๗)

๒. การกล่าวคำกราบสักการบูชาพระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์

๒.๑ พุทธศาสนิกชน ควรกล่าววาจาในการกราบสักการบูชาพระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์ ดังนี้

“ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น” (เล่ม ๑ (ว) หน้า ๑)

ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธรูปเป็นสรณะ ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นสรณะ ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ

แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธรูปเป็นสรณะ ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นสรณะ ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ

แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธรูปเป็นสรณะ ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นสรณะ ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๑) หน้า ๑)

๒.๒ พุทธศาสนิกชน ควรกล่าวคำบูชาคุณพระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์ ดังนี้

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วย วิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งซึ่งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งไปกว่า เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม

พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว อันผู้ปฏิบัติพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน

พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรง เป็นผู้ปฏิบัติดี เป็นผู้ปฏิบัติชอบ คือ อุนฺธฺรสี อนุชฺชกฺคเณตํ^๑ นี้พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ควรของค่านับ เป็นผู้ควรของต้อนรับ เป็นผู้ควรทำอัญชลี เป็นนาบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า (เล่ม ๑๐ (ต) ข้อ (๘๕) หน้า ๘๑-๘๒)

นอกจากการกล่าวคำกราบสักการบูชาตามที่กล่าวข้างต้นแล้ว บริษัทที่ที่เป็นพุทธศาสนิกชนจะต้องปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมด้วย จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้สักการะเคารพนับถือบูชาพระพุทธเจ้าอย่างยอดเยี่ยม ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ว่า

ผู้ใดแต่จะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกาก็ตาม เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นชื่อว่าสักการะเคารพนับถือบูชาตถาคตด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม (เล่ม ๑๐ (ต) ข้อ (๑๒๕) หน้า ๑๑๒)

๓. การกล่าวคาถาสวดดีพระพุทธเจ้า

คาถาที่มีผู้นำนามากกล่าวสวดดีพระผู้มีพระภาคในพระไตรปิฎกมีปรากฏเป็นจำนวนมาก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

...อุบาลีคฤหบดี... ได้กล่าวกะนิกรนถ์นาฏบุตรว่า ท่านจงฟังพระคุณของพระผู้มีพระภาคที่ข้าพเจ้าเป็นสาวก

ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นนักปราชญ์ ปราศจากโมหะ ทรงทำลายเครื่องกิเลสตรึงใจได้ ทรงขำระมาร ไม่มีทุกข์ มีจิตเสมอด้วยดี มีมารยาทอันเจริญ มีพระปัญญาดี ทรงข้ามกิเลสอันปราศจากความเสมอได้ ปราศจากมลทิน

ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้ไม่มีความสงสัย มีพระทัยดี ทรงคายโลกามิสได้แล้ว ทรงบันเทิง ทรงมีสมณธรรมอันทำสำเร็จแล้ว ทรงเกิดเป็นมนุษย์ มีพระสรีระเป็นที่สุด เป็นพระไม่มีผู้เปรียบได้ ปราศจากธุลี

^๑ หมายถึง บุคคลผู้ชื่อว่าโสคาบัน บุคคลผู้ปฏิบัติทำให้แจ้งซึ่งโสคาปัตติผล บุคคลชื่อว่าสกทาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล บุคคลผู้ชื่อว่าอนาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล บุคคลผู้ชื่อว่าอรหนต์ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหนต์ผล (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๗) หน้า ๕๒)

ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้ไม่มีความสงสัย ทรงเทียบแถม ทรงแนะนำสัตว์ เป็นสารถิอันประเสริฐ ไม่มีผู้อื่นยิ่งไปกว่า มีธรรมอันงามหมดความเคลือบแคลง ทรงนำแสงสว่าง ทรงตัดมานะเสียได้ ทรงมีพระวิริยะ

ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้องอาจ ไม่มีใครประมาณได้ มีพระคุณลึกซึ้ง บรรลุถึงญาณ ทรงทำความเกษม ทรงมีพระญาณ ทรงตั้งอยู่ในธรรม ทรงสำรวมพระองค์ดี ทรงล่วงกิเลสเป็นเครื่องข้อง ผู้พ้นแล้ว

ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้ประเสริฐ ทรงมีเสนาสนะอันสงบ มีสังโยชน์สิ้นแล้ว ผู้พ้นแล้ว ทรงมีพระปัญญาเครื่องคิดอ่าน ทรงมีพระญาณ เครื่องรู้ ผู้ลดตรงคือมานะเสียได้ ปราศจากราคะ ผู้ฝึกแล้ว ผู้ไม่มีกรรมเครื่องหน่วง

ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นพระญาติที่ ๗ ผู้ไม่หลงโลก ทรงไตรวิชา เป็นสัตว์ประเสริฐ ทรงล้างกิเลสแล้ว ทรงฉลาด ประสมอักษรให้เป็นบทคาถา ทรงระงับแล้ว มีพระญาณอันรู้แล้ว ทรงให้ธรรมทานก่อนทั้งหมด ทรงสามารถ

ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นอรियะ มีพระองค์อบรมแล้ว ทรงบรรลุคุณที่ควรบรรลุ ทรงแสดงอรรถให้พิสดาร ทรงมีสติ ทรงเห็นแจ้ง ไม่ทรงยวบลง ไม่ทรงฟูขึ้น ไม่ทรงห้วนไหว ทรงบรรลุความเป็นผู้ชำนาญ

ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้เสด็จไปดีแล้ว ทรงมีมาน ไม่ทรงปล่อยจิตไปตาม ทรงบริสุทธิ์ ไม่ทรงสะดุ้ง ปราศจากความกลัว สงัดทั่ว ทรงบรรลุธรรมอันเลิศ ทรงข้ามได้เอง ทรงยังสัตว์อื่นให้ข้ามได้

ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้สงบแล้ว มีพระปัญญากว้างใหญ่เสมอด้วยแผ่นดิน มีพระปัญญาใหญ่หลวง ปราศจากโลก ทรงดำเนินปฏิบัติเหมือนพระพุทธรเจ้าในปางก่อน เสด็จไปดีแล้ว ไม่มีบุคคลเปรียบ ไม่มีผู้เสมอเหมือน ทรงแก้แล้วกล้า ผู้ละเอียด สุขุม

ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้ตัดค้นหาได้ขาด ทรงตื่นอยู่ ปราศจากควัน ผู้อันค้นหาและทักขิไม่ฉาบเทาได้ ผู้ควรรับการบูชา ทรงได้พระนามว่ายักกะ* เป็นอุดมบุคคล มีพระคุณไม่มีใครข้งได้ เป็นผู้ใหญ่ ทรงถึงยศอย่างยอดเยี่ยม (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๘๒) หน้า ๖๒-๖๓)

* เพราะแสดงอานุภาพได้ หรือเพราะไม่ปรากฏพระองค์

...พราหมณ์โศณทัณฑะ ได้กล่าวสวดอิติปิโสพระพุทธเจ้าต่อหน้ากับพราหมณ์ต่างเมือง ๕๐๐ คน ว่า

...ท่านพระโคตมพระองค์นั้น... พระองค์เป็นผู้มีศีล มีศีลประเสริฐ มีศีลเป็น กุศล ประกอบด้วยศีลเป็นกุศล พระองค์มีพระวาจาไพเราะ มีพระสำเนียงไพเราะ ประกอบด้วย วาจาของชาวเมืองสละสลวยหาโทษมิได้ ให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความได้ชัด... พระองค์มีปรกติกกล่าว เชื้อเชิญ เกรจาผูกไมตรีช่างปราศรัย พระพักตร์ไม่สยิว เบิกบาน มีปรกติตรัสก่อน...(เล่ม ๕ (๕) ข้อ (๑๘๒) หน้า ๑๒๑)

กาลาสวดที่สาวกกลั่นกรองร้อยเรียงขึ้นมา กล่าวยกย่องขับร้องสรรเสริญบูชา พระพุทธเจ้า ดังตัวอย่างที่นำมาแสดงข้างต้นนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีประมาณน้อย ยังตำหนัก ดังความต่อไปนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อปุถุชนกล่าวชมตถาคต จะฟังกล่าวด้วยประการใดนั้น มี ประมาณน้อยนักแล ยังตำหนัก เป็นเพียงศีล... (เล่ม ๕ (๕) ข้อ (๒) หน้า ๓)

เป็นเพียงศีลเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อปุถุชนกล่าวชมตถาคต ฟังกล่าว เช่นนี้ว่า

๑. พระสมณโคดม ละการฆ่าสัตว์ วางทัณฑะ วางศาสตรา มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่

๒. พระสมณะโคดม ละการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ รับแต่ของที่ เขาให้ ต้องการแต่ของที่เขาให้ ไม่ประพฤตินเป็นขโมย เป็นผู้สะอาดอยู่

๓. พระสมณะโคดม ละกรรมเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกล เว้นขาดจากเมถุนกรรม อันเป็นกิจของชาวบ้าน (เล่ม ๕ (๕) ข้อ (๓) หน้า ๓-๔)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง เมื่อปุถุชนกล่าวชมตถาคต ฟังกล่าวเช่นนี้ว่า

๔. พระสมณะโคดม ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง ดำรง คำสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลักฐาน ควรเชื่อได้ ไม่พูดลวงโลก

๕. พระสมณะโคดม ละคำส่อเสียด เว้นจากคำส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้วไม่ไป บอกรข้างโน้น เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้าวกัน หรือฟังจากข้างโน้น แล้วไม่มาบอกรข้างนี้ เพื่อให้ คนหมู่นี้แตกร้าวกัน สมานคนที่แตกร้าวกันบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง

ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน

๖. พระสมณะโคดม ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ เพราะหู ชวนให้รัก จับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ

๗. พระสมณะโคดม ละคำเพื่อเชื่อ เว้นขาดจากคำเพื่อเชื่อ พุคถูกกาล พุคแต่คำที่เป็นจริง พุคอิงอรรถ พุคอิงธรรม พุคอิงวินัย พุคแต่คำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร (เล่ม ๘ (๓) ข้อ (๔) หน้า ๔)

กาลาสคฺคิตามที่นำมาแสดงข้างต้นนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีประมาณน้อย ยังดำนักยังมีธรรมอย่างอื่นที่ลึกซึ้งเห็นได้ยาก ซึ่งสาวกควรนำมากล่าวสคฺคิตรรเสริญให้ถูกตามความเป็นจริงโดยชอบ ดังความต่อไปนี้

คูกรภิกษุทั้งหลาย ยังมีธรรมอย่างอื่นอีกแลที่ลึกซึ้งเห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียดรู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้กล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ (เล่ม ๘(๓) ข้อ (๒๖) หน้า ๑๑)

ดังนั้นการจะกล่าวกาลาสคฺคิตพระผู้มีพระภาคให้ถูกต้องตามความเป็นจริงโดยชอบ พุทธศาสนิกชนสมควรกล่าวสคฺคิตตามที่ พระพุทธองค์ตรัสไว้ ดังนี้

...คูกรภิกษุทั้งหลาย เรารู้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว จึงแสดงธรรม ไม่รู้ไม่แสดง แสดงธรรมมีเหตุ ไม่ใช่แสดงธรรมไม่มีเหตุ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ไม่ใช่แสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์ คูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรารู้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว จึงแสดงธรรม ไม่รู้ไม่แสดง แสดงธรรมมีเหตุ ไม่ใช่แสดงธรรมไม่มีเหตุ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ไม่ใช่แสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์ ท่านทั้งหลายควรทำโอวาท ควรทำอนุศาสน์ ก็แหละท่านทั้งหลาย ควรที่จะยินดี ควรที่ชื่นชม ควรที่จะโสมนัสว่า พระผู้มีพระภาคตรัสรู้เองโดยชอบ พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว พระสงฆ์ปฏิบัติชอบแล้ว (เล่ม ๒๐ (๓) ข้อ (๕๖๕) หน้า ๒๖๔)

...บุคคลเมื่อจะกล่าวให้ถูก พึงกล่าวคำนั้นกะเราเท่านั้นว่า สัตว์ผู้มีความไม่หลง เป็นธรรมดา เกิดขึ้นในโลก เพื่อประโยชน์แก่อุฏลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อแก่อุฏล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (เล่ม ๑๒ (๓) ข้อ (๔๖) หน้า ๒๘)

นอกจากนี้พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนอีกว่า ในคำสดุดีที่บุคคลกล่าวสรรเสริญ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์นั้น สาวกทั้งหลายควรปฏิบัติตนให้ได้ตามนั้นด้วย

...คุณกริกษุทั้งหลาย คนพวกอื่นจะฟังกล่าวชมเรา ชมพระธรรมหรือชมพระสงฆ์ ในคำชมนั้น คำที่จริง เธอทั้งหลายควรปฏิญาณให้เห็นโดยความเป็นจริงว่า นั่นจริง แม้เพราะเหตุนี้ นั่นแท้ แม้เพราะเหตุนี้ แม้คำนั้นก็มีในเราทั้งหลาย และคำนั้นจะหาได้ในเราทั้งหลาย (เล่ม ๘ (๓) ข้อ (๑) หน้า ๓)

๔. พระพุทธเจ้าตรัสสอนเกี่ยวกับหลักสำคัญของการพูด

หลักสำคัญเกี่ยวกับการพูดที่ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนไว้ มีปรากฏในความต่อไปนี้

...พระราชกุมารพระนามว่า อภัย ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระตถาคตพึงตรัสพระวาจา อันไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของคนอื่นบ้างหรือหนอ (เล่ม ๑๓ (๓) ข้อ (๕๓) หน้า ๗๑)

สมัยนั้นแลเด็กอ่อนเพียงได้แต่นอน นั่งอยู่บนตักของอภัยราชกุมาร ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะอภัยราชกุมารว่า คุณกรราชกุมาร ท่านจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน ถ้ากุมารนี้อาศัยความเปลวของพระองค์ หรือของหญิงพี่เลี้ยง ฟังน้ำไม้หรือก้อนกรวดมาใส่ปาก พระองค์จะพึงทำเด็กนั้นอย่างไร

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันจะฟังนำออกเสีย ถ้าหม่อมฉันไม่อาจจะนำออกได้แต่ทีแรก หม่อมฉันก็จะเอามือซ้ายประคองศีรษะแล้วงอนิ้วขวาควักไม้หรือก้อนกรวด แม้พร้อมด้วยเลือดออกเสีย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะหม่อมฉันมีความเอ็นดูในกุมาร (เล่ม ๑๓ (๓) ข้อ (๕๔) หน้า (๗๒-๗๓))

คุณกรราชกุมาร ตถาคตก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมรู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้วาจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้วาจาจริง วาจาแท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น ในข้อนั้น ตถาคตย่อมรู้กาลที่จะพยากรณ์ว่าจานั้น ตถาคตย่อมรู้วาจาไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น ตถาคตย่อมรู้

วาจาที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอใจของผู้อื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้วาจาที่จริงที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอใจของผู้อื่น ในข้อนั้น ตถาคตย่อมรู้กาลที่จะพยากรณ์วาจานั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตถาคตมีความเอ็นดูในสัตว์ทั้งหลาย (เล่ม ๑๓ (ต) ข้อ (๕๕) หน้า ๗๓)

๕. พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้มนุษย์ยึดตนและธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง

...ธรรมและวินัยอันใด เราแสดงแล้ว ปฏิบัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา (เล่ม ๑๐ (ต) ข้อ (๑๔๑) หน้า ๑๒๓)... พวกเธอจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ จงมีธรรมเป็นเกาะ เป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด (เล่ม ๑๐ (ต) ข้อ (๕๓) หน้า ๘๖)

๖. ผู้ที่ยึดปฏิบัติตามธรรมะของพระพุทธเจ้าย่อมมีแต่ความรุ่งเรือง

ดังพุทธพจน์ที่กล่าวอุปมาในความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในสารทสมัยเดือนท้ายแห่งฤดูฝน ในอากาศอันโปร่งปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์ลอยอยู่ในท้องฟ้า กำจัดมืดอันมีอยู่ในอากาศทั้งสิ้นย่อมส่องสว่าง แผลแสงไฟโรจน์ แม้ฉันใด ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมสมาทานนี้มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากต่อไป กำจัดแล้วซึ่งวาทะของประชาชน คือ สมณะและพราหมณ์เหล่าอื่น ย่อมสว่างรุ่งเรืองไฟโรจน์ ฉะนั้นเหมือนกัน (เล่ม ๑๒ (ต) ข้อ (๕๓๔) หน้า ๔๐๖)

กำเนิดของมนุษย์

เรื่องราวเกี่ยวกับกำเนิดของมนุษย์ตามที่กล่าวในพระไตรปิฎกมีรายละเอียดอธิบายไว้อย่างพิสดาร ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ จะนำเสนอเฉพาะคำอธิบายเกี่ยวกับกำเนิดของมนุษย์ในลักษณะโลกียะ คือ กายมนุษย์ในแง่สรีระของผู้พูด และผู้ฟังตามที่กล่าวถึงในองค์ประกอบกระบวนการสื่อสารค่านวาทวิทยาโดยสังเขป ดังนี้

๑. ความหมายของกายมนุษย์

นิยามความหมายของคำว่า “กายมนุษย์” มีลักษณะดังนี้ คือ

...ที่ชื่อว่ากายมนุษย์ ได้แก่ จิตแรกเกิดขึ้น คือ ปฐมวิญญานปรากฏในท้องแห่งมารดาตราบเท่าถึงกาลเป็นที่ตาย อตภาพระหว่างนี้ชื่อว่ากายมนุษย์ (เล่ม ๑ (ว) ข้อ (๑๘๑) หน้า ๒๕๕)

๒. ลักษณะการก่อกำเนิดของกายมนุษย์

ลักษณะการก่อกำเนิดของกายมนุษย์ สรุปได้ดังนี้ คือ

๒.๑ เกิดจากความประสมพร้อมกันแห่งปัจจัย ๓ ประการ กล่าวคือ

...เพราะความประสมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการ ความเกิดแห่งทารกก็มี ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่กันแต่มารดายังไม่มียศและทารกที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารกก็ยังไม่มาก่อน ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามียศ แต่ทารกที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารกก็ยังไม่มาก่อน เมื่อใดมารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามียศด้วย ทารกที่จะมาเกิดปรากฏด้วย เพราะความประสมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการอย่างนี้ ความเกิดแห่งทารกจึงมี (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๔๕๒) หน้า ๓๔๒)

๒.๒ ลักษณะของกายทารกขณะอยู่ในครรภ์

พระพุทธเจ้าได้ ตรัสอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับกายทารกขณะอยู่ในครรภ์ มารดาจนกระทั่งคลอดออกมา ไว้ดังนี้

(ถ้า) ท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า รูปหาใช่ชีพไม่ สัตว์นี้จะประสมร่างกายนี้ ได้อย่างไรหนอ กระดูกและก้อนเนื้อจะมาแต่ไหน สัตว์นี้จะติดอยู่ในครรภ์ได้อย่างไร (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๘๐๒) หน้า ๒๔๘)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รูปนี้เป็นกลดก่อน จากกลดเป็นอัมพุทะ จากอัมพุทะเกิดเป็นเปติ จากเปติเกิดเป็นมณะ จากมณะเกิดเป็น ๕ ปุ่ม (ปัญจสาขา) ต่อจากนั้นมี ผม ขน และเล็บ (เป็นต้น) เกิดขึ้น มารดาของสัตว์ในครรภ์บริโภคน้ำ โภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดา ก็ยังอรรถภาพให้เข้าไปด้วยอาหารอย่างนั้นในครรภ์นั้น (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๘๐๓) หน้า ๒๔๘)

...มารดาอย่ารักษาทารกนั้นด้วยท่อน้ำเดือนบ้าง สิบเดือนบ้าง เมื่อล่วงไปเก้าเดือนหรือสิบเดือน มารดาก็คลอดทารกผู้เป็นภาระหนักนั้น ด้วยความเสียวชีวิตมาก และเสียวทารกผู้เป็นภาระหนักนั้น ด้วยโลหิตของตน ด้วยความเสียวชีวิตมาก (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๔๕๒) หน้า ๓๔๒)

๒.๓ ส่วนประกอบของร่างกายมนุษย์

ส่วนประกอบของร่างกายมนุษย์ ประกอบด้วยมหาภูต ๔ และธาตุ ๖ ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...กายของเรานี้แลมีรูป ประกอบด้วยมหาภูต^๔ เกิดแต่มารดาบิดา เติบโตขึ้น ด้วยข้าวตอกและขนมสด ไม่เที่ยง ต้องอบ ต้องนวดพั้น มีอันทำลายและกระจัดกระจายเป็น ธรรมดา และวิญญาณของเรานี้ก็อาศัยอยู่ในกายนี้ เนื่องจากอยู่ในกายนี้ (เล่ม ๕ (๓) ข้อ (๒๓๕) หน้า ๑๗๕)

...คนเรานี้มีธาตุ ๖ นั้น ...ธาตุนี้มี ๖ อย่าง คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ (เล่ม ๑๔ (๓) ข้อ (๖๗๕) หน้า ๓๒๘)

...ปฐวีธาตุเป็นไฉน คือ ปฐวีธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็ปฐวีธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่ สิ่งที่แน่นแข็ง กำหนดได้มีในตน อาศัยตน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่แน่นแข็งกำหนดได้มีในตน อาศัยตน (เล่ม ๑๔ (๓) ข้อ (๖๘๔) หน้า ๓๒๕)

...อาโปธาตุเป็นไฉน คือ อาโปธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็อาโปธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่ สิ่งที่เอิบอาบ ซึมซาบไป กำหนดได้มีในตน อาศัยตน คือ ดิ เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่เอิบอาบ ซึมซาบ กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน (เล่ม ๑๔ (๓) ข้อ (๖๘๕) หน้า ๓๓๐)

...เตโชธาตุเป็นไฉน คือ เตโชธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็เตโชธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่ สิ่งที่อบอุ่น ถึงความเร่าร้อน กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ธาตุที่เป็นเครื่องยังกายให้อบอุ่น ยังกายให้ทรุดโทรม ยังกายให้กระวนกระวาย และธาตุที่เป็นเหตุให้ของที่กินที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้มแล้ว ถึงความย่อยไปด้วยดี หรือแม้สิ่งอื่น ไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่อบอุ่น ถึงความเร่าร้อน กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน (เล่ม ๑๔ (๓) ข้อ (๖๘๖) หน้า ๓๓๐)

...วาโยธาตุเป็นไฉน คือ วาโยธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็วาโยธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่ สิ่งที่พัดผันไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจออก ลมหายใจเข้าหรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่พัดผันไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน (เล่ม ๑๔ (๓) ข้อ (๖๘๗) หน้า ๓๓๐)

^๔ หมายถึง ธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ

...อากาศธาตุเป็นไฉน คือ อากาศธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็อากาศธาตุเป็นไฉน ได้แก่ สิ่งที่ว่าง ปรุโปร่ง กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ซึ่งเป็นทางให้กลิ่นของที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้ม เป็นที่ตั้งของที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้ม และเป็นทางระบายของที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้มแล้ว ออกทางเบื้องล่าง หรือแม้สิ่งอื่น ไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่เป็นที่ย่าง กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๖๘๘) หน้า ๓๓๐-๓๓๑)

ต่อนั้นสิ่งที่จะเหลืออยู่อีก ก็คือ วิญญาณอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง บุคคลย่อมรู้ อะไรได้ด้วยวิญญาณนั้น คือ รู้ชัดว่า สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง ฯลฯ ดูกรภิกษุ เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ย่อมเกิดสุขเวทนา บุคคลนั้นเมื่อเสวยสุขเวทนา ย่อมรู้สีกว่ากำลังเสวยสุขเวทนาอยู่ เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นแลดับไป ย่อมรู้สีกว่า ความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือ ตัวสุขเวทนาอันเกิด เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนา ย่อมเกิดทุกข์เวทนา บุคคลนั้นเมื่อเสวยทุกข์เวทนา ย่อมรู้สีกว่า กำลังเสวยทุกข์เวทนาอยู่ เพราะผัสสะเป็นที่ตั้ง แห่งทุกข์เวทนานั้นแลดับไป ย่อมรู้สีกว่า ความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือ ตัวทุกข์เวทนาอันเกิดเพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ย่อมเกิดอทุกขมสุขเวทนา บุคคลนั้นเมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ย่อมรู้สีกว่า กำลังเสวยอทุกขมสุขเวทนาอยู่ เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้นแลดับไป ย่อมรู้สีกว่า ความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่อทุกขมสุขเวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๖๘๙) หน้า ๓๓๑)

๒.๔. การเจริญเติบโตแห่งกายมนุษย์ทำให้พร้อมด้วยกามคุณ ๕ ซึ่งเป็นที่มาของภพชาติ ดังรายละเอียดจากความต่อไปนี้

...ดูกรภิกษุทั้งหลาย น้านมของมารดานั้นเป็นโลหิตในอริยวินัย กุมารนั้นอาศัยความเจริญและความเติบโตแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ย่อมเล่นด้วยเครื่องเล่นสำหรับกุมาร คือ ตีไม้หึ่ง หกขะเมน...ดูกรภิกษุทั้งหลาย กุมารนั้นอาศัยความเจริญและความเติบโตแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย พร้อมพร้อมบำเรอด้วยกามคุณ ๕ คือ รูปที่รู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ น่ารัก ประกอบด้วยกามเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดและความรัก เสียงที่รู้แจ้งด้วยโสต...กลิ่นที่รู้แจ้งด้วยฆานะ ...รสที่รู้แจ้งด้วยลิ้น...โผฏฐัพพะที่รู้แจ้งด้วยกาย ...ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งด้วยใจ กุมารนั้น เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว... ได้ยินเสียงด้วยโสต... คมกลิ่นด้วยฆานะ... ลิ้มรสด้วยลิ้น...ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย... รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว เขาเป็นผู้ถึงพร้อม

ซึ่งความยินดียินดีร้ายอย่างนี้ เสดยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี มิใช่ทุกข์ มิใช่สุขก็ดี ย่อมเพติดเพติน บ่นถึง คิดใจ เวทนานั้นอยู่ เมื่อกumarนั้นเพติดเพติน บ่นถึง คิดใจเวทนานั้นอยู่ ความเพติดเพตินก็เกิดขึ้น ความเพติดเพตินในเวทนาทั้งหลายเป็นอุปทาน เพราะอุปทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีราชมณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส^๑ (เล่ม ๑๒ (๓) ข้อ (๔๕๓) หน้า ๓๔๒-๓๔๓)

๓. ปัจจัยแดนเหตุของกำเนิดแห่งกายมนุษย์

ปัจจัยซึ่งเป็นแดนเหตุของการกำเนิดแห่งกายมนุษย์ที่พระพุทธองค์ตรัสอธิบายไว้ มีเนื้อความดังนี้ ต่อไปนี้

...อุกรอาณน^๒ การบัญญัติ^๓ รูปกาย ต้องพร้อมด้วยอาการ^๔ เพศ นิमित^๕ อุเทศ^๖ เมื่ออาการ เพศ นิमित อุเทศนั้น ๆ ไม่มี การสัมผัสโดยการกระทบจะพึงปรากฏในนามกายได้ บ้างไหม...

อุกรอาณน^๓ การบัญญัติ^๓ นามกายก็ดี รูปกายก็ดี ต้องพร้อมด้วยอาการ เพศ นิमित อุเทศ เมื่ออาการ เพศ นิमित อุเทศนั้น ๆ ไม่มี การสัมผัสเพียงแต่ชื่อก็ดี การสัมผัสโดยการกระทบก็ดี จะพึงปรากฏได้บ้างไหม...

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า

เพราะเหตุ^๗นั้นแหละอาณน^๓ เหตุ นิทาน^๘ สมุทัย^๙ ปัจจัยแห่งผัสสะ ก็คือ นามรูป^{๑๐} นั้นเอง ก็คำนี้ว่า เพราะวิญญาณ^{๑๑} เป็นปัจจัยจึงเกิดนามรูป^{๑๒} เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้

-
- ^๑ หมายถึง ความผัดหวัง ความคับแค้นใจ
 - ^๒ หมายถึง เหตุ การตั้ง
 - ^๓ หมายถึง ภาวะการกระทำทั่วๆ ไป
 - ^๔ หมายถึง องค์กำเนิดอวัยวะเพศของหญิงชาย
 - ^๕ หมายถึง การแสดง
 - ^๖ หมายถึง เหตุ เรื่องเดิม
 - ^๗ หมายถึง ต้นเหตุที่เกิดต้นเหตุ
 - ^๘ หมายถึง สิ่งที่เกี่ยวข้องกันว่าอยู่ในตนทำให้เป็นบุคคลชั้น
 - ^๙ หมายถึง สิ่งที่มีชื่อกับสิ่งที่เป็นรูป

ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าว...
ไว้ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงเกิดนามรูป ดูกรอานนท์ ก็วิญญาณจักไม่หยั่งลงในท้องแห่ง
มารดา นามรูปจักขาดในท้องแห่งมารดาได้บ้างไหม...

ดูกรอานนท์ ก็ถ้าวิญญาณของกุมารก็ดี ของกุมารีก็ดี ผู้ยังเข่าไว้ด้วยอุ้งมือ
ความสืบทอด นามรูปจักถึงความเจริญงอกงามไปบุลย์ได้บ้างไหม

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า

เพราะเหตุนั้นแหละอานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งนามรูปก็คือวิญญาณ
นั่นเอง

ก็คำนี้ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดวิญญาณ เรากล่าวอธิบาย ดังต่อไปนี้
ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้
ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดวิญญาณ ดูกรอานนท์ ก็ถ้าวิญญาณจักไม่ได้อาศัยในนามรูป
แล้ว ความเกิดขึ้นแห่ง ชาติ ชรา มรณะ และกองทุกข์ จะพึงปรากฏต่อไปได้บ้างไหม...

เพราะเหตุนั้นแหละอานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งวิญญาณ ก็คือ
นามรูปนั่นเอง ด้วยเหตุผลเพียงเท่านี้แหละอานนท์ วิญญาณและนามรูปจึงยังเกิด แก่ ตาย จูติ
หรืออุบัติ (เล่ม ๑๐ (๓) ข้อ (๖๐) หน้า ๕๖-๕๗)

สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

สพายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

* หมายถึง อายตนะภายใน ๖ ที่เชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้สึก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (พระราชนิพนธ์
๒๕๒๗ : ๒๓๖)

ชราเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย
(เล่ม ๓๕ (อ) ข้อ (๒๕๕) หน้า ๑๓๑)

๔. คุณของรูปกายมนุษย์

คุณของกายมนุษย์ ก็คือ เป็นแดนเกิดของความสุข เพราะมีความงดงาม
เปล่งปลั่ง ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นคุณของรูปทั้งหลาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย เหมือน
อย่างว่า นางเผ่ากษัตริย์ เผ่าพราหมณ์ หรือเผ่าคฤหบดี มีอายุได้ว่า ๑๕ ปี หรือ ๑๖ ปี ไม่
สูงเกินไป ไม่ต่ำเกินไป ไม่พอมเกินไป ไม่อ้วนเกินไป ไม่ดำเกินไป ไม่ขาวเกินไป ดูกร
ภิกษุทั้งหลาย ในสมัยนั้นนางงามคนนั้น งดงามเปล่งปลั่งเป็นอย่างยิ่ง...ดูกรภิกษุทั้งหลาย
ความสุขความโสมนัสอันใดแล ที่บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความเปล่งปลั่ง นี่เป็นคุณของรูป
ทั้งหลาย (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๐๑) หน้า ๑๑๘-๑๑๙)

๕. โทษของรูปกายมนุษย์

โทษของกายมนุษย์ ก็คือ ความไม่เที่ยงของร่างกาย

...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นโทษของรูปทั้งหลาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย
บุคคลพึงเห็นนางสาวคนนั้นแหะในโลกล โดยสมัยอื่น มีอายุ ๘๐-๙๐ หรือ ๑๐๐ ปี โดย
กำเนิดเป็นชายแก่ มีศีรษะคดคั่งกลอน เรือนร่างขดงอ ถือไม้เท้ากระงกกระเงิน เดินสั้นระทวย
กระสับกระส่าย ผ่านวัยเยาว์ไปแล้ว มีฟันหลุด ผมหงอก ผมโกร่น ศีรษะล้าน เนื้อเหี่ยว มีตัว
ตกกระ...ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นโทษของรูปทั้งหลาย (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๐๒) หน้า ๑๑๙)

๖. วิธีถ่ายถอนความพอใจในรูปกายมนุษย์

ทางในการถ่ายถอนความพอใจในรูปกายมนุษย์จะกระทำได้ที่โดยอาศัยการกำจัด
และการละฉันทะราคะในรูปกายทั้งหลาย ดังคำสอนในพุทธพจน์ต่อไปนี้ คือ

...ดูกรภิกษุทั้งหลาย การกำจัดฉันทะในรูปทั้งหลาย การละฉันทะราคะในรูป
ทั้งหมดนั้น เป็นการถ่ายถอนของรูปทั้งหลาย (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๐๓) หน้า ๑๒๐)

กำเนิดและสาเหตุปัญหาเกี่ยวกับการพูดสื่อสารของสังคมมนุษย์

กำเนิดของสังคมมนุษย์ และสาเหตุปัญหาเกี่ยวกับการพูดสื่อสารของสังคมมนุษย์
เรียบเรียงตามลำดับเรื่องราวเหตุการณ์ได้ ดังนี้

๑. ยุคอดีตกาล

เรื่องราวเหตุการณ์ความเป็นมาของสังคมมนุษย์ในอดีต รายละเอียดมีดังนี้

๑.๑ สภาพความเป็นมาของมนุษย์ ก่อนที่โลกจะเจริญ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าเกี่ยวกับเรื่องราวเหตุการณ์ในยุคนี้ความว่า

...มีสมัยบางครั้งบางคราว โดยล่วงระยะเวลาชัวยาวช้านานที่โลกนี้จะพิเนาศ
เมื่อโลกกำลังพิเนาศอยู่โดยมาก เหล่าสัตว์ย่อมเกิดในชั้นอากาศ-พรหม สัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จ
ทางใจ มีปิติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายของตนเอง สัญจรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมาน
อันงาม สถิตอยู่ในภพนั้นสิ้นกาลชัวยาวช้านาน... มีสมัยบางครั้งบางคราว โดยระยะเวลาชัวยาว
ช้านาน ที่โลกนี้จะกลับเจริญ เมื่อโลกกำลังเจริญอยู่โดยมาก เหล่าสัตว์พากันจติจากชั้นอา
กาศพรหมลงมาเป็นอย่างนี้ และสัตว์นั้นได้สำเร็จทางใจ มีปิติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออก
จากกายตนเอง สัญจรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานอันงาม สถิตในภพนั้น สิ้นกาลชัวยาวนาน
ก็แหละสมัยนั้นจักรวาลทั้งสี่นี้แลเป็นน้ำทั้งสี่ มีคมนแลไม่เห็นอะไร ดวงจันทร์และดวง
อาทิตย์ก็ยังไม่ปรากฏ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ยังไม่ปรากฏ กลางวันกลางคืนก็ยังไม่ปรากฏ
เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ยังไม่ปรากฏ ฤดูและปีก็ยังไม่ปรากฏ เพศชายและหญิงก็ยังไม่ปรากฏ
สัตว์ทั้งหลายถึงซึ่งอันนับพียงว่าสัตว์เท่านั้น...ครั้นต่อมา โดยล่วงระยะเวลาชัวยาวช้านาน เกิด
จวันดินลอยอยู่บนน้ำทั่วไป ได้ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้นเหมือนนมสดที่บุคคลเคี้ยวให้งวด แล้ว
ตั้งไว้ให้เย็นจับเป็นฝอยอยู่ข้างบนฉะนั้น จวันดินนั้นถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รส มีสีคล้ายเนยใส
หรือเนยข้นอย่างดิฉะนั้น มีรสอร่อยจวงฝิ่งเล็กอันหาโทษมิได้ฉะนั้น (เล่ม ๑๑ (๘) ข้อ (๕๖)
หน้า ๖๕)

๑.๒ มนุษย์ประสบปัญหาจากการเกิดกิเลสอกุศล การใช้วาจาและกิริยาที่ไม่สุภาพ
เป็นเหตุให้ตกต่ำ ร่างกายเปลี่ยนสภาพไปจากเดิม และโลกกลับเจริญขึ้นอีกครั้ง

...ต่อมาสัตว์ผู้หนึ่งเป็นคนโลน^๑ พูกว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลายนี้จักเป็นอะไร แล้วเอานิวช้อนง้วนดินขึ้นลองลิ้มดู เมื่อเขาเอานิวช้อนง้วนดินขึ้นลองลิ้มดูอยู่ ง้วนดินได้ซาบซ่ากันไปแล้ว เขาจึงเกิดความอยากขึ้น...แม้สัตว์พวกอื่นก็พากันกระทำตามอย่างสัตว์นั้น เอานิวช้อนง้วนดินขึ้นลองลิ้มดู เมื่อสัตว์เหล่านั้นพากันเอานิวช้อนง้วนดินขึ้นลองลิ้มดูอยู่ ง้วนดินได้ซาบซ่ากันไปแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเกิดความอยากขึ้น ต่อมาสัตว์เหล่านั้นพยายามที่จะปั้นง้วนดินให้เป็นคำ ๆ ด้วยมือแล้วบริโภคร...ในคราวที่พวกสัตว์พยายามที่จะปั้นง้วนดินให้เป็นคำ ๆ ด้วยมือแล้วบริโภครอยู่ รัศมีกายของสัตว์เหล่านั้นก็หายไป แล้วเมื่อรัศมีกายของสัตว์เหล่านั้นหายไป ดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ เมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏขึ้นแล้ว ดาวนักษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ เมื่อดวงดาวนักษัตรปรากฏแล้ว กลางคืนกลางวันก็ปรากฏ เมื่อกลางคืนและกลางวันปรากฏแล้ว เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่งและกึ่งเดือนปรากฏอยู่ ฤดูและปีก็ปรากฏ...ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล โลกนี้จึงได้กลับเจริญขึ้นมาอีก (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๕๖) หน้า ๖๕-๖๖)

๑.๓ มนุษย์ประสบปัญหาจากการไว้ตัวและการพุดดูหมิ่นกัน เป็นเหตุให้อาหารทิพย์ ที่รับประทานสูญสลาย

...ครั้นต่อมาสัตว์เหล่านั้นพากันบริโภครง้วนดิน รับประทานง้วนดิน มีง้วนดินเป็นอาหาร ดำรงอยู่ได้สิ้นกาลช้านาน ด้วยเหตุที่สัตว์เหล่านั้นมีวิพละนบริโภครง้วนดินอยู่...ดำรงอยู่ได้สิ้นกาลช้านาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายแข็งแรงกล้าขึ้นทุกที ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏว่าแตกต่างกันไป สัตว์บางพวกมีผิวพรรณงาม สัตว์บางพวกมีผิวพรรณไม่งาม ในสัตว์ทั้งสองพวกนั้น สัตว์พวกที่มีผิวพรรณงามนั้นพากันดูหมิ่นสัตว์พวกที่มีผิวพรรณไม่งามว่า พวกเรามีผิวพรรณงาม ดีกว่าพวกท่าน พวกท่านมีผิวพรรณเลวกว่าพวกเรา ดังนี้ เมื่อสัตว์ทั้งสองพวกนั้นเกิดมีอาการไว้ตัวดูหมิ่นกันขึ้น เพราะทะนงตัวปรารถนาผิวพรรณเป็นปัจจัย ง้วนดินก็หายไป (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๕๗) หน้า ๖๖)

...ครั้นต่อมา เมื่อง้วนดินของสัตว์เหล่านั้นหายไปแล้ว ก็เกิดมีกระบิดินขึ้น กระบิดินนั้น ปรากฏลักษณะคล้ายเห็ด กระบิดินนั้นถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รส มีสีเหมือนเนยใส หรือเนยข้นอย่างดี ฉะนั้น ได้มีรสอร่อยดูจรวงสิ่งเล็กอันหาโทษมิได้ ฉะนั้น...โดยประการที่สัตว์เหล่านั้นบริโภคร กระบิดินอยู่...ดำรงอยู่ได้สิ้นกาลช้านาน

^๑ หมายถึง ใช้กริยาวาจาไม่สุภาพ เพื่อให้ขัน

สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายแข็งกล้าขึ้นทุกที ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกันไป สัตว์บางพวก มีผิวพรรณงาม สัตว์บางพวกมีผิวพรรณไม่งาม ในสัตว์ทั้งสองพวกนั้น สัตว์พวกที่มีผิวพรรณ งาม พากันดูหมิ่นสัตว์พวกที่มีผิวพรรณไม่งามว่า พวกเรามีผิวพรรณดีกว่าพวกท่าน พวก ท่านมีผิวพรรณเลวกว่าพวกเรา ดังนี้ เมื่อสัตว์ทั้งสองพวกนั้น เกิดมีอาการไว้ตัวดูหมิ่นกัน ขึ้น เพราะทะนงตัวปรารถนาผิวพรรณเป็นปัจจัย กระบิณก็หายไป เมื่อกระบิณหายไปแล้ว ก็เกิดมีเครื่องดินขึ้น เครื่องดินนั้นปรากฏคล้ายผลมะพร้าวที่เดียว เครื่องดินนั้นถึงพร้อมด้วย สี รส กลิ่น มีสีคล้ายเนยใส หรือเนยข้นอย่างดี ฉะนั้น ได้มีรสอร่อยดูจรวงผึ้งเล็กอันหาโทษ มิได้

ครั้งนั้น... โดยประการที่สัตว์เหล่านั้นบริโภคน้ำเครื่องดินอยู่... ดำรงมาได้สัณกาล ช้านาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายแข็งกล้าขึ้นทุกที ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏว่าแตกต่างกันไป สัตว์ บางพวกมีผิวพรรณงาม สัตว์บางพวกมีผิวพรรณไม่งาม ในสัตว์ทั้งสองพวกนั้น สัตว์ที่มี ผิวพรรณงาม พากันดูหมิ่นพวกที่มีผิวพรรณไม่งามว่า พวกเรามีผิวพรรณดีกว่าพวกท่าน พวกท่านมีผิวพรรณเลวกว่าพวกเรา ดังนี้... เพราะทะนงตัวปรารถนาผิวพรรณเป็นปัจจัย เครื่อง ดินก็หายไป (เล่ม ๑๑ (๓) ข้อ (๕๘) หน้า ๖๖-๖๗)

๑.๔ สังคมมนุษย์เริ่มเสพเมถุนธรรม และเกิดความโลภ เป็นเหตุให้เกิดการขาด แคลนอาหาร

...ครั้นต่อมา เมื่อเครื่องดินของสัตว์เหล่านั้นหายไปแล้วก็เกิดข้าวสาธิตขึ้นเอง ในที่ที่ไม่ต้องไถ เป็นข้าวไม่มีราก ไม่มีแกลบ ขาวสะอาด กลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร ตอน เย็นสัตว์เหล่านั้นนำเอาข้าวสาธิตชนิดใด มาเพื่อบริโภคในเวลาเย็น ตอนเช้าข้าวสาธิตชนิดนั้นที่มี เมล็ดสุกกิ่งออกขึ้นแทนที่ ตอนเช้าเขาพากันไปนำเอาข้าวสาธิตชนิดใดมา เพื่อบริโภคในเวลาเช้า ตอนเย็นข้าวสาธิตชนิดนั้นที่มีเมล็ดสุกกิ่งจะออกขึ้นแทนที่ ไม่ปรากฏว่าบกพร่องไปเลย... ครั้งนั้น พวกสัตว์บริโภคข้าวสาธิตที่เกิดขึ้นเองในที่ที่ไม่ต้องไถ พากันรับประทานข้าวสาธิตนั้น มีข้าว สาธิตนั้นเป็นอาหาร ดำรงมาได้สัณกาลช้านาน ก็โดยประการที่สัตว์เหล่านั้นบริโภคข้าวสาธิตอัน เกิดขึ้นเองอยู่... สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายแข็งกล้าขึ้นทุกที ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏว่าแตกต่างกัน ออกไป สตรีก็มีเพศหญิงปรากฏ และบุรุษก็มีเพศชายปรากฏ นัยว่าสตรีก็เพ่งดูบุรุษอยู่เสมอ และบุรุษก็เพ่งดูสตรีอยู่เสมอ เมื่อคนทั้งสองเพศ ต่างก็เพ่งดูกันอยู่เสมอ ก็เกิดความกำหนัด

ขึ้น เกิดความเร่าร้อนขึ้นในกาย เพราะความ เร่าร้อนเป็นปัจจัย เขาทั้งสองจึงเสพเมถุนธรรม^๑กัน (เล่ม ๑๑ (๓) ข้อ (๕๕) หน้า ๖๘)

...ก็สมัยนั้น สัตว์พวกโคเสพเมถุนธรรมกัน สัตว์พวกนั้นเข้าบ้านหรือนิคมไม่ได้ ลิ่นสองเดือนบ้าง สามเดือนบ้าง...เมื่อใดแล สัตว์ทั้งหลายพากันเสพอสังขารนั้นอยู่เสมอ เมื่อนั้น จึงพยายามสร้างเรือนกันขึ้น เพื่อเป็นที่กำบังอสังขารนั้น ครั้งนั้น สัตว์ผู้หนึ่งเกิดความเกียจคร้านขึ้น จึงได้มีความเห็นอย่างนี้ว่า ดูกรท่านผู้เจริญ เราช่างลำบากเสียนี้กระไรที่ต้องไปเก็บข้าวสาติมาทั้งในเวลาเย็นสำหรับอาหารเย็น ทั้งในเวลาเช้า สำหรับอาหารเช้า อย่ากระนั้นเลย เราควรไปเก็บเอาข้าวสาติมาไว้เพื่อบริโภค ทั้งเย็นเช้าคราวเดียวเถิด ต่อแต่นั้นมา สัตว์ผู้หนึ่งก็ไปเก็บเอาข้าวสาติมาไว้เพื่อบริโภค ทั้งเย็นทั้งเช้าในคราวเดียวกัน...ครั้งนั้นสัตว์ผู้หนึ่งเข้าไปหาสัตว์ผู้หนึ่งแล้วชวนว่า ดูกรสัตว์ผู้เจริญ มาเถิด เราจักไปเก็บข้าวสาติกัน สัตว์ผู้หนึ่งตอบว่า ดูกรสัตว์ผู้เจริญ จฉันไปเก็บเอาข้าวสาติมาไว้เพื่อบริโภคพอทั้งเย็นทั้งเช้าเสียคราวเดียวแล้ว ต่อมาสัตว์ผู้หนึ่งถือตามแบบอย่าง ของสัตว์ผู้หนึ่ง จึงไปเก็บเอาข้าวสาติมาไว้คราวเดียวเพื่อสองวัน แล้วพูดว่า ได้ยินว่า แม้อย่างนี้ก็ดีเหมือนกัน ท่านผู้เจริญ...ครั้งนั้นแล สัตว์ผู้หนึ่งถือตามแบบอย่างของสัตว์นั้น จึงไปเก็บเอาข้าวสาติมาไว้คราวเดียว เพื่อสี่วัน...เพื่อแปดวันแล้วพูดว่า แม้อย่างนี้ก็ดีเหมือนกัน ท่านผู้เจริญ... เมื่อใดสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นพยายามเก็บข้าวสาติสะสมไว้เพื่อบริโภคกันขึ้น เมื่อนั้นแล ข้าวสาติจึงกลายเป็นข้าวมีรำห่อเมล็ดบ้าง มีกลีบหุ้มเมล็ดบ้าง ต้นที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับงอกแทน ปราภฏว่าขาดเป็นตอน ๆ (ตั้งแต่นั้นมา) จึงได้ข้าวสาติเป็นกลุ่มๆ (เล่ม ๑๑ (๓) ข้อ (๖๐) หน้า ๖๘-๖๙)

^๑ ชื่อว่า เมถุนธรรม ได้แก่ธรรมของอัสติบุรุษ ธรรมของชาวบ้าน ธรรมของคนแลว ธรรมชั่วหยาบ ธรรมมีน้ำเป็นที่สุด ธรรมอันพึงทำในที่ลับ ธรรม คือ ความถึงพร้อมแห่งคนคู่ ๆ กัน เพราะเหตุไร จึงเรียกว่า เมถุนธรรม เพราะเป็นธรรมของคนทั้งสอง ผู้กำหนด กำหนดกล้า ผู้ชุ่มด้วยราคะ มีราคะกำเริบขึ้น มีจิตอันราคะครอบงำ เป็นธรรมของคนเช่นเดียวกันทั้งสองคน เพราะเหตุดังนี้ นั้น จึงเรียกว่า เมถุนธรรม คนสองคนทำความทะเลาะกัน เรียกว่า คนคู่ คนสองคนทำความมุ่งร้ายกันเรียกว่าคนคู่ คนสองคนทำความอิจฉากันเรียกว่าคนคู่ คนสองคนทำความวิวาทกันเรียกว่าคนคู่ คนสองคนก่ออธิกรณ์กันเรียกกันว่าคนคู่ คนสองคนพูดกันเรียกว่าคนคู่ คนสองคนปราศรัยกันเรียกว่าคนคู่ อันใด ธรรมนั้นเป็นธรรมของคนทั้งสอง... เพราะเหตุดังนี้จึงเรียกว่าเมถุนธรรม (เล่ม ๑๕ (๓) ข้อ (๒๒๕) หน้า ๑๓๐)

๑.๕ มนุษย์เริ่มตระหนักเห็นถึงภัยพิบัติที่กำลังประสบ เป็นเหตุให้เกิดการแบ่งปัน การถือครองเขตแดนการเกษตรขึ้นในสังคม

...ในครั้งนั้น สัตว์เหล่านั้นพากันมาจับกลุ่ม ครั้นแล้วต่างก็มาปรับทุกข์กันว่า ดูรท่านผู้เจริญ เดียวนี้เกิดมีกรรมทั้งหลายอันเลวทรามปรากฏขึ้นในสัตว์ทั้งหลายแล้ว ด้วยว่า เมื่อก่อนพวกเราได้เป็นผู้สำเร็จทางใจ มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัญจรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่ในวิมานนั้นสิ้นกาลยี่ดียวช้านาน บางครั้งบางครั้งวโดยระยะยี่ดียวช้านาน เกิดง้วนดินลอยขึ้นบนน้ำ ทัวไปแก่เราทุกคน ง้วนดินนั้นถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รส พวกเราทุกคนพยายามปั้นง้วนดิน กระทำให้เป็น คำ ๆ ด้วยมือทั้งสอง เพื่อจะบริโภคนอยู่ เมื่อพวกเราทุกคน พยายามปั้นง้วนดิน กระทำให้เป็นคำ ๆ ด้วยมือทั้งสอง เพื่อจะบริโภคนอยู่ รัศมีกายก็หายไป เมื่อรัศมีกายหายไปแล้ว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็ปรากฏขึ้น เมื่อดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ปรากฏขึ้นแล้ว ความนักขัตร์ทั้งหลายก็ปรากฏขึ้น เมื่อดวงดาวนักขัตร์ปรากฏขึ้นแล้ว กลางคืนและกลางวันก็ปรากฏขึ้น เมื่อกกลางคืนและกลางวันปรากฏขึ้นแล้ว...ฤดูและปีก็ปรากฏ

พวกเราทุกคนบริโภคนง้วนดินอยู่ รับประทานง้วนดิน มีง้วนดินเป็นอาหาร ดำรงชีพอยู่ได้สิ้นกาลช้านาน เพราะมีกรรมทั้งหลาย ที่เป็นอกุศลชั่วช้าปรากฏขึ้นแก่พวกเรา ง้วนดินจึงหายไป เมื่อง้วนดินหายไปแล้ว จึงมีกระบิดินปรากฏขึ้น กระบิดินนั้นถึงพร้อมด้วย สี กลิ่น รส พวกเราทุกคนบริโภคนกระบิดิน เมื่อพวกเราทุกคนบริโภคนกระบิดินนั้นอยู่...ดำรงอยู่ได้สิ้นกาลช้านาน เพราะมีกรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศลชั่วช้าปรากฏขึ้นแก่พวกเรากระบิดินจึงหายไป เมื่อกระบิดินหายไปแล้ว จึงมีเครื่องดินปรากฏขึ้น เครื่องดินนั้นถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รส... เมื่อพวกเราทุกคนบริโภคนเครื่องดินนั้นอยู่...ดำรงอยู่ได้สิ้นกาลช้านาน เพราะมีกรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศลชั่วช้าปรากฏขึ้นแก่พวกเรา เครื่องดินจึงหายไป

เมื่อเครื่องดินหายไปแล้ว จึงมีข้าวสาทิปรากฏขึ้นเอง ในที่ไม่ต้องไถ เป็นข้าวที่ไม่ มีรำ ไม่มีแกลบ ขาวสะอาด กลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร...เมื่อพวกเราทุกคนบริโภคนข้าวสาทิ...ดำรงอยู่ได้สิ้นกาลช้านาน เพราะมีกรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศลชั่วช้าปรากฏขึ้นแก่พวกเรา ข้าวสาทินั้น จึงกลายเป็นข้าวมีรำหุ้มเมล็ดบ้าง มีแกลบห่อเมล็ดไว้บ้าง แม้ต้นที่เกี่ยวแล้วก็ไม่ออกขึ้นแทนที่ ปรากฏว่าพวกเป็นตอน ๆ จึงได้มีข้าวสาทิเป็นกลุ่ม ๆ อย่างกระนั้นเลย พวกเราควรรมาแบ่งข้าวสาทิและปักปันเขตแดนกันเสียเถิด ครั้นแล้วสัตว์ทั้งหลายจึงแบ่งข้าวสาทิปักปันเขตแดนกัน (เล่ม ๑๑ (๓) ข้อ (๖๑) หน้า ๖๕-๖๐)

๑.๖ มนุษย์ประพฤติดุจจริตลักษณะของบุคคลอื่น เป็นเหตุให้เกิดการดิเตียน การกล่าวเท็จจึงเกิดขึ้น การลงโทษจึงปรากฏขึ้นในสังคม

...ครั้งนั้นแล สัตว์ผู้หนึ่งเป็นคนโลภสงวนส่วนของตนไว้ ไปเก็บเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้มาบริโภค สัตว์ทั้งหลายจึงช่วยกันจับสัตว์ผู้นั้น ครั้นแล้ว ได้กล่าวตักเตือนอย่างนี้ว่า แน่ะสัตว์ผู้เจริญก็ทำนุกระทำกรรมชั่วช้า ที่สงวนส่วนของตนไว้ ไปเก็บเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้มาบริโภค ท่านอย่าได้กระทำกรรมชั่วช้าเห็นปานนี้อีกเลย... สัตว์ผู้นั้นแล รับคำของสัตว์เหล่านั้นแล้ว แม้ครั้งที่ ๒ แม้ครั้งที่ ๓ สัตว์นั้นสงวนส่วนของตนไว้ ไปเก็บเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้มาบริโภค สัตว์เหล่านั้นจึงช่วยกันจับสัตว์ผู้นั้น ครั้นแล้วได้ตักเตือนว่า แน่ะสัตว์ผู้เจริญ ท่านทำกรรมอันชั่วช้าที่สงวนส่วนของตนไว้ ไปเอาส่วนที่เขาไม่ได้ให้มาบริโภค ท่านอย่าได้กระทำกรรมอันชั่วช้าเห็นปานนี้อีกเลย สัตว์พวกหนึ่งประหารด้วยฝ่ามือ พวกหนึ่งประหารด้วยก้อนหิน พวกหนึ่งประหารด้วยท่อนไม้ ก็นัยเพราะมีเหตุเช่นนั้นเป็นต้นมา การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้จึงปรากฏ การดิเตียนจึงปรากฏ การกล่าวเท็จจึงปรากฏ การถือท่อนไม้จึงปรากฏ (เล่ม ๑๑ (ต) ข้อ (๖๒) หน้า ๗๐-๗๑)

ทั้งนี้การที่บุคคลในสังคมลงโทษผู้กระทำผิดก็เพราะการต้องการป้องกันทรัพย์สินของตน และการที่บุคคลในสังคมเกิดการกล่าวเท็จขึ้นก็เพราะการต้องการป้องกันตัว ส่วนสาเหตุอันเป็นที่มาของการกระทำผิดดังกล่าวของคนในสังคมพระผู้มีพระภาคได้ตรัสอธิบายว่า

...ก็ด้วยประการดังนี้แล คำนี้ คือ เพราะอาศัยเวทนา จึงเกิดตัณหา เพราะอาศัยตัณหา จึงเกิดแสวงหา เพราะอาศัยการแสวงหา จึงเกิดลาภ เพราะอาศัยลาภ จึงเกิดการตกลงใจ เพราะอาศัยการตกลงใจ จึงเกิดการรักใคร่พึงใจ เพราะอาศัยการรักใคร่พึงใจ จึงเกิดการพะวง เพราะอาศัยการพะวง จึงเกิดความยึดถือ เพราะอาศัยความยึดถือ จึงเกิดความตระหนี่ เพราะอาศัยความตระหนี่ จึงเกิดการป้องกัน เพราะอาศัยการป้องกัน จึงเกิดเรื่องในการป้องกันขึ้น อุกุศลกรรมอันชั่วช้าลามกมิใช่น้อย คือ การถือไม้ ถือมิด การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวว่ามี มีง การพูดต่อเสียด และการพูดเท็จย่อมเกิดขึ้น...เพราะเหตุนี้แหละ อานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทัย บังคับแห่งการเกิดขึ้นแห่งอกุศลกรรมอันชั่วช้าลามกเหล่านี้ คือ การถือไม้ ถือมิด การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวว่ามี มีง การกล่าวคำต่อเสียด และการพูดเท็จ ก็คือการป้องกันนั่นเอง (เล่ม ๑๐ (ต) ข้อ (๕๕) หน้า ๕๒-๕๓)

๑.๗ มนุษย์ประชุมช่วยกันแต่งตั้งผู้ปกครอง เพื่อตัดสินลงโทษผู้ประพฤติทุจริต เป็นเหตุให้บังเกิดกษัตริย์ขึ้นในสังคม

ครั้งนั้นแล พวกสัตว์ที่เป็นผู้ใหญ่ จึงประชุมกัน ครั้นแล้ว ต่างก็ปรึกษากันว่า พ่อเอ๋ย ก็การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จักปรากฏ การดิเคียนจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือท่อนไม้จักปรากฏ ในเพราะบาปกรรมเหล่านี้ บาปกรรมเหล่านั้น เกิดปรากฏแล้วในสัตว์ทั้งหลาย อย่างกระนั้นเลย พวกเราจักสมมติสัตว์ผู้หนึ่งให้เป็นผู้ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ ให้เป็นผู้ดิเคียนผู้ที่ควรดิเคียนได้โดยชอบ ให้เป็นผู้จับไล่ผู้ที่ควรจับไล่ได้โดยชอบ ส่วนพวกเราจักแบ่งส่วนข้าวสาทิให้แก่ผู้นั้นดังนี้... ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นพากันเข้าไปหาสัตว์ที่สวयงามกว่า นำดูชมกว่า นำเลื่อมใสกว่า และนำเกรงขามมากกว่าสัตว์ทุกคน แล้วจึงแจ้งเรื่องนี้ว่า ข้าแต่สัตว์ผู้เจริญ มาเถิดพ่อ ขอพ่อจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ จงดิเคียนผู้ที่ควรดิเคียนได้โดยชอบ จงจับไล่ผู้ที่ควรจับไล่ได้โดยชอบเถิด ส่วนพวกข้าพเจ้าจักแบ่งส่วนข้าวสาทิให้แก่พ่อ... สัตว์ผู้นั้นแลรับคำของสัตว์เหล่านั้นแล้ว จึงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ ดิเคียนผู้ที่ควรดิเคียนได้โดยชอบ จับไล่ผู้ที่ควรจับไล่ได้โดยชอบ ส่วนสัตว์เหล่านั้นแบ่งส่วนข้าวสาทิให้แก่สัตว์ที่เป็นหัวหน้านั้น (เล่ม ๑๑ (๓) ข้อ (๖๒) หน้า ๗๑)

...เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาชนสมมติ ดังนี้แล อักขระว่า มหาชนสมมติ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้า เป็นใหญ่ยิ่งแห่งเขตทั้งหลาย ดังนี้แล อักขระกษัตริย์ กษัตริย์ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สอง เพราะเหตุที่ผู้เป็นหัวหน้ายังชนเหล่าอื่นให้สุขใจได้โดยธรรม ดังนี้แล อักขระว่า ราชา ราชาจึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สาม... ด้วยประการดังนี้ การบังเกิดขึ้นแห่งพวกกษัตริย์นั้น มีขึ้นได้ เพราะอักขระที่รู้จักกันว่าเป็นของดี เป็นของโบราณอย่างนี้แล (เล่ม ๑๑ (๓) ข้อ (๖๓) หน้า ๗๑)

๑.๘ มนุษย์แก้ไขปัญหาการประพฤติทุจริตที่เกิดขึ้นในสังคม โดยการปฏิบัติธรรม เป็นเหตุให้พราหมณ์บังเกิดขึ้นในสังคม

...ครั้งนั้นแล สัตว์บางจำพวกได้มีความคิดขึ้นอย่างนี้ว่า พ่อเอ๋ย การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จักปรากฏ การดิเคียนจักปรากฏ การกล่าวเท็จจักปรากฏ การถือท่อนไม้จักปรากฏ การจับไล่จักปรากฏในเพราะบาปกรรมเหล่านี้ บาปกรรมเหล่านั้นเกิดปรากฏแล้วในสัตว์ทั้งหลาย อย่างกระนั้นเลย พวกเราควรไปลอยอกุศลธรรมที่ชั่วช้ากันเถิด สัตว์เหล่านั้นพากันลอยอกุศลธรรมที่ชั่วช้าแล้ว...เพราะเหตุที่สัตว์

เหล่านั้นพากันลอบออกอุศลธรรมที่ชั่วช้าอยู่ ดังนี้แล อีกพระว่า พวกพราหมณ์ ๆ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก

พราหมณ์เหล่านี้ พากันสร้างกระท่อมซึ่งมุงและบังด้วยใบไม้ในราวป่า เฟ่งอยู่ในกระท่อมซึ่งมุงและบังด้วยใบไม้ พวกเขาไม่มีการหุงต้ม และไม่มีการดำข้าว เวลาเย็นเวลาเช้า ก็พากันเที่ยวแสวงหาอาหาร ตามคามนิคมและราชธานี เพื่อบริโภคในเวลาเย็นเวลาเช้า เขาเหล่านั้นครั้งได้อาหารแล้ว จึงพากันกลับไปเฟ่งอยู่ในกระท่อมซึ่งมุงและบังด้วยใบไม้ในราวป่าอีก...เพราะเหตุนี้แล อีกพระว่า พวกเจริณูมาน... ดังนี้ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สอง

บรรดาสัตว์เหล่านั้นแล สัตว์บางพวกเมื่อไม่อาจสำเร็จงานได้ที่กระท่อมซึ่งมุงและบังด้วยใบไม้ในราวป่า จึงเที่ยวไปยังคามและนิคมใกล้เคียง แล้วก็จัดทำพระคัมภีร์มาอยู่คนทั้งหลายเห็นพฤติกรรมของพวกพราหมณ์นี้แล้ว จึงพูดอย่างนี้ว่า พ่อเอ๋ย ก็สัตว์เหล่านี้ไม่อาจสำเร็จงานในกระท่อม...เที่ยวไปยังบ้านและนิคมที่ใกล้เคียง...จัดทำพระคัมภีร์ไปอยู่... บัดนี้พวกชนเหล่านี้ไม่เฟ่งอยู่ ดังนี้แล อีกพระว่า อชฌายิกา* จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สาม... ก็สมัยนั้น การทรงจำ การสอน การบอกมนต์ ถูกสมมติว่าแล้ว มาในบัดนี้ สมมติว่าประเสริฐ...(เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๖๔) หน้า ๗๒)

๑.๘ สักกมมนุษย์ที่ยึดมั่นในเมถุนธรรม ได้ประกอบกิจการงานที่แตกต่างกัน เป็นเหตุให้เกิดพวกแพศย์ และศูทร

...บรรดาสัตว์เหล่านั้นแลสัตว์บางจำพวกยึดมั่นเมถุนธรรม แล้วประกอบกิจการงานเป็นแผนก ๆ เพราะเหตุที่สัตว์เหล่านั้นยึดมั่นเมถุนธรรมแล้วประกอบกิจการงานเป็นแผนก ๆ นั้นแล อีกพระว่า เวสสา เวสสา ดังนี้ จึงอุบัติขึ้น... ด้วยประการดังกล่าวมานี้ การอุบัติขึ้นแห่งพวกแพศย์นั้นมีขึ้นได้ เพราะอีกพระที่รู้กันว่าเป็นของดี เป็นของโบราณ อย่างนี้แล...ด้วยประการดังที่กล่าวนี้แล การอุบัติขึ้นแห่งพวกศูทรนั้นมีขึ้นได้ เพราะอีกพระที่รู้กันว่าเป็นของดี เป็นของโบราณอย่างนี้แล (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๖๕) หน้า ๗๓)

๑.๑๐ มนุษย์บางคนดำเนินธรรมของตน จึงออกเรือนบวชเป็นบรรพชิต เป็นเหตุให้บังเกิดสมณะขึ้นในสังคม

* แปลว่า ผู้ไม่เฟ่ง หมายความว่า พวกแต่งและสอนพระคัมภีร์

...มีสมัยอยู่ ที่กษัตริย์บ้าง พราหมณ์บ้าง แพศย์บ้าง ชูทรบ้าง ดำเนินกรรมของตน จึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรชิตด้วยประสงค์ว่า เราจักเป็นสมณะ... พวกสมณะจะเกิดมีขึ้นได้ จากวาระทั้งสี่นี้แล (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๖๖) หน้า ๗๓)

อนึ่งสังคมนุสมัยในสมัยอดีตกาลอันนานช้าหลายกัปหลายกัลป์ตามที่กล่าวมาข้างต้น ปรากฏว่า ผู้คนในยุคแรก ๆ นั้นมีอายุยืนถึง ๘๐,๐๐๐ ปี แต่จากอกุศลธรรมที่บุคคลในสังคมได้ก่อขึ้นในต่างกรรมต่างวาระ เป็นเหตุทำให้เกิดความเสื่อมถอย อายุของผู้คนจึงลดลงตามลำดับ ดังความที่กล่าวไว้ว่า

...ด้วยประการดังพรรณามานี้...เมื่ออทินนาทานถึงความแพร่หลายศีศตราก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อศีศตราถึงความแพร่หลาย ปาณาติบาตก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตถึงความแพร่หลาย มุสาวาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมุสาวาทถึงความแพร่หลาย แม้อายุของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย...เมื่อพวกเขาเสื่อมถอยจากอายุบ้าง เสื่อมถอยจากวาระบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุถอยลงเหลือ ๔๐,๐๐๐ ปี... (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๔๒) หน้า ๕๑)...บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๔๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุ ๒๐,๐๐๐ ปี...บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๒๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุถอยลงเหลือ ๑๐,๐๐๐ ปี ... ฯลฯ บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๕๐๐ ปี บางพวกมีอายุ ๒๕๐ ปี บางพวกมีอายุ ๒๐๐ ปี (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๔๓, ๔๔, ๔๕) หน้า ๕๑-๕๓)

๒. ยุคปัจจุบันกาล

ยุคปัจจุบันกาล คือ ยุคสมัยที่มนุษย์มีอายุถอยลงเหลือ ๑๐๐ ปี เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยุคนี้ มีดังนี้

๒.๑ สังคมนุสมัยในยุคปัจจุบันกาล ผู้คนในสังคมได้ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต และมีการปฏิบัติที่ไม่ชอบต่อบุคคลที่ควรยกย่อง เป็นเหตุให้คนในยุคนี้ อายุยืนยาวแค่ ๑๐๐ ปี โดยประมาณ ดังพระพุทธพจน์ที่ได้ตรัสอธิบายว่า

...ด้วยประการดังพรรณามานี้ เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทาน ทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย อทินนาทาน ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออทินนาทานถึงความแพร่หลาย ศีศตราก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อศีศตราถึงความแพร่หลาย ปาณาติบาต ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตถึงความแพร่หลาย มุสาวาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อ

มุสาวาทถึงความแพร่หลาย ปิสุณาวาจาก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อปิสุณาวาจาถึงความแพร่หลาย กามเมตฺตมิจฉาจารก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อกามเมตฺตมิจฉาจารถึงความแพร่หลาย ธรรม ๒ ประการ คือ ผรุสวาจา และสัมผัสปลาดปะ ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรม ๒ ประการคือผรุสวาจาและสัมผัสปลาดปะได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรม ๒ ประการถึงความแพร่หลาย อภิขมา^๑ และพยาบาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออภิขมาและพยาบาทถึงความแพร่หลาย มิจฉาทิฏฐิก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมิจฉาทิฏฐิถึงความแพร่หลาย ธรรม ๓ ประการ คือ อธรรมราคะ^๒ วิสมโลภะ^๓ มิจฉาธรรม^๔ ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรม ๓ ประการถึงความแพร่หลาย ธรรมเหล่านี้คือ ความไม่ปฏิบัติชอบในมารดาความไม่ปฏิบัติชอบในบิดา ความไม่ปฏิบัติชอบในสมณะความไม่ปฏิบัติชอบในพราหมณ์ ความไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรมเหล่านี้ถึงความแพร่หลาย แม้อายุของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย เมื่อสัตว์เหล่านั้นเสื่อมถอยจากอายุบ้าง เสื่อมถอยจากวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๒๕๐ ปี ก็มีอายุถอยลงเหลือ ๑๐๐ ปี (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๔๕) หน้า ๕๓-๕๔)

๒.๒ ปัญหาที่ทำให้มนุษย์ยุคปัจจุบันกาล ประพฤติผิดทางวาจา หรือกระทำวจีทุจริตเกิดจากสาเหตุหลายประการ คือ

๒.๒.๑ เพราะเห็นแก่ลาภสักการะ และชื่อเสียง

ดังพระพุทธพจน์ที่ได้ตรัสอธิบายความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้บุคคลบางคน

ในโลกอย่างนี้ว่า

แม้เพราะถาดทองคำ อันเต็มด้วยผงแร่เป็นเหตุ ท่านผู้นี้ก็ไม่จงใจมุสา แต่สมัยต่อมาเราเห็นเขาถูกลาภสักการะและชื่อเสียง ครอบงำอำยิจิตแล้ว ก็กล่าวมุสาทิ้งที่รู้ได้ (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๕๖๑) หน้า ๒๒๖)

^๑ หมายถึง ความโลภ

^๒ หมายถึง สิ่งที่ทำให้เกิดกำหนัดข่มใจ

^๓ หมายถึง ความโลภที่ไม่สมำเสมอไม่ปกติ

^๔ หมายถึง ธรรมที่ชักนำไปให้ผิดพลาด

...แม้เพราะถาดรูปยะ อันเต็มด้วยผงทองคำเป็นเหตุ (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๕๖๓) หน้า ๒๒๖)

...แม้เพราะทองคำแท่งเป็นเหตุ แม้เพราะร้อยแท่งแห่งทองคำเป็นเหตุ แม้เพราะร้อยแท่งแห่งทองสิงคิเป็นเหตุ (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๕๖๔) หน้า ๒๒๗)

...แม้เพราะแผ่นดินที่เต็มด้วยทองคำเป็นเหตุ (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๕๖๔) หน้า ๒๒๘)

...แม้เพราะเห็นแก่ของกำนัลเพียงเล็กน้อยเป็นเหตุ (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๕๖๔) หน้า ๒๒๘)

...แม้เพราะเหตุแห่งชีวิตเป็นเหตุ (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๕๖๔) หน้า ๒๒๘)

...แม้เพราะนางงามประจำชนบทเห็นเหตุ (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๕๖๔) หน้า ๒๒๘)

...แม้เพราะเหตุแห่งมารดา (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๕๖๖) หน้า ๒๓๕) แม้เพราะเหตุแห่งบิดา แม้เพราะเหตุแห่งพี่ชาย แม้เพราะเหตุแห่งพี่สาว แม้เพราะเหตุแห่งบุตร แม้เพราะเหตุแห่งธิดา แม้เพราะเหตุภรรยา ท่านผู้นี้ก็ไม่จงใจพุดมุสา แต่สมัยต่อมาเขาถูกลาภสักการะและชื่อเสียงครอบงำย่ำยีจิตแล้วก็กล่าวมุสาทั้งที่รู้ได้ (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๕๖๘) หน้า ๒๔๐-๒๔๑)

๒.๒.๒ เพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา

...ความกล่าวเท็จย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาบ้าง เพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง

...มุสาวาทย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำ คือ ขื่อ ย่อมกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ เพื่อพ้นจากเครื่องจำนั้น... มุสาวาทย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างนี้

...มุสาวาทย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ เพราะเหตุแห่งรูปที่ชอบใจ ย่อมกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ เพราะเหตุแห่งเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ชอบใจ ...มุสาวาทย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างนี้ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๔๗๒) หน้า ๒๕๐-๒๕๑)

๒.๒.๓ เพราะเกิดการวิวาทกัน

...เมื่อความวิวาทกันเกิดแล้ว ความพูดส่อเสียดก็มี ...เมื่อความวิวาทกันเกิด...ปรากฏแล้ว คนทั้งหลายย่อมนำคำส่อเสียดเข้าไป คือ ฟังจากข้างนี้แล้ว ไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้ว มาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกันแล้วบ้าง ชอบผู้ที่เป็นก๊กกันบ้าง เพลินคนที่เป็นก๊กกัน เป็นผู้กล่าววาทาที่ทำให้เป็นก๊กกัน...ด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน ๑ จึงนำคำส่อเสียดเข้าไป (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๔๕๐) หน้า ๒๔๑-๒๔๒)

...ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความเศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพูดส่อเสียด มีมาแต่สิ่งทีรัก ความทะเลาะวิวาท ประกอบในความตระหนี่ และเมื่อความวิวาทกันเกิดแล้ว ความพูดส่อเสียดก็มีฯ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๔๔๖) หน้า ๒๓๕)

๒.๒.๔ เพราะกามเป็นเหตุ

...อีกประการหนึ่ง คนทั้งหลายย่อมประพฤติทุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ก็เพราะมีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์^{*} เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง (เล่ม ๓๐ (ส) ข้อ (๗๒๕) หน้า ๒๘๖)

๒.๒.๕ เพราะเป็นผู้ไม่ได้สติบ เพราะความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว ในชีวิตและในความไม่มีโรค ดังปรากฏในพุทธพจน์ ความว่า

...ดูกรภิกษุทั้งหลาย... ปุณฺชนผู้ไม่ได้สติบ ผู้เมาด้วยความเมาในความเป็นหนุ่มสาว ย่อมประพฤติทุจริต...ทางวาจา...(เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๗๘) หน้า ๑๓๘)

...ปุณฺชนผู้ไม่ได้สติบ ผู้เมาด้วยความเมาในชีวิต... ย่อมประพฤติทุจริต...ทางวาจา...(เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๗๘) หน้า ๑๓๘)

...ปุณฺชนผู้ไม่ได้สติบ ผู้เมาด้วยความเมาในความไม่มีโรค...ย่อมประพฤติทุจริต...ทางวาจา...(เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๗๘) หน้า ๑๓๘)

* หมายถึง เหตุ

๒.๒.๖ เพราะถูก โลกะ โทสะ โมหะ กำหนด รากะ ความดูร้าย
ครอบงำรักรังจิตใจ

...ก็บุคคลผู้โลก ถูกความโลภครอบงำมีจิตอันความโลภกั้มรุม
นี้...ย่อมพูดเท็จก็ได้...(เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๕) หน้า ๑๘๐)

...อภิขณานุกถ ผู้โลกมากด้วยความอยากได้...ย่อมพูดเท็จ
ได้...(เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๖) หน้า ๑๘๔)

...บุคคลที่โกรธ ถูกโทสะครอบงำ มีจิตอันโทสะกั้มรุมแล้ว...
ย่อมประพฤตินุจริตด้วยวาจา... เมื่อละโทสะได้เด็ดขาดแล้ว...ย่อมไม่ประพฤตินุจริตด้วย
วาจา...(เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๘๔) หน้า ๑๕๒)

...บุคคลผู้หลง ถูกโมหะครอบงำ มีจิตอันโมหะกั้มรุมแล้ว...
ย่อมประพฤตินุจริตด้วยวาจา...เมื่อละโมหะได้เด็ดขาดแล้ว...ย่อมไม่ประพฤตินุจริตด้วย
วาจา...(เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๘๔,๕๑๑) หน้า ๑๕๒,๒๐๕)

...บุคคลผู้กำหนด ถูกความกำหนดครอบงำรักรัง จิตใจ...ย่อม
ประพฤตินุจริตด้วยวาจา เมื่อละรากะได้แล้ว...ย่อมไม่ประพฤตินุจริตด้วยวาจา (เล่ม ๒๐
(ส) ข้อ ๔๘๔,๕๑๑) หน้า ๑๕๑,๒๐๕)

...บุคคลผู้ดูร้าย ถูกความดูร้ายครอบงำรักรังจิตใจไว้... ย่อม
ประพฤตินุจริตด้วยวาจา เมื่อละโทสะได้แล้ว...ย่อมไม่ประพฤตินุจริตด้วยวาจา (เล่ม ๒๐ (ส)
ข้อ (๕๑๑) หน้า ๒๐๕)

...เรากล่าวแม้ซึ่งการพูดเท็จว่า มี ๓ อย่าง คือ มีโลกะเป็นเหตุ
บ้าง มีโทสะเป็นเหตุบ้าง มีโมหะเป็นเหตุบ้าง

เรากล่าวแม้ซึ่งการพูดต่อเสียด...การพูดคำหยาบ...การพูดเพื่อเจ้า
ว่ามี ๓ อย่าง คือ มีโลกะเป็นเหตุบ้าง มีโทสะเป็นเหตุบ้าง มีโมหะเป็นเหตุบ้าง (เล่ม ๒๔ (ส)
ข้อ (๑๖๓) หน้า ๒๓๖)

๒.๒.๗ เพราะมีจิตพยายาม ตกอยู่ในอำนาจวิชา

...ความพยายาม บุคคลผู้ดูร้ายมีจิตพยายามนี้...ย่อมพูดเท็จ
ได้...(เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๖) หน้า ๑๘๕)

...อวิชา บุคคลผู้หลงตกอยู่ในอวิชานี้...ย่อมพูดเท็จก็ได้ ...
(เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๖) หน้า (๑๘๕))

...บุคคลผู้มีอวิชาไม่เห็นแจ้ง ย่อมมีความเห็นผิด ผู้มีความเห็น
ผิดย่อมมีความดำริผิด ผู้มีความดำริผิด ย่อมมีวาจาผิด...(เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๐๕) หน้า
๑๘๓)

๒.๒.๘ เพราะคัมสุรา

...ชนทั้งหลาย แม้จะยอมสละเงินเป็นอันมากมาอ้อนวอนบุรุษใด
ผู้ยังไม่ได้คัมสุราก่อนให้พูดเท็จยอมไม่ได้ บุรุษคัมสุรานั้นแล้วยอมพูดเท็จได้ (เล่ม ๒๗ (ส)
ข้อ (๒๒๓๕) หน้า ๔๐๕-๔๐๖)

๓. ยุคอนาคตกาล

เรื่องราวเหตุการณ์เกี่ยวกับสังคมมนุษย์ในอนาคตกาล มีรายละเอียด ดังนี้

๓.๑ ในอนาคตกาลจะมียุคหนึ่งที่มนุษย์ในสังคมมีอายุยืนยาวเพียง ๑๐ ปี กุศล
กรรมบถ ๑๐ จะอันตรายหนัก เป็นเหตุให้ผู้คนในสังคมมุ่งทำลายกันอย่างรุนแรง ดังความว่า

...จักมีสมัยที่มนุษย์เหล่านี้มีบุตรอายุ ๑๐ ปี ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี
เด็กหญิงมีอายุ ๕ ปี จักสมควรมีสามีได้... ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี กุศลกรรมบถ ๑๐^{*} จัก
อันตรายหนักหมดสิ้น อกุศลกรรมบถ ๑๐ จักรุ่งเรืองเหลือเกิน ...ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี
แม้แต่ชื่อว่ากุศลก็จักไม่มี และคนทำกุศลจักมีแต่ไหน

...ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี เขาจักไม่มีจิตคิดเคารพยำเกรงว่า นี่แม่ นี่
น้ำ นี่พ่อ นี่อา นี่ป้า นี่ภรรยาของอาจารย์ หรือว่านี่ภรรยาของท่านที่เคารพทั้งหลาย สัตว์โลก
จักถึงความสมสู่ปะปนกันหมด เปรียบเหมือนแพะ ไก่ สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก ฉะนั้น

...ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี สัตว์เหล่านั้นต่างก็จักเกิดความอาฆาต ความ
พยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่าอย่างแรง กล้าในกันและกัน มารดากับบุตรก็ดี บุตรกับ
มารดาก็ดี บิดากับบุตรก็ดี บุตรกับบิดาก็ดี พี่ชายกับน้องหญิงก็ดี น้องหญิงกับพี่ชายก็ดี จัก
เกิดความอาฆาตพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า นายพรานเมื่อเห็นเนื้อ

* หมายถึง ทางแห่งความดี ทางทำดี ทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติมี ๑๐ อย่าง
คือ กายกรรม ๓... วชิกรรม ๔... มโนกรรม ๓ (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๒๑)

เข้าเกิดความอาฆาต ความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่าอย่างแรงกล้าฉันใด ฉะนั้น เหมือนกัน (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๔๖) หน้า ๕๔-๕๕)

๓.๒ จากความวิบัติที่เกิดขึ้นในสังคมทำให้มนุษย์คิดได้และหันมาประกอบ กุศลกรรม งดเว้นปาณาติบาต เป็นเหตุให้เจริญมีอายุยืนขึ้นเป็น ๒๐ ปี

...ลำดับนั้น สัตว์เหล่านั้น จักมีความคิดอย่างนี้ว่า เราถึงความสิ้นญาติ อย่างใหญ่เห็นปานนี้ เพราะเหตุสมทานกรรมที่เป็นอกุศล อย่างกระนั้นเลย เราควรทำกุศล ควร ทำกุศลอะไร เราควรงดเว้นปาณาติบาต ควรสมทานกุศลกรรมนี้แล้วประพาศเขาจักงดเว้น จากปาณาติบาต จักสมทานกุศลกรรมนี้แล้วประพาศ เพราะเหตุที่สมทานกุศลกรรม เขา จักเจริญด้วยอายุบ้าง จักเจริญด้วยวรรณะบ้าง เมื่อเขาเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ทั้งหลายที่มีอายุ ๑๐ ปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึง ๒๐ ปี (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๔๗) หน้า ๕๕)

๓.๓ จากนั้นมนุษย์จะประกอบกุศลกรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป เป็นเหตุให้เจริญและอายุ ยืนยาวขึ้นตามลำดับ

...ลำดับนี้สัตว์เหล่านั้นจักมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญ ด้วยวรรณะบ้าง เพราะเหตุที่สมทานกุศลกรรม อย่างกระนั้นเลย เราควรทำกุศลยิ่ง ๆ ขึ้นไป ควรทำกุศลอะไร เราควรงดเว้นจากอกินนาทาน ควรงดเว้นจากกาเมสุมิฉาจาร ควรงดเว้น จากมุสาวาจา ควรงดเว้นจากปิสุณวาจา ควรงดเว้นจากผรุสวาจา ควรงดเว้นจากสัมผัป ปลูกปะ ควรละอภิชมา ควรละพยาบาท ควรละมิจฉาทิฎฐิ... เพราะเหตุที่สมทานกุศล ธรรมเหล่านั้น เขาเหล่านั้นจักเจริญด้วยอายุบ้าง จักเจริญด้วยวรรณะบ้าง เมื่อเขาเหล่านั้น เจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง บุตรของคนผู้มี อายุ ๒๐ ปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึง ๔๐ ปี บุตรของคนมีอายุ ๔๐ ปี จักมีอายุเจริญขึ้นถึง ๘๐ ปี บุตรของคนมีอายุ ๘๐ ปี จัก มีอายุเจริญขึ้นถึง ๑๖๐ ปี ฯลฯ (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๔๗) หน้า ๕๕-๕๖)

สรุป

นับตั้งแต่ยุคสมัยที่มนุษย์และสังคมมนุษย์ได้ก่อกำเนิดขึ้น จากอดีตกาลอันนานช้านานผ่านมายังปัจจุบันกาล รวมทั้งที่จะดำเนินสืบต่อไปในสมัยอนาคตกาลอันไกลโพ้น จะเห็นได้ว่าการที่มนุษย์และสังคมมนุษย์ต้องประสบปัญหาต่าง ๆ มากมายหลายลักษณะนั้น สาเหตุหนึ่งก็ด้วยเพราะมนุษย์ประพฤติปฏิบัติอภุศลกรรมในต่างกรรมต่างวาระ และการพูด ก็เป็นอภุศลกรรมที่สำคัญประการหนึ่งที่สร้างปัญหาความเดือดร้อนให้กับมนุษย์และสังคมมนุษย์มาตลอด และคงจะสร้างปัญหาต่อเนื่องไปอีกทุกยุคทุกสมัย การจะระงับดับปัญหาเกี่ยวกับการพูดของมนุษย์และของสังคมมนุษย์ลงได้ บุคคลในสังคมจะต้องหันมาประกอบอภุศลกรรม คือ การประพฤติสุจริตทางกาย ทางวาจา และทางใจ ในส่วนของการประพฤติสุจริตทางวาจานั้น หาก บุคคลในสังคมได้เรียนรู้ มีความรู้ มีความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการพูดตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาสั่งสอนไว้ และนำมายึดเป็นหลักปฏิบัติ การกระทำดังกล่าวย่อมนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่ตนเองและสังคมได้ตลอดกาลนาน

๒. พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับผู้พูด

พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับผู้พูดที่จะนำเสนอต่อไปนี้จะกล่าวถึงสาระสำคัญเกี่ยวกับเรื่องการพูด ผู้พูด และหลักที่ผู้พูดควรนำมาปฏิบัติ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความสำคัญของการพูด

การพูดมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อผู้พูด กล่าวคือ

๑. บุคคลจะสุขหรือทุกข์ ขึ้นอยู่กับการพูดของตนและคนอื่น ทั้งโดยจงใจและไม่จงใจ

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสแสดงไว้ในความต่อไปนี้ คือ

...เมื่อวาจามีอยู่ สุขทุกข์ในภายในย่อมเกิดขึ้น เพราะวจีสัญเจตนา^๑ เป็นเหตุ... อีกอย่างหนึ่ง เพราะอวิชา^๒ เป็นปัจจัย ... บุคคลย่อมปรุงแต่งวจีสังขาร^๓ อันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายใน เกิดขึ้นด้วยตัวเองบ้าง หรือบุคคลอื่นย่อมปรุงแต่งวจีสังขารของบุคคลนั้น อันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นบ้าง หรือบุคคลรู้สึกด้วยย่อมปรุงแต่งวจีสังขาร อันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นบ้าง หรือบุคคลไม่รู้สึกรู้สีกด้วยย่อมปรุงแต่งวจีสังขาร อันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นบ้าง ... (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๗๑) หน้า ๑๕๔)

๒. บุคคลจะเสื่อมหรือเจริญอยู่ที่การพูดของตน

กล่าวคือ

... การเจรจาผิดเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม การเจรจาชอบเป็นสิ่งที่ เป็นธรรม อกุศลธรรมอันลามกมิใช่น้อยที่เกิดขึ้น เพราะการเจรจาผิดเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ส่วนกุศลธรรมมิใช่น้อย ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะการเจรจาชอบเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ เป็นประโยชน์ (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๑๔, ๑๐๖, ๑๑๖) หน้า ๑๕๓, ๑๕๔, ๒๐๑)

^๑ หมายถึง ความจงใจทางวาจา

^๒ หมายถึง ความไม่รู้จริง ความหลงอันเป็นเหตุไม่รู้จริง (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๓๘๘)

^๓ วจีสังขาร ๑. ปัจจัยปรุงแต่งวาจา ได้แก่ วิตก (ตริก) และวิจาร (ตรอง) ถ้าไม่ตริกตรองก่อนแล้ว พูดย่อมไม่รู้เรื่อง ๒. สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจาที่ก่อให้เกิดควจกรรม (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๒๖๓)

ปัจจัยที่มีผลต่อการพูด ต่อผู้พูด

ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการพูด ต่อผู้พูด ได้แก่ อวิชา วิชา^๑ การดำริผิด การดำริชอบ^๒ การเจรจาผิด การเจรจาชอบ กล่าวคือ เพราะปัจจัย คือ อวิชาและการดำริผิด จึงทำให้เจรจาผิด และการเจรจาผิดเป็นปัจจัยให้เกิดการงานผิด เพราะปัจจัย คือ วิชาและดำริชอบ จึงทำให้เจรจาชอบ และการเจรจาชอบเป็นปัจจัยทำให้เกิดการงานชอบ ดังรายละเอียดในพระธรรมคำสอนต่อไปนี้

... อวิชาเป็นหัวหน้าในการยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม เกิดร่วมกับความไม่ละอายต่อบาป ความไม่สะดุ้งกลัวบาป ความเห็นผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้ไม่รู้แจ้ง ประกอบด้วยอวิชา ความดำริผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้มีความเห็นผิด เจรจาผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้มีความดำริผิด การงานผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้เจรจาผิด (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๒) หน้า ๑)

... ส่วนวิชาเป็นหัวหน้าในการยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม เกิดร่วมกับความละอายต่อบาป ความสะดุ้งกลัวบาป ความเห็นชอบย่อมเกิดมีแก่ผู้รู้แจ้ง ประกอบด้วยวิชา ความดำริชอบย่อมเกิดมีแก่ผู้มีความเห็นชอบ เจรจาชอบย่อมเกิดมีแก่ผู้มีความดำริชอบ การงานชอบย่อมเกิดมีแก่ผู้เจรจาชอบ (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ ๓ หน้า ๑-๒)

... เวทนา^๓ ย่อมมี เพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัยบ้าง เพราะความเห็นชอบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะความดำริผิดเป็นปัจจัยบ้าง เพราะความดำริชอบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะเจรจาผิดเป็นปัจจัยบ้าง เพราะเจรจาชอบเป็นปัจจัยบ้าง (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๔๘) หน้า ๑๒)

^๑ หมายถึง ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๒๗๒)

^๒ หมายถึง ดำริออกจากกาม ดำริในอันไม่พยาบาท ดำริในอันไม่เบียดเบียน (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๖๖)

^๓ หมายถึง ความเสวยอารมณ์ ความรู้สึก ความรู้สึกสุขทุกข์ มี ๓ อย่าง คือ สุขเวทนา ความรู้สึกสบาย ทุกขเวทนา ความรู้สึกไม่สบาย อทุกขมสุขเวทนา ความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์ คือ เฉย ๆ (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๒๘๗)

ประเภทของผู้พูด

พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกประเภทของผู้พูด ไว้หลายลักษณะ หลายจำพวก ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

๑. จำแนกประเภทตามจุดมุ่งหมายในการพูด

ผู้พูดหรือ... บุคคล ๓ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก ๓ จำพวกเป็นไฉน...

๑.๑ ผู้พูดประเภทที่พูดด้วยมุ่งหมายจะเบียดเบียน

... บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่งวจีสังขาร^๑ ที่มีความเบียดเบียน (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๖๒) หน้า ๑๑๖)

๑.๒ ผู้พูดประเภทที่พูดด้วยไม่มุ่งหมายจะเบียดเบียน

... บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่งวจีสังขารที่ไม่มีความเบียดเบียน ... (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๖๒) หน้า ๑๑๖)

๑.๓ ผู้พูดประเภทที่พูดด้วยมุ่งหมายเบียดเบียนบ้าง ไม่เบียดเบียนบ้าง

... บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่งวจีสังขารที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่เบียดเบียนบ้าง (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๖๒) หน้า ๑๑๖)

๒. จำแนกประเภทตามลักษณะของถ้อยคำที่พูด

...บุคคล ๓ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก...คือ บุคคลที่มีถ้อยคำเหม็นเหมือนนูด ๑ บุคคลที่มีถ้อยคำหอมเหมือนดอกไม้ ๑ บุคคลที่พูดถ้อยคำหวานปานน้ำผึ้ง ๑ ... (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๖๓) หน้า ๑๒๑)

๒.๑ ผู้พูดประเภทพูดถ้อยคำเหม็นเหมือนนูด

บุคคลผู้พูดถ้อยคำเหม็นเหมือนนูดเป็น ไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ ไปในสภาก็ดี ไปในบริษัทก็ดี ไปในท่ามกลางหมู่ญาติก็ดี ไปในท่ามกลางเสนาก็ดี ไปในท่ามกลางราชสกุลก็ดี ถูกเขาอ้างเป็นพยาน ตามว่า แนะบุรุษผู้เจริญ ท่านรู้้อย่างใดจงกล่าวอย่างนั้น เขาไม่รู้ก็กล่าวว่ามี หรือรู้ก็กล่าวว่ามีไม่รู้ไม่เห็นกล่าวว่ามี เห็นหรือเห็นกล่าวว่ามีไม่เห็น แกล้งกล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะ

^๑ หมายถึง เครื่องปรุ้งแต่งวาจา

เหตุแห่งตน เพราะเหตุแห่งคนอื่น หรือเพราะเห็นแก่อามิสเล็กน้อย... (เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๔๖๗) หน้า ๑๒๑) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๘๘) หน้า ๑๒๗)

๒.๒ ผู้พูดประเภทพูดด้วยถ้อยคำหอมเหมือนดอกไม้

บุคคลผู้พูดด้วยถ้อยคำหอมเหมือนดอกไม้เป็นไหน บุคคลบางคนในโลกนี้ ไปในสภาก็ดี ไปในบริษัทก็ดี ไปในท่ามกลางหมู่ญาติก็ดี ไปในท่ามกลางเสนาก็ดี ไปในท่ามกลางราชสกุลก็ดี ถูกเขาอ้างเป็นพยาน ถามว่า แน่ะบุรุษผู้เจริญ ท่านรู้อย่างไร จงกล่าวอย่างนั้น เขาเมื่อไม่รู้ก็กล่าวว่ามีรู้ หรือเมื่อรู้ก็กล่าวว่ามีรู้ เมื่อไม่เห็นก็กล่าวว่ามีเห็น หรือเมื่อเห็นก็กล่าวว่ามีเห็น ย่อมไม่แกดั่งกล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะเหตุแห่งตน เพราะเหตุแห่งคนอื่น หรือเพราะเห็นแก่อามิสเล็กน้อย ... (เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๔๖๗) หน้า ๑๒๑) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๘๘) หน้า ๑๒๗)

๒.๓ ผู้พูดประเภทพูดด้วยถ้อยคำหวานปานน้ำผึ้ง

บุคคลผู้พูดด้วยถ้อยคำหวานปานน้ำผึ้งเป็นไหน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ พูดแต่จากที่ไม่มีโทษ เสนาะโสต เป็นที่รัก จับหัวใจ เป็นวาจาชาวเมือง เป็นถ้อยคำที่ชนเป็นอันมากพอใจ ชอบใจ (เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๔๖๗) หน้า ๑๒๑-๑๒๒) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๘๘) หน้า ๑๒๘)

๓. จำแนกประเภทตามลักษณะของการพูดและประโยชน์ของเนื้อหาที่พูด

ผู้พูดประเภทนี้แบ่งได้เป็น ๔ จำพวก คือ

๓.๑ ผู้ที่พูดน้อยไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ฟังไม่เข้าใจ

...บางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวน้อย และกล่าวคำไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ทั้งบริษัทก็ไม่รู้ค้ำนั้นว่า ประกอบด้วยประโยชน์ หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๓.๒ ผู้ที่พูดน้อยประกอบด้วยประโยชน์ ฟังเข้าใจ

...บางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวน้อย และกล่าวคำที่ประกอบด้วยประโยชน์ และบริษัทรู้ค้ำนั้นว่าประกอบด้วยประโยชน์ หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๓.๓ ผู้ที่พูดมากไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ฟังไม่เข้าใจ

... บางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวมาก และกล่าวคำไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ทั้งบริษัทก็ไม่รู้ค้ำนั้นว่าประกอบด้วยประโยชน์ หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๓.๔ ผู้ที่พูดมากประกอบด้วยประโยชน์ ฟังเข้าใจ

... บางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวมาก และกล่าวคำที่ประกอบด้วยประโยชน์ ทั้งบริษัทก็รู้ค่านับว่า ประกอบด้วยประโยชน์ หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๐) หน้า ๑๔๔ - ๑๔๕)

๔. จำแนกประเภทตามลักษณะของการพูด

ผู้พูดประเภทนี้แบ่งได้เป็น ๔ จำพวก คือ

๔.๑ ผู้พูดประเภทงดเว้น และไม่งดเว้นจากมุสาวาท

... สัตว์ผู้งดเว้นจากมุสาวาทมีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากมุสาวาทมีมากกว่า (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๑๗๖๕) หน้า ๔๖๑)

๔.๒ ผู้พูดประเภทงดเว้น และไม่งดเว้นจากคำส่อเสียด

... สัตว์ผู้งดเว้นจากคำส่อเสียดมีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากคำส่อเสียดมีมากกว่า (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๑๗๗๐) หน้า ๔๖๒)

๔.๓ ผู้พูดประเภทงดเว้น และไม่งดเว้นจากคำหยาบ

... สัตว์ผู้งดเว้นจากคำหยาบมีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากคำหยาบมีมากกว่า (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๑๗๗๑) หน้า ๔๖๒)

๔.๔ ผู้พูดประเภทงดเว้น และไม่งดเว้นจากคำเพื่อเจ้า

... สัตว์ผู้งดเว้นจากคำเพื่อเจ้ามีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากคำเพื่อเจ้ามีมากกว่า (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๑๗๗๒) หน้า ๔๖๒)

๕. จำแนกประเภทตามลักษณะวิธีการปฏิบัติในการพูด

ผู้พูดประเภทนี้แบ่งได้เป็น ๔ จำพวก

... บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก... คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่นจำพวก ๑ ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนจำพวก ๑ ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่นจำพวก ๑ ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ทั้งปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่นจำพวก ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๕๕) หน้า ๕๘)

๕.๑ ผู้พูดประเภทที่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

... บุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่นอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้...เป็นผู้งดเว้นจากการพูดเท็จด้วยตนเอง แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการพูดเท็จ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๕๕) หน้า ๕๕)

๕.๒ ผู้พูดประเภทที่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

... บุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ ... เป็นผู้ไม่งดเว้นจากการพูดเท็จ แต่ชักชวนให้ผู้อื่นงดเว้นจากการพูดเท็จ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๕๕) หน้า ๕๕)

๕.๓ ผู้พูดประเภทที่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน และไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

... บุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่นอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้... เป็นผู้ไม่งดเว้นจากการพูดเท็จ ทั้งไม่ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการพูดเท็จ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๕๕) หน้า ๕๕)

๕.๔ ผู้พูดประเภทที่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน และปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

... บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่นอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้...เป็นผู้งดเว้นจากการพูดเท็จ ทั้งชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการพูดเท็จ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๕๕) หน้า ๕๕)

๖. จำแนกประเภทตามลักษณะของการพูดและการทำ

ผู้พูดประเภทนี้ แบ่งได้เป็น ๔ จำพวก

...บุคคลเปรียบวลาหก์* ... ๔ จำพวกที่มีปรากฏอยู่ในโลก... คือ บุคคลดุจวลาหก์ ค้ำรามไม้ให้ฝนตกจำพวก ๑ ดุจวลาหก์ให้ฝนตก แต่ไม่ค้ำรามจำพวก ๑ ดุจวลาหก์ทั้งไม่ค้ำราม ทั้งไม้ให้ฝนตกจำพวก ๑ ดุจวลาหก์ค้ำรามด้วยไม้ให้ฝนตกด้วยจำพวก ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๐๑) หน้า ๑๐๒) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๑๒) หน้า ๑๔๕)

* หมายถึง เมฆ

๖.๑ ผู้พูดประเภทวลาหค้ำรามแต่ไม่ให้ฝนตก คือ ชอบพูด แต่ไม่ชอบทำ

... ก็บุคคลเป็นดุจวลาหค้ำรามแต่ไม่ให้ฝนตกอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ชอบพูด แต่ไม่ชอบทำ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๐๑) หน้า ๑๐๒) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๑๒) หน้า ๑๔๕)

๖.๒ ผู้พูดประเภทวลาหค้ำรามให้ฝนตกแต่ไม่ค้ำราม คือ เป็นผู้ชอบทำ แต่ไม่ชอบพูด

... ก็บุคคลเป็นดุจวลาหค้ำรามให้ฝนตกแต่ไม่ค้ำรามอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ชอบทำแต่ไม่ชอบพูด (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๐๑) หน้า ๑๐๒) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๑๒) หน้า ๑๔๕)

๖.๓ ผู้พูดประเภทวลาหค้ำรามทั้งไม่ให้ฝนตก คือ ไม่ชอบพูด ทั้งไม่ชอบทำ

... ก็บุคคลเป็นดุจวลาหค้ำรามทั้งไม่ให้ฝนตกอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นคนไม่ชอบพูด ทั้งไม่ชอบทำ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๐๑) หน้า ๑๐๒) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๑๒) หน้า ๑๔๖)

๖.๔ ผู้พูดประเภทวลาหค้ำรามด้วยให้ฝนตกด้วย คือ ชอบพูด และชอบทำ

... ก็บุคคลเป็นดุจวลาหค้ำรามด้วยให้ฝนตกด้วยอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ชอบพูดด้วย ชอบทำด้วย (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๐๑) หน้า ๑๐๒) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๑๒) หน้า ๑๔๖)

๗. จำแนกประเภทตามลักษณะของการกล่าวถ้อยคำที่เป็นโทษ

ผู้พูดประเภทนี้แบ่งได้เป็น ๔ จำพวก ดังนี้

... บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก... คือ บุคคลผู้มีโทษ ๑ บุคคลผู้มากด้วยโทษ ๑ บุคคลผู้มีโทษน้อย ๑ บุคคลผู้หาโทษมิได้ ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๓๕) หน้า ๑๓๕)

๗.๑ ผู้พูดประเภทที่พูดด้วยถ้อยคำอันมีโทษ

...บุคคลเป็นผู้มีโทษอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ประกอบด้วย... วจกรรมอันมีโทษ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นผู้มีโทษอย่างนี้แล (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๓๕) หน้า ๑๓๕)

๗.๒ ผู้พูดประเภทที่พูดด้วยถ้อยคำอันมีโทษเป็นส่วนมาก ที่หาโทษมิได้ส่วนน้อย

... ก็บุคคลเป็นผู้มากด้วยโทษอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ประกอบด้วย...วชิกรรมมีโทษเป็นส่วนมาก ที่หาโทษมิได้เป็นส่วนน้อย (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๑๓๕) หน้า ๑๓๕-๑๓๖)

๗.๓ ผู้พูดประเภทที่พูดด้วยถ้อยคำอันไม่มีโทษเป็นส่วนมาก ที่มีโทษเป็นส่วนน้อย
... ก็บุคคลเป็นผู้มีโทษน้อยอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ประกอบด้วย...
วชิกรรมอันไม่มีโทษเป็นส่วนมาก ที่มีโทษเป็นส่วนน้อย (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๑๓๕) หน้า ๑๓๖)

๗.๔ ผู้พูดประเภทที่พูดด้วยถ้อยคำอันหาโทษมิได้
... ก็บุคคลหาโทษมิได้เป็นอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้
ประกอบด้วย...วชิกรรมอันหาโทษมิได้... (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๑๓๕) หน้า ๑๓๖)

๘. จำแนกประเภทตามลักษณะของการงานในการพูด

ผู้พูดประเภทนี้ แบ่งได้เป็น ๔ จำพวก คือ

๘.๑ ผู้พูดประเภทงานนโดยอรรถ^๑ แต่ไม่งานนโดยพยัญชนะ^๒

... นักพูดย่อมงานนโดยอรรถ แต่ไม่งานนโดยพยัญชนะก็มี (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๑๔๐) หน้า ๑๓๗)

๘.๒ ผู้พูดประเภทงานนโดยพยัญชนะ แต่ไม่งานนโดยอรรถ

... นักพูดงานนโดยพยัญชนะ แต่ไม่งานนโดยอรรถก็มี (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๑๔๐) หน้า ๑๓๗)

๘.๓ ผู้พูดประเภทงานนโดยอรรถและพยัญชนะ

... นักพูดที่งานนโดยอรรถและพยัญชนะก็มี (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๑๔๐) หน้า ๑๓๗)

๘.๔ ผู้พูดประเภทไม่งานนทั้งโดยอรรถทั้งโดยพยัญชนะ

... นักพูดไม่งานนทั้งโดยอรรถทั้งโดยพยัญชนะก็มี (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๑๔๐) หน้า ๑๓๗)

^๑ หมายถึง เนื้อความ ความหมาย

^๒ หมายถึง ตัวอักษรทำเสียงให้ปรากฏชัด, คำศัพท์

๕. จำแนกประเภทตามลักษณะของการพูดตีเถียง และการพูดสรรเสริญบุคคลอื่น

ผู้พูดประเภทนี้ แบ่งได้เป็น ๔ จำพวก

... บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏในโลก...คือ

๕.๑ ผู้พูดประเภทกล่าวตีเถียงบุคคลผู้ควรตีเถียง ไม่กล่าวสรรเสริญบุคคลผู้ควรสรรเสริญตามความจริง โดยกาลอันควร

... บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กล่าวตีเถียงบุคคลผู้ควรตีเถียงตามความจริง โดยกาลอันควร เป็นผู้ไม่กล่าวสรรเสริญบุคคลผู้ควรสรรเสริญตามความจริง โดยกาลอันควร จำพวก ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๐๐) หน้า ๑๐๐) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๒๗) หน้า ๑๕๖)

๕.๒ ผู้พูดประเภทกล่าวสรรเสริญบุคคลผู้ควรสรรเสริญ ไม่กล่าวตีเถียงบุคคลผู้ควรตีเถียงตามความเป็นจริง โดยกาลอันควร

... บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กล่าวสรรเสริญบุคคลผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริงโดยกาลอันควร ไม่กล่าวตีเถียงบุคคลผู้ควรตีเถียงตามความเป็นจริง โดยกาลอันควร จำพวก ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๐๐) หน้า ๑๐๐) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๒๗) หน้า ๑๕๖)

๕.๓ ผู้พูดประเภทไม่กล่าวตีเถียงผู้ควรตีเถียง ทั้งไม่กล่าวสรรเสริญบุคคลผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง โดยกาลอันควร

... บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่กล่าวตีเถียงบุคคลผู้ควรตีเถียงตามความเป็นจริง โดยกาลอันควร ทั้งไม่กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง โดยกาลอันควร จำพวก ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๐๐) หน้า ๑๐๐) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๒๗) หน้า ๑๕๖)

๕.๔ ผู้พูดประเภทกล่าวตีเถียงผู้ควรตีเถียง ทั้งกล่าวสรรเสริญบุคคลผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง โดยกาลอันควร

... บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กล่าวตีเถียงบุคคลผู้ควรตีเถียงตามความเป็นจริง โดยกาลอันควร ทั้งเป็นผู้กล่าวสรรเสริญบุคคลผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง โดยกาลอันควร จำพวก ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๐๐) หน้า ๑๐๐) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๒๗) หน้า ๑๕๖)

* ผู้พูดทั้ง ๔ จำพวกนี้ ผู้พูดจำพวกที่ ๔ พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญว่าเป็นผู้มากกว่า ประณีตกว่า ผู้พูดอีก ๓ จำพวก ดังกล่าวข้างต้น ดังปรากฏในพระธรรมคำสอน ต่อไปนี้

...คุณกร โปตลียะ บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก... คือ บุคคลในโลกนี้เป็นผู้กล่าวติเตียนบุคคลผู้ควรติเตียนตามความเป็นจริงโดยกาลอันควร เป็นผู้ไม่กล่าวสรรเสริญบุคคลผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง โดยกาลอันควร จำพวก ๑ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้กล่าวสรรเสริญบุคคลผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริงโดยกาลอันควร ไม่กล่าวติเตียนบุคคลผู้ควรติเตียนตามความเป็นจริงโดยกาลอันควรจำพวก ๑ บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่กล่าวติเตียนบุคคลผู้ควรติเตียนตามความเป็นจริงโดยกาลอันควร ทั้งไม่กล่าวสรรเสริญผู้ที่ควรสรรเสริญตามความเป็นจริงโดยกาลอันควรจำพวก ๑ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กล่าวติเตียนบุคคลผู้ควรติเตียนตามความเป็นจริงโดยกาลอันควร ทั้งเป็นผู้กล่าวสรรเสริญบุคคลผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริงโดยกาลอันควรจำพวก ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๐๐) หน้า ๑๐๐)

คุณกร โปตลียะ บุคคล ๔ จำพวกนี้แล มีปรากฏอยู่ในโลก ... ท่านชอบใจบุคคลจำพวกไหนว่า เป็นผู้งามกว่า และประณีตกว่า

โปตลียปริพาชกกราบทูลว่า ท่านพระโคตม...บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนี้ ข้าพเจ้าชอบใจบุคคลผู้ไม่กล่าวติเตียนบุคคลที่ควรติเตียนตามความเป็นจริงโดยกาลอันควร และไม่กล่าวสรรเสริญบุคคลผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริงโดยกาลอันควร เป็นผู้งามกว่า และประณีตกว่า ซ้อนั้นเพราะอะไร เพราะมีความงาม คือ อุเบกขา

พระผู้มีพระภาค คุณกร โปตลียะ ... บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนี้ บุคคลผู้กล่าวติเตียนบุคคลที่ควรติเตียนตามความเป็นจริง โดยกาลอันควร และสรรเสริญบุคคลที่ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง โดยกาลอันควรนี้ เป็นผู้งามกว่า และประณีตกว่า ซ้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมีความงาม คือ ความเป็นผู้รู้จักกาลในอันควรติเตียนและสรรเสริญนั้น ๆ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๐๐) หน้า ๑๐๐)

๑๐. จำแนกประเภทตามกรรมที่ได้กระทำมาในอดีต ในปัจจุบัน และผลกรรมที่ได้รับในอนาคต

ผู้พูดประเภทนี้ มีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ

ผู้พูดประเภทที่เป็นผู้มีดี และผู้พูดที่เป็นผู้สว่าง

ผู้พูดประเภทที่เป็นผู้ต่ำ และผู้พูดที่เป็นผู้สูง

... บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏในโลก...คือ ผู้มีดีมาแล้ว มีดีต่อไปจำพวก ๑ ผู้มีดีมาแล้วมีสว่างต่อไปจำพวก ๑ ผู้สว่างมาแล้วมีดีต่อไปจำพวก ๑ ผู้สว่างมาแล้วมีสว่างต่อไปจำพวก ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๘๔) หน้า ๘๕) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๒๕) หน้า ๑๕๓)

... บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏในโลก ๔ จำพวกเป็นในใจ คือ บุคคลผู้ต่ำมาแล้วต่ำต่อไปจำพวก ๑ ผู้ต่ำมาแล้วสูงต่อไปจำพวก ๑ ผู้สูงมาแล้วต่ำต่อไปจำพวก ๑ ผู้สูงมาแล้วสูงต่อไปจำพวก ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๘๖) หน้า ๘๖) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๓๐) หน้า ๑๕๕)

๑๐.๑ ผู้พูดประเภทมีดีมาแล้วมีดีต่อไป ผู้พูดประเภทต่ำมาแล้วต่ำต่อไป

... บุคคลผู้มีดีมาแล้วมีดีต่อไป เป็นอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ เกิดมาในตระกูลต่ำ...อันเป็นตระกูลเฉื่อยใจ มีข้าว น้ำ และโภชนาหารน้อย เป็นอยู่โดยฝืดเคือง หาของบริโภคและผ้าปูง่ามได้โดยฝืดเคือง อนึ่ง เขามีผิวพรรณทราม ไม่นำดู เป็นแคระ มีโรคมาก เป็นคนตาบอด เป็นคนง่อย เป็นคนกระจอก หรือพิการ ไปแถบหนึ่ง...เขาฆ่าประพติจูจริต...ด้วยวาจา ครั้นประพติจูจริตด้วยวาจาแล้ว เมื่อตายย่อมเข้าถึงอบายทุกคติ วินิบาต^๒ นรก^๓ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๘๕) หน้า ๘๕) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๒๕) หน้า ๑๕๓)

...บุคคลผู้ต่ำมาแล้วต่ำต่อไป เป็นอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ เกิดมาในตระกูลต่ำ...เขาประพติจูจริต...ด้วยวาจา ครั้นประพติจูจริตด้วยวาจาแล้ว เมื่อตายย่อมเข้าถึงอบายทุกคติ วินิบาต นรก (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๘๖) หน้า ๘๖) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๓๐) หน้า ๑๕๕)

๑๐.๒ ผู้พูดประเภทมีดีมาแล้วมีสว่างต่อไป ผู้พูดประเภทต่ำมาแล้วมีสูงต่อไป

...บุคคลผู้มีดีแล้วมีสว่างต่อไป เป็นอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ เกิดมาในตระกูลต่ำ...แต่เขาประพตีสูจริต...ด้วยวาจา ครั้นประพตีสูจริต...ด้วยวาจาแล้ว เมื่อ

^๑ หมายถึง ภูมิที่ไปเกิดมีความทุกข์ ความลำบาก

^๒ หมายถึง ภพที่รับทุกข์ เป็นเปรต และสัตว์นรก

^๓ หมายถึง แคนหรือภูมิที่ผู้ทำบาปจะต้องไปเกิดและถูกลงโทษ หรือแดนที่มีแต่ความทุกข์ทรมาน

ตายย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๘๕) หน้า ๘๕) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๒๕) หน้า ๑๕๘)

...บุคคลผู้ต่ำมาแล้วสูงต่อไป เป็นอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดมาในตระกูลต่ำ...แต่เขาประพาสสุจริต...ด้วยวาจา...เมื่อตายย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๘๖) หน้า ๘๖) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๓๐) หน้า ๑๕๙)

๑๐.๓ ผู้พูดประเภทสว่างมาแล้วมีมืดต่อไป ผู้พูดประเภทสูงมาแล้วต่ำต่อไป

...บุคคลผู้สว่างมาแล้วมีมืดต่อไป เป็นอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดมาในตระกูลสูง...มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้ที่น่าปลื้มใจมากมาย มีทรัพย์สิ้นเหลือคณ หนึ่ง เขามีรูปร่างน่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยความเป็นผู้มีผิวพรรณงามยิ่งนัก ...แต่เขาประพาสสุจริต...ด้วยวาจา ครั้นประพาสสุจริตด้วยวาจาแล้ว เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอภายทุกติ วินิบาต นรก (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๘๕) หน้า ๘๕) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๒๕) หน้า ๑๕๘)

...บุคคลผู้สูงมาแล้วต่ำต่อไป เป็นอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดมาในตระกูลสูง... เขาประพาสสุจริต...ด้วยวาจา...เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอภายทุกติ วินิบาต นรก (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๘๖) หน้า ๘๖) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๓๐) หน้า ๑๕๙)

๑๐.๔ ผู้พูดประเภทผู้สว่างมาแล้วมีสว่างต่อไป ผู้พูดประเภทสูงมาแล้วสูงต่อไป

...บุคคลผู้สว่างมาแล้วมีสว่างต่อไป เป็นอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดมาในตระกูลสูง...เขาข่มประพาสสุจริต...ด้วยวาจา ครั้นประพาสสุจริตด้วยวาจาแล้วเมื่อตายย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๘๕) หน้า ๘๖) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๒๕) หน้า ๑๕๘-๑๕๙)

...บุคคลผู้สูงมาแล้วสูงต่อไป เป็นอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดมาในตระกูลสูง...เขาประพาสสุจริต...ด้วยวาจา...เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๘๖) หน้า ๘๖) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๓๐) หน้า ๑๕๙)

ลักษณะการพูดที่ดี

... ก็สิ่งที่ดีเป็นไฉน...การงดเว้นจากการพูดเท็จ จากการพูดส่อเสียด จากการพูดคำหยาบ จากการพูดเพ้อเจ้อ...นี้เรียกว่าสิ่งที่ดี (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๑๖๗) หน้า ๒๔๗)

รายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะการพูดที่ดี มีดังนี้

๑. การเว้นขาดจากการพูดเท็จ

การเว้นขาดจากการพูดเท็จ มีลักษณะดังนี้

...บุคคลบางคนในโลกนี้ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ เขาอยู่ในสภา ในบริษัท ในท่ามกลางญาติ ในท่ามกลางอำมาตย์ หรือในท่ามกลางราชสกุล ถูกผู้อื่นนำไปเป็นพยานซักถามว่า มาเถิดบรูษผู้เจริญท่านรู้สิ่งใดจงกล่าวถึงนั้น บรูษนั้นเมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ หรือเมื่อรู้ก็บอกว่ารู้ เมื่อไม่เห็นก็บอกว่าไม่เห็น หรือเมื่อเห็นก็บอกว่าเห็น ไม่เป็นผู้พูดเท็จทั้งรู้ เพราะเหตุแห่งตนบ้าง เพราะเหตุแห่งผู้อื่นบ้าง หรือเพราะเหตุเห็นแก่อำมาตย์เล็กน้อย (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๕๔) หน้า ๒๖๕)

๒. การเว้นขาดจากคำส่อเสียด

การเว้นขาดจากคำส่อเสียด มีลักษณะดังนี้

...บุคคลบางคนในโลกนี้ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียดไม่ฟังข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังข้างโน้นแล้วไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้สมานคนที่แตกกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่สามัคคีกันแล้วบ้าง ชอบคนที่พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าววาจาที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๕๔) หน้า ๒๖๕)

๓. การเว้นขาดจากคำหยาบ

การเว้นขาดจากคำหยาบ มีลักษณะดังนี้

...บุคคลบางคนในโลกนี้ ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าววาจาที่ไม่มีโทษ เพราะหู ชวนให้รัก จับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๕๔) หน้า ๒๖๕)

๔. การเว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ

การเว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ มีลักษณะดังนี้

...บุคคลบางคนในโลกนี้ ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำที่เป็นจริง พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดแต่คำมีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนดประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๕๔) หน้า ๒๖๕)

๕. การพูดด้วยปัญญาไม่ฟุ้งซ่าน

การพูดด้วยปัญญาไม่ฟุ้งซ่าน มีลักษณะดังนี้

...ถ้าบัณฑิตรู้จักกาลแล้ว ฟังประสงค์จะพูด ควรเป็นคนมีปัญญา* ไม่เป็นคนเจ้าโทสะ ไม่โอ้อวด มีใจไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ใจเบาหุนหันพลันแล่น ไม่เพ่งโทษ กล่าวแต่ถ้อยคำที่บุคคลผู้ตั้งอยู่ในธรรมพูดกัน...บุคคลควรอนุโมทนาคำที่เป็นสุภาษิต ไม่ควรรุกรานในถ้อยคำที่กล่าวชั่ว ไม่ควรศึกษาความแข่งดี^๒ และไม่ควรถัดถือความพลาดปลั่ง ไม่ควรทับถม ไม่ควรข่มขี ไม่ควรพูดถ้อยคำเหลวไหล เพื่อรู้ เพื่อเลื่อมใส (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๗) หน้า ๑๕๐)

คำว่า ผู้พูดด้วยปัญญาไม่ฟุ้งซ่าน...บุคคลกำหนดกล่าวด้วยปัญญา แม้กล่าวมาก พูดมาก แสดงมาก แดงมาก ก็ไม่กล่าววาจาที่กล่าวชั่ว พูดชั่ว เจริญชั่ว ปราศรัยชั่ว บอกล่าชั่ว (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๓๘๘) หน้า ๒๐๒)

ลักษณะการพูดที่ไม่ดี

... ก็สิ่งที่ไม่ดีเป็นไหน...การพูดเท็จ การพูดต่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพื่อเจ้า... นี้เรียกว่าสิ่งไม่ดี (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๖๗) หน้า ๒๔๗)

รายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะการพูดที่ไม่ดี มีดังนี้

๑. การพูดเท็จ

การพูดเท็จ มีลักษณะดังนี้

...มุสาวาท เรียกว่าความเป็นผู้พูดเท็จ บุคคลบางคนในโลกนี้ อยู่ในสภากีดี อยู่ในที่ประชุมชนกัดี อยู่ในท่ามกลางญาติกัดี อยู่ในท่ามกลางสมาคมกัดี อยู่ในท่ามกลางราชสกุลกัดี ถูกเขานำไปถามเป็นพยานว่า มาเถิดบุรุษผู้เจริญ ท่านรู้สิ่งใด ก็จงบอกสิ่งนั้น บุคคลนั้น เมื่อไม่รู้

* ปัญญา เรียกว่า โธนา... เพราะปัญญานั้นเป็นเครื่องกำจัดล้าง ชำระ ชักฟอก ซึ่งกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความคูหมั่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๓๑๓) หน้า ๑๖๓-๑๖๔)

^๒ ความแข่งดี ความแข่งขันหน้า กิริยาที่แข่งดี กิริยาที่แข่งขันหน้า สภาพที่แข่งขันหน้าอันใด นี้เรียกว่าความแข่งดี (เล่ม ๓๕ (อ) ข้อ (๘๖๕) หน้า ๔๒๖)

ก็บอกว่ารู้งี้บ้าง เมื่อรู้ก็บอกว่าไม่รู้บ้าง เมื่อไม่เห็นก็บอกว่าเห็นบ้าง เมื่อเห็นก็บอกว่าไม่เห็นบ้าง
ย่อมกล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะเหตุแห่งตนบ้าง เพราะเหตุแห่งผู้อื่นบ้าง เพราะเหตุเห็นแก่อำมิตร
เล็กน้อยบ้าง นี้เรียกว่า ความเป็นผู้พูดเท็จ (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๒๔๕) หน้า ๑๔๒-๑๔๓)

อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ ในเบื้องต้นบุคคลนั้นก็มีความรู้
ว่า เรารู้พูดเท็จ ๑ เมื่อกำลังพูดอยู่ก็รู้ว่า เรากำลังพูดเท็จ ๑ เมื่อพูดแล้วก็รู้ว่า เรารู้พูดเท็จ ๑ ...
หนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๔ ด้วยอาการ ๕ ด้วยอาการ ๖ ด้วยอาการ ๗ ด้วยอาการ ๘ คือ
ในเบื้องต้น บุคคลนั้นก็มีความรู้ ว่า เรารู้พูดเท็จ ๑ เมื่อกำลังพูดอยู่ก็รู้ว่า เรากำลังพูดเท็จ ๑ เมื่อ
พูดแล้วก็รู้ว่า เรารู้พูดเท็จแล้ว ๑ ปกปิดทิวฐิติ ๑ ปกปิดความควร ๑ ปกปิดความชอบใจ ๑ ปกปิด
สัตถุญา ๑ ปกปิดความจริง ๑ (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๓๓๑, ๓๓๒) หน้า ๓๓๕, ๔๐๕) (เล่ม ๓๐ (อ)
ข้อ (๕๗๕) หน้า ๒๒๐)

๒. การพูดส่อเสียด

การพูดส่อเสียด มีรายละเอียด มีดังนี้

๒.๑ ลักษณะของการพูดส่อเสียด

...ชื่อว่าความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด...พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ บุคคลบางคน
ในโลกนี้ เป็นผู้มีวาจาส่อเสียด คือ พังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือพัง
จากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง
สนับสนุนคนที่แตกกันแล้วบ้าง ชอบผู้ที่เป็นก๊กกัน ยินดีผู้ที่เป็นก๊กกัน เพลินผู้ที่เป็นก๊กกัน เป็น
ผู้กล่าววาจาที่ทำให้เป็นก๊กกัน นี้เรียกว่าเป็นผู้มีคำส่อเสียด (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๔๐๑, ๔๔๔) หน้า
๒๑๔-๒๑๕, ๒๓๘) (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๑๕๔) หน้า ๒๖๗)

๒.๒ จุดมุ่งหมายในการพูดส่อเสียด

...วัตถุประสงค์สำหรับเก็บมาส่อเสียด มีได้ด้วยอาการ ๒ อย่าง คือ ต้องการจะ
ให้เขาชอบ ๑ ประสงค์จะให้เขาแตกกัน ๑ (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๕๖) หน้า ๒๗๖)...บุคคลย่อมนำคำ
ส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขา
แตกกัน ๑ กล่าวคือ

° หมายถึง การจำ กิริยาที่จำ ความจำอันเกิดแต่สัมผัสแห่งมนโวิญญาณธาตุที่สมกัน (เล่ม ๓๔ (อ) ข้อ (๑๕)
หน้า ๒๕) ความกำหนดหมาย สิ่งที่ควรกำหนดหมายไว้ในใจ (พระราชวรมุนี ๒๕๒๗ : ๓๒๐)

...บุคคลนำคำต่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า เราจักเป็นที่รัก เป็นที่ขบใจ เป็นผู้สนิท เป็นภายใน เป็นที่ดีใจ ของบุคคลนี้

...บุคคลมีความประสงค์ให้เขาแตกต่างกันอย่างนี้ว่า คนเหล่านี้พึงเป็นต่างกัน แยกกัน เป็นก๊กกันเป็นสองเหล่า สองพวก สองฝ่าย อย่างไรก็ตามคนเหล่านี้พึงแตกต่างกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบากไม่ผาสุก (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๔๐๑, ๔๔๔, ๔๕๐) หน้า ๒๑๕, ๒๑๖, ๒๓๘, ๒๔๑-๒๔๒)

๓. การพูดคำหยาบ การกล่าววาจาไม่อ่อนหวาน

การพูดคำหยาบ การกล่าววาจาไม่อ่อนหวานมีลักษณะ ดังนี้

๓.๑ การพูดคำหยาบ

...คือ กล่าววาจาที่หยาบคาย กล่าวแข็ง ทำให้ผู้อื่นขบใจ เดือดร้อนแก่ผู้อื่น ใกล้เคียงต่อความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๑๕๔) หน้า ๒๖๗)

๓.๒ การกล่าววาจาไม่อ่อนหวาน

วาจาใด เป็นปม หยาบคาย เผ็ดร้อนต่อผู้อื่น กระทบผู้อื่น ยั่วให้โกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ บุคคลพูดวาจาเช่นนั้น ความเป็นผู้มีวาจาไม่อ่อนหวาน ความเป็นผู้มีวาจาไม่สละสลวย ความเป็นผู้มีวาจาหยาบ ในลักษณะดังกล่าวนี้ อันใด นี้เรียกว่า อสาขัลยะ ความเป็นผู้มีวาจาไม่อ่อนหวาน (เล่ม ๓๕ (อ) ข้อ (๕๒๑) หน้า ๔๓๕)

๔. การพูดเพื่อเจ้อ

ลักษณะของการพูดเพื่อเจ้อ คือ

...กล่าวไม่ถูกกาล กล่าวไม่จริง กล่าวไม่อิงอรรถ ไม่อิงธรรม ไม่อิงวินัย กล่าววาจาไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้าง ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลไม่ควร (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ ๑๕๔ หน้า ๒๖๗)

๕. การรีบด่วนพูด

การรีบด่วนพูด เป็นลักษณะการพูดที่ไม่ดี เพราะ

... ในประการแรก เมื่อรีบด่วนพูด กายก็ลำบาก จิตก็แกว่ง เสียงก็พร่า คอก็เคือง แม้คำพูดของผู้ที่รีบด่วนพูดก็ไม่สละสลวย ไม่พึงรู้ชัดได้...ในประการหลังนั้น เมื่อไม่รีบด่วนพูด

กายก็ไม่ลำบาก จิตก็ไม่แหว่ง เสียงก็ไม่พร่า คอก็ไม่เครื่อ แม้คำพูดของผู้ที่ไม่รีบด่วนพูดก็
 สดใสไพเราะ ฟังรู้ชัดได้ (เล่ม ๑๔ (ต) ข้อ ๖๖๑) หน้า ๓๒๓)

...คำที่ผู้รีบด่วนพูด นี้เป็นธรรมมีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ มีความเร่า
 ร้อน เป็นความปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงยังมีกิเลสต้องรณรงค์ แต่คำที่ผู้ไม่รีบด่วนพูด
 นี้เป็นธรรมไม่มีทุกข์ ไม่มีความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติ
 ชอบ เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงไม่มีกิเลสต้องรณรงค์ (เล่ม ๑๔ (ต) ข้อ (๖๗๐) หน้า ๓๒๖)

๖. การพูดยกยอ และการพูดตำหนิโดยส่วนเดียว

การพูดยกยอ และการพูดตำหนิโดยส่วนเดียว เป็นลักษณะของการพูดที่ไม่ดีเพราะ

...การยกยอ การตำหนิ และไม่ใช่ว่าเป็นการแสดงธรรม นี้เป็นธรรมมีทุกข์ มีความคับ
 ใจ มีความแค้นใจ มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงยังมีกิเลสต้อง
 รณรงค์ แต่การไม่ยกยอ การไม่ตำหนิ การแสดงแต่ธรรมเท่านั้น เป็นธรรมที่ไม่มีทุกข์ ไม่มี
 ความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติชอบ เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึง
 ไม่มีกิเลสต้องรณรงค์ (เล่ม ๑๔ (ต) ข้อ (๖๖๖) หน้า ๓๒๕)

๗. การพูดเลียบเคียงเพราะความอยากได้ลาภ

การพูดเลียบเคียง เพราะอยากได้ลาภ มีลักษณะดังนี้

...พูดเลียบเคียงกะชน เพราะความอยากได้ลาภ...การพูดเลียบเคียงเป็นไฉน การ
 พูดหวานล้อม การพูดเลียบเคียง การพูดเลียบเคียงด้วยดี การพูดยกย่อง การพูดยกย่องด้วยดี
 การพูดผูกพัน การพูดผูกพันด้วยดี การพูดอวดอ้าง การพูดอวดอ้างด้วยดี การพูดฝากรัก ความ
 เป็นผู้พูดมุ่งให้เขารักตน ความเป็นผู้พูดเหลวไหลดังว่าแกงถั่ว ความเป็นผู้พูดประจบ ความเป็น
 ผู้พูดแคะไค้ (ดูกินเนื้อหลังผู้อื่น) ความเป็นผู้พูดอ่อนหวาน ความเป็นผู้พูดไพเราะ ความเป็นผู้
 พูดด้วยไมตรี ความเป็นผู้พูดไม่หยาบคาย (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๗๖๔) หน้า ๓๖๘-๓๖๙)

๘. การพูดโอ้อวด ยกตน

การพูด โอ้อวดยกตน มีลักษณะ ดังนี้ คือ

...เป็นผู้อวด ความโอ้อวด ภาวะที่โอ้อวด ภาวะที่แข็งกระด้าง กิริยาที่แข็งกระด้าง
 ความพูดยกตน กิริยาที่พูดยกตน อันใดในข้อนี้ นี้เรียกว่า ความโอ้อวด (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๖๑)
 หน้า ๑๑๔)

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้โง่โง่ เป็นผู้โง่โง่มาก การโง่โง่ สภาพที่โง่โง่ ความโง่โง่ ความกระด้าง สภาพที่กระด้าง การพูดที่เป็นเหลี่ยม เป็นคู่ สภาพที่พูดเป็นเหลี่ยม เป็นคู่ของบุคคลนั้น อันใด นี้เรียกว่า สาถยยะ ความโง่โง่ (เล่ม ๓๕ (๑) ข้อ (๕๑๑) หน้า ๔๗๖)

ตัวอย่าง การพูดโง่โง่ ยกตน

ตัวอย่างที่ ๑

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลาป่ามหาวัน เขตเมืองเวสาลี ครั้งนั้นแลสังกนิกครนถ์ผู้เป็นนิคันถบุตร^๑ อาศัยอยู่ในเมืองเวสาลี เป็นนักโต้ตอบ พูดยกตนว่าเป็นปราชญ์ ชนเป็นอันมากยอมยกว่า เป็นผู้มีความรู้ดี เขากล่าววาจาในที่ประชุมในเมืองเวสาลีอย่างนี้ว่า เราไม่เห็นสมณะ หรือพราหมณ์ที่เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ แม้ที่ปฏิญาณตนว่าเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ปรารถโต้ตอบวาทะกับเรา จะไม่ฟังประหม่า ไม่สะทกสะท้าน ไม่หวั่นไหว ไม่มีเหงื่อไหลจากรักแค้น แม้แต่คนเดียวเลย หากเราปรารถโต้ตอบวาทะกะเสาทีไม่มีเจตนา แม้เสานั้นปรารถโต้ตอบวาทะกับเราก็ต้องประหม่า สะทกสะท้าน หวั่นไหว จะป่วยกล่าวไปไยถึงมนุษย์เล่า (เล่ม ๑๒ (๘) ข้อ (๓๕๒) หน้า ๓๐๐)

ตัวอย่างที่ ๒

สมัยนั้นแล เจ้าลิจฉวีประมาณ ๕๐๐ องค์ ประชุมกันอยู่ในอาคาร ...ครั้งนั้น สังกนิกครนถ์เข้าไปหา ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้กล่าววาทะเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ดังนี้ว่า ขอเจ้าลิจฉวีทั้งหลายจงไปด้วยกัน...วันนี้ข้าพเจ้าจักสนทนากับพระสมณโคดม ถ้าพระสมณโคดมจักตั้งอยู่ตามคำที่ภิกษุชื่อ อัสสชชี ซึ่งเป็นสาวกรูปหนึ่งที่มีชื่อเสียงยืนยงแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักฉุดกระชากลากถ้อยคำพระสมณโคดมมาด้วยคำ ให้เป็นเหมือนนบรุษที่มีกำลัง จับแกะอันมีขนยาวที่ขนแล้ว ลากมาลากไป ฉะนั้น หรือให้เป็นเหมือนคนที่ทำงานในโรงสุรา ซึ่งมีกำลังวางเสื่อลำแพนสำรองแป้งสุราผืนใหญ่ในห้วงน้ำลึก แล้วจับที่มุมชักลากพัดฟาตไปมา ฉะนั้น ...ข้าพเจ้าจักสตัดพัดฟาตถ้อยคำพระสมณโคดมเสีย ให้เป็นเหมือนนบรุษที่มีกำลัง ซึ่งเป็นนักเลงสุรา จับด้วยที่หู แล้ว

^๑ หมายถึง บุตรของเจ้าลัทธินึงนอกพระพุทธศาสนา

สลัดไปมา ฉะนั้น...ขอเจ้าลิจฉวีทั้งหลาย จงไปด้วยกัน...วันนี้ข้าพเจ้าจักสนทนาศรรคมกับพระ
สมณโคดม (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๓๕๔) หน้า ๓๐๑)

* ลักษณะการพูดโอ้อวด ยกตนข่มท่านตามตัวอย่างที่นำมากล่าวข้างต้น ส่วนใหญ่
ผู้พูดมักจะประจบผลร้ายไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งเสมอ เมื่อถูกผู้รู้ตรวจสอบได้ว่าเป็นผู้ไม่มี
ความรู้ความสามารถจริงตามที่อ้าง ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

...ดูกรอัครกิเวสสนะ เปรียบเหมือนนบุรุษมีความต้องการแก่นไม้ เสาหาแก่นไม้
แสวงหาแก่นไม้อยู่ ถือเอาฝั่งที่คมเข้าไปสู่ป่า เขาเห็นต้นกล้วยใหญ่ต้นหนึ่งในป่านั้น มีต้นตรง
ยังกำลังรุ่น ไม้คด เขาจึงตัดต้นกล้วยนั้นที่โคนต้น แล้วตัดยอดริดให้ออก เขาไม่พบแม้แต่
กระพี้ แล้วจะพบแก่นได้ที่ไหน แม้ฉันใด ท่านอันเราชักใช้ไล่เลียง สอบสวนในถ้อยคำของ
ตนเองก็เปล่าว่างแพ้วไปเอง ท่านได้กล่าววาจาในที่ประชุมชนในเมืองเวสาลีว่า เราไม่เห็น
สมณะหรือพราหมณ์ที่เป็นเจ้าห่ม เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ แม้ที่ปฏิญาณตนว่า เป็นพระอรหันต์
สัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ปรารถนาคือตอบวาทะกับเรา จะไม่พึงประหม่า ไม่สะทกสะท้าน ไม่หวั่นไหว
ไม่มีเหงื่อไหลออกจากรักแร้ แม้แต่คนเดียวเลย หากเราปรารถนาคือตอบวาทะกะเสาทีไม่มีเจตนา
แม้เสานั้นปรารถนาคือตอบวาทะกับเรา ก็ต้องประหม่า สะทกสะท้าน หวั่นไหว จะป่วยกล่าวไป
ไปถึงมุนุษย์เถ่า ดังนี้ ดูกรอัครกิเวสสนะ หยาดเหงื่อของท่านบางหยาด หยดจากหน้าผากลงยังฝ่า
ห่มแล้วตกที่พื้น ส่วนเหงื่อในกายของเราในเดี๋ยวนี้ไม่มีเลย (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๓๕๕) หน้า ๓๐๕)

ลำดับนั้นแล...พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะปริพาชกเหล่านั้นว่า...ผู้ใดแลพึงกล่าวกะ
เราอย่างนี้ว่า ท่านผู้ปฏิญาณตนว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังไม่ได้ตรัสรู้ธรรมเหล่านี้ เราพึง
ไต่ถาม ชักใช้ไล่เลียงผู้นั้นในธรรมนั้นได้เป็นอย่างดี ผู้นั้นแล เมื่อถูกเราไต่ถามชักใช้ไล่เลียง
เป็นอย่างดี จะไม่พึงถึงฐานะ ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พุดกลบเกลื่อนเสีย หรือพุดนอก
เรื่องนอกราว ๑ ทำความโกรธ ความขัดเคือง และความเสียใจให้ปรากฏ ๑ นั่งนิ่ง เกื้อ คอดก
หน้ากว่า ขบเขา หมดปฏิกาณ ๑ ข้อนี้มีใช้ฐานะ ไม่ใช่โอกาส (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๔) หน้า
๑๗๗-๑๗๘)

๕. การพูดสาปแช่งตนและคนอื่น

การพูดสาปแช่ง มีลักษณะดังนี้ คือ

...แช่งตนก็ดี คนอื่นก็ดี ด้วยนรก หรือด้วยพรหมจรรย์ (เล่ม ๓ (ว) ข้อ (๒๑๓) หน้า
๑๓๒) ... แช่งด้วยคำว่ากำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็ดี ด้วยคำว่าเปรตวิสัยก็ดี ด้วยคำว่าเป็นคนโศก
ร้ายก็ดี (เล่ม ๓ (ว) ข้อ (๒๑๕) หน้า ๑๓๓)

คุณสมบัติของผู้พูดที่ดี

คุณสมบัติของผู้พูดที่ดี มีดังนี้

๑. ต้องประกอบด้วยธรรมชาติของสัตบุรุษ

ผู้พูดที่...ประกอบด้วยธรรมชาติ ๔ ประการ ฟังทราบว่าเป็นสัตบุรุษ^๑ ได้แก่

๑.๑ ผู้ที่...แม้ถูกถามก็ไม่เปิดเผยความเสียหายของผู้อื่น จะกล่าวอะไร ถึงไม่ถูกถามเล่า แต่เมื่อถูกถามเข้าก็ไม่แก้ปัญหาโดยตรง อ้อมค้อม หน่วงเหนี่ยว กล่าวความเสียหายผู้อื่นโดยย่อ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๗๓) หน้า ๗๗)

๑.๒ ผู้ที่...แม้ไม่ถูกถามก็เปิดเผยความดีของผู้อื่น จะกล่าวอะไรถึงถูกถามเล่า แต่เมื่อถูกถามเข้าก็แก้ปัญหาโดยตรง ไม่อ้อมค้อม ไม่หน่วงเหนี่ยว กล่าวความดีของผู้อื่นเต็มที่ กว้างขวาง (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๗๓) หน้า ๗๗)

๑.๓ ผู้ที่...แม้ไม่ถูกถามก็เปิดเผยความเสียหายของตน จะกล่าวอะไรถึงถูกถามเล่า แต่เมื่อถูกถามเข้าก็แก้ปัญหาโดยตรง ไม่อ้อมค้อม ไม่หน่วงเหนี่ยว แล้วกล่าวความเสียหายของตนเต็มที่อย่างกว้างขวาง (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๗๓) หน้า ๗๗)

๑.๔ ผู้ที่...แม้ถูกถามก็ไม่เปิดเผยความดีของตน จะกล่าวอะไรถึงถูกถามเล่า แต่เมื่อถูกถามเข้าก็ไม่แก้ปัญหาโดยตรง อ้อมค้อม หน่วงเหนี่ยว แล้วกล่าวความดีของตนโดยย่อ ไม่เต็มที่ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๗๓) หน้า ๗๗)

๒. ต้องประกอบด้วยธรรมชาติของสัพบุรุษ

ผู้พูดที่ประกอบด้วยธรรมชาติของสัพบุรุษ มีลักษณะดังนี้

...ก็สัพบุรุษ^๒ เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้...เป็นผู้งดเว้นจากมุสาวาท งดเว้นจากปิตุณาวาจา งดเว้นจากพรุสวาจา งดเว้นจากสัมผัปปลาปะ...บุคคลนี้...เรียกว่า สัพบุรุษ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๒๐๓) หน้า ๒๐๘) ...ก็สัพบุรุษยิ่งกว่าสัพบุรุษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้...เป็นผู้งดเว้นจากมุสาวาทด้วยตนเอง และชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากมุสาวาทอีกด้วย เป็นผู้งดเว้นจากปิตุณาวาจาด้วยตนเอง และชักชวนผู้อื่นให้เว้นจาก ปิตุณาวาจาอีกด้วย เป็นผู้งดเว้นจากพรุสวาจาด้วยตนเอง และชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากพรุสวาจาอีกด้วย เป็นผู้งดเว้นจากสัมผัปปลา

^๑ หมายถึง คนประพฤตีสงบ คนดี คนที่เป็นสัมมาทิฐิ

^๒ หมายถึง ฆราวาสผู้มีศรัทธาในศาสนา

ไปด้วยตนเอง และชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากสัมพัปปลาปะอีกด้วย บุคคลนี้...เรียกว่า สัปบุรุษยิ่งกว่าสัปบุรุษ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๒๐๓, ๒๐๑, ๒๐๒,) หน้า ๒๐๖-๒๐๘) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๐๔) หน้า ๑๔๐)

๓. ต้องถึงพร้อมด้วยสิกขาสาชีพ

ของผู้พูดที่ถึงพร้อมด้วยสิกขาสาชีพ* ได้แก่

๓.๑ ผู้ที่...ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ มีปกติพูดความจริง เชื่อมต่อคำจริง มีคำพูดมั่นคง มีคำพูดที่ควรเชื่อถือ ไม่พูดให้ฉลาดเคลื่อนต่อชาวโลก...

๓.๒ ผู้ที่...ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้างกัน หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้างกัน สมานคนที่แตกร้างกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน...

๓.๓ ผู้ที่...ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ เพราะหู ขวนให้รัก จับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ...

๓.๔ ผู้ที่...ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำที่เป็นจริง พูดอิงอรรด พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดแต่คำที่มีหลักฐาน มีที่อ้าง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๓๓๓, ๔๕๕) หน้า ๒๔๐, ๓๔๔) (เล่ม ๕ (ส) ข้อ (๑๐๓) หน้า ๖๐ ข้อ (๑๖๓) หน้า ๕๓-๕๔ ข้อ (๑๕๕) หน้า ๑๒๕ ข้อ (๒๓๕) หน้า ๑๖๘ ข้อ (๒๕๕) หน้า ๑๕๕ ข้อ (๒๕๖) หน้า ๒๐๕ ข้อ (๒๗๐) หน้า ๒๓๖-๒๓๗ ข้อ (๒๗๕) หน้า ๒๕๕ ข้อ (๓๑๕) หน้า ๒๘๕-๒๘๖ ข้อ (๓๔๒) หน้า ๓๐๕ ข้อ (๓๘๓) หน้า ๓๗๑)

๔. มีความประพฤติเรียบร้อยทางวาจา มีความสะอาดทางวาจา

ความประพฤติเรียบร้อย คือ ความประพฤติธรรมทางวาจา มี ๔ อย่าง

ผู้พูดที่มีความประพฤติเรียบร้อยทางวาจา มีความสะอาดทางวาจา ได้แก่

* สิกขา หมายถึง การศึกษา การสำเหนียก ข้อจะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรม สาชีพ หมายถึง แบบแผนแห่งความประพฤติที่ทำให้มีชีวิตร่วมเป็นอันเดียวกัน ได้แก่ สิกขาบททั้งปวงที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ในพระวินัย (พระราชารมณี ๒๕๒๗ : ๓๓๒, ๓๓๕)

๔.๑ ผู้ที่...ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ ไปในที่ประชุมหรือไปในหมู่ชน หรือไปในท่ามกลางญาติ หรือไปในท่ามกลางขุนนาง หรือไปในท่ามกลางราชสกุล หรือถูกนำไปเป็นพยาน ถูกถามว่า บุรุษผู้เจริญ เจริญเกิด ท่านรู้เรื่องใดก็จงบอกเรื่องนั้น เขาเมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ หรือเมื่อรู้ก็บอกว่ารู้ เมื่อไม่เห็นก็บอกว่าไม่เห็น หรือเมื่อเห็นก็บอกว่าเห็น ไม่กล่าวเท็จทั้งรู้ อยู่ เพราะเหตุตนบ้าง เพราะเหตุผู้อื่นบ้าง เพราะเหตุเห็นแก่สิ่งของเล็กน้อยบ้าง (เล่ม ๑๒ (ศ) ข้อ (๔๘๕, ๔๘๐) หน้า ๓๖๗-๓๖๘, ๓๗๕) (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๖๕) หน้า ๒๔๑)

๔.๒ ผู้ที่...ละวาจาอันส่อเสียด เว้นขาดจากวาจาส่อเสียด คือ ได้ฟังข้างนี้แล้วไม่นำไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายพวกข้างนี้ หรือได้ฟังข้างโน้นแล้วไม่นำมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายพวกข้างโน้น สมานพวกที่แตกกันให้ดีขึ้นบ้าง ส่งเสริมพวกที่ดีกันให้สนิทสนมกันบ้าง ชอบใจพวกที่พร้อมเพรียงกัน ยินดีแล้วในพวกที่พร้อมเพรียงกัน ชื่นชมในพวกที่พร้อมเพรียงกัน และกล่าววาจาอันทำให้พร้อมเพรียงกัน (เล่ม ๑๒ (ศ) ข้อ (๔๘๕, ๔๘๐) หน้า ๓๖๘, ๓๗๕) (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๖๕) หน้า ๒๔๑)

๔.๓ ผู้ที่...ละวาจาหยาบ เว้นขาดจากวาจาหยาบ กล่าววาจาที่ไม่มีโทษ เพราะหุชวนให้รัก จับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ ชอบใจ (เล่ม ๑๒ (ศ) ข้อ (๔๘๕, ๔๘๐) หน้า ๓๖๘, ๓๗๕) (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๖๕) หน้า ๒๔๑)

๔.๔ ผู้ที่...ละการพูดเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ พูดในเวลาที่เหมาะสม พูดตามความจริง พูดเรื่องที่เป็นประโยชน์ พูดเรื่องที่เป็นธรรม พูดเรื่องที่เป็นวินัย และกล่าววาจา มีหลักฐาน มีที่อ้างได้ มีที่สุด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร (เล่ม ๑๒ (ศ) ข้อ (๔๘๕, ๔๘๐) หน้า ๓๖๘, ๓๗๔-๓๗๕) (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๖๕) หน้า ๒๔๑)

๕. มีความสำรวมวาจา มีความบริสุทธิ์แห่งวาจา

คำว่า...สำรวมวาจา...ความว่า ความบริสุทธิ์แห่งวาจา (เล่ม ๒๕ (ศ) ข้อ (๓๘๕, ๕๑๖) หน้า ๒๐๓, ๔๕๔) ได้แก่

๕.๑ ผู้ที่...ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาท พูดจริง ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำมั่นคง เชื่อถือได้ ไม่พูดให้กลาดเคลื่อนแก่โลก (เล่ม ๒๕ (ศ) ข้อ (๓๘๕, ๕๑๖) หน้า ๒๐๓, ๔๕๔)

๕.๒ ผู้ที่...ละปิสฺฐณาวาจา เว้นขาดจากปิสฺฐณาวาจา ฟังจากข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้ว ไม่มาบอกคนหมู่นี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้เป็นผู้สมานคนที่แตกกันบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง มีความพร้อมเพรียงเป็นที่มา ยินดี ยินดีในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน มีความเพติดเพติดในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน กล่าววาจา

ที่ทำให้เขาพร้อมเพรียงกัน ด้วยประการดังนี้ (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๓๘๕, ๕๑๖) หน้า ๒๐๓, ๔๕๕)

๕.๓ ผู้ที่...สะพฐสวาจา เว้นขาดจากพฐสวาจา กล่าววาจาที่ไม่มีโทษ อันไพเราะ โสด เป็นที่ตั้งแห่งความรัก หยั่งลงถึงหทัย เป็นคำของชาวเมือง ที่ชนหมู่มาพอใจชอบใจ (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ ๓๘๕, ๕๑๖) หน้า ๒๐๓, ๔๕๕)

๕.๔ ผู้ที่...ละสัมผัปปลาปะ เว้นขาดจากสัมผัปปลาปะ พุดโดยกาลอันควร พุดจริง พุดอิงอรรด พุดอิงธรรม พุดอิงวินัย กล่าววาจาเป็นหลักฐาน มีที่อ้าง มีส่วนสุด ประกอบด้วย ประโยชน์ โดยกาลอันควร (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ ๓๘๕, ๕๑๖) หน้า ๒๐๓-๔๕๕)

๖. ไม่ประกอบในสิ่งที่ทำให้ตนและคนอื่นเดือดร้อน

...บุคคลที่ไม่ทำตนให้เดือดร้อน และไม่ชวนชวายประกอบสิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน และไม่ชวนชวายประกอบสิ่งที่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน (เล่ม ๓๖ (๑) ข้อ (๑๓๕) หน้า ๑๖๕) ได้แก่

๖.๑ ผู้ที่...ละการพุดเท็จ เว้นจากการพุดเท็จ พุดแต่คำจริง ดำรงคำสัตย์เป็นนิจ มี ถ้อยคำมั่นคง ไม่พุดพล่อย ไม่พุดลวงโลก (เล่ม ๓๖ (๑) ข้อ (๑๓๕) หน้า ๑๖๖)

๖.๒ ผู้ที่...ละคำพุดส่อเสียด เว้นขาดจากคำพุดส่อเสียด พังข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้าง โน้น เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้าวกัน สมานคนที่แตกร้าวกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกัน แล้วบ้าง ชอบความพร้อมเพรียงกัน ยินดีในความพร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในหมู่คนที่ พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน (เล่ม ๓๖ (๑) ข้อ (๑๓๕) หน้า ๑๖๖)

๖.๓ ผู้ที่...ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ เพราะเหตุ เป็น ที่ตั้งแห่งความรัก จับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ (เล่ม ๓๖ (๑) ข้อ (๑๓๕) หน้า ๑๖๖)

๖.๔ ผู้ที่...ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พุดถูกกาล พุดแต่คำที่เป็นจริง พุด อิงอรรด พุดอิงธรรม พุดอิงวินัย พุดแต่คำมีหลักฐาน มีที่อ้าง มีที่กำหนด ประกอบด้วย ประโยชน์ โดยกาลอันควร (เล่ม ๓๖ (๑) ข้อ (๑๓๕) หน้า ๑๖๖)

๗. เป็นผู้ประมาณได้ยาก

ผู้พุดที่ประมาณได้ยาก มีลักษณะดังนี้ คือ

... เป็นผู้ไม่ฟังชาน เป็นผู้ไม่มีมานะ^๑ พูซึ้นดุงไม้้อไม่เป็นผู้กัถบถอกไม่เป็นผู้ปากกล้า ไม่เป็นผู้มีวาจาเกถือนกถัน มีสติตั้งมั่น มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น มีจิตเป็นสมาธิ มีอินทรีย์อันตำรวมแล้ว นี้เรียกว่าบุคคลประมาณได้ยาก (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๕๘) หน้า (๑๓๕))

คุณสมบัตินของผู้พูดที่ไม่ดี

คุณสมบัตินของผู้พูดที่ไม่ดี มีลักษณะดังนี้ คือ

๑. ประกอบด้วยธรรมของอัสถบุรุษ

คุณสมบัตินของผู้พูดที่ประกอบด้วยธรรมของอัสถบุรุษ มีลักษณะ ดังนี้

ผู้พูดที่... ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ฟังทราบว่าเป็น อัสถบุรุษ ธรรม ... ได้แก่

๑.๑ ผู้ที่... แม้ไม่ถูกถามก็เปิดเผยความเสียหายของผู้อื่น จะกล่าวอะไรถึงถูกถามเล่า และเมื่อถูกถามเล่าก็แก้ปัญหโดยตรง ไม่อ้อมค้อม ไม่หวังเหนียว แล้วกล่าวความเสียหายของผู้อื่นเต็มทีอย่างกว้างขวาง (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ(๗๓) หน้า ๗๖)

๑.๒ ผู้ที่... แม้ถูกถามก็ไม่เปิดเผยความดีของผู้อื่น จะกล่าวอะไรถึงไม่ถูกถามเล่า และเมื่อถูกถามแล้ว ก็ไม่แก้ปัญหโดยตรง อ้อมค้อม หวังเหนียว แล้วกล่าวสรรเสริญคุณผู้อื่นโดยย่อ ไม่เต็มที (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๗๓) หน้า ๗๗)

๑.๓ ผู้ที่... แม้ถูกถามก็ไม่เปิดเผยความเสียหายของตน จะกล่าวอะไรถึงถูกถามเล่า และเมื่อถูกถามแล้ว ก็ไม่แก้ปัญหโดยตรง อ้อมค้อม หวังเหนียว แล้วกล่าวความเสียหายของตนโดยย่อ ไม่เต็มที (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ(๗๓) หน้า ๗๗)

๑.๔ ผู้ที่... แม้ไม่ถูกถามก็เปิดเผยความดีของตน จะกล่าวอะไรถึงถูกถามเล่า และเมื่อถูกถามแล้วก็แก้ปัญหโดยตรง ไม่อ้อมค้อม ไม่หวังเหนียว แล้วกล่าวความดีของตนเต็มทีอย่างกว้างขวาง (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ(๗๓) หน้า ๗๗)

๒. ประกอบด้วยธรรมของอัสถบุรุษ

ผู้พูดที่ประกอบด้วยธรรมอัสถบุรุษ มีลักษณะดังนี้

^๑ หมายถึง ความถือตัว มี ๓ อย่าง คือ ๑) ความถือตัว ๒) อย่าง คือ ความยกตน ๑ ความข่มผู้อื่น ๑, ๒) ความถือตัว ๓) อย่าง คือ เราดีกว่าเขา ๑ เราเสมอเขา ๑ เราเลวกว่าเขา ๑, ๓) ความถือตัว ๑๐ อย่าง คือ...ยังความถือตัวให้เกิดเพราะชาติ ๑ เพราะโคตร ๑ เพราะความเป็นบุตรแห่งสกุล ๑ เพราะความเป็นผู้ร่งาม ๑ เพราะหน้าที่การงาน ๑ เพราะหลักแหล่งศิลปศาสตร์ ๑ เพราะวิทยฐานะ ๑ เพราะการศึกษา ๑ เพราะปฏิภาณ ๑ เพราะวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง ๑ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๑๐๒) หน้า ๗๓-๗๔)

...ก็อัสปบุรุษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้...มักพูดเท็จ มักพูดคำส่อเสียด มักพูดคำหยาบ มักพูดคำเพื่อเจ้า...บุคคลนี้...เรียกว่า อัสปบุรุษ (เล่ม ๒๑ (ศ) ข้อ (๒๐๓) หน้า ๒๐๓) ...ก็อัสปบุรุษยิ่งกว่าอัสปบุรุษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้...เป็นผู้มักกล่าวเท็จด้วยตนเอง และชักชวนผู้อื่นให้กล่าวเท็จอีกด้วย เป็นผู้มักกล่าวคำส่อเสียดด้วยตนเอง และชักชวนผู้อื่นให้กล่าวคำส่อเสียดด้วย เป็นผู้มักกล่าวคำหยาบด้วยตนเอง และชักชวนผู้อื่นให้กล่าวคำหยาบด้วย เป็นผู้มักกล่าวคำเพื่อเจ้าด้วยตนเอง และชักชวนผู้อื่นให้กล่าวคำเพื่อเจ้าด้วย บุคคลนี้...เรียกว่า อัสปบุรุษยิ่งกว่าอัสปบุรุษ (เล่ม ๒๑ (ศ) ข้อ (๒๐๓, ๒๐๑, ๒๐๒) หน้า ๒๐๖-๒๐๘)

๓. มีความประพฤติไม่เรียบร้อยทางวาจา ไม่สะอาดทางวาจา

...ความประพฤติไม่เรียบร้อย คือความไม่ประพฤตินิรรมทางวาจา มี ๔ อย่าง

ผู้พูดที่มีความประพฤติไม่เรียบร้อยทางวาจา ไม่สะอาดทางวาจา ได้แก่

๓.๑ ผู้ที่...กล่าวเท็จ คือ ไปในที่ประชุมหรือไปในหมู่ชน หรือไปในท่ามกลางญาติ หรือไปในท่ามกลางขุนนาง หรือไปในท่ามกลางราชสกุล หรือถูกนำไปเป็นพยาน ถูกถามว่า แนะบุรุษผู้เจริญ เจริญเถิด ท่านรู้เรื่องใดก็จงบอกเรื่องนั้น เขาเมื่อไม่รู้ก็บอกว่ารู้ง้าง เมื่อรู้ก็บอกว่าไม่รู้้ง้าง เมื่อไม่เห็นก็บอกว่าเห็น้ง้าง เมื่อเห็นก็บอกว่าไม่เห็น้ง้าง เป็นผู้กล่าวเท็จทั้งรู้อยู่ เพราะเหตุตน้ง้าง เพราะเหตุผู้อื่น้ง้าง เพราะเหตุเห็นแก่สิ่งเล็กน้อย้ง้าง (เล่ม ๑๒ (ศ) ข้อ (๔๘๔, ๔๘๕) หน้า ๓๖๖, ๓๗๓-๓๗๔) (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๖๕) หน้า ๒๓๕)

๓.๒ ผู้ที่...ส่อเสียด คือ ได้ฟังข้างนี้แล้ว นำไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายพวกข้างนี้้ง้าง หรือฟังข้างโน้นแล้ว นำไปบอกข้างนี้เพื่อทำลายพวกข้างโน้น้ง้าง ยุพพวกที่พร้อมเพรียงกันให้แตกกัน้ง้าง ส่งเสริมพวกที่แตกกัน้ง้าง ส่งเสริมพวกที่แตกกันแล้ว้ง้าง ชอบใจในคนที่แตกกันเป็นพวก ยินดีในความแตกกันเป็นพวก ชื่นชมในพวกที่แตกกัน และกล่าววาจาที่ทำให้แตกกันเป็นพวก (เล่ม ๑๒ (ศ) ข้อ (๔๘๔, ๔๘๕) หน้า ๓๖๖, ๓๗๔) (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๖๕) หน้า ๒๓๕)

๓.๓ ผู้ที่...มีวาจาหยาบ คือ กล่าววาจาที่เป็นโทษหยาบ อันเผ็ดร้อนแก่ผู้อื่น อันใกล้ต่อความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบจิต (เล่ม ๑๒ (ศ) ข้อ (๔๘๔, ๔๘๕) หน้า ๓๖๖, ๓๗๔) (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๖๕) หน้า ๒๓๕)

๓.๔ ผู้ที่กล่าวคำเพื่อเจ้า

...บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้กล่าวคำเพื่อเจ้า คือ พูดในเวลาไม่ควรพูด พูด

เรื่องที่ไม่เป็นจริง พุดไม่เป็นประโยชน์ พุดไม่เป็นธรรม พุดไม่เป็นวินัย กล่าววาจาไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้าง ไม่มีที่สุด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลไม่สมควร (เล่ม ๑๒ (ศ) ข้อ (๔๘๔, ๔๘๕) หน้า ๓๖๖, ๓๗๔) (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๖๕) หน้า ๒๓๕)

๔. คิดเนื่องในความสุขจากการพูดเท็จ

ผู้พูดที่ประกอบตนให้คิดเนื่องในความสุขจากการกล่าวเท็จนั้นเป็นความเลว
...การประกอบตนให้คิดเนื่องในความสุข ...เป็นของเลว...คนพาลบางคนในโลกนี้
กล่าวเท็จแล้ว ยังตนให้ถึงความสุข ให้เอิบอิมอยู่ ข้อนี้เป็นการประกอบตนให้คิดเนื่องใน
ความสุข...เล่ม ๑๑(ศ) ข้อ (๑๑๔) หน้า ๑๐๒-๑๐๓)

๕. รู้หลักธรรมคำสอนเกี่ยวกับการพูดแต่ไม่นำมาปฏิบัติตาม

ผู้พูดที่มีคุณสมบัติดังกล่าว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอธิบายไว้ดังนี้
...คุณรณายคามณี^๑ สาวกที่เลื่อมใสในศาสนานั้นย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า ศาสดา
ของเรากล่าวอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า...ผู้พูดเท็จต้องไปอบายตกนรกทั้งหมด สาวกของ
ศาสนานั้นกลับได้ความเห็นว่าเป็นคำเท็จที่เราพูดมีอยู่ แม้เราต้องไปอบาย ตองตกนรก เขายังไม่ละ
วาจานั้น ยังไม่ละความคิดนั้น ยังไม่ละความเห็นนั้น (เล่ม ๑๘ (ศ) ข้อ (๖๑๔) หน้า ๓๒๗)

๖. เป็นผู้ประมาณได้ง่าย

ผู้พูดที่ประมาณได้ง่าย มีลักษณะดังนี้ คือ
...เป็นผู้ฟุ้งซ่าน เป็นผู้มีมานะฟูขึ้นจนใจไม่อ้อ เป็นผู้กลับกลอก เป็นผู้ปากกล้า เป็นผู้มี
วาจาเกื่อนกถัน (ไม่สังเกตคำพูด) มีสติหลง^๒ลืม ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีอินทรีย์
เปิดเผย นี้เรียกว่าบุคคลประมาณได้ง่าย (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๕๘) หน้า ๑๓๕)

๗. เป็นคนลามก มีธรรมลามก

ผู้พูดที่เป็นคนลามก มีธรรมอันลามกมีลักษณะดังนี้ คือ

^๑ หมายถึง ผู้ใหญ่บ้าน นายบ้าน หัวหน้า

^๒ หมายถึง ความระลึกไม่ได้ ความตามระลึกไม่ได้ ความไม่มีสติ ความทรงจำไม่ได้ ความหลงไหล ความ
ฟั่นเฟือนอันใด นี้เรียกว่า ความเป็นผู้มีสติหลง (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๖๕) หน้า ๑๑๖)

...เป็นผู้พูดเท็จ พูดต่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้า...เห็นผิดจากคลองธรรม นี้เรียกว่า คนลามก

คนที่ลามกยิ่งกว่าคนลามก ...บุคคลบางคนในโลกนี้...พูดเท็จด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้พูดเท็จด้วย พูดต่อเสียดด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้พูดต่อเสียดด้วย พูดคำหยาบด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้พูดคำหยาบด้วย พูดเพื่อเจ้าด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้พูดเพื่อเจ้าด้วย...เห็นผิดจากคลองธรรมด้วยตนเองด้วย ชักชวนให้ผู้อื่นเห็นผิดจากคลองธรรมด้วย นี้เรียกว่า คนลามกยิ่งกว่าคนลามก (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๐๕, ๑๐๖) หน้า ๑๔๑-๑๔๒)

๘. เป็นผู้ไม่สะอาด

ผู้พูดที่เป็นผู้ไม่สะอาด มีลักษณะดังนี้ คือ

...เป็นผู้ประกอบวจีกรรมอันไม่สะอาด ...มุสาวาทอันไม่สะอาด ปิสุณาวาจาอันไม่สะอาด ผรุสวาจาอันไม่สะอาด สัมผัสปลาทปะอันไม่สะอาด...มิงฉาทิฐิอันไม่สะอาด เจตนาอันไม่สะอาด ความปรารถนาอันไม่สะอาด ความตั้งใจอันไม่สะอาด เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่สะอาด คือเป็นคนเลว เลวลง เป็นคนทราม ต่ำช้า ลามก ชั่วช้า ชาติชั่ว (เล่ม ๓๐ (ส) ข้อ (๘๒๐ หน้า ๓๒๕-๓๓๐)

๙. เป็นผู้มึนศีลวิบัติ เป็นผู้ทุศีล

ศีลวิบัติในข้อนั้นเป็นไฉน การกล่าวล่วงละเมิดทางกาย การกล่าวล่วงละเมิดทางวาจา การกล่าวล่วงละเมิดทั้งทางกายทั้งทางวาจา นี้เรียกว่า ศีลวิบัติ (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๖๖) หน้า ๑๑๗) (เล่ม ๓๕ (อ) ข้อ (๕๒๔, ๕๕๗) หน้า ๔๔๐, ๔๕๔)

๑๐. เป็นผู้มีความประพฤติกว้าง มายา เจ้าเล่ห์

ผู้พูดที่มีความประพฤติกว้าง มายา เจ้าเล่ห์ มีลักษณะดังนี้

...ความประพฤติกว้างเรียกว่ามารยา บุคคลบางคนในโลกนี้...ประพฤติกุจริตด้วยวาจาแล้ว...ยอมตั้งความปรารถนาอันลามก เพราะเหตุจะปกปิดกุจริตนั้น คือ ย่อมปรารถนาว่าใคร ๆ อยากรู้เรา (ว่าเราประพฤติกุจริต) ดำริว่าใคร ๆ อยากรู้เรา ย่อมกล่าววาจาว่า ใคร ๆ อยากรู้เรา ย่อมพยายามด้วยกายว่าใคร ๆ อยากรู้เรา ความลวง ความเป็นผู้มีความลวง ความไม่นึกถึง ความอำพราง ความผิด ความปิด ความปิดบัง ความหลีกเลี่ยง ความซ่อน ความซ่อนเร้น ความปิด

ความปกปิด ความไม่ทำให้ตื่น ความไม่เปิดเผย ความปิดด้วยดี ความกระทำชั่ว เห็นปานนี้ เรียกว่า ความหลง ...ความเป็นคนเจ้าเล่ห์ กิริยาที่ทำให้หลง ความหลง ความโกง ความกลบเกลื่อน ความไม่ทำให้แจ้ง ความปิดมิดชิด การกระทำชั่วอันใด ...นี้เรียกว่า ความเจ้าเล่ห์ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๑๐๒) หน้า ๗๒-๗๓) (เล่ม ๓๕ (อ) ข้อ (๕๑๑) หน้า ๔๓๖) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๖๑) หน้า ๑๑๕)

๑๑. เป็นนักเที่ยวกลางคืน เล่นการพนัน คบเพื่อนชั่ว

ผู้พูดที่เป็นนักเที่ยวกลางคืนมักพูดถ้อยคำไม่จริง ผู้พูดที่เป็นนักพนัน ผู้คนมักไม่เชื่อถือในคำพูด ผู้พูดที่คบเพื่อนชั่วเป็นมิตรมักเป็นคนหลง ดังคำอธิบายในพระธรรมคำสอนต่อไปนี้

...ดูกรคฤหบดีบุตร โทษในการประกอบเรื่อง ๆ ...ซึ่งการเที่ยวไปในตรอก ต่าง ๆ ในกลางคืน...ผู้นั้นไม่เชื่อว่าคุ้มครองไม่รักษาตัว... คำพูดอันไม่เป็นจริงในที่นั้น ๆ ย่อมปรากฏในผู้นั้น...(เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๑๘๐) หน้า ๑๔๐)

...ดูกรคฤหบดีบุตร โทษในการประกอบเรื่อง ๆ ...ซึ่งการพนันอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท...ถ้อยคำของคนเล่นการพนัน ซึ่งไปพูดในที่ประชุม ฟังไม่ขึ้น...ถูกมิตรอมตย์หมิ่นประมาท (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๑๘๒) หน้า ๑๔๐)

...ดูกรคฤหบดีบุตร โทษในการประกอบเรื่อง ๆ ซึ่งการคบเพื่อนชั่วเป็นมิตร ... นำให้เป็นคนหลงผู้อื่นด้วยของปลอม...(เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๑๘๓) หน้า ๑๔๑)

ข้อควรพิจารณาควรปฏิบัติในการพูด

ในการพูดสื่อสาร ผู้พูดควรส่อง ควรพิจารณาเกี่ยวกับถ้อยคำที่จะพูดออกไป ทุกครั้ง ดังพระพุทธรพจน์ที่ตรัสแสดงต่อไปนี้

...ดูกรราหุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน แวนมีประโยชน์อย่างไร

มีประโยชน์สำหรับส่องดู พระเจ้าข้า

ฉันนั้นเหมือนกันแล ราหุล บุคคลควรพิจารณาเสียก่อน แล้วจึงทำกรรมด้วย...วาจา...

(เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๑๒๘) หน้า ๑๐๖)

ข้อควรพิจารณา ควรปฏิบัติในการพูด รายละเอียด มีดังนี้

๑. ข้อควรพิจารณาควรปฏิบัติก่อนการพูด

ผู้พูดควรพิจารณาควรปฏิบัติดังนี้ คือ ถ้าสิ่งที่จะพูดนั้นเป็นผลดี ควรพูด ถ้าเป็นผลเสียไม่ควรพูด ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสแนะนำในความต่อไปนี้

...คุณรรากุล เธอปรารถนาจะทำกรรมใดด้วยวาจา เธอพึงพิจารณาวิกรรมนั้นเสียก่อนว่า เราปรารถนาจะทำกรรมใดด้วยวาจา วิกรรมของเราพึงเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง และเพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นบ้าง วิกรรมนี้เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก กระทบหนอ ถ้าเธอพิจารณาอยู่ พึงรู้อย่างนี้ว่า เราปรารถนาจะทำกรรมใดด้วยวาจา วิกรรมของเรา พึงเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง มีทุกข์เป็นวิบาก ดังนี้ไซ้ วิกรรมเห็นปานนั้น เธอไม่ควรทำโดยส่วนเดียว แต่ถ้าเธอพิจารณาอยู่ พึงรู้อย่างนี้ว่าเราปรารถนาจะทำกรรมใดด้วยวาจา วิกรรมของเราไม่พึงเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง และเพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นบ้าง วิกรรมนี้เป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นผล ดังนี้ไซ้ วิกรรมเห็นปานนั้น เธอควรทำ (เล่ม ๑๓ (๕) ข้อ (๑๓๐) หน้า ๑๐๗-๑๐๘)

๒. ข้อควรพิจารณาควรปฏิบัติขณะกำลังพูด

ผู้พูดควรพิจารณาควรปฏิบัติดังนี้ คือ ถ้าสิ่งที่กำลังพูดดีเป็นผลดีควรพูด ถ้าเป็นผลเสีย ไม่ควรพูด ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสแนะนำว่า

...คุณรรากุล แม้เมื่อเธอกำลังทำกรรมด้วยวาจา เธอก็พึงพิจารณาวิกรรมนั้นแหละว่า เราทำอยู่ซึ่งกรรมใดด้วยวาจา วิกรรมของเรา ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง และเพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นบ้าง วิกรรมนี้เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก กระทบหนอ ถ้าเธอพิจารณาอยู่ พึงรู้อย่างนี้ว่า เราทำอยู่ซึ่งกรรมใดด้วยวาจา วิกรรมของเรา ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง...มีทุกข์เป็นวิบาก ดังนี้ไซ้ เธอพึงเลิกวิกรรม เห็นปานนั้นเสีย แต่ถ้าเธอพิจารณาอยู่ พึงรู้อย่างนี้ว่า เราทำอยู่ซึ่งกรรมใดด้วยวาจา วิกรรมของเรา ย่อมไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง และเพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นบ้าง วิกรรมนี้เป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก ดังนี้ไซ้ เธอพึงเพิ่มวิกรรม เห็นปานนั้น (เล่ม ๑๓ (๕) ข้อ (๑๓๐) หน้า ๑๐๘)

๓. ข้อควรพิจารณาข้อควรปฏิบัติหลังการพูด

ผู้พูดควรพิจารณาควรปฏิบัติดังนี้ คือ ถ้าสิ่งที่พูดไปแล้วนั้นเป็นผลเสีย ควรสารภาพขอโทษ และนำไปแก้ไข ถ้าเป็นผลดี ควรยินดี และนำไปศึกษาเกี่ยวกับคำพูดนั้น ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสแนะนำว่า

...ดูครราหูล แม้เธอทำกรรมด้วยวาจาแล้ว เธอก็พึงพิจารณาวัฏกรรมนั้นแหละว่า เราได้ทำแล้วซึ่งกรรมใดด้วยวาจา วัฏกรรมของเรานี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นบ้าง วัฏกรรมนี้เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก กระมังหนอ ถ้าเธอพิจารณาอยู่พึงรู้อย่างนี้ว่า เราได้ทำแล้วซึ่งกรรมใดด้วยวาจา วัฏกรรมของเรานี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง...มีทุกข์เป็นวิบาก ดังนี้ไซ้ วัฏกรรมเห็นปานนั้น เธอพึงแสดง เปิดเผย ทำให้ตื่น ในพระศาสนาหรือในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้วิญญู ครั้นแล้วพึงตำรวมต่อไป แต่ถ้าเธอพิจารณาอยู่ พึงรู้อย่างนี้ว่า เราได้ทำแล้วซึ่งกรรมใดด้วยวาจา วัฏกรรมของเรานี้ ย่อมไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นบ้าง วัฏกรรมนี้เป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก ดังนี้ไซ้ เธอพึงมีปิติและปราโมทย์...อยู่ด้วยวัฏกรรมนั้นแหละ (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๑๓๐) หน้า ๑๐๘)

ข้อแนะนำในการพูด

ข้อแนะนำเกี่ยวกับผู้พูดในการพูดสื่อสาร มีรายละเอียด ดังนี้

๑. ผู้พูดไม่ควรใคร่ความสรรเสริญในการพูดในท่ามกลางชุมชน

ในการพูดท่ามกลางชุมชน ผู้พูดไม่ควรใคร่ความสรรเสริญ เพราะ

๑.๑ ถ้าไม่ได้รับคำสรรเสริญ ย่อมประสบปัญหา

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...ชนผู้ประกอบถ้อยคำในท่ามกลางบริษัท...เมื่ออยากได้ความสรรเสริญ คือ...อยากได้ยินดี ประรณนา ขอบใจ รักใคร่ ความสรรเสริญ คือ ความชม ความมีเกียรติ ความยกย่องคุณ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๒๓๘, ๒๘๐) หน้า ๑๕๓, ๑๕๔)

ชนดังกล่าวย่อมประสบปัญหา ดังนี้ คือ

๑.๑.๑ ย่อมเป็นผู้ตั้งใจ คือ ก่อนแต่ได้ตอบ ย่อมเป็นผู้สงสัยตั้งใจอย่างนี้ว่า เราจักมีชัยหรือไม่หนอ หรือเราจักปราชัย...จักทำความผูกมัดเขาอย่างไร จะทำความปลดปล่อยอย่างไร จักทำความตัดรอบวาทะเขาอย่างไร เราจักขนาบวาทะเขาอย่างไร (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๒๘๐) หน้า ๑๕๔)

๑.๑.๒ ย่อมเป็นผู้ก่อเงิน ในเมื่อถ้อยคำของตนถูกเขาค้านตบไป มีความว่าชนผู้พิจารณาปัญหาที่มีความเอ็นดูปรานี ย่อมคัดค้านให้ตกไป คือ ย่อมคัดค้านโดยอรรถว่า คำที่ท่านกล่าวไม่ประกอบด้วยอรรถ ย่อมคัดค้านโดยพยัญชนะว่า คำที่ท่านกล่าวไม่ประกอบด้วยพยัญชนะ ย่อมคัดค้านโดยอรรถและพยัญชนะว่า คำที่ท่านกล่าวไม่ประกอบด้วยอรรถทั้งพยัญชนะ ย่อมคัดค้านว่าเนื้อความท่านชักมาไม่ดี พยัญชนะท่านยกขึ้นไม่ดี อรรถและพยัญชนะท่านชักมาไม่ดี ยกขึ้นไม่ดี...ความปลดปล่อยท่านทำไม่ดี ความตัดรอบวาทะผู้อื่นท่านไม่ทำ ความขนาบวาทะผู้อื่นท่านทำไม่ดี ท่านพูดชั่ว กล่าวชั่ว เจรจาชั่ว เปล่งวาจาชั่ว ภาษิตชั่ว...เมื่อถ้อยคำของตนถูกเขาคัดค้านตบไป ย่อมเป็นผู้ก่อเงิน คือ อับอาย กระทบกระชวย ลำบากกาย ทุกข์ใจ (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ ๒๘๑) หน้า ๑๕๔)

๑.๑.๓ ย่อมขัดเคืองเพราะความดีเตียน...มีความว่า เพราะความดีเตียน คือ เพราะความนิทา ครหา ไม่ชมเชย ไม่สรรเสริญคุณ คำว่า ย่อมขัดเคือง คือ ขัดเคือง ขัดใจ หมายแก้แค้น ย่อมทำความโกรธ ความเคือง ความยินดีให้ปรากฏ (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๒๘๒) หน้า ๑๕๔)

ชนผู้พิจารณาปัญหา กล่าววาทะของชนนั้นว่าแล้ว คัดค้านให้ตกไป ชนนั้นมีวาทะเสื่อมไปแล้ว ย่อมรำพัน เศร้าโศก ทอดถอนใจอยู่ว่าเขาล่วงเลยเรา (เล่ม (๒๕ (๓) ข้อ (๒๘๓) หน้า ๑๕๕)

๑.๑.๔ ย่อมรำพัน คือ เป็นผู้มีการพูดเพื่อเจ้า บ่นเพื่อ พร้าเพื่อ...เห็นปานนี้ว่า เหตุการณ์อื่น เรานึกคิดพิจารณาใคร่ครวญแล้ว เรามีพวกมาก มีบริษัทมาก มีบริวารมาก...เราจักทำลายเขาอีก... ย่อมเศร้าโศก คือ ย่อมเศร้าโศก ลำบากใจ รำพันตบอกร่ำครวญ ถึงความหลงใหลว่า เขามีชัย... เราปราชัย เขาได้ความสรรเสริญ เราได้ความนิทา เขามีสุข เรามีทุกข์...(เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๒๘๖) หน้า ๑๕๕-๑๕๖) ทอดถอนใจอยู่ว่าเขาล่วงเลยเรา มีความว่า ทอดถอนใจอยู่ว่า เขาล่วงล้ำ เกิน เลย ล่วงเลย ซึ่งวาทะเราด้วยวาทะเขา...เขากดขี่ครอบงำย่ำยีวาทะเราด้วยวาทะเขาแล้ว (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๒๘๗) หน้า ๑๕๖)

* นอกจากนี้ประโยชน์อื่นที่ผู้พูดจะได้จากการสรรเสริญก็ไม่มี

...ประโยชน์อื่นจากการได้ความสรรเสริญย่อมไม่มี...คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้ง ๒ อย่าง ประโยชน์มีในชาตินี้ ประโยชน์มีในชาติหน้า ประโยชน์ต้น ประโยชน์ลึก ประโยชน์ลึกกลับ ประโยชน์ปิดบัง ประโยชน์ที่ควรนำไป ประโยชน์ที่นำไปแล้ว ประโยชน์ที่ไม่โทษ ประโยชน์ปราศจากกิเลส ประโยชน์อันบริสุทธิ์ ประโยชน์อย่างยิ่ง ย่อมไม่มีไม่ปรากฏ (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๒๕๒) หน้า ๑๕๘)

๑.๒ ถ้าได้รับคำสรรเสริญ ความเฟื่องฟูในชัยชนะจะขำยี้ผู้พูด

กล่าวคือ ผู้พูดจะเกิดความเห่อเหิม ยกย่องตน ถือตัว และดูหมิ่นผู้อื่น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...บุคคลกล่าววาทะในท่ามกลางบริษัท ย่อมเป็นผู้ถูกสรรเสริญ ในเพราะเหตุฉะนั้น บุคคลนั้นย่อมหัวเราะ และเฟื่องฟูขึ้นด้วยประโยชน์ในความชนะนั้น เพราะบุคคลนั้นบรรลุประโยชน์นั้นแล้ว เป็นผู้สมใจนึก (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๒๕๓) หน้า ๑๕๘)

... คำว่า บุคคลนั้นย่อมหัวเราะและเฟื่องฟูขึ้นด้วยประโยชน์ในความชนะนั้น ความว่า บุคคลนั้น เป็นผู้ยินดี หัวเราะ ร่าเริง ชอบใจ มีความดำริบริบูรณ์ด้วยประโยชน์ในความชนะนั้น อีกอย่างหนึ่ง บุคคลนั้นหัวเราะจนเห็นฟัน...บุคคลนั้นเป็นผู้เฟื่องฟูขึ้น คือ เห่อเหิม เป็นดุจธงชัย ยกย่องตนขึ้น ความที่จิตเป็นผู้ใคร่ยกไว้ดังธงยอด ด้วยประโยชน์ในความชนะนั้น (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๒๕๖) หน้า ๑๕๘)

... คำว่า เพราะบุคคลนั้นบรรลุประโยชน์นั้นแล้ว เป็นผู้สมใจนึก... คือ ถึงได้ประสบ ได้เฉพาะซึ่งประโยชน์นั้นแล้ว...เป็นผู้สมใจนึก คือ สมเจตนา สมความดำริ สมตั้ง วิญญาณ (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๒๕๗) หน้า ๑๕๘)

... คำว่า ความเฟื่องฟูเป็นพื้นขำยี้แห่งบุคคลนั้น ความเฟื่องฟู คือ ความเห่อเหิม ความเป็นดุจธงชัย ความยกย่องตนขึ้น ความที่จิตเป็นผู้ใคร่ยกไว้ดังธงยอดใด ความเฟื่องฟูนั้น เป็นพื้นขำยี้ คือ เป็นพื้นตัดรอน เป็นพื้นเบียดเบียน เป็นพื้นบีบคั้น เป็นพื้นอันตราย เป็นพื้นอุปสรรคแห่งบุคคลนั้น (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๒๕๘) หน้า ๑๕๘) บุคคลนั้นย่อมกล่าวถือตัว และความดูหมิ่น (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๓๐๐) หน้า ๑๖๐)

๒. ผู้พูดพึงสำเหนียกในการพูดลับหลัง หรือพูดล่วงเกินบุคคลอื่นต่อหน้า
ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

๒.๑ การพูดลับหลังบุคคลอื่น

การพูดลับหลังบุคคลอื่น ผู้พูดควรสำเหนียก ควรพิจารณาว่า คำใดควรพูด คำใดไม่ควรพูด ดังคำอธิบายที่ว่า

... ฟังรู้ว่าทะเลหลังใจ ไม่เป็นจริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ฟังกล่าววาทะเลหลังนั้นเป็นอันขาด แม้รู้ว่าทะเลหลังใจจริงแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ก็ฟังสำเหนียกเพื่อจะไม่กล่าววาทะเลหลังนั้น และรู้ว่าทะเลหลังใจจริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ในเรื่องนั้น ฟังเป็นผู้รู้จักกาล เพื่อจะกล่าววาทะเลหลังนั้น (เล่ม ๑๔ (ต) ข้อ (๖๖๐) หน้า ๓๒๓) ... วาทะเลหลังซึ่งไม่เป็นจริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ นี้เป็นธรรมมีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงยังมีกิเลสต้องรณรงค์ แม้วาทะเลหลังซึ่งจริงแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ นี้เป็นธรรมมีทุกข์... เพราะฉะนั้น ธรรมนี้ก็ยังมีกิเลสต้องรณรงค์ ส่วนวาทะเลหลังซึ่งจริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ นี้เป็นธรรมไม่มีทุกข์ ไม่มีความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติชอบ เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงไม่มีกิเลสต้องรณรงค์ (เล่ม ๑๔ (ต) ข้อ (๖๖๘) หน้า ๓๒๕)

๒.๒ การพูดล่วงเกินบุคคลอื่นต่อหน้า

การกล่าวคำล่วงเกินบุคคลอื่นต่อหน้า ผู้พูดควรสำเหนียก ควรพิจารณาว่า คำใดควรพูด คำใดไม่ควรพูด ดังคำอธิบายที่ว่า

... ฟังรู้คำล่วงเกินต่อหน้าใจ ไม่เป็นจริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ฟังกล่าวคำล่วงเกินต่อหน้านั้นเป็นอันขาด แม้รู้คำล่วงเกินต่อหน้าใจจริงแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ก็ฟังสำเหนียกเพื่อจะไม่กล่าวคำล่วงเกินต่อหน้านั้น และรู้คำล่วงเกินต่อหน้าใจจริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ในเรื่องนั้น ฟังเป็นผู้รู้จักกาล เพื่อจะกล่าวคำล่วงเกินต่อหน้านั้น (เล่ม ๑๔ (ต) ข้อ (๖๖๐) หน้า ๓๒๓)... คำล่วงเกินต่อหน้าซึ่งไม่เป็นจริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ นี้เป็นธรรมมีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงยังมีกิเลสต้องรณรงค์ แม้คำกล่าวล่วงเกินต่อหน้าซึ่งจริงแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ นี้เป็นธรรมมีทุกข์... เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงยังมีกิเลสต้องรณรงค์ แต่คำกล่าวล่วงเกินต่อหน้าซึ่งจริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ นี้เป็นธรรมไม่มีทุกข์ ไม่มีความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติชอบ เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงไม่มีกิเลสต้องรณรงค์ (เล่ม ๑๔ (ต) ข้อ (๖๖๕) หน้า ๓๒๕-๓๒๖)

๓. ผู้พูดที่ต้องการพูดถึงเรื่องที่ได้เห็น ได้ฟัง หรือได้ทราบ ได้รู้มา ต้องพิจารณาก่อนว่า เรื่องใดบ้างที่ควรนำมาพูด

การจะพิจารณาว่าเรื่องใดบ้างที่สมควรนำมาพูด รายละเอียดเกี่ยวกับ หลักปฏิบัติที่ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแนะนำไว้มี ดังนี้

...ครั้งนั้นแล วัศสการพราหมณ์ผู้เป็นมหาอำมาตย์ในแคว้นมคธ... ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้ามีวาตะอย่างนี้ มีทิวฐิอย่างนี้ว่า ผู้ใดผู้หนึ่งย่อมนกล่าวสิ่งที่ตนเห็นว่า เราเห็นอย่างนี้ โทษแต่การพูดนั้นไม่มี ผู้ใดผู้หนึ่ง ย่อมกล่าวสิ่งที่ตนได้ฟังมาว่า เราได้ฟังมาอย่างนี้ โทษแต่การพูดนั้นไม่มี ผู้ใดผู้หนึ่ง ย่อมกล่าวสิ่งที่ตนทราบ (ทางจุมก ลิ่น กาย) ว่า เราทราบอย่างนี้ โทษแต่การพูดนั้นไม่มี ผู้ใดผู้หนึ่ง ย่อมกล่าวสิ่งที่ตนรู้แจ้ง (ทางใจ) ว่า เรารู้แจ้งอย่างนี้ โทษแต่การพูดนั้นไม่มี

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรพราหมณ์ เราไม่กล่าวสิ่งที่เห็นทั้งหมดว่า ควรกล่าว และไม่กล่าวสิ่งที่เห็นทั้งหมดว่า ไม่ควรกล่าว เราไม่กล่าวสิ่งที่ได้ฟังมาทั้งหมดว่า ควรกล่าว และไม่กล่าวสิ่งที่ฟังมาทั้งหมดว่า ไม่ควรกล่าว เราไม่กล่าวสิ่งที่ทราบมาทั้งหมดว่า ควรกล่าว และไม่กล่าวสิ่งที่ทราบมาทั้งหมดว่า ไม่ควรกล่าว เราไม่กล่าวสิ่งที่รู้แจ้งทั้งหมดว่า ควรกล่าว และไม่กล่าวสิ่งที่รู้แจ้งทั้งหมดว่า ไม่ควรกล่าว

ดูกรพราหมณ์ แท้จริง เมื่อบุคคลกล่าวสิ่งที่ได้เห็นอันใด ทำให้อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมไป เรากล่าวสิ่งที่ได้เห็นปานนั้นว่า ไม่ควรกล่าว แต่เมื่อบุคคลกล่าวสิ่งที่ได้เห็นอันใด ทำให้อกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมเจริญขึ้น เรากล่าวสิ่งที่ได้เห็นปานนั้นว่า ควรกล่าว ดูกรพราหมณ์ เมื่อบุคคลกล่าวสิ่งที่ได้ฟังมาอันใด...สิ่งที่ได้ทราบมาอันใด...สิ่งที่รู้แจ้งมาอันใด ทำให้อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมไป เรากล่าวสิ่งที่ได้ฟังมาเห็นปานนั้น...สิ่งที่ได้ทราบมาเห็นปานนั้น...สิ่งที่รู้แจ้งมาเห็นปานนั้นว่า...ไม่ควรกล่าว แต่เมื่อบุคคลกล่าวสิ่งที่ได้ฟังมาอันใด...สิ่งที่ได้ทราบมาอันใด...สิ่งที่รู้แจ้งมาอันใด ทำให้อกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมเจริญขึ้น เรากล่าวสิ่งที่ได้ฟังมาเห็นปานนั้น...สิ่งที่ได้ทราบมาเห็นปานนั้น...สิ่งที่รู้แจ้งมาเห็นปานนั้นว่า ควรกล่าว (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๘๓) หน้า ๑๖๖-๑๖๗)

๔. ผู้พูดควรพูดแต่สิ่งที่เป็นธรรมเป็นประโยชน์ ไม่ควรพูดในสิ่งที่ไม่เป็นธรรมไม่เป็นประโยชน์

การพูดในสิ่งที่เป็นธรรมเป็นประโยชน์ ไม่พูดในสิ่งที่ไม่เป็นธรรมไม่เป็นประโยชน์ ควรยึดหลักปฏิบัติในการพูดตามพระพุทธรพจน์ต่อไปนี้

...ก็สิ่งที่ไม่เป็นธรรมและสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เป็นไฉน คือ...มุสาวาท ปิสุณาวาจา
 ผรุสวาจา สัมผัสปลาทปะ ...สิ่งที่เป็นธรรมและสิ่งที่เป็นประโยชน์เป็นไฉน คือ เจตนาเครื่องงด
 เว้นจาก...มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลาทปะ (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๖๐) หน้า ๒๒๕)

...การพูดเท็จเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม เจตนาเครื่องงดเว้นจากการพูดเท็จเป็นสิ่งที่
 เป็นธรรม ส่วนอกุศลธรรมอันลามกมิใช่น้อยที่เกิดขึ้นเพราะการพูดเท็จเป็นปัจจัยนี้เป็นสิ่งที่ไม่
 มีประโยชน์ ส่วนกุศลธรรมมิใช่น้อย ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ เพราะเจตนาเครื่องงดเว้นจาก
 การพูดเท็จ เป็นปัจจัย นี่เป็นสิ่งที่เป็ประโยชน์

การพูดส่อเสียด...การพูดคำหยาบ...การพูดเพ้อเจ้อ เป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม เจตนา
 เครื่องงดเว้น...เป็นสิ่งที่เป็ธรรม...นี่เป็นสิ่งที่เป็ประโยชน์ (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๖๒, ๑๖๑)
 หน้า ๒๓๕, ๒๓๒-๒๓๓)

...สิ่งที่ไม่เป็นธรรมและสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ บุคคลควรทราบสิ่งที่เป็นธรรมและ
 สิ่งที่เป็นประโยชน์ บุคคลควรทราบ สิ่งที่ไม่เป็นธรรมและสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ครั้นทราบสิ่งที่ไม่
 เป็นธรรมและสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ สิ่งที่เป็นธรรมและสิ่งที่เป็นประโยชน์แล้ว พึงปฏิบัติ
 ตามสิ่งที่เป็นธรรม ตามสิ่งที่เป็นประโยชน์ (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๖๐) หน้า ๒๒๕)

๕. ผู้พูดไม่ควรกล่าววาจาเกินขอบเขต

การกล่าววาจาเกินขอบเขต ได้แก่ การพูดที่มีลักษณะ ดังนี้

...วาจาเกินขอบเขต ได้แก่ขอบเขต ๒ อย่าง คือ ขอบเขตกาล ๑ ขอบเขตศีล ๑ (เล่ม
 ๒๕ (ศ) ข้อ (๕๗๗) หน้า ๔๘๘)

...ขอบเขตกาลเป็นไฉน ...ไม่พึงกล่าววาจาล่วงเกินกาล ไม่พึงกล่าววาจาล่วงเกิน
 เวลา ไม่พึงกล่าววาจาล่วงเกินกาลและเวลา ไม่พึงกล่าววาจาที่ยังไม่ถึงกาล ไม่พึงกล่าววาจาที่ยัง
 ไม่ถึงเวลา ไม่พึงกล่าววาจาที่ยังไม่ถึงกาลและเวลา... (เล่ม ๒๕ (ศ) ข้อ (๕๗๗) หน้า ๔๘๘)

...ขอบเขตศีลเป็นไฉน บุคคลผู้กำหนดไม่ควรกล่าววาจา ผู้โกรธเคืองไม่ควรกล่าว
 วาจา ผู้หลงไม่ควรกล่าววาจา แลไม่ควรกล่าว บอก พูด แสดง แดง ซึ่ง มุสาวาท ปิสุณาวาจา
 ผรุสวาจา สัมผัสปลาทปะ นี้ชื่อว่าขอบเขตศีล เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พึงเปล่งวาจาเป็นกุศล ไม่พึง
 เปล่งวาจาเกินขอบเขต (เล่ม ๒๕ (ศ) ข้อ (๕๗๗) หน้า ๔๘๘)

๖. ผู้พูดไม่ควรพูดปรักปรำล่วงเลยภาษาชนบท และภาษาสามัญ

การไม่พูดปรักปรำล่วงเลยภาษาชนบท และภาษาสามัญ พระพุทธพจน์ที่ตรัสอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ มีดังนี้

...ก็อย่างไรเล่า เป็นการปรักปรำภาษาชนบท และเป็นการล่วงเลยคำพูดสามัญ ... ภาษะนั้นแล ในโลกนี้ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า ปาติ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า ปัตตะ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า ปิฏฐะ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า สรวะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า หโรสะ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า โปณะ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า หนะ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า ปิปิตะ ภิกษุพูดปรักปรำ โดยประการที่ชนทั้งหลายหมายรู้เรื่องภาษะนั้นกันดังนี้ ในชนบทนั้น ๆ ตามกำลังและความแน่ใจว่า นี้เท่านั้นจริง อันแปลว่า อย่างนี้แล ชื่อว่าเป็นการปรักปรำภาษาชนบท และเป็นการล่วงเลยคำพูดสามัญ

...ก็อย่างไรเล่าเป็นการไม่ปรักปรำภาษาชนบท และเป็นการไม่ล่วงเลยคำพูดสามัญ ...ภาษะนั้นแลในโลกนี้ บางชนบท เขาหมายรู้ว่า ปาติ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า ปัตตะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า ปิฏฐะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า สรวะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า หโรสะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า โปณะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า หนะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า ปิปิตะ ภิกษุพูดโดยประการที่ชนทั้งหลายหมายรู้เรื่องภาษะนั้นกันดังนี้ ในชนบท นั้น ๆ อย่างไม่ไ้ความแน่ใจว่า เป็นอันท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พูดแก่ข้าพเจ้าหมายถึงภาษะนั้น...อย่างนี้แล ชื่อว่าเป็นการไม่ปรักปรำภาษาชนบท และเป็นการไม่ล่วงเลยคำพูดสามัญ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๖๖๒) หน้า ๓๒๓-๓๒๔) ...การปรักปรำภาษาชนบท และการล่วงเลยคำพูดสามัญ นี้เป็นธรรมมีทุกซ์...เพราะฉะนั้น ธรรมนี้ยังมีกิเลสต้องรณรงค์ แต่การไม่ปรักปรำภาษาชนบท และการไม่ล่วงเลยคำพูดสามัญ นี้เป็นธรรมไม่มีทุกซ์ ไม่มีความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่มีความเร้าร้อน เป็นความปฏิบัติชอบ เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงไม่มีกิเลสต้องรณรงค์ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๖๗๑) หน้า ๓๒๖)

๗. ผู้พูดควรระวังรักษาจิตของตน

การระวังรักษาจิตตน จะช่วยป้องกันไม่ให้ผู้พูดกล่าวคำที่ไม่ดีออกมา ทั้งช่วยให้ผู้พูดกล่าวคำที่ดีออกมา ดังรายละเอียดในคำอธิบาย ต่อไปนี้

...เมื่อบุคคลไม่รักษาจิต^๑ แม้กายกรรมก็เป็นอันไม่รักษา แม้วจีกรรมก็เป็นอันไม่รักษา แม้มโนกรรมก็เป็นอันไม่รักษา...เมื่อเขาไม่รักษาวจีกรรม...แม้วจีกรรมก็เป็นอันไม่ชุ่มแล้ว...เมื่อเขามีวจีกรรมชุ่ม^๒...แม้วจีกรรมก็เป็นของเสีย...เมื่อเขามีวจีกรรมเสีย...การตายก็ไม่ดี การทำกาละ^๓ ก็ไม่งาม

...เมื่อบุคคลรักษาจิตไว้ แม้กายกรรมก็เป็นอันรักษา แม้วจีกรรมก็เป็นอันรักษา แม้มโนกรรมก็เป็นอันรักษา...เมื่อเขารักษาวจีกรรม...แม้วจีกรรมก็เป็นอันไม่ชุ่ม...เมื่อเขามีวจีกรรมไม่ชุ่ม...แม้วจีกรรมก็เป็นอันไม่เสีย เมื่อเขามีวจีกรรมไม่เสีย...ความตายก็ดี...การทำกาละก็งาม (เล่ม ๒๐ (ศ) ข้อ (๕๔๕) หน้า ๒๔๘)

๘. ผู้พูดฟังหลักเถียงไม่ควรพูดกับผู้ฟังที่มีปกติด้วยอารมณ์โกรธ อารมณ์แค้น

ผู้ฟังที่มีปกติด้วยอารมณ์โกรธ อารมณ์แค้น ได้แก่ ผู้ฟังที่มีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ

... เป็นผู้โกรธมากด้วยความแค้นใจ เมื่อถูกว่าแม้เพียงเล็กน้อยก็ข้องใจ โกรธเคืองพยายาม ชิงเคียด ทำความโกรธ ความขัดเคือง และความโทมนัสให้ปรากฏ เปรียบเหมือนแผลเก่า ถูกไม้หรือกระบี่องกระทบเข้า ย่อมให้ความหมักหมมยิ่งกว่าประมาณ ...

...เป็นผู้โกรธมากด้วยความแค้นใจ เมื่อถูกว่าเพียงเล็กน้อยก็ข้องใจ โกรธเคืองพยายาม ชิงเคียด ทำความโกรธ ความขัดเคือง และความโทมนัสให้ปรากฏ เปรียบเหมือนถ่านไหม้ระพลับ ถูกไม้หรือกระบี่องกระทบเข้า ย่อมแตกเสียดัง จี ๆ

... เป็นผู้โกรธมากด้วยความแค้นใจ เมื่อถูกว่าเพียงเล็กน้อยก็ข้องใจ โกรธเคืองพยายาม ชิงเคียด ทำความโกรธ ความขัดเคือง และความโทมนัสให้ปรากฏ เปรียบเหมือนหลุมคูต ถูกไม้หรือกระบี่องกระทบเข้า ย่อมมีกลิ่นเหม็นฟุ้งขึ้น

... บุคคลเห็นปานนี้ ควรวางเฉย ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเขาฟังคำบ้าง บริภาษบ้าง ทำความพินาศให้เราบ้าง (เล่ม ๒๐ (ศ) ข้อ (๔๖๖) หน้า ๑๒๐) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๐๐) หน้า ๑๓๗)

^๑ หมายถึง ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ สภาพที่นึกคิด ความคิด ใจ (พระราชวรมุนี ๒๕๒๗ : ๔๓)

^๒ หมายถึง วจีทุจริต

^๓ หมายถึง การตาย, มรณะ (พระราชวรมุนี ๒๕๒๗ : ๑๕)

๘. ผู้พูดไม่ควรพูดกับผู้ฟังที่แสดงกิริยาและแต่งกายไม่สุภาพ
 ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงปฏิบัติไว้เป็นแบบอย่าง อาทิ

...เรายังไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้ นั่งรัดเข่า (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๘๖๖)

หน้า ๓๐๔)

...เรายังไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้ พ้นศีรษะ (เล่ม ๒ (ว) ข้อ ๘๖๗) หน้า

๓๐๕)

๑๐. ผู้พูดควรยกอุปมาประกอบการพูด เพื่อให้ผู้ฟังทราบเนื้อความชัดเจนยิ่งขึ้น

การยกอุปมาประกอบการพูดจะช่วยให้ผู้ฟังทราบเนื้อความที่พูดชัดเจนขึ้น
 ดังตัวอย่างที่กล่าวในความต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

...ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้นอาตมภาพจักยกอุปมาถวายบพิตร บุรุษผู้เป็นวิญญูชนใน
 โลกนี้ บางพวก ย่อมทราบเนื้อความของคำพูดด้วยอุปมา (เล่ม ๑๐ (ต) ข้อ (๓๑๕) หน้า ๒๕๑)

ตัวอย่างที่ ๒

...ท่านสารีบุตร ดีละๆ ยมกะ ถ้าอย่างนั้นเรจักอุปมาให้ท่านฟังเพื่อหยั่งรู้ความข้อ
 นั้น ให้ยิ่ง ๆ ขึ้น (เล่ม ๑๗ (ต) ข้อ (๒๐๕) หน้า ๑๑๐)

๑๑. ผู้พูดที่จะพูดเจรจาในฐานะทูต ต้องเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๘

ผู้ที่จะทำหน้าที่ทูตหรือผู้รับใช้ให้ไปเจรจาแทน ต้องเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติ
 ประกอบด้วยองค์ ๘ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ผู้พูด...ผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ควรทำหน้าที่ทูต องค์ ๘ เป็นไฉน คือ

๑. รับฟัง
๒. ใ้ผู้อื่นฟัง
๓. กำหนด
๔. ทรงจำ
๕. เข้าใจความ

๖. ให้ผู้อื่นเข้าใจความ

๗. ฉลาดต่อประโยชน์และมีใช้ประโยชน์

๘. ไม่ก่อความทะเลาะ (เล่ม ๗ (ว) ข้อ (๓๕๘, ๓๕๙) หน้า ๑๓๓, ๑๓๔)

ภิกษุใดเข้าสู่บริษัทที่พูดคำหยาบที่ไม่สะทกสะท้าน ไม่ยังคำพูดให้เสีย ไม่ปกปิด
ข่าว สาส์น พุดจนหมดความสงสัย และถูกถามก็ไม่โมโห ภิกษุเช่นนั้นแล ย่อมควรทำหน้าที่พูด
(เล่ม ๗ (ว) ข้อ (๔๐๐) หน้า ๑๓๔)

๑๒. ผู้พูดที่เป็นสามี ภรรยา ควรเจรจกันด้วยถ้อยคำที่น่ารัก

ข้อแนะนำเกี่ยวกับการพูดของชายหญิง ที่จะเป็นสามี เป็นสามีและภรรยา กัน มีดังนี้

๑๒.๑ ชายใดต้องการมีภรรยาต้องกล่าวถ้อยคำเป็นที่รัก มารดาบิดาของผู้หญิง
จึงยอมจะยกธิดาให้ กล่าวคือ

...มาตุคามในโลกนี้ ที่มารดาบิดาผู้มุ่งประโยชน์ แสวงหาความเกื้อกูล
อนุเคราะห์ เอื้อเอ็นดู ยอมยกให้แก่ชายใดผู้เป็นสามี สำหรับชายนั้นเธอต้อง...กล่าวถ้อยคำเป็น
ที่รัก...(เล่ม ๒๓ (ส) ข้อ (๑๓๖, ๑๓๘) หน้า ๒๐๘, ๒๑๑)

๑๒.๒ หญิงที่เป็นภรรยาไม่ควรปากร้าย ปากกล้า กล่าวคำหยาบต่อสามี
หญิงที่พูดปากร้าย ปากกล้า กล่าวคำหยาบ ได้ชื่อว่าเป็น โจรีภริยา
...โจรีภริยา ภริยาเสมอด้วยโจร ภริยาที่... ปากร้าย ปากกล้า ร้ายกาจ กล่าว
คำหยาบ (เล่ม ๒๓ (ส) ข้อ (๖๐) หน้า ๗๗)

๑๒.๓ ภรรยาควรเจรจาด้อยคำอันเป็นที่รักกับมารดาของสามี
ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนไว้ ในความต่อไปนี้
...พระผู้มีพระภาค จึงตรัสสอนกุมารีเหล่านั้นต่อไปดังนี้ว่า ดูกรกุมารี
เพราะเหตุนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า มารดาบิดาของสามีที่เป็นผู้ปรารถนา
ประโยชน์ หวังความเกื้อกูล อนุเคราะห์ ด้วยความเอ็นดู ...เราทั้งหลายจักพูดคำเป็นที่รักต่อ
ท่าน (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๓๓) หน้า ๓๒)

๑๒.๔ สามีภรรยาที่อยู่ร่วมกันควรพูดแต่ถ้อยคำที่น่ารักต่อกัน

สามีภรรยาที่พูดแต่ถ้อยคำที่น่ารักต่อกัน จะส่งผลให้ประสบความสำเร็จ
ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...สามีในโลกนี้...เป็นผู้ควั่นจากการพูดเท็จ ฯลฯ แม้ภรรยาของเขาก็เป็น ผู้ควั่นจากการพูดเท็จ จากการพูดล้อเลียน จากการพูดคำหยาบ จากการพูดเพื่อจ้อ สามี ภรรยาทั้งสอง เป็นผู้มีความศรัทธา...เป็นผู้อยู่ในธรรม เจริญด้วยคำที่น่ารักแก่กันและกัน ย่อมมีความเจริญมาก... (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๕๔) หน้า ๕๕)

๑๓. การเลือกฤกษ์ยามในการพูด

ผู้พูดที่พูดด้วยถ้อยคำสุจริต จะพูดในเวลาใดก็ตาม ทุกเวลาถือเป็นฤกษ์ยามที่ดี ทั้งสิ้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...คุณฤกษ์ทั้งหลาย...สัตว์ เหล่าใดประพาศสุจริตด้วยวาจา...ในเวลาเช้า เวลาเช้า ก็เป็นเวลาเช้าที่ดีของสัตว์เหล่านั้น...สัตว์เหล่าใดประพาศสุจริตด้วยวาจา...ในเวลาเที่ยง เวลาเที่ยงก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น...สัตว์เหล่าใดประพาศสุจริตด้วยวาจา...ในเวลาเย็น เวลาเย็นก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น... (เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๕๕๕) หน้า ๒๘๕)

๑๔. การแก้ไขเพื่อลบล้างความผิดพลาดในการประพาศผิดทางวาจา

ผู้พูดที่ประพาศผิดทางวาจาไปแล้ว ควรนำอกุศลกรรมนั้น มาเป็นปัจจัยในการ ประกอบกุศลกรรม เพื่อลบล้างกรรม โดยปฏิบัติตามพระธรรมคำสอน ต่อไปนี้ คือ

...อกุศลกรรม เป็นปัจจัยแก่กุศลกรรม โดยอุปนิสัย^๖ปัจจัย มีอย่างเดียว คือ ปกตูปนิสัย^๗ ได้แก่ อาศัยราคะ แล้วให้ทาน สมาทานศีล กระทำอุโบสถกรรม ยังฉานให้ เกิดขึ้น ยังวิปัสสนาให้เกิดขึ้น ยังมรรคให้เกิดขึ้น ยังอภิญาให้เกิดขึ้น ยังสมาบัติ^๘ ให้เกิดขึ้น

...บุคคลกล่าวเท็จแล้ว เพื่อจะลบล้างมุสาวาทนั้น จึงให้ทาน สมาทานศีล กระทำ อุโบสถกรรม ยังฉานให้เกิดขึ้น ยังวิปัสสนาให้เกิดขึ้น ยังมรรคให้เกิดขึ้น ยังอภิญาให้ เกิดขึ้น ยังสมาบัติให้เกิดขึ้น

* หมายถึง ผู้เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นบุตร เป็นคฤหัสถ์ เป็นบรรพชิต เป็นเทวดา หรือเป็น มนุษย์ (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๓) หน้า ๒)

^๖ หมายถึง ความประพฤติกี่เคยชินเป็นมาในสันดาน, ความดีที่เป็นทุนหรือเป็นพื้นอยู่ในจิต, ธรรมที่เป็น เครื่องหนุน (พระราชมุนี ๒๕๒๗ : ๔๒๕)

^๗ หมายถึง นิสัยที่แสดงออกตามปกติ หรือที่เป็นปกติของบุคคล

^๘ หมายถึง การเข้าฌาน

บุคคลกล่าวคำส่อเสียดแล้ว เพื่อจะลบล้างผลของปิตุณาว่าจันนั้น จึงให้ท่าน
สมาทานศีล...ยังสมาบัติให้เกิดขึ้น

บุคคลกล่าวคำหยาบคายแล้ว เพื่อจะลบล้างผลของผรุสวาทนั้น จึงให้ท่าน
สมาทานศีล...ยังสมาบัติให้เกิดขึ้น

บุคคลกล่าวเพื่อเจ้อแล้ว เพื่อจะลบล้างผลของสัมผัปปลาปะนั้น จึงให้ท่าน
สมาทานศีล...ยังสมาบัติให้เกิดขึ้น (เล่ม ๔๐ (อ) ข้อ (๕๕๑) หน้า ๒๔๘)

...บุคคลที่เป็นผู้...มักพูดเท็จ มักพูดส่อเสียด มักพูดคำหยาบ มักเจรจาเพื่อเจ้อ...
มีความเห็นผิดในโลกนี้...เป็นอันว่า เขาทำกรรมดีที่ให้ผลเป็นสุขไว้ในกาลก่อน ๆ หรือในกาล
ภายหลัง หรือว่ามีสัมมาทิฐิพร้อม สมาทานแล้วในเวลาจะตาย เพราะฉะนั้น เขาตายไป
จึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ...เขาย่อมเสวยวิบากของกรรมนั้นในชาตินี้ หรือชาติหน้า หรือชาติ
ต่อไป (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๖๑๓) หน้า ๓๐๐)

๑๕. การทำบุญกุศลเพื่ออานิสงส์เกื้อหนุนต่อการพูดในภพหน้า

ผู้พูดที่มุ่งหวังผลบุญจากการถวายไทยธรรมแด่พระภิกษุสงฆ์ เพื่ออานิสงส์ต่อการ
พูดที่จะบังเกิดในชาติภพต่อไป ควรปฏิบัติ ตามตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑๕.๑ การถวายประทศเฑาะ การถวายสายโยค

...มาณโฬได้ให้ท่านอันประเสริฐไม่บกพร่อง...ได้ถวายประทศเฑาะ...ได้
ถวายสายโยค...ในขณะสงฆ์ผู้ประเสริฐสุดแล้ว ย่อมได้เสวยอานิสงส์ ... อันสมควรแก่กรรม คือ
...มีถ้อยคำอันมหานชนเชื่อถือทุกเมื่อ (เล่ม ๓๒ (ส) ข้อ (๓๕๓) หน้า ๓๗๓-๓๗๕)

๑๕.๒ การถวายน้ำบัววนปาก

...ถวายน้ำบัววนปากในขณะสงฆ์ผู้ประเสริฐสุดแล้ว ย่อมได้เสวยอานิสงส์ ...
อันสมควรแก่กรรม คือ ...มีเสียงไพเราะ...กลิ่นดอกอุบลพุ่งออกจากปากของเราทุกเมื่อ ๑ (เล่ม
๓๒ (ส) ข้อ (๓๕๓) หน้า ๓๗๓)

การปรับปรุงการพูด

สาเหตุปัญหาที่เกี่ยวกับการพูดสื่อสาร ผู้พูดสามารถระงับ ปรับปรุงแก้ไขได้ โดยวิธีการ
ที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแสดงไว้ในพระธรรมคำสอน ต่อไปนี้

...ดูกรจุนทะ เปรียบเหมือนทางที่ไม่เรียบ ก็พึงมีทางเส้นอื่นที่เรียบสำหรับหลีกทางที่ไม่เรียบนั้น...ความไม่เบียดเบียนก็ฉันทันนั้นแล เป็นทางสำหรับหลีกเลี้ยงบุคคลผู้เบียดเบียน... การงดเว้นจากมุสาวาท เป็นทางสำหรับหลีกเลี้ยงบุคคลผู้พูดเท็จ การงดเว้นจากปิตุฆาตวาจา เป็นทางสำหรับหลีกเลี้ยงบุคคลผู้กล่าวต่อเสียด การงดเว้นจากพรุสวาจา เป็นทางสำหรับหลีกเลี้ยงบุคคลผู้กล่าวคำหยาบ การงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ เป็นทางสำหรับหลีกเลี้ยงบุคคลผู้มีวาจาเพื่อเจ้อ...การกล่าววาจาชอบ เป็นทางสำหรับหลีกเลี้ยงบุคคลผู้มีวาจาผิด ความไม่ลบหลู่คุณท่าน เป็นทางสำหรับหลีกเลี้ยงบุคคลผู้มักลบหลู่คุณท่าน ความไม่โอ้อวด เป็นทางสำหรับหลีกเลี้ยงบุคคลผู้โอ้อวด ความไม่ดูหมิ่นท่าน เป็นทางสำหรับหลีกเลี้ยงบุคคลผู้ดูหมิ่นท่าน ความเป็นพหูสูต เป็นทางสำหรับหลีกเลี้ยงบุคคลผู้มีการสดับน้อย (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๑๐๖, ๑๐๘) หน้า ๕๘, ๖๐-๖๑)

ทางในการปรับปรุงแก้ไขปัญหาหรือข้อบกพร่องเกี่ยวกับการพูด รายละเอียดมีดังนี้

๑. ปรับปรุงแก้ไขโดยใช้วิธีเอาใจเขามาใส่ใจเรา

โดยการประพฤติปฏิบัติ ดังนี้คือ หากการพูดใดของบุคคลอื่นไม่เป็นที่ชอบใจของตน การพูดเช่นนั้นของตน ก็ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของบุคคลอื่น เห็นดังนี้แล้ว ก็ควรงดเว้นการพูดแบบนั้น อาทิ

- ๑.๑ ผู้อื่นกล่าวเท็จไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของตน ตนก็ควรงดเว้นการกล่าวเท็จ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...ผู้ใดพึงทำลายประโยชน์ของเราด้วยการกล่าวเท็จ ข้อนั้นไม่เป็นที่รัก ที่ชอบใจของเรา อนึ่ง เราพึงทำลายประโยชน์ของคนอื่นด้วยการกล่าวเท็จ ข้อนั้นก็ไม่เป็นที่รัก ที่ชอบใจแม้ของคนอื่น...พิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ตนเองย่อมงดเว้นจากมุสาวาทด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากมุสาวาทด้วย กล่าวสรรเสริญคุณแห่งการงดเว้นจากมุสาวาทด้วย (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๑๔๖๒) หน้า ๓๕๕)

- ๑.๒ ผู้อื่นกล่าวคำต่อเสียดไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของตน ตนก็ควรงดเว้นการกล่าวคำต่อเสียด

...ผู้ใดพึงยุยงให้เราแตกจากมิตรด้วยคำต่อเสียด ข้อนั้นไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา อนึ่ง เราพึงยุยงคนอื่นให้แตกจากมิตรด้วยคำต่อเสียด ข้อนั้นก็ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจแม้

ของคนอื่น...พิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ตนเองย่อมงดเว้นจากปิสฺฐาวาจาด้วย ชักชวนผู้อื่นเพื่อให้
งดเว้นจากปิสฺฐาวาจาด้วย กล่าวสรรเสริญคุณแห่งการงดเว้นจากปิสฺฐาวาจาด้วย (เล่ม ๑๕ (ส)
ข้อ (๑๔๖๓) หน้า ๓๕๕)

๑.๓ ผู้อื่นกล่าวคำหยาบไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของตน ตนก็ควรงดเว้นการกล่าวคำ
หยาบ

...ผู้ใดฟังพูดกะเราด้วยคำหยาบ ข้อนั้นไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา อนึ่ง เราฟัง
พูดกะคนอื่นด้วยคำหยาบ ข้อนั้นก็ไม่ใช่ที่รักที่ชอบใจแม้ของคนอื่น... พิจารณาเห็นดังนี้แล้ว
ตนเองย่อมงดเว้นจากผรุสวาจา ชักชวนผู้อื่นเพื่อให้งดเว้นจากผรุสวาจาด้วย กล่าวสรรเสริญ
คุณแห่งการงดเว้นจากผรุสวาจาด้วย (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๑๔๖๔) หน้า ๓๕๕-๓๕๖)

๑.๔ ผู้อื่นพูดคำเพื่อเจ้อไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของตน ตนก็ควรงดเว้นการพูด
คำเพื่อเจ้อ

...ผู้ใดฟังพูดกะเราด้วยถ้อยคำเพื่อเจ้อ ข้อนั้นไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา อนึ่ง
เราฟังพูดกะคนอื่นด้วยถ้อยคำเพื่อเจ้อ ข้อนั้นก็ไม่ใช่ที่รักที่ชอบใจแม้ของคนอื่น... พิจารณา
เห็นดังนี้แล้ว ตนเองย่อมงดเว้นจากสัมผัปปลาปะด้วย ชักชวนผู้อื่นเพื่อให้งดเว้นจากสัมผัปปลา
ปะด้วย กล่าวสรรเสริญคุณแห่งการงดเว้นจากสัมผัปปลาปะด้วย (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๑๔๖๕)
หน้า ๓๕๖)

๑.๕ ผู้อื่นพูดยกตนข่มท่านไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของตน ตนก็ควรงดเว้นไม่พูดยกตน
ข่มท่าน

...ถึงบุคคลที่ยกตนข่มผู้อื่น ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะฟัง
เป็นคนยกตนข่มผู้อื่นบ้างแล้ว เราคงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น...รู้้อย่างนี้ ฟังยัง
ความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น...ฟังพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็น
คนยกตนข่มผู้อื่นหรือไม่ หากพิจารณาอยู่รู้้อย่างนี้ว่า เราเป็นคนยกตนข่มผู้อื่นจริง ก็ควร
พยายามเพื่อที่จะละอภุชกรรมอันชั่วช้านั้นเสีย หากพิจารณาอยู่รู้้อย่างนี้ว่า เราไม่เป็นคนยกตน
ไม่ข่มผู้อื่น ฟังอยู่ด้วยปิติ และปราโมทย์นั้นทีเดียว (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๒๔) หน้า ๑๓๔-๑๓๖)

๑.๖ ผู้อื่นเปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของตน ตนก็ควรงดเว้น
ไม่เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธ

...ถึงบุคคลที่เป็นคนมักโกรธ อันความโกรธครอบงำ...ถึงบุคคลที่เป็นคนมัก
โกรธ ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุ...ถึงบุคคลที่เป็นคนมักโกรธ มักระแวงจัด เพราะ

ความโกรธเป็นเหตุ...ถึงบุคคลที่เป็นคนมักโกรธ เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธ ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่...ก็หากเราจะพึงเป็นคนมักโกรธ อันความโกรธครอบงำ...เป็นคนมักโกรธ ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุ...เป็นคนมักโกรธ มักระวางจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุ...เป็นคนมักโกรธ เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธบ้างเล่า เรากงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น...รู้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุ...เรากงไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่ระวางจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุ...เรากงไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธ (เล่ม ๑๒ (ต) ข้อ (๒๒๔) หน้า ๑๓๖)

๑.๗ ผู้อื่นกล่าวลบลหู่ ตีเสมอ ดูหมิ่น โอ้อวด มาษา ถือแต่ความเห็นของตน ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของตน ตนก็ควรงดเว้นไม่กล่าวลบลหู่ ตีเสมอ ดูหมิ่นผู้อื่น โอ้อวด มาษา หรือถือแต่ความเห็นของตน

...ถึงบุคคลที่เป็นคนลบลหู่ ตีเสมอ...ถึงบุคคลที่เป็นคนกระด้าง ดูหมิ่นผู้อื่น...ถึงบุคคลที่เป็นคนโอ้อวด เจ้ามาษา ...ถึงบุคคลที่เป็นคนถือแต่ความเห็นของตน ถือรัน ถอนไต้ยาก ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่...ก็หากเราจะพึงเป็นคนลบลหู่ ตีเสมอ...เป็นคนกระด้าง ดูหมิ่นผู้อื่น...เป็นคนโอ้อวด เจ้ามาษา... เป็นคนถือแต่ความเห็นของตน ถือรัน ถอนไต้ยากบ้างเล่า เรากงไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของคนอื่น...รู้อยู่อย่างนี้ พึงยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักไม่เป็นคนลบลหู่ ตีเสมอ...เรากงไม่เป็นคนโอ้อวด เจ้ามาษา...เรากงไม่เป็นคนกระด้าง ดูหมิ่นผู้อื่น...เรากงไม่เป็นคนถือแต่ความเห็นของตน ถือรัน ถอนไต้ยาก (เล่ม ๑๒ (ต) ข้อ (๒๒๔) หน้า ๑๓๕-๑๓๖)

๒. ปรับปรุงแก้ไขโดยใช้วิธีสำเนียงถึงโทษที่จะบังเกิดจากการพูด เพื่อละเว้นการพูดที่ก่อเกิดโทษ

ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

๒.๑ นำวิธีสำเนียงเกี่ยวกับโทษของการพูดมาศึกษา เพื่อละจากการพูดที่ก่อเกิดโทษ

ดังรายละเอียดในพระพุทธพจน์ต่อไปนี้

...บุคคลบางคนในโลกนี้ สำเนียงดังนี้...วิบากอันเลวทรามของวจีทุจริต เป็นโทษที่บุคคลจะพึงได้ในภพหน้าโดยเฉพาะ ...ก็ถ้าเราจะพึงประพฤติทุจริตด้วยวาจา...พึงเป็นเหตุให้เรา เมื่อแตกกายตายไป เข้าถึงอบายทุกคติ วินิบาต นรก ดังนี้ เขากลับต่อโทษที่เป็นไปในภพหน้า...จึงละวจีทุจริต เจริญวจีสุจริต...เพราะฉะนั้นแหละเธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า

เราจักกลัวโทษที่เป็นไปในปัจจุบัน จักกลัวโทษที่เป็นไปในภพหน้า จักเป็นคนขลาดต่อโทษ มีปกติเห็นโทษโดยความเป็นของน่ากลัว...เหตุเป็นเครื่องหลุดพ้นจากโทษทั้งมวด อันบุคคลผู้ขลาดต่อโทษ มีปกติเห็นโทษโดยความเป็นของน่ากลัว จะพึงหวังได้ (เล่ม ๒๐ (ศ) ข้อ (๒๔๗) หน้า ๔๗)

...บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมพิจารณาดังนี้ว่า... วิชาของวงจิวจริต ชั่วช้าทั้งในชาตินี้และภพหน้า...ครั้นเขาพิจารณาดังนี้แล้ว...ย่อมละวงจิวจริต เจริญวงจิวจริต (เล่ม ๒๐ (ศ) ข้อ (๒๕๓), ๒๕๔, ๒๕๕) หน้า ๔๘, ๕๐)

...ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า...วิชาแห่งมิจฉาวาจา เป็นสิ่งที่ชั่วช้าทั้งในปัจจุบัน ทั้งในสัมปรายภพ ครั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมละมิจฉาวาจา ย่อมปลงบาปจากมิจฉาวาจา (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๑๕) หน้า ๒๐๕)

...ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ...วิชาแห่งมุสวาท เป็นสิ่งที่ชั่วช้า ทั้งในปัจจุบัน ทั้งในสัมปรายภพ ...ครั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมละมุสวาท ย่อมปลงบาปจากมุสวาท

ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า วิชาแห่งปีสุฉาวาจา เป็นสิ่งที่ชั่วช้า... ย่อมละปีสุฉาวาจา ย่อมปลงบาปจากปีสุฉาวาจา

ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า วิชาแห่งผรุสวาจา เป็นสิ่งที่ชั่วช้า... ย่อมละผรุสวาจา ย่อมปลงบาปจากผรุสวาจา

ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า วิชาแห่งสัมผัปปลาปะ เป็นสิ่งที่ชั่วช้า... ย่อมละสัมผัปปลาปะ ย่อมปลงบาปจากสัมผัปปลาปะ (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๕๖) หน้า ๒๒๕)

*โทษที่จะบังเกิดจากการพูดตามที่กล่าวมา เช่น

...มุสวาทอันบุคคลเสพแล้ว เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในเปรตวิสัย

...วิชาแห่งมุสวาท อย่างเบาที่สุด ย่อมยังการกล่าวดูด้วยคำไม่เป็นจริงให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

...วิชาแห่งปีสุฉาวาจา อย่างเบาที่สุด ย่อมยังการแตกจากมิตรให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

...วิชาแห่งผรุสวาจา อย่างเบาที่สุด ย่อมยังเสียงที่ไม่น่าพอใจให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

...วิบากแห่งสัมผัปปลาปะ อย่างเบาที่สุด ย่อมยังคำไม่ควรเชื่อถือเป็นไป
แก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์ (เล่ม ๒๓ (ต) ข้อ (๑๓๐) หน้า ๑๕๓)

๒.๒ นำข้อสำเนียงที่ได้จากการพิจารณาปฏิบัติ เพื่อละเว้นจากการพูดที่
ก่อให้เกิดโทษ

การนำข้อสำเนียงที่ได้จากการพิจารณา จากการศึกษาปฏิบัติ
รายละเอียดมี ดังนี้

๒.๒.๑ การพิจารณาเห็นโทษของการกล่าวเท็จ จึงละเว้นการกล่าวเท็จ

...ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราฟังกล่าวมุสา เหตุแห่งสังโยชน์เหล่าใด
เราปฏิบัติเพื่อละ เพื่อตัดสังโยชน์เหล่านั้น อนึ่ง เราฟังกล่าวมุสา แม้ตนเองฟังติเตียนตนได้
เพราะมุสาวาทเป็นปัจจัย วิญญูชนพิจารณาแล้วฟังติเตียนได้ เพราะมุสาวาทเป็นปัจจัย เมื่อตาย
ไปทุกคติเป็นอันหวังได้ เพราะมุสาวาทเป็นปัจจัย มุสาวาทนี้นั้นแหละเป็นตัวสังโยชน์ เป็นตัว
นิรรมณ์^๑ อหนึ่ง อาสวะ^๒ ที่เป็นเหตุดับแค้นและกระวนกระวายเหล่าใด ฟังเกิดขึ้นเพราะมุสาวาท

^๑ หมายถึง กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์, ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ อย่าง คือ ก.โอรัมภากิเลสสังโยชน์ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ได้แก่ ๑.สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ๒.วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ๓.สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต ๔. กามราคะ ความคิดใจในกาม ๕.ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ ข.อุทัมภากิเลสสังโยชน์ สังโยชน์เบื้องสูง ๕ ได้แก่ ๖.รูปราคะ ความคิดใจในรูปธรรมอันประณีต ๗.อรูปราคะ ความคิดใจในรูปธรรม ๘.มานะ ความถือตัวเป็นนั่นเป็นนี่ ๙.อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน ๑๐.อวิชชา ความไม่รู้จริง, พระโสคาบันละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้, พระสกิทาคามี ทำสังโยชน์ข้อ ๔ และ ๕ ให้เบาบางลงด้วย, พระอนาคามี ละสังโยชน์ ๕ ข้อต้นได้หมด, พระอรหันต์ละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ข้อ, ในพระอภิธรรมท่านแสดงสังโยชน์อีกหมวดหนึ่ง คือ ๑.กามราคะ ๒.ปฏิฆะ ๓.มานะ ๔.ทิฎฐิ (ความเห็นผิด) ๕.วิจิกิจฉา ๖.สีลัพพตปรามาส ๗.ภวราคะ (ความคิดใจในภพ) ๘.อิสสา (ความริษยา) ๙.มัจฉริยะ (ความตระหนี่) ๑๐.อวิชชา (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๓๑๕-๓๑๖)

^๒ หมายถึง สิ่งที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม, ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณความดี, อกุศลธรรมที่ทำให้จิตเศร้าหมอง และทำปัญญาให้อ่อนกำลัง (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๘ : ๑๕๕)

^๓ หมายถึง ความเศร้าหมองอันมีอยู่ภายใน หมายถึง กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์, ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ อย่าง คือ ก.โอรัมภากิเลสสังโยชน์ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ได้แก่ ๑.สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ๒.วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ๓.สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต ๔.กามราคะ ความคิดใจในกาม ๕.ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ ข.อุทัมภากิเลสสังโยชน์ สังโยชน์เบื้องสูง ๕ ได้แก่ ๖.รูปราคะ ความคิดใจในรูปธรรมอันประณีต ๗.อรูปราคะ ความคิดใจในรูปธรรม ๘.มานะ ความถือตัวเป็นนั่นเป็นนี่ ๙.อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน ๑๐.อวิชชา ความไม่รู้จริง, พระโสคาบันละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้, พระสกิทาคามี ทำสังโยชน์ข้อ ๔ และ ๕ ให้เบาบางลงด้วย, พระอนาคามี ละสังโยชน์ ๕ ข้อต้นได้หมด, พระอรหันต์ละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ข้อ, ในพระอภิธรรมท่านแสดงสังโยชน์อีกหมวดหนึ่ง คือ ๑.กามราคะ ๒.ปฏิฆะ ๓.มานะ ๔.ทิฎฐิ (ความเห็นผิด) ๕.วิจิกิจฉา ๖.สีลัพพตปรามาส ๗.ภวราคะ (ความคิดใจในภพ) ๘.อิสสา (ความริษยา) ๙.มัจฉริยะ (ความตระหนี่) ๑๐.อวิชชา (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๓๑๕-๓๑๖)

เป็นปัจจัย เมื่อบุคคลเว้นจากมุสาวาทแล้ว อาสวะที่เป็นเหตุคับแค้นและกระวนกระวายเหล่านั้นย่อมไม่มี (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๔๑) หน้า ๓๓)

๒.๒.๒ การพิจารณาเห็นโทษของการกล่าววาจาต่อเสียด จึงละเว้นการกล่าววาจาต่อเสียด

...อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราพึงกล่าววาจาต่อเสียดแห่งสังโยชน์เหล่าใด เราปฏิบัติเพื่อละ เพื่อตัดสังโยชน์เหล่านั้น อนึ่ง เราพึงกล่าววาจาต่อเสียด แม้ตนเองพึงติเตียนตนได้ เพราะวาจา ต่อเสียดเป็นปัจจัย วิญญูชนพิจารณาแล้วพึงติเตียนได้ เพราะวาจาต่อเสียดเป็นปัจจัย เมื่อตายไปทุกคติเป็นอันหวังได้ เพราะวาจาต่อเสียดเป็นปัจจัย วาจาต่อเสียดนี้นั้นแหละเป็นตัวสังโยชน์ เป็นตัวนิรณันท์ อนึ่ง อาสวะ ที่เป็นเหตุคับแค้นและกระวนกระวายเหล่าใด พึงเกิดขึ้นเพราะวาจาต่อเสียดเป็นปัจจัย เมื่อบุคคลเว้นจากวาจาต่อเสียดแล้ว อาสวะที่เป็นเหตุคับแค้นและกระวนกระวายเหล่านั้นย่อมไม่มี (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๔๒) หน้า ๓๓)

๒.๒.๓ การพิจารณาเห็นโทษของการพุดดูหมิ่นท่าน จึงละเว้นการพุดดูหมิ่นท่าน

...คูกรคฤหบดี อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราพึงดูหมิ่นท่านเพราะเหตุแห่งสังโยชน์เหล่าใด เราปฏิบัติเพื่อละ เพื่อตัดสังโยชน์เหล่านั้น อนึ่ง เราพึงดูหมิ่นท่าน แม้ตนเองพึงติเตียนตนได้ เพราะความดูหมิ่นท่านเป็นปัจจัย วิญญูชนพิจารณาแล้วพึงติเตียนได้ เพราะความดูหมิ่นท่านเป็นปัจจัย เมื่อตายไปทุกคติเป็นอันหวังได้ เพราะความดูหมิ่นท่านเป็นปัจจัย ความดูหมิ่นท่านนี้นั้นแหละเป็นตัวสังโยชน์ เป็นตัวนิรณันท์ อนึ่ง อาสวะที่เป็นเหตุคับแค้นและกระวนกระวายเหล่าใด พึงเกิดขึ้นเพราะความดูหมิ่นท่านเป็นปัจจัย เมื่อบุคคลไม่ดูหมิ่นท่าน อาสวะที่เป็นเหตุคับแค้นและกระวนกระวายเหล่านั้นย่อมไม่มี (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๔๖) หน้า ๓๕)

๒.๒.๔ การพิจารณาเห็นถึงความเดือดร้อนที่เกิดจากการพุดทุจริต และการไม่พุดวจีสุจริต

...ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะกระทำ และไม่กระทำ...ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจย่อมเกิดขึ้นว่า...เราทำวจีทุจริต เราไม่ได้ทำวจีสุจริต...เราทำมุสาวาท เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากมุสาวาท เราทำปิสฺฐาวาจา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปิสฺฐาวาจา เรา

ทำพรุสวาจา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากพรุสวาจา เราทำสัมผัปปลาปะ เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ (เล่ม ๒๕ (ศ) ข้อ (๓๘๓, ๓๘๔) หน้า ๒๐๑, ๓๕๕-๓๕๖)

๒.๒.๕ การพิจารณาเห็นถึงโทษของการพูดมุสวาท ที่พระผู้มีพระภาคทรงดำหนิเตียนไว้

...ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงดำหนิเตียนมุสวาทโดยอเนกปริยาย และตรัสว่า งงดเว้นจากมุสวาท ก็เราพูดเท็จมีอยู่มากมาย ข้อที่เราพูดเท็จมากมายนั้น ไม่ดีไม่งาม เราแลฟังเดือดร้อน ทั้งเดือดร้อนเพราะข้อนั้นเป็นปัจจัยโดยแท้ เราจักไม่ได้ทำบาปกรรมนั้นหามิได้ เขาพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมละมุสวาทนั้นด้วย ย่อมงดเว้นจากมุสวาทต่อไปด้วย เป็นอันว่าเขาละบาปกรรม ก้าวล่วงบาปกรรมได้ (เล่ม ๑๘ (ศ) ข้อ (๖๑๘) หน้า ๓๒๘)

๓. ปรับปรุงแก้ไขโดยใช้วิธีสังเกตการพูดที่เป็นโทษของบุคคลอื่น แล้วนำมาขัดเกลากการพูดของตน

ดังรายละเอียดในพระธรรมคำสอนที่ตรัสแสดงไว้ ต่อไปนี้

...เธอทั้งหลายพึงทำความขัดเกลากิเลสในข้อเหล่านี้แล คือ เธอทั้งหลายพึงทำความขัดเกลากว่า

๓.๑ ...ชนเหล่าอื่นจักกล่าวเท็จ ในข้อนี้ เราทั้งหลายจักงดเว้นการกล่าวเท็จ

๓.๒ ...ชนเหล่าอื่นจักกล่าวส่อเสียด ในข้อนี้ เราทั้งหลายจักงดเว้นการกล่าวส่อเสียด

๓.๓...ชนเหล่าอื่นจักกล่าวคำหยาบ ในข้อนี้ เราทั้งหลายจักงดเว้นการกล่าวคำหยาบ

๓.๔...ชนเหล่าอื่นจักกล่าวคำพ้อเจ้อ ในข้อนี้ เราทั้งหลายจักงดเว้นการกล่าวคำพ้อเจ้อ

๓.๕...ชนเหล่าอื่นจักมีวาจาผิด ในข้อนี้ เราทั้งหลายจักมีวาจาชอบ

๓.๖ ...ชนทั้งหลายจักลบหลู่คุณท่าน ในข้อนี้เราทั้งหลายจักไม่ลบหลู่คุณท่าน

๓.๗ ...ชนทั้งหลายจักโอ้อวด ในข้อนี้ เราทั้งหลายจักไม่โอ้อวด

๓.๘ ...ชนทั้งหลายจักดูหมิ่น ในข้อนี้ เราทั้งหลายจักไม่ดูหมิ่น

๓.๙...ชนทั้งหลายจักมีสุตะน้อย ในข้อนี้ เราจักเป็นผู้มีสุตะมาก

(เล่ม ๑๒ (ต) ข้อ (๑๐๔) หน้า ๕๔-๕๗)

...ธรรมนี้ควรงดเว้น มิใช่ธรรมที่ไม่ควรงดเว้น...การงดเว้นจากการพูดเท็จ
ของบุคคลผู้พูดเท็จ เป็นการงดเว้นอย่างหนึ่ง การงดเว้นจากการพูดต่อเสียด...การงดเว้นจาก
การพูดคำหยาบ...การงดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้า...เป็นการงดเว้นอย่างหนึ่ง...การงดเว้นย่อมมี
ด้วยประการอย่างนี้ ธรรมนี้ควรงดเว้น มิใช่ธรรมที่ไม่ควรงดเว้น (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๑๖๔)
หน้า ๒๓๗)

๔. ปรับปรุงแก้ไขโดยใช้วิธีการอาศัยคำกล่าวไม่เบียดเบียนมาดับคำกล่าวที่เบียดเบียน
ดังพระธรรมคำสอนในความต่อไปนี้

...ความไม่เบียดเบียนก็ฉนั้นนั้นแล ย่อมเป็นทางสำหรับดับสนิทของบุคคล
ผู้เบียดเบียน...

๔.๑ ...การงดเว้นจากมุสาวาท เป็นทางสำหรับดับสนิทของบุคคลผู้พูดเท็จ

๔.๒ ...การงดเว้นจากปิสฺฐาวาจา เป็นทางสำหรับดับสนิทของบุคคลผู้กล่าว
ต่อเสียด

๔.๓ ...การงดเว้นจากผรุสวาจา เป็นทางสำหรับดับสนิทของบุคคลผู้กล่าว

คำหยาบ

๔.๔ ...การงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ เป็นทางสำหรับดับสนิทของบุคคลผู้พูด

เพื่อเจ้า

๔.๕ ...การกล่าววาจาชอบ เป็นทางสำหรับดับสนิทของบุคคลผู้มีวาจาผิด

๔.๖ ...ความไม่ลบหลู่คุณท่าน เป็นทางสำหรับดับสนิทของบุคคลผู้ลบหลู่คุณท่าน

๔.๗ ...ความไม่โอ้อวด เป็นทางสำหรับดับสนิทของบุคคลผู้โอ้อวด

๔.๘ ... ความเป็นพหูสูต เป็นทางสำหรับดับสนิทของบุคคลผู้มีการสดับน้อย (เล่ม
๑๒ (ต) ข้อ (๑๐๘) หน้า ๖๐-๖๑)

๔.๙ ...มุสาวาทฟังละได้ เพราะอาศัยวาจาสัตย์ ปิสฺฐาวาจาฟังละได้เพราะอาศัย
วาจาไม่ต่อเสียด (เล่ม ๑๓ (ต) ข้อ (๓๘) หน้า ๓๑)

๔.๑๐ ...ความดูหมิ่นท่านฟังละได้ เพราะอาศัยความไม่ดูหมิ่นท่าน (เล่ม ๑๓ (ต)
ข้อ (๓๘) หน้า ๓๑)

๔.๑๑ ...สัมมาวาจาเป็นเครื่องกำจัด ล้างชำระ ชักฟอก ซึ่งมิจฉาวาจา (เล่ม ๒๕
(ต) ข้อ (๒๒๑) หน้า ๑๒๘)

มรรยาทในการพูด

การมีมรรยาทในการพูด ผู้พูดควรปฏิบัติ ดังนี้

๑. แต่งกายให้เรียบร้อยในท่ามกลางชุมชน

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสสอนในความต่อไปนี้

...พึงทำความศึกษาว่า

เราจักปกปิดกายดี ไปในระแวกบ้าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๘๐๒) หน้า ๖๖๑)

เราจักปกปิดกายดี นั่งในระแวกบ้าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๘๐๓) หน้า ๖๖๒)

๒. แสดงกิริยาท่าทางที่เหมาะสมในท่ามกลางชุมชน

การแสดงกิริยาท่าทางที่เหมาะสม ก็คือ

๒.๑ การสำรวมกิริยาในการเดิน การนั่ง

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสสอนในความต่อไปนี้

...พึงทำความศึกษาว่า

เราจักสำรวมดี ไปในระแวกบ้าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๘๐๔) หน้า ๖๖๒)

เราจักสำรวมดี นั่งในระแวกบ้าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๘๐๕) หน้า ๖๖๓)

เราจักไม่เดินโยกกาย ไปในระแวกบ้าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๘๑๔) หน้า ๖๖๘)

เราจักไม่นั่งโยกกาย ในระแวกบ้าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๘๑๕) หน้า ๖๖๙)

เราจักไม่ไกวแขน นั่งในระแวกบ้าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๘๑๓) หน้า ๖๗๐)

เราจักไม่โกลงศีรษะ นั่งในระแวกบ้าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๘๑๙) หน้า ๖๗๑)

๒.๒ การไม่ส่งเสียงหัวเราะ หรือพูดเสียงดังในที่ชุมนุมชน

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสสอนในความต่อไปนี้

...เราจักไม่ไปในระแวกบ้าน ด้วยทั้งความหัวเราะลั่น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๘๑๐)

หน้า ๖๖๖)

เราจักไม่นั่งในระแวกบ้าน ด้วยทั้งความหัวเราะลั่น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๘๑๑)

หน้า ๖๖๖)

เราจักมีเสียงน้อย ไปในระแวกบ้าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๘๑๒) หน้า ๖๖๗)

เราจักมีเสียงน้อย นั่งในระแวกบ้าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๘๑๓) หน้า ๖๖๘)

๒.๓ การแสดงกิริยาสุภาพนอบน้อมต่อผู้อาวุโสในที่ชุมนุมชน

ผู้พูดต้องไม่แสดงกิริยามารยาทที่ไม่สุภาพหรือไม่ให้เกียรติต่อผู้ที่อาวุโสกว่าในที่ชุมนุมชน ดังตัวอย่างที่จะกล่าวต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

...ฝ่ายอัมพัฏฐมานพ เดินปราศรัยบ้าง ยืนปราศรัยบ้าง กับพระผู้มีพระภาค ผู้ประทับนั่งอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า อัมพัฏฐะเธอเคยสนทนาปราศรัยกับพราหมณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์ เหมือนดังเธอ เดินบ้างยืนบ้าง สนทนาปราศรัยกับเราผู้ นั่งอยู่ เช่นนี้หรือ (เล่ม ๕ (๓) ข้อ (๑๔๕) หน้า ๘๓)

ตัวอย่างที่ ๒

...ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้...ไม่ทำความยำเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง...นั่งเบียดบ้าง...ยืนบังหน้าบ้าง...นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง ยืนตัวแข็ง (ไม่ก้ม) พุดบ้าง ไกวแขนพุดบ้าง...ไม่บอกแก่พวกภิกษุที่เป็นเถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่เชื่อเชิญ ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๑๕๕) หน้า ๒๑๐, ๒๑๒)

๒.๔ การไม่พุดขณะมีอาหารอยู่ในปาก

...พึงทำความศึกษาว่า ปากยังมีคำข้าว เราจักไม่พุด (เล่ม ๒ (๖) ข้อ (๘๔๓) หน้า ๖๘๘)

๓. ไม่พุดสอดแทรกขณะผู้อื่นกำลังพุด

ดังตัวอย่างในความต่อไปนี้

...ก็สมัยนั้นแล มาณพชื่อว่ากาปतिकะ ยังเป็นเด็กโกนศีรษะมีอายุ ๑๖ ปี แต่กำเนิดเป็นผู้รู้จบไตรเพท...ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะ และตำราทำนายมหาปฐักขณะ นั่งอยู่ในบริษัทนั้นด้วย เขาพุดสอดขึ้นในระหว่าง ๆ เมื่อพราหมณ์ทั้งผู้เฒ่าผู้แก่กำลังเจรจาอยู่กับพระผู้มีพระภาค ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงห้ามกาปติกมาณพว่า เมื่อพราหมณ์ทั้งหลายผู้เฒ่าผู้แก่กำลังเจรจาอยู่ ท่านภาทวาชะอย่าพุดสอดขึ้นในระหว่าง ๆ ชี ท่านภาทวาชะจงรอให้จบเสียก่อน (เล่ม ๑๓ (๓) ข้อ (๖๕๑) หน้า ๔๔๕-๔๕๐)

๔. มีมรรยาทในการใช้ถ้อยคำ

คือมีธรรมเนียมฝ่ายภัสมาจารย์ และธรรมเนียมในฝ่ายศีลสมาจารย์ ซึ่งได้แก่ ธรรมเนียมที่เกี่ยวกับมรรยาทในการใช้ถ้อยคำในการพูด ดังรายละเอียดในพระพุทธรพจน์ต่อไปนี้

...มีอีกข้อหนึ่งซึ่งเป็นธรรมเนียมที่เยี่ยม คือ ...ธรรมเนียมในฝ่ายภัสมาจารย์ (มรรยาทเกี่ยวกับคำพูด) คนบางคนในโลกนี้ ไม่กล้าว่าวาจาเกี่ยวกับด้วยมุสาวาท ไม่กล้าว่าวาจาต่อเสียดอันทำความแตกร้างกัน ไม่กล้าว่าวาจาอันเกิดแต่ความแข่งดีกัน ไม่มุ่งความชนะ กล่าวแต่ว่าวาจาซึ่งไตร่ตรองด้วยปัญญา อันควรฟังไว้ในใจ ตามกาลอันควร...(เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๘๓) หน้า ๘๒)

...ยังมีอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่เยี่ยม คือ ...ธรรมเนียมในฝ่ายศีลสมาจารย์ของบุรุษ คนบางคนในโลกนี้ เป็นคนมีสัจจะ มีศรัทธา ไม่เป็นคนพูดหลอกลวง ไม่พูดเลียบเคียง ไม่พูดหวานล้อม ไม่พูดและเติม... มีสติ พูดดี (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๘๔) หน้า ๘๒)

๕. ไม่พูดในกาลและสถานที่ที่ไม่สมควร

ตัวอย่าง การแสดงถึงการมีมรรยาทในการพูดของผู้พูดที่รู้ว่ากาลใดไม่สมควรพูด เช่น

...สารีบุตรปริพาชก^๑ ได้เห็นท่านพระอัสสชิกำลังเที่ยวบิณฑบาตในพระนครราชคฤห์... ครั้นแล้วได้มีความดำริว่า บรรดาพระอรหันต์ หรือท่านผู้ได้บรรลุพระอรหัตมรรคในโลก ภิกษุรูปนี้คงเป็นผู้ได้ผู้หนึ่งแน่ ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปหาภิกษุรูปนี้ แล้วถามว่า ท่านบวชเฉพาะใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร แล้วดำริต่อไปว่า ยังเป็นกาลไม่สมควรจะถามภิกษุรูปนี้ เพราะท่านกำลังจะเข้าละแวกบ้าน เที่ยวบิณฑบาต ฉะนั้นเราพึงติดตามภิกษุรูปนี้ไปข้างหลัง... ครั้งนั้น ท่านพระอัสสชิเที่ยวบิณฑบาตในพระนครราชคฤห์ ถือบิณฑบาตกลับ จึงสารีบุตรปริพาชก เข้าไปหาท่านพระอัสสชิ ถึงแล้วได้พูดปราศรัยกับท่านพระอัสสชิ... (เล่ม ๔ ข้อ (๖๔) หน้า ๕๖)

^๑ หมายถึง นักบวชภายนอกพุทธศาสนา ครั้นพุทธกาล

คุณธรรมจริยธรรมในการพูด

คุณธรรมจริยธรรมในการพูด ได้แก่ การพูดที่มีลักษณะ ดังต่อไปนี้ คือ

๑. การพูดโดยการยึดธรรม ๔ ประการ

...ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ...ตนเองเป็นผู้งดเว้นจากการพูดเท็จ ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากพูดเท็จ ๑ พอใจในการงดเว้นจากการพูดเท็จ ๑ กล่าวสรรเสริญคุณการงดเว้นจากการพูดเท็จ ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๒๖๗) หน้า ๒๓๘)

...ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ...ตนเองเป็นผู้งดเว้นจากการส่อเสียด ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากการพูดส่อเสียด ๑ พอใจในการงดเว้นจากการพูดส่อเสียด ๑ กล่าวสรรเสริญคุณการงดเว้นจากการพูดส่อเสียด ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๒๖๘) หน้า ๒๓๘)

...ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ...ตนเองเป็นผู้งดเว้นจากการพูดคำหยาบ ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากการพูดคำหยาบ ๑ พอใจในการงดเว้นจากการพูดคำหยาบ ๑ กล่าวสรรเสริญคุณการงดเว้นจากการพูดคำหยาบ ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๒๖๙) หน้า ๒๓๘)

...ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ...ตนเองเป็นผู้งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ๑ พอใจในการงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ๑ กล่าวสรรเสริญคุณการงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๒๗๐) หน้า ๒๓๘)

...คนบางคนในโลกนี้...เป็นผู้เว้นขาดจากมถาวาท จากการพูดส่อเสียด จากการพูดคำหยาบ จากการพูดเพ้อเจ้อ...มีความเห็นชอบตามทำนองครองธรรม นี้เรียกว่า คนมีธรรมงาม (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๐๖) หน้า ๑๔๒)

๒. การพูดโดยการไม่ยึดธรรม ๔ ประการ

...ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ ...ตนเองเป็นผู้พูดเท็จ ๑ ชักชวนผู้อื่นในการพูดเท็จ ๑ พอใจในการพูดเท็จ ๑ กล่าวสรรเสริญการพูดเท็จ ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๒๖๗) หน้า ๒๓๘)

...ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ ...ตนเองเป็นผู้ส่อเสียด ๑ ชักชวนผู้อื่นในการพูดส่อเสียด ๑ พอใจในการพูดส่อเสียด ๑ กล่าวสรรเสริญการพูดส่อเสียด ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๒๖๘) หน้า ๒๓๕)

...ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ ...ตนเองเป็นผู้พูดคำหยาบ ๑ ชักชวนผู้อื่นในการพูดคำหยาบ ๑ พอใจในการพูดคำหยาบ ๑ กล่าวสรรเสริญการพูดคำหยาบ ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๒๖๕) หน้า ๒๓๕)

...ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ ...ตนเองเป็นผู้พูดเพื่อเจ้า ๑ ชักชวนผู้อื่นในการพูดเพื่อเจ้า ๑ พอใจในการพูดเพื่อเจ้า ๑ กล่าวสรรเสริญการพูดเพื่อเจ้า ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๒๗๐) หน้า ๒๓๕)

๓. การพูดโดยการยึดธรรม ๑๐ ประการ ธรรม ๒๐ ประการ ธรรม ๓๐ ประการ ธรรม ๔๐ ประการ

การพูดโดยยึดธรรม ๑๐ ประการ ๒๐ ประการ ๓๐ ประการ ๔๐ ประการ นั้นถือเป็นคุณธรรมจริยธรรมของบัณฑิต กล่าวคือ

...บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ...บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๒๐ ประการ...บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓๐ ประการ...บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔๐ ประการ...พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต

...ธรรม ๑๐ ประการ เป็นไฉน คือ...เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ ๑ จากการพูดส่อเสียด ๑ จากการพูดคำหยาบ ๑ จากการพูดเพื่อเจ้า ๑ ...

...ธรรม ๒๐ ประการ เป็นไฉน คือ...เว้นขาดจากการพูดเท็จด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการเว้นขาดจากการพูดเท็จ ๑ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด ๑ ชักชวนผู้อื่นในการเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด ๑ เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ ๑ ชักชวนผู้อื่นในการเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ ๑ เว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้า ๑ ชักชวนผู้อื่นในการเว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้า ๑ ...

...ธรรม ๔๐ ประการ เป็นไฉน คือ...เป็นผู้พูดเท็จด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการพูดเท็จ ๑ พยายามในการพูดเท็จ ๑ กล่าวสรรเสริญการพูดเท็จ ๑ พูดต่อเสียด ๑ ชักชวนผู้อื่นในการพูดต่อเสียด ๑ พยายามในการพูดต่อเสียด ๑ กล่าวสรรเสริญการพูดต่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ ชักชวนผู้อื่นในการกล่าวคำหยาบ ๑ พยายามในการพูดคำหยาบ ๑ กล่าวสรรเสริญการพูดคำหยาบ ๑ พูดเพื่อเจ้า ๑ ชักชวนผู้อื่นในการพูดเพื่อเจ้า ๑ พยายามในการพูดเพื่อเจ้า ๑ กล่าวสรรเสริญการพูดเพื่อเจ้า ๑ ... (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๒๐๓) หน้า ๒๘๔-๒๘๕)

๕. การไม่พูดเท็จทั้งที่รู้

ผู้ที่พูดเท็จทั้งที่รู้ย่อมว่างเปล่าจากคุณธรรมจริยธรรม ผู้พูดดังกล่าวที่จะไม่ไปประกอบกรรมชั่วอย่างอื่นอีกเป็นไม่มี ดังรายละเอียดในความต่อไปนี้

...สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุณณิกถกนิวาปสถาน เขตพระนครราชคฤห์ ก็สมัยนั้นแล ท่านพระราหุลอยู่ ณ ปราสาทชื่อว่า อัมพลัญจิกา ครั้งนั้นเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่เรือนอยู่ แล้วเสด็จเข้าไปยังอัมพลัญจิกาปราสาท... ท่านพระราหุลได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล จึงปลุกอาสาสนะ และตั้งน้ำสำหรับล้างพระบาทไว้ พระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนอาสาสนะที่ปลุกไว้ แล้วทรงล้างพระบาท (เล่ม ๑๓ (ต) ข้อ (๑๒๕) หน้า ๑๐๕)

ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาค เหลือน้ำไว้ในภาชนะน้อยหนึ่ง แล้วตรัสกะท่านพระราหุลว่า ดูกรราหุล เธอเห็นน้ำเหลือน้อยหนึ่งอยู่ในภาชนะน้ำนี้หรือ

ท่านพระราหุลกราบทูลว่า เห็นพระเจ้าข้า

ดูกรราหุล สมณธรรมของบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวมุสาทั้งรู้ที่อยู่ ก็มีน้อยเหมือนกันฉะนั้น

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเห็นว่าเหลือน้อยหนึ่งนั้นเสีย แล้วตรัสกะท่านพระราหุลว่า ดูกรราหุล เธอเห็นน้ำน้อยหนึ่งที่เราเสียดแล้วหรือ

ท่านพระราหุล เห็นพระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค ดูกรราหุล สมณธรรมของบุคคล ผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวมุสาทั้งรู้ที่อยู่ ก็เป็นของที่เขาทิ้งเสียแล้วเหมือนกันฉะนั้น

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงคว่าภาชนะน้ำนั้น...ดูกรราหุล เธอเห็นภาชนะน้ำที่คว่ำนี้หรือ

เห็นพระเจ้าข้า

ดูกรราहुล สมณธรรมของบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวมุสาทั้งรู้ที่อยู่ ก็เป็นของว่างเปล่าเหมือนกันฉะนั้น (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๑๒๖) หน้า ๑๐๕)

...ดูกรราहुล เปรียบเหมือนช้างคัน มีงาอันงอนงาม เป็นพาหนะที่เจริญยิ่งนัก มีกำเนิดดี เคยเข้าสงคราม ช้างนั้นเข้าสงครามแล้ว ย่อมทำกรรมด้วยเท้าหน้าทั้งสองข้าง ด้วยเท้าหลังทั้งสองข้าง ด้วยกายเบื้องหน้าข้าง ด้วยกายเบื้องหลังข้าง ด้วยศิรษะข้าง ด้วยหูทั้งสองข้าง ด้วยงาทั้งสองข้าง ด้วยหางข้าง ย่อมรักษาไว้แต่ดวงเท่านั้น เพราะการที่ช้างรักษาแต่ดวงนั้น ความขี้ขางจึงมีความดำริอย่างนี้ว่า ช้างคันนี้แลมีงาอันงอนงามเป็นพาหนะที่เจริญยิ่งนัก...ช้างนั้นเข้าสงครามแล้ว ย่อมทำกรรมด้วยเท้าหน้าทั้งสองข้าง...ด้วยงาทั้งสองข้าง...ย่อมรักษาไว้แต่ดวงเท่านั้น ชีวิตชื่อว่าอันช้างคันยังไม่ยอมสละแด

ดูกรราहुล เมื่อใดแลช้างคัน มีงาอันงอนงาม เป็นพาหนะที่เจริญยิ่งนัก มีกำเนิดดี เคยเข้าสงคราม เข้าสงครามแล้ว ย่อมทำกรรมด้วยเท้าหน้าทั้งสองข้าง...ด้วยงวงข้าง เพราะการที่ช้างทำกรรมด้วยงวงนั้น ความขี้ขางจึงมีความดำริอย่างนี้ว่า ก็ช้างคันนี้แลมีงาอันงอนงามเป็นพาหนะที่เจริญยิ่งนัก มีกำเนิดดี เคยเข้าสงคราม ช้างนั้นเข้าสงครามแล้ว ย่อมทำกรรมด้วยเท้าหน้าทั้งสองข้าง ด้วยเท้าหลังทั้งสองข้าง ด้วยกายเบื้องหน้าข้าง ด้วยกายเบื้องหลังข้าง ด้วยศิรษะข้าง ด้วยหูทั้งสองข้าง ด้วยงาทั้งสองข้าง ด้วยหางข้าง ด้วยงวงข้าง ชีวิตชื่อว่าอันช้างคันยอมสละแล้ว บัดนี้ไม่มีอะไรที่ช้างคันจะพึงทำไม่ได้ ฉันทิด

ดูกรราहुล เรากล่าวว่าบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวมุสาทั้งที่รู้ที่อยู่ ที่จะไม่ทำบาปกรรมแม้เพียงหนึ่งไม่มี ฉันทันนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนี้แหละราहुล เธอพึงศึกษาว่า เราจักไม่กล่าวมุสา แม้เพราะหวัหระกันเล่น (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๑๒๗) หน้า ๑๐๖)

การตอบคำถามในการพูด

...การสนทนาที่มีข้อนี้เป็นประโยชน์ การปรึกษาหารือมีข้อนี้เป็นประโยชน์ ...สัตบุรุษทั้งหลายจึงมีการปรึกษาหารือกัน พระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมปรึกษาหารือกันเช่นนั้นแล...เมธาวิบุคคลรู้เช่นนี้แล้ว ไม่ควรถือตัว ควรปรึกษาหารือกัน (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๗) หน้า ๑๘๘-๑๘๙)

ในการสนทนา และการประชุมปรึกษาหารือกัน หากผู้พูดจำเป็นต้องตอบคำถามของผู้ฟัง ข้อควรปฏิบัติ มีดังนี้

๑. การตอบคำถามผู้ฟังในการสนทนาทั่วไป

ในการตอบคำถามของผู้ฟังในการสนทนาทั่วไป ผู้พูดควรปฏิบัติดังนี้ คือ

๑.๑ ทำความเข้าใจในข้อตกลงเบื้องต้นกับผู้ฟังให้ชัดเจน

การทำความเข้าใจในข้อตกลงเบื้องต้นระหว่างผู้พูดกับผู้ฟัง ตัวอย่าง เช่น

...ท่านพระอุเทนกล่าวว่า ดูกรพราหมณ์ ถ้าท่านพึงยอมคำที่ควรยอม และพึง

คัดค้านคำที่ควรคัดค้านของเรา อนึ่ง ท่านไม่พึงรู้เนื้อความแห่งภษิตใด พึงซักถามเราในภษิตนั้นให้ยิ่งไปว่า

...ภษิตนี้อย่างไร เนื้อความแห่งภษิตนี้เป็นไฉน เพราะทำได้ดังนี้ เราทั้งสองพึงมีการเจรจาปราศรัยในเรื่องนี้กันได้ (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๖๓๑) หน้า ๔๓๓-๔๓๔)

๑.๒ ต้องรู้จักวิเคราะห์ว่าผู้ฟังตั้งคำถามด้วยสาเหตุใด

สาเหตุในการตั้งคำถามของผู้ฟัง มี ๕ ประการ คือ

๑.๒.๑ เพราะ... โง่เขลา เพราะหลงลืม ๑

๑.๒.๒ เพราะ... มีความปรารถนาถาม ถูกความปรารถนาครอบงำจึงถาม

ปัญหา ๑

๑.๒.๓ เพราะ... ดูหมิ่น จึงถามปัญหา ๑

๑.๒.๔ เพราะ... ประสงค์จะรู้ จึงถามปัญหา ๑

๑.๒.๕ เพราะต้องการจะตอบเฉลยคำถาม ที่ถามเอง โดยชอบแก่ผู้ถูกถาม อาทิ ...คิดอย่างนี้ว่า ภิกษุอื่นถ้าถูกเราถามปัญหา ก็จักแก้ไขโดยชอบ ข้อนั้นเป็นความดี แต่ถ้าถูกเราถามปัญหาจักไม่แก้ไขโดยชอบ เราเองจักแก้ไขโดยชอบ แก่เธอ ดังนี้จึงถามปัญหา ๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๖๕) หน้า ๑๗๒)

๑.๓ ต้องรู้จักวิเคราะห์และรู้วิธีว่าจะตอบคำถามนั้นอย่างไร

วิธีในการตอบคำถาม จำแนกได้ ๔ วิธี

...ปัญหาพยากรณ์ ๔ อย่างนี้ ๔ อย่างเป็นไฉน คือ

ปัญหาที่พึงพยากรณ์ โดยส่วนเดียว^๑ มีอยู่ ๑

^๑ หมายถึง ตอบเนื้อความคำถามโดยส่วนเดียว ตอบตรงไปตรงมาตายตัว พระอรรถกถาจารย์ยกตัวอย่าง เช่น ถามว่า “จักขุเป็นอนิจจังหรือ” พึงตอบตรงไปได้ทีเดียวว่า “ถูกแล้ว” (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต ๒๕๔๕ : ๔๗)

ปัญหาที่จำแนกพยากรณ์^๒ มีอยู่ ๑

ปัญหาที่ต้องสอบถาม แล้วพยากรณ์^๓ มีอยู่ ๑

ปัญหาที่ควรรงค์^๔ มีอยู่ ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๔๒) หน้า ๔๕)

๑.๔ แนะนำผู้ฟังให้ตั้งคำถามให้ถูกต้อง

ตัวอย่าง การกล่าวแนะนำผู้ฟังที่ตั้งคำถามไม่ถูกต้อง ให้ตั้งคำถามใหม่ให้ถูกต้อง เช่น

ตัวอย่างที่ ๑

...เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระโมลลียศคฺคุณะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระพุทธเจ้าข้า ใครหนอย่อมกลืนกินวิญญาณาหาร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตั้งปัญหายังไม่ถูก เรามีได้กล่าวว่า กลืนกิน (วิญญาณาหาร) ถ้าเรากล่าวว่ากลืนกิน (วิญญาณาหาร) ควรตั้งปัญหาในข้อนั้นได้...แต่เรามีได้กล่าวอย่างนั้น ผู้ใดฟังถามเรา...อย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าข้า วิญญาณาหารย่อมมีเพื่ออะไรหนอ อันนี้ควรเป็นปัญหา ควรชี้แจงให้กระจ่างในปัญหานั้น (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๓๒, ๑๒๕, ๑๓๐, ๑๓๑) หน้า ๑๑, ๕๘, ๕๘, ๕๙)

ตัวอย่างที่ ๒

...พระผู้มีพระภาค ดูกรราเช เธอถามเลยปัญหาไปเสียแล้ว เธอไม่อาจเพื่อถือเอาที่สุดของปัญหาได้ (เล่ม ๑๗ (ส) ข้อ (๓๖๖) หน้า ๑๕๒)

๑.๕ กล่าวชมผู้ฟังที่รู้จักตั้งคำถามอย่างฉลาดหลักแหลม

ตัวอย่าง การกล่าวชมผู้ฟังที่ตั้งปัญหาอย่างหลักแหลม

...ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค... ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โลกอันอะไรหนอแลนำไป โลกอันอะไรจักมา...

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ ภิกษุ ปัญญาของเธอหลักแหลม ปฏิภาณของเธอดีจริง ปริบูรณ์ของเธอเข้าที่ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๘๖) หน้า ๑๗๑)

๑.๖ ตอบคำถามด้วยคำตอบส่วนรวมให้ผู้ฟังนำไปเป็นหลักในการพิจารณาเพื่อหาคำตอบที่เป็นส่วนย่อยในปัญหานั้นได้ด้วยตนเอง

^๒ หมายถึง จำแนกเนื้อความคำถามกล่าวตอบเป็นส่วนๆ

^๓ หมายถึง ช้อนถามกลับ แล้วจึงตอบ

^๔ หมายถึง งดเว้นไม่ตอบ

ตัวอย่าง การตอบคำถามด้วยคำตอบที่เป็นส่วนรวม ไปสู่คำตอบที่เป็นส่วนย่อย ให้ผู้ถามได้นำกลับไปพิจารณาหาคำตอบได้ด้วยตนเองในทุกคำถามที่เป็นเรื่องเดียวกัน อาทิ

...ครั้นท่านพระอานนท์นั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุนามว่า สาพะยะ มรณภาพแล้วในนาทิกคาม คติและภพเบื้องหน้าของเธอเป็นไฉน...อุบาสกนามว่าสุทัตตะ...อุบาสกนามว่าสุชาดา...อุบาสกนามว่า สุภฏฐะทำกาละแล้วในนาทิกคาม คติและภพเบื้องหน้าของเขาเป็นไฉน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอานนท์ ภิกษุนามว่า สาพะยะ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งของตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่...อุบาสกนามว่า สุชาดา... เป็นพระโสดาบัน... อุบาสกนามว่า สุภฏฐะ ... ปรินิพพานในภพนั้น...

ดูกรอานนท์ ข้อที่ผู้เกิดมาเป็นมนุษย์แล้วจะพึงทำกาละนั้นไม่อัศจรรย์ เมื่อผู้นั้น ๆ ทำกาละแล้ว พวกเธอจักเข้าไปเฝ้าพระตถาคต แล้วทูลถามเนื้อความนั้น อันนี้เป็นความลำบากแก่พระตถาคต เพราะฉะนั้นเราจักแสดงธรรมปริยายชื่อธรรมทาส สำหรับจะให้อริยสาวกผู้ประกอบแล้ว เมื่อจำนงอยู่ พึงพยากรณ์ด้วยตนเองได้... (เล่ม ๑๐ (ส) ข้อ (๘๕) หน้า ๘๐-๘๑)

๑.๓) ต้องตอบคำถามที่เป็นข้อสงสัยของผู้ฟังให้ชัดเจน ไม่ควรตอบด้วยเนื้อความที่ไม่ชัดเจน

ตัวอย่าง การตอบคำถามด้วยเนื้อความที่ไม่ชัดเจน อาทิ

...ดูกรอุทายี ก็ในลัทธิอาจารย์ของท่านแห่งท่านมีว่าอย่างไร

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในลัทธิอาจารย์ของท่านของข้าพระองค์ มีอยู่อย่างนี้ว่า นี่เป็นวรรณอย่างยิ่ง นี่เป็นวรรณอย่างยิ่ง

ดูกรอุทายี ก็วรรณไหนเล่าที่ไม่มีวรรณอื่นยิ่งกว่าหรือประณีตกว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วรรณใดไม่มีวรรณอื่นยิ่งกว่าหรือประณีตกว่า วรรณนั้นเป็นวรรณอย่างยิ่ง (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๓๗๒) หน้า ๒๗๓)

ดูกรอุทายี ท่านกล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วรรณใดไม่มีวรรณอื่นยิ่งกว่าหรือประณีตกว่า วรรณนั้นเป็นวรรณอย่างยิ่ง ดังนี้ วาจาของท่านพึงขยายออกอย่างยืดยาว แต่ท่านไม่ชี้วรรณนั้นได้

ดูกรอุทายี เปรียบเหมือนบุรุษฟังกล่าวอย่างนี้ว่า เราปรารถนารักใคร่นาง
ชนปทกัลยาณีในชนบทนี้ คนทั้งหลายฟังถามเขาอย่างนี้ว่า พ่อ นางชนปทกัลยาณีที่พ่อ
ปรารถนารักใคร่นั้น พ่อรู้จักหรือว่าเป็นนางกษัตริย์ พราหมณี แพศย์ ศูทร เมื่อเขาถูกถามดังนี้
แล้ว เขาจึงตอบว่าหาไม่ได้ คนทั้งหลายฟังถามเขาว่า พ่อ นางชนปทกัลยาณีที่พ่อปรารถนารัก
ใคร่นั้น พ่อรู้จักหรือว่าเป็นนางมีวรรณะอย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ เมื่อเขาถูกถามดังนี้แล้ว เขาจึงตอบว่า
หาไม่ได้ คนทั้งหลายฟังถามเขาว่า พ่อ นางชนปทกัลยาณีที่พ่อปรารถนารักใคร่นั้น พ่อรู้จักหรือ
ว่า สูงต่ำ หรือพอสันทัด คำขาว หรือมีผิวคล้ำ อยู่ในบ้าน นิคมหรือนครโน้น เมื่อเขาถูกถาม
ดังนี้แล้ว เขาจึงตอบว่า หาไม่ได้ คนทั้งหลายฟังกล่าวกะเขาว่า พ่อปรารถนารักใคร่หญิงที่พ่อไม่
รู้จัก ไม่เคยเห็นหรือ เมื่อเขาถูกถามดังนี้แล้ว เขาจึงตอบว่าถูกแล้ว ดังนี้ดูกรอุทายี ท่านจะสำคัญ
ความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนี้ คำกล่าวของบุรุษนั้น ถึงเป็นคำใช้ไม่ได้ไม่ใช่หรือ

แน่นอนพระเจ้าข้า เมื่อเป็นเช่นนั้น คำกล่าวของบุรุษนั้น ถึงเป็นคำใช้ไม่ได้

ดูกรอุทายี ท่านก็ฉันทันเหมือนกัน (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๓๗๓) หน้า ๒๗๓-

๒๗๔)

๑.๘ ควรตอบคำถามให้ตรงประเด็น ไม่กลบเกลื่อน และไม่แสดงอาการโกรธ
เคือง

โดยการปฏิบัติตามที่พระผู้มีพระภาคทรงประพจน์ไว้เป็นแบบอย่าง ดังความ
ต่อไปนี้

...เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว สัจจนิกนรณั พุฒพระผู้มีพระภาค
ตั้งนี้ว่า พระโคตมผู้เจริญ เรื่องที่ท่านกล่าวมานั้น น้าอัสจรรย ไม่เคยมี อันข้าพเจ้ามาสนทนา
กระทบกระทั่ง ทั้งไต่ถามด้วยถ้อยคำปรุงแต่งมาอย่างนี้ ก็มีผิวพรรณสดใส ทั้งมีสีหน้าเปล่ง
ปลั่ง...ข้าพเจ้าจำได้ว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้ปรารถนาคู่ทักทายท่านปุณณะ กัสสปะ... ท่านมักขลิ...
ท่านนิกรณั นาฏบุตร...แม้ท่านนิกรณั นาฏบุตรนั้นปรารถนาคู่ทักทายกับข้าพเจ้า ก็เอาเรื่อง
อื่นมากลบเกลื่อนเสีย และชักนำให้พูดนอกเรื่อง ทั้งทำความโกรธเคืองขัดแค้นให้ปรากฏ (เล่ม
๑๒ (ส) ข้อ (๔๓๒) หน้า ๓๒๓-๓๒๔)

๒. การตอบคำถามผู้ฟังในการพูดในที่ประชุม

การพูดประชุมกันเนื่องนิศย์ของบุคคล ย่อมนำมาซึ่งความเจริญ ดังการประชุมของ
ชนชาววัชชีที่พระผู้มีพระภาคทรงนำมาตรัสเป็นตัวอย่างในพระธรรมคำสอนต่อไปนี้

...คุณกรลิจฉวีทั้งหลาย...อธิธานิชธรรม^๑ ๗ ประการเป็นไฉน คือ ชาววัชชีจักหมั่นประชุมกัน
เนื่องนิത്യเพียงใด ชาววัชชีพึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลยเพียงนั้น...
(เล่ม ๒๓ (ต) ข้อ (๑๕) หน้า ๑๗)

ความเจริญอันมุ่งหวังจะได้จากการประชุมนั้น ผู้ประชุม ต้องพร้อมเพรียงกัน
เข้าประชุมเล็กประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่ควรทำ และต้องเคารพ เชื่อฟังถ้อยคำของผู้ใหญ่
ในที่ประชุม ดังการประพฤติปฏิบัติของชาววัชชีที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ คือ...ชาววัชชี
เมื่อประชุมก็จักพร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และจัก
พร้อมเพรียงช่วยกันทำกิจที่ควรทำเพียงใด ชาววัชชีพึงหวังความเจริญแน่นอน (เล่ม ๒๓ (ต)
ข้อ (๒๐) หน้า ๑๕) ...ชาววัชชียังสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ชาววัชชีผู้ใหญ่ และจักสำคัญ
ถ้อยคำแห่งท่านเหล่านั้นว่าเป็นถ้อยคำอันตนพึงเชื่อฟัง เพียงใด ชาววัชชีพึงหวังความเจริญได้
แน่นอน (เล่ม ๒๓ (ต) ข้อ (๒๐) หน้า ๒๐)

นอกจากนี้ผู้เข้าประชุมต้องไม่กล่าวเท็จ และไม่ฟังให้บุคคลอื่นกล่าวเท็จ ดัง
พระพุทธพจน์ ที่ตรัสไว้ความว่า ...ผู้อยู่ในที่ประชุมก็ดี อยู่ในท่ามกลางบริษัทก็ดี ไม่ฟังกล่าว
เท็จแก่บุคคลผู้หนึ่ง ไม่ฟังให้ผู้อื่นกล่าวคำเท็จ ไม่ฟังอนุญาตให้ผู้อื่นกล่าวเท็จ ฟังเว้นคำไม่เป็น
จริงทั้งหมด (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๓๓๓) หน้า ๓๐๖)

ในการตอบคำถามผู้ฟังในที่ประชุม หรือการตอบคำถามในการปรึกษาหารือ
กันในที่ประชุม สาระสำคัญสรุปได้ ดังนี้

๒.๑ ถ้าผู้ตอบคำถามไม่รู้จักตอบคำถามโดยส่วนเดียว ไม่รู้จักจำแนกตอบ ไม่รู้จัก
สอบถามแล้วจึงตอบ และไม่รู้จักแก้ปัญหาที่ไม่ควรตอบ ก็ไม่ควรตอบ ถ้ารู้จักตอบ ก็ควรตอบ
กล่าวคือ

^๑ หมายถึง ธรรม ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม, ธรรมที่ทำให้ไม่ให้เกิด เป็นไปเพื่อความเจริญเพียงฝ่ายเดียว มี
๗ อย่าง...คือ ๑.หมั่นประชุมกันเนื่องนิത്യ ๒.พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำ
กิจที่ควรทำ ๓.ไม่ถืออำเภอใจบัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่ได้บัญญัติ ถือปฏิบัติมั่นคงตามวัชชีธรรม ๔.
ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันพึงรับฟัง ฯลฯ
(พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๓๗๘)

... ถ้าบุคคลถูกถามปัญหา ไม่เฉลยโดยส่วนเดียว ซึ่งปัญหาที่ควรเฉลยโดยส่วนเดียว ไม่จำแนกเฉลย ซึ่งปัญหาที่ควรจำแนกเฉลย ไม่สอบถามเฉลย ซึ่งปัญหาที่ควรสอบถามเฉลย ไม่หยุดปัญหาที่ควรหยุด เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลนี้ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ควรพูด

...แต่ถ้าบุคคลถูกถามปัญหา ย่อมเฉลยโดยส่วนเดียว ซึ่งปัญหาที่ควรเฉลยโดยส่วนเดียว ย่อมจำแนกเฉลย ซึ่งปัญหาที่ควรจำแนกเฉลย ย่อมสอบถามเฉลย ซึ่งปัญหาที่ควรสอบถามเฉลย ย่อมหยุดปัญหาที่ควรหยุด เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลนี้ชื่อว่า เป็นผู้ควรพูด (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๗) หน้า ๑๘๘-๑๘๙)

๒.๒ ถ้าผู้ตอบคำถามดำรงฐานะหรือมีคุณสมบัติไม่เหมาะสม ไม่ควรตอบ ถ้าดำรงฐานะและมีคุณสมบัติที่เหมาะสม ก็ควรตอบ

กล่าวคือ

... ถ้าบุคคลเมื่อถูกถามปัญหา ไม่ดำรงอยู่ในฐานะ^๑ และฐานะ ไม่ดำรงอยู่ในปริกัป^๒ ไม่ดำรงอยู่ในวาทะที่ควรรู้^๓ ไม่ดำรงอยู่ในปฏิบัติ^๓ เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลนี้ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ควรพูด

...แต่ถ้าบุคคลเมื่อถูกถามปัญหา ดำรงอยู่ในฐานะ และฐานะ ดำรงอยู่ในปริกัป ดำรงอยู่ในวาทะที่ควรรู้^๓ ดำรงอยู่ในปฏิบัติ^๓ เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลนี้ชื่อว่า เป็นผู้ควรพูด (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๗) หน้า ๑๘๙)

๒.๓ ถ้าผู้ตอบคำถามตอบด้วยการกลบเกลื่อน แสดงอารมณ์ความโกรธ ความขัดเคือง ความเสียใจให้ปรากฏ ไม่ควรตอบ ถ้าตอบคำถามไม่กลบเกลื่อน ไม่แสดงอารมณ์ให้ปรากฏ ก็ควรตอบ

กล่าวคือ

...ถ้าบุคคลถูกถามปัญหา พูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่องนอกราว แสดงความโกรธ ความขัดเคือง และความเสียใจให้ปรากฏ เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลนี้ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ควรพูด

^๑ หมายถึง เหตุ, อย่าง, ประการ, ที่ตั้ง, ตำแหน่ง, โอกาส, ความเป็นไปได้ (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๖๔)

^๒ หมายถึง ๑ ความตรึก, ความดำริ, ความคำนึง, ความกำหนดในใจ ๒ การกำหนดด้วยเจือใจ, ข้อแม้ (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๑๕๓)

^๓ หมายถึง ทางดำเนิน, ความประพฤติ ข้อปฏิบัติ (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๑๔๔)

...ถ้าบุคคลเมื่อถูกถามปัญหา ไม่พูดกลบเกลื่อน ไม่พูดนอกเรื่องนอกราว ไม่แสดงความโกรธ ความขัดเคือง และความเสียใจให้ปรากฏ เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลนี้ชื่อว่าควรพูด (เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๕๐๗) หน้า ๑๘๕)

๒.๔ ถ้าผู้ตอบคำถามตอบฟังเพื่อ หัวเราะเยาะ คอยจับผิด ไม่ควรตอบ ถ้าผู้ตอบคำถามตอบไม่ฟังเพื่อ ไม่หัวเราะเยาะ ไม่คอยจับผิด ก็ควรตอบ

กล่าวคือ

...ถ้าบุคคลถูกถามปัญหา พูดฟังเพื่อ พูดวุ่นวาย หัวเราะเยาะ คอยจับผิด เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลนี้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ควรพูด

...ถ้าบุคคลเมื่อถูกถามปัญหา ไม่พูดฟังเพื่อ ไม่พูดวุ่นวาย ไม่หัวเราะเยาะ ไม่คอยจับผิด เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลนี้ชื่อว่าเป็นผู้เป็นผู้ควรพูด (เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๕๐๗) หน้า ๑๘๕)

การพูดทักท้วง ฟ้องร้อง กล่าวหา ตักเตือน

การพูดทักท้วง ฟ้องร้อง กล่าวหา ตักเตือน ผู้อื่น เรียกว่า การโจท รายละเอียดในเรื่องนี้ จำแนกกล่าวโดยสังเขป ได้ดังนี้

๑. จุดประสงค์ของการโจท

รายละเอียดมี ดังนี้

การพูดโจท จุดประสงค์ของผู้พูด (โจทก์) ก็คือ ต้องการให้ผู้ฟังที่ถูกโจท (จำเลย) ระลึกถึงความผิด แล้วแนะนำให้ปรับปรุงแก้ไข และเพื่อระงับปัญหานั้น ๆ ให้เสร็จสิ้นไป ดังคำอธิบายในความต่อไปนี้

...ถามว่า การโจท มีอะไรเป็นเบื้องต้น มีอะไรเป็นท่ามกลาง มีอะไรเป็นที่สุด
ตอบว่า การโจท มีโอกาสเป็นเบื้องต้น มีการทำเป็นท่ามกลาง มีการระงับเป็นที่สุด
(เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๗๕) หน้า ๓๖๘)

...การโจท เพื่อประสงค์ให้ระลึกถึงความผิด การสอบสวนเพื่อประสงค์จะข่มสงฆ์ เพื่อประโยชน์ให้ช่วยกันพิจารณา ส่วนการลงมติเพื่อให้การวินิจฉัยแต่ละเรื่องเสร็จสิ้นไป (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๖๕) หน้า ๓๖๔)

๒. ข้อควรปฏิบัติในการพูดของโจทก์ และจำเลย

ผู้พูดที่เป็นโจทก์หรือผู้กล่าวหา และจำเลยหรือผู้ถูกกล่าวหา ควรปฏิบัติ ดังต่อไปนี้
คือ

...โจทก์ พึงตั้งอยู่ในธรรม ๕ อย่าง แล้วจึงโจทผู้อื่น คือ จักพูดโดยกาลอันควร จักไม่พูด โดยกาลไม่ควร ๑ จักพูดด้วยคำจริง จักไม่พูดด้วยคำไม่จริง ๑ จักพูดด้วยคำสุภาพ จักไม่พูดด้วยคำหยาบคาย ๑ จักพูดด้วยคำประกอบด้วยประโยชน์ จักไม่พูดด้วยคำไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ จักมีเมตตาจิตพูด จักไม่มุ่งร้ายพูด ๑

...จำเลยพึงตั้งอยู่ในธรรม ๒ ประการ คือ ในความสัตย์ ๑ ในความไม่ขุ่นเคือง ๑ (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๘๐) หน้า ๓๖๕)

๓. ลักษณะของผู้พูดที่เป็นโจทก์ที่ดี

ผู้พูดที่เป็นโจทก์ที่ดี ในการกล่าวโจทก์ผู้อื่น ได้แก่ ผู้พูดที่มีคุณสมบัติ ดังต่อไปนี้

๓.๑ ทำหน้าที่โจทด้วยความเป็นธรรม

ผู้พูดที่กล่าวโจทโดยความเป็นธรรม ต้องกล่าวโจทดังนี้ คือ

...เราจักกล่าวโดยกาลอันควร จักไม่กล่าวโดยกาลไม่ควร ๑ จักกล่าวด้วยเรื่องจริง จักไม่กล่าวด้วยเรื่องไม่จริง ๑ จักกล่าวด้วยคำอ่อนหวาน จักไม่กล่าวด้วยคำหยาบ ๑ จักกล่าวด้วยเรื่องที่ประกอบด้วยประโยชน์ จักไม่กล่าวด้วยเรื่องที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ จักเป็นผู้มีเมตตาจิตกล่าว จักไม่เป็นผู้เพ่งโทษกล่าว ๑ (เล่ม ๒๒ (ศ) ข้อ (๑๖๗) หน้า ๑๗๕) (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๔๔) หน้า ๗๔) (เล่ม ๗ (ว) ข้อ (๕๐๕) หน้า ๒๐๐) ...โจทโดยกาล ๑ โจทโดยเรื่องจริง ๑ โจทด้วยคำสุภาพ ๑ โจทด้วยคำประกอบด้วยประโยชน์ ๑ มีเมตตาจิตโจท ไม่มุ่งร้ายโจท ๑ คนเช่นนี้...เรียกว่า ผู้โจทก์เป็นธรรม (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๗๓) หน้า ๓๖๕) (เล่ม ๑๑ (ศ) ข้อ (๒๕๒) หน้า ๑๕๕)

๓.๒ ไม่กล่าวโจทบุคคลอื่นด้วยความไม่เป็นธรรม

ผู้พูดที่กล่าวโจทด้วยความไม่เป็นธรรม มีลักษณะ ดังนี้คือ

...โจทโดยกาลไม่ควร ๑ โจทด้วยเรื่องไม่เป็นจริง ๑ โจทด้วยคำหยาบ ๑ โจทด้วยคำไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ มุ่งร้ายโจท ไม่มีเมตตาจิตโจท ๑ คนเช่นนี้เราเรียกว่า ผู้โจทก์ไม่เป็นธรรม (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๗๒) หน้า ๓๖๕)

๓.๓ เป็นโจทก์ผู้ฉลาด

ผู้พูดที่เป็นโจทก์ผู้ฉลาด ได้แก่ ผู้พูดที่มีคุณลักษณะดังนี้ คือ

...บุคคลรู้คำต้นและคำหลัง ๑ คำว่า ฟังรู้คำต้นและคำหลังนั้น คือ ฟังรู้คำต้นและคำหลังอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ย้ายวัตถุ จากวัตถุ ย้ายวิบัติ จากวิบัติ ย้ายอาบัติ จากอาบัติ ปฏิเสธแล้วกลับปฏิญาณ^๕ หรือสับเรื่องอื่นด้วยเรื่องอื่น (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๕๓) หน้า ๓๓๖) ...ฉลาดในคำต้นและคำหลัง ๑ รู้ทางแห่งถ้อยคำอันต่อเนื่องกัน ๑ ฉลาดต่อทางแห่งถ้อยคำอันต่อเนื่องกัน ๑ คนเช่นนี้...เรียกว่า โจทก์ผู้ฉลาด (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๗๕) หน้า ๓๖๖)

๓.๔ ไม่เป็นโจทก์ผู้โง่เขลา

ผู้พูดที่เป็นโจทก์โง่เขลา ได้แก่ ผู้พูดที่มีลักษณะดังนี้ คือ

...บุคคลไม่รู้คำต้นและคำหลัง ๑ ไม่ฉลาดในคำต้นและคำหลัง ๑ ไม่รู้ทางแห่งถ้อยคำอันต่อเนื่องกัน ๑ ไม่ฉลาดต่อทางแห่งถ้อยคำอันต่อเนื่องกัน ๑ คนเช่นนี้...เรียกว่า โจทก์ผู้โง่เขลา (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๗๔) หน้า ๓๖๕)

๔. การพูดโจทหรือการพูดประณามของอาจารย์ที่มีต่อศิษย์

รายละเอียด มีดังนี้

๔.๑ องค์ประกอบของผู้ฟังที่เป็นศิษย์ ผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ที่ผู้พูดซึ่งเป็นอาจารย์ควรทักท้วง ตักเตือน กล่าวประณาม เมื่อไม่ประณามมีโทษ เมื่อประณามไม่มีโทษ

ผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. หากความรักใคร่อย่างยั่งยืนในอุปัชฌายะมิได้
๒. หากความเลื่อมใสอย่างยั่งยืนมิได้
๓. หากความสะอาดอย่างยั่งยืนมิได้
๔. หากความเคารพอย่างยั่งยืนมิได้
๕. หากความหวังดีต่ออย่างยั่งยืนมิได้

(เล่ม ๔ (ว) ข้อ (๘๔, ๘๕) หน้า ๓๔-๓๖, ๘๕)

^๑ หมายถึง ข้อความ

^๒ หมายถึง ความผิด, โทษ

^๓ หมายถึง ความล่วงละเมิด, โทษ, ข้อห้าม

^๔ หมายถึง การยอมรับ

๔.๒ องค์ประกอบของผู้ฟังที่เป็นศิษย์ผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ที่ผู้พูดซึ่งเป็นอาจารย์ไม่ควรกล่าวประณาม เมื่อประณามมิโทษ เมื่อไม่ประณามไม่มีโทษ

ผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. มีความรักใคร่อย่างยิ่งในอุปัชฌายะ

๒. มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง

๓. มีความละเอียดอย่างยิ่ง

๔. มีความเคารพอย่างยิ่ง

๕. มีความหวังดีต่ออย่างยิ่ง (เล่ม ๔ (ว) ข้อ (๘๔, ๘๕) หน้า ๗๔-๗๖, ๘๕)

๕. ผลที่เกิดจากการพูดโจท

ผลที่เกิดจากการพูดโจท มีดังนี้

๕.๑ ผู้พูดที่เป็น โจทก์ผู้มักโกรธ กล่าวโจทผู้อื่นด้วยความไม่เป็นธรรม ซื่อว่าเป็นผู้ทำลายตน ดังความที่ว่า

...โจทก์ เป็นผู้มักโกรธ มักถือโกรธ แสร้งกล่าวบริภาษ...ฟ้องโดยกาลอันไม่ควร ฟ้องด้วยคำไม่จริง ฟ้องด้วยคำหยาบ ฟ้องด้วยคำไม่ประกอบด้วยประโยชน์ มุ่งร้ายฟ้อง ไม่มีเมตตาจิตฟ้อง

“โจทก์เช่นนั้น ชื่อว่าย่อมนเผาตน” (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๘๑) หน้า ๓๗๐)

๕.๒ ผู้พูดที่กล่าวโจทบุคคลอื่นโดยอาการ ๕ ต้องรับความเดือดร้อน

...โดยอาการ ๕ คือ ท่านโจทโดยกาลไม่ควร ไม่โจทโดยกาลควร ท่านจึงควรเดือดร้อน ท่านโจทด้วยเรื่องไม่จริง ไม่โจทด้วยเรื่องจริง ท่านจึงควรเดือดร้อน ท่านโจทด้วยคำหยาบ ไม่โจทด้วยคำอ่อนหวาน ท่านจึงควรเดือดร้อน ท่านโจทด้วยเรื่องที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่โจทด้วยเรื่องที่ประกอบด้วยประโยชน์ ท่านจึงควรเดือดร้อน ท่านโจทด้วยเพ่งโทษ ไม่โจทด้วยเมตตาจิต ท่านจึงควรเดือดร้อน (เล่ม ๒๒ (ศ) ข้อ (๑๖๗) หน้า ๑๗๖)

๕.๓ ผู้พูดที่กล่าวโจทบุคคลอื่นโดยอาการ ๕ จะไม่รับความเดือดร้อน

...โดยอาการ ๕ คือ ท่านโจทโดยกาลควร ไม่โจทโดยกาลไม่ควร ท่านจึงไม่ควรเดือดร้อน ท่านโจทด้วยเรื่องจริง ไม่โจทด้วยเรื่องไม่จริง ท่านจึงไม่ควรเดือดร้อน ท่านโจทด้วยคำอ่อนหวาน ไม่โจทด้วยคำหยาบ ท่านจึงไม่ควรเดือดร้อน ท่านโจทด้วยเรื่องที่ประกอบด้วย ประโยชน์ ไม่โจทด้วยเรื่องที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ท่านจึงไม่ควรเดือดร้อน

ท่านโจทด้วยเมตตาคิจิต ไม่โจทด้วยการเพ่งโทษ ท่านจึงไม่ควรเดือดร้อน (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๖๗) หน้า ๑๗๗)

การพูดที่ให้ประโยชน์แก่ผู้พูด

ลักษณะของการพูดที่ให้ประโยชน์แก่ผู้พูด ได้แก่

๑. การพูดด้วยวจีสัจจิต ผู้พูดจะได้รับอานิสงส์ ๕ อย่าง

ดังรายละเอียดในพระพุทธรพจน์ ต่อไปนี้

...เมื่อบุคคลทำวจีสัจจิต...ที่เรากล่าวว่าเป็นกิจควรทำโดยส่วนเดียว อานิสงส์อย่างนี้ อันผู้นั้นพึงหวังได้ คือ ๑ แม้นกก็ติเตียนตนเองไม่ได้ ๒ ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญ ๓ กิตติศัพท์อันดีย่อมกระฉ่อนไป ๔ ไม่เป็นคนหลงทำกาละ ๕ เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึง สுகติโลกสวรรค์ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๒๖๔) หน้า ๕๔) (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๒๔๓) หน้า ๒๔๕-๒๔๖)

... อานิสงส์ในเพราะวจีสัจจิต ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ แม้นยอมไม่ติเตียนตนได้ ๑ วิญญูชนพิจารณาแล้วย่อมสรรเสริญ ๑ กิตติศัพท์อันงามย่อมพุ่งไป ๑ ย่อมไม่เสื่อมจากศีลธรรม ๑ ย่อมไม่ตั้งอยู่ในอศีลธรรม ๑ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๒๔๕, ๒๔๘) หน้า ๒๔๕-๒๔๖)

๒. การพูดด้วยถ้อยคำไพเราะ ถือเป็นกึ่งหนึ่งของลาภ

... ความเป็นผู้มีพระพุทธรพจน์อันได้สดับแล้วมาก...ความเป็นผู้มีผิวพรรณงาม ความเป็นผู้เจรจาไพเราะ นี้เป็นกึ่งหนึ่งของลาภ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๒๐๗) หน้า ๓๕)

๓. การพูดด้วยวาจาสะอาด ผู้พูดได้ชื่อว่าเป็นผู้ล้างบาปแล้ว

... บุคคลบางคนในโลกนี้...เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำหยาบ เว้นขาดจากคำพ้อเจ้อ...นี้เรียกว่า วจีโสเจยย^๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๖๐) หน้า ๒๕๕) ...ผู้มีวาจาสะอาด...บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นผู้ล้างบาปเสียแล้ว (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๖๑) หน้า ๒๖๐)

^๑ หมายถึง วาจาสะอาด

๔. การพูดด้วยวจีกรรมอันหาโทษมิได้ ผู้พูดย่อมได้รับความสุข

...อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันหาโทษมิได้ นี้เรียกว่า สุขเกิดแต่การประกอบงานที่ปราศจากโทษ... (เล่ม ๒๑ (ศ) ข้อ (๖๒) หน้า ๖๘)

๕. การพูดด้วยสมบัติ^๒ แห่งการงานทางวาจา ๔ อย่าง ผู้พูดย่อมมีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก

...ก็สมบัติแห่งการงานทางวาจา ๔ อย่าง อันมีความตั้งใจเป็นกุศล ย่อมมีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบากอย่างไร

...บุคคลบางคนในโลกนี้ ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ เขาอยู่ในสภา ในบริษัท ในท่ามกลางญาติ ในท่ามกลางอำมาตย์ หรือในท่ามกลางราชสกุล ถูกผู้อื่นนำไปเป็นพยานซักถามว่า มาเกิดบุรุษผู้เจริญ ท่านรู้สิ่งใดจงพูดสิ่งนั้น บุคคลนั้นเมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ หรือเมื่อรู้ก็บอกว่ารู้ เมื่อไม่เห็นก็บอกว่าไม่เห็น หรือเมื่อเห็นก็บอกว่าเห็น ไม่เป็นผู้กล่าวเท็จทั้งรู้ เพราะเหตุแห่งตนบ้าง เพราะเหตุแห่งผู้อื่นบ้าง หรือเพราะเหตุเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้าง ๑ ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ฟังข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังข้างโน้นแล้วไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้สมานคนที่แตกกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าววาจาที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน ๑ ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าววาจาที่ไม่มีโทษ เพราะหู ชวนให้รัก จับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ ๑ ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำที่เป็นจริง พูดอิงอรรด พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดแต่คำมีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร ๑ (เล่ม ๒๔ (ศ) ข้อ (๑๕๔) หน้า ๒๖๕)

๖. การพูดด้วยธรรม ๒ ประการ ผู้พูดจะไม่ถูกจำกัด ไม่ถูกทำลาย ผู้รู้ไม่ติเตียน ใด้บุญมาก ไม่เดือดร้อน

...สัตบุรุษผู้ฉลาด ฉียบแหลม ประกอบด้วยธรรม ๒ ประการ ย่อมบริหารตนไม่ให้ออกจำกัด ไม่ให้ถูกทำลาย เขาย่อมไม่มีโทษ ไม่ถูกผู้รู้ติเตียน ฟังได้ประสพบุญเป็นอันมากอีกด้วย

^๒ หมายถึง ภาวะสงบประณีตซึ่งฟังเข้าถึง (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๖ : ๓๐๓)

ธรรม ๒ ประการเป็นไฉน คือ พิจารณาไตร่ตรองแล้วพุดติเตียนคนที่ควรติเตียน ๑ พิจารณาไตร่ตรองแล้วพุดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ ๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๓๗๕) หน้า ๘๓)

...ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน ๒ อย่าง ๒ อย่างเป็นไฉน คือ บุคคลบางคนในโลกนี้...ทำแต่วจีสัจจิต มิได้ทำวจีทุจริต...เขาไม่เดือดร้อนว่า เรากระทำแต่วจีทุจริต มิได้ทำวจีสัจจิต (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๒๕๐) หน้า ๔๘)

๗. การพุดด้วยวจีสัจจิต ผู้พุดไม่มีโทษ ผู้รู้ไม่ติเตียน ประสพบุญมาก

...บัณฑิตผู้ฉลาด เป็นสัตบุรุษ ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมบริหารตนไม่ให้ถูกจำกัด ไม่ให้ถูกทำลาย เป็นผู้ไม่มีโทษ ผู้รู้ไม่ติเตียน และประสพบุญเป็นอันมาก ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ กายสุจจิต ๑ วจีสัจจิต ๑ มโนสุจจิต ๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๔๘) หน้า ๕๕)

๘. การเว้นขาดจากการพุดทุจริต ผู้พุดได้ชื่อว่าเป็นคนดี เป็นคนมีธรรมงาม

...คนบางคนในโลกนี้...เป็นผู้เว้นขาดจากมุสาวาท จากการพุดส่อเสียด จากการพุดคำหยาบ จากการพุดเพื่อเจ้อ เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม นี้เรียกว่า คนดี

คนบางคนในโลกนี้...เป็นผู้เว้นขาดจากมุสาวาทด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากมุสาวาทด้วย เป็นผู้เว้นขาดจากการพุดส่อเสียดด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการพุดส่อเสียดด้วย เป็นผู้เว้นขาดจากคำหยาบด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการพุดคำหยาบด้วย เป็นผู้เว้นขาดจากการพุดเพื่อเจ้อด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เป็นผู้เว้นจากการพุดเพื่อเจ้อด้วย ...เป็นผู้เห็นชอบตามทำนองคลองธรรมด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เห็นชอบตามทำนองคลองธรรมด้วย นี้เรียกว่า คนดียิ่งกว่าคนดี ...นี้เรียกว่าคนมีธรรมงามยิ่งกว่าคนมีธรรมงาม (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๐๕, ๑๐๖) หน้า ๑๔๑, ๑๔๒)

๙. การเว้นจากการพุดทุจริต เรียกว่าเป็นผู้มีอริยทรัพย์

...เมื่อใดแล...อุบาสกงดเว้นจากมุสาวาท ด้วยเหตุประมาณเท่านั้นแล อุบาสกชื่อว่า เป็นผู้มืศีล (เล่ม ๒๓ (ส) ข้อ (๑๑๖) หน้า ๑๓๐)

...อริยสาวกในธรรมวินัยนี้...เป็นผู้เว้นจากการพุดเท็จ นี้เรียกว่า ทรัพย์ คือ ศีล

...อริยสาวกในธรรมวินัยนี้...เป็นผู้มีความระอายต่อวจีทุจริต นี้เรียกว่า ทรัพย์คือ

หิริ

...อริยสาวกในธรรมวินัยนี้...เป็นผู้สะดุ้งกลัวต่อวจีทุจริต นี้เรียกว่า ทรัพย์คือ โอดตัมปะ (เล่ม ๒๓ (๓) ข้อ (๖) หน้า ๕-๖)

๑๐. การเว้นขาดจากการพูดทุจริต ผู้พูดยอมบริสุทธี ครอบงำมานะได้ มีปัญญาอย่างยิ่ง ใ้บุญมาก

...บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม...ยอมบริสุทธี...คือ...บุคคลเป็นผู้งดเว้นจากการพูด เท็จ ๑ จากการพูดส่อเสียด ๑ จากการพูดคำหยาบ ๑ จากการพูดเพื่อเจ้อ ๑

...บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม...ยอมครอบงำมานะได้...ยอมเจริญด้วยปัญญา... ย่อมประสบบุญเป็นอันมาก...คือ...บุคคลเป็นผู้งดเว้นจากการพูดเท็จ ๑ จากการพูดส่อเสียด ๑ จากการพูดคำหยาบ ๑ จากการพูดเพื่อเจ้อ ๑ (เล่ม ๒๔ (๓) ข้อ (๑๘๘) หน้า ๒๕๘)

๑๑. การละการงดเว้นจากการพูดมุสาวาท ผู้พูดมีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียน ไม่เสวยทุกข์โทมนัสทางใจ ถือเป็นมหาทาน

...อริยสาวกในธรรมวินัยนี้...เป็นผู้ละมุสาวาท งดเว้นจากมุสาวาท...ชื่อว่าให้ ความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียนแก่สัตว์หาประมาณมิได้ ครั้นให้ความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียน แก่สัตว์หาประมาณมิได้ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียน หาประมาณมิได้ นี้เป็นทานประการที่ ๔ ที่เป็นมหาทาน บัณฑิตพึงรู้ว่า เป็นเลิศ มีมานาน (เล่ม ๒๓ (๓) ข้อ (๑๒๕) หน้า ๑๕๒) (เล่ม ๓๗ (๑) ข้อ (๑๑๔๒) หน้า ๔๖๔-๔๖๕)

...อริยสาวกผู้งดเว้นจากการพูดเท็จ...ยอมไม่ประสพภัยเวร แม้ในปัจจุบัน แม้ใน สัมปรายภพ และยอมไม่เสวยทุกข์โทมนัสทางใจ (เล่ม ๒๓ (๓) ข้อ (๒๓๑, ๒๓๒) หน้า ๓๒๗, ๓๒๘) (เล่ม ๒๔ (๓) ข้อ (๕๒) หน้า ๑๕๗)

๑๒. การละเว้นและการชักชวนผู้อื่นจากการพูดเท็จ ผู้พูดจะประสบสุขตลอดกาลนาน วิญญูชนสรรเสริญ

ดังพระธรรมคำสอนที่ตรัส ดังนี้

...ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลผู้ไม่โลภนี้ ไม่ถูกความโลภครอบงำอำยิจิต...ก็บุคคลผู้ไม่ แข่งดีนี้ ไม่ถูกความแข่งดีครอบงำอำยิจิต ย่อม...ไม่พูดเท็จ และชักชวนบุคคลอื่นเพื่อความเป็น อย่างนั้น ข้อนี้ยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่อกุล เพื่อสุขตลอดกาลนานหรือ

ภททียะ อย่างนั้น พระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค ดูกรภททียะ ท่านจะสำคัญความข้อนี้อเป็นไฉน **ธรรมเหล่านี้เป็น กุศล หรือ อกุศล**

ภททียะ เป็นกุศล พระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค มีโทษหรือหาโทษมิได้

ภททียะ หาโทษมิได้ พระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค วิญญูชนคติเตียน หรือสรรเสริญ

ภททียะ วิญญูชนสรรเสริญ พระเจ้าข้า (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๕๓) หน้า ๑๘๔)

๑๓. การเว้นขาดจากการพูดทุจริต แม้ผู้พูดจะมีทุกขในปัจจุบัน แต่จะมีสุขเป็นวิบากต่อไป

ดังรายละเอียดในพระพุทฺทพจน์ ต่อไปนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลายก็กรรมสมาทานที่มีทุกขในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นวิบากต่อไป เป็นไฉน...

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเว้นขาดจากมูสาวาท พร้อมด้วยทุกขบ้าง พร้อมด้วยโทมนัสบ้าง ย่อมเสวยทุกขโทมนัส เพราะการเว้นจากมูสาวาทเป็นปัจจัย

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเว้นขาดจากปิสฺฐาวาจา พร้อมด้วยทุกขบ้าง พร้อมด้วยโทมนัสบ้าง ย่อมเสวยทุกขโทมนัส เพราะการเว้นจากปิสฺฐาวาจาเป็นปัจจัย

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเว้นขาดจากผรุสวาจา พร้อมด้วยทุกขบ้าง พร้อมด้วยโทมนัสบ้าง ย่อมเสวยทุกขโทมนัส เพราะการเว้นจากผรุสวาจาเป็นปัจจัย

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเว้นขาดจากสัมผัปปลาปะ พร้อมด้วยทุกขบ้าง พร้อมด้วยโทมนัสบ้าง ย่อมเสวยทุกขโทมนัส เพราะการเว้นจากสัมผัปปลาปะเป็นปัจจัย

...เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๕๒๘) หน้า ๔๐๔)

๑๔. การเว้นขาดจากการพูดทุจริต ผู้พูดจะมีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากต่อไป

ดังรายละเอียดในพระพุทฺทพจน์ ต่อไปนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมสมาทานที่มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากต่อไป เป็นไฉน...

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเว้นขาดจากมุสาวาท พร้อมด้วยสุขบ้าง พร้อมด้วย
โสมนัสบ้าง ย่อมเสวยสุขโสมนัส เพราะเว้นขาดจากมุสาวาทเป็นปัจจัย

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเว้นขาดจากปิสฺฐาวาจา พร้อมด้วยสุขบ้าง พร้อม
ด้วยโสมนัสบ้าง ย่อมเสวยสุขโสมนัส เพราะเว้นขาดจากปิสฺฐาวาจาเป็นปัจจัย

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเว้นขาดจากผรุสฺวาจา พร้อมด้วยสุขบ้าง พร้อมด้วย
โสมนัสบ้าง ย่อมเสวยสุขโสมนัส เพราะเว้นขาดจากผรุสฺวาจาเป็นปัจจัย

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเว้นขาดจากสัมผฺปปลาปะ พร้อมด้วยสุขบ้าง พร้อม
ด้วยโสมนัสบ้าง ย่อมเสวยสุขโสมนัส เพราะเว้นขาดจากสัมผฺปปลาปะเป็นปัจจัย

...เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ (เล่ม ๑๒ (ต) ข้อ
(๕๒๘) หน้า ๔๐๔-๔๐๕)

...บุคคลบางคนในโลกนี้...เป็นผู้เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากพูดต่อเสียด
เว้นขาดจากพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการเจรจาเพื่อเจ้า...เขาตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลก
สวรรค์... (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๖๐๓) หน้า ๒๕๕)

๑๕. การพูดด้วยกรรม ๔ ประการ ผู้พูดย่อมไปเกิดในสวรรค์เหมือนลูกเขิญมา

...บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรม ๔ ประการ ย่อมเกิดในสวรรค์เหมือนลูกเขิญมา

กรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ เป็นผู้งดเว้นจากการพูดเท็จ ๑ จากการพูดต่อเสียด
๑ จากการพูดคำหยาบ ๑ จากการพูดเพื่อเจ้า ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๘๒) หน้า ๘๓) (เล่ม ๑๔ (ส)
ข้อ (๖๐๓) หน้า ๒๕๕)

กรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ...พิจารณาใคร่ครวญก่อนแล้ว ย่อมติเตียนบุคคลที่
ควรติเตียน ๑ พิจารณาใคร่ครวญก่อนแล้ว ย่อมสรรเสริญบุคคลที่ควรสรรเสริญ ๑ พิจารณา
ใคร่ครวญก่อนแล้ว ปลูกความไม่เลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส ๑ พิจารณาใคร่ครวญก่อน
แล้ว ปลูกความเลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๘๓) หน้า ๘๓-๘๔)

กรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ เป็นผู้มักกล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น ๑ เป็นผู้
มักกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง ๑ เป็นผู้มักกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าได้ทราบ ๑ เป็นผู้มัก
กล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าไม่รู้ ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๒๒๗) หน้า ๒๑๗)

...เป็นผู้มักกล่าวถึงที่ได้เห็นว่าได้เห็น ๑ เป็นผู้มักกล่าวถึงที่ได้ฟังว่าได้ฟัง ๑ เป็นผู้มักกล่าวถึงที่ได้ทราบว่าได้ทราบ ๑ เป็นผู้มักกล่าวถึงที่ได้รู้ว่าได้รู้ ๑ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๒๒๘) หน้า ๒๑๓)

๑๖. การพูดพอประมาณ ผู้พูดจะได้รับอานิสงส์ ๕ ประการ

...อานิสงส์ ๕ ประการนี้ มีอยู่ในบุคคลผู้พูดพอประมาณ...คือ ไม่พูดเท็จ ๑ ไม่พูดต่อเสียด ๑ ไม่พูดคำหยาบ ๑ ไม่พูดเพ้อเจ้อ ๑ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ๑ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๒๑๔) หน้า ๒๒๘)

๑๗. การยึดพระรัตนตรัยเป็นสรณะ การเว้นขาดจากการพูดเท็จ ผู้พูดจะได้รับการสรรเสริญ ชื่อเสียงหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ

ดังพระธรรมคำสอนที่ตรัสไว้ ดังนี้

...คุณอรานนท์ กลิ่นหอมที่ฟุ้งไปตามลมก็ได้ ฟุ้งไปทวนลมก็ได้ ฟุ้งไปทั้งตามลมและทวนลมก็ได้มีอยู่

...คุณอรานนท์ สตรีหรือบุรุษในบ้าน หรือนิคมใดในโลกนี้ ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ...เว้นขาดจากการพูดเท็จ...สมณพราหมณ์ทุกทิศย่อมสรรเสริญคุณของเขา...คุณอรานนท์ กลิ่นหอมนี้มันแล ฟุ้งไปตามลมก็ได้ ฟุ้งไปทวนลมก็ได้ ฟุ้งไปทั้งตามลมและทวนลมก็ได้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๑๕) หน้า ๒๑๔-๒๑๕)

การพูดที่มีโทษต่อผู้พูด

ลักษณะของการพูดที่ก่อเกิดโทษต่อผู้พูด ได้แก่

๑. การพูดด้วยวิหิงสา ผู้พูดต้องรับโทษ ๕ ประการ

ดังรายละเอียดในพระธรรมคำสอนต่อไปนี้

...คุณอรานนท์ เมื่อบุคคลทำกายวิหิงสา วิหิงสา มโนวิหิงสา ที่เรากล่าวว่าเป็นกิจไม่ควรทำโดยส่วนเดียว โทษอย่างนี้อันผู้นั้นพึงหวังได้ คือ

๑. แม้ตนก็ติเตียนตนเองได้

๒. ผู้รู้ใคร่รวณแล้วย่อมติเตียนได้

๓. กิตติศัพท์ช่วยย้อมกระฉ่อน

๔. เป็นคนหลงทำกาละ

๕. เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทுகติ วินิบาต นรก

(เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๒๖๔) หน้า ๕๔) (เล่ม ๒๒ (ต) ข้อ (๒๔๔) หน้า ๒๔๕)

... โทษในเพราะวจีทุจริต ๕ ประการนี้ เป็นไฉน คือ แม้ตนเองย้อมมติเตียนตนได้ ๑
วิญญูชนพิจารณาแล้วย้อมมติเตียน ๑ กิตติศัพท์ที่ทำช่วยย้อมฟุ้งไป ๑ ย่อมเสื่อมจากศีลธรรม ๑
ย่อมตั้งอยู่ในศีลธรรม ๑ (เล่ม ๒๒ (ต) ข้อ (๒๔๘) หน้า ๒๔๖)

๒. การพูดด้วยวจีทุจริต ผู้พูดย้อมไม่บริสุทธิ์ ครอบงำมานะไม่ได้ ไม่เจริญด้วยปัญญา
ไม่ประสบบุญ

...บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม...ย้อมไม่บริสุทธิ์...คือ...บุคคลผู้พูดเท็จ ๑ พูด
ส่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดเพื่อเจ้อ ๑ (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๑๘๘) หน้า ๒๕๘)

... บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม...ย้อมครอบงำมานะไม่ได้...ย้อมไม่เจริญด้วย
ปัญญา...ย้อมประสบสิ่งที่มีโชบุญเป็นอันมาก...คือ...บุคคลผู้พูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียด ๑ พูดคำ
หยาบ ๑ พูดเพื่อเจ้อ ๑ (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๑๘๘) หน้า ๒๕๘)

๓. การพูดเท็จ ผู้พูดจะประสบทุกข์ ตลอดกาลนาน วิญญูชนมติเตียน

ดังพระธรรมคำสอนที่ตรัสไว้ ดังนี้

...คุณภักทียะ ก็บุคคลผู้โสมมาก ถูกความโลภครอบงำอำยิจิต...บุคคลผู้แข่งดี ถูก
ความแข่งดีครอบงำอำยิจิต ย่อม...พูดเท็จก็ได้ ชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นก็ได้ ข้อนี้
ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนานหรือ

ภักทียะ อย่างนั้นพระเจ้าข้า

พระมีพระภาค ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่านี้เป็นกุศลหรืออกุศล

ภักทียะ เป็นอกุศล พระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค มีโทษ หรือไม่มีโทษ

ภักทียะ มีโทษ พระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค วิญญูชนมติเตียน หรือวิญญูชนสรรเสริญ

ภักทียะ วิญญูชนมติเตียนพระเจ้าข้า (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๑๕๓) หน้า ๑๘๒)

๔. การพูดสรรเสริญคนที่ควรติเตียน ติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ ผู้พูดจะได้โทษ เพราะคำพูดนั้นเป็นเหตุ ถูกผู้รู้ติเตียน มีบาปไม่ประสบความสำเร็จ

ดังพระธรรมคำสอนที่ตรัสไว้ ดังนี้

...อัสตบรูษผู้เขลา ไม่เฉียบแหลม ประกอบด้วยกรรม ๒ ประการ ย่อมบริหารตน ให้ถูกจำกัด ให้ถูกทำลาย เขาย่อมเป็นไปกับด้วยโทษ ถูกผู้รู้ติเตียน ทั้งได้ประสบบาปเป็นอัน มาก ธรรม ๒ ประการเป็นไฉน คือ ไม่พิจารณาไตร่ตรองพูดสรรเสริญคุณของคนที่ยควรติเตียน ๑ ไม่พิจารณาไตร่ตรอง พูดติโทษของคนที่ยควรสรรเสริญ ๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๓๗๕) หน้า ๘๒-๘๓)

...ผู้ใดสรรเสริญผู้ที่ควรติ หรือติผู้ที่ควรได้รับความสรรเสริญ ผู้นั้นชื่อว่าสังสม โทษด้วยปาก เพราะโทษนั้นเขาย่อมไม่ประสบความสำเร็จ (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๖๐๕, ๕๕๗) หน้า ๑๘๖, ๑๘๒)

...ผู้ใด ย่อมสรรเสริญผู้ที่ควรนินทา หรือย่อนินทาผู้ที่ควรสรรเสริญ ผู้นั้นชื่อว่า ย่อมค้นหาโทษด้วยปาก ย่อมไม่ประสบความสำเร็จเพราะโทษนั้น (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๓) หน้า ๓)

๕. การพูดด้วยความวิบัติการงานทางวาจา ๔ อย่าง ผู้พูดย่อมมีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์ เป็นวิบาก

...ความวิบัติอันเป็นโทษแห่งการงานทางวาจา ๔ อย่าง มีความตั้งใจเป็นอกุศล ย่อม มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบากอย่างไร

...บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้พูดเท็จ คือ เขาอยู่ในสภา ในบริษัท ในท่ามกลาง ญาติ ในท่ามกลางเสนา หรือในท่ามกลางราชสกุล ถูกผู้อื่นนำไปเป็นพยานซักถามว่า มาเกิด บรูษผู้เจริญ ท่านรู้สิ่งใดจึงพูดสิ่งนั้น บุคคลนั้น เมื่อไม่รู้กล่าวว่ารู้ หรือเมื่อรู้กล่าวว่าไม่รู้ เมื่อไม่ เห็นกล่าวว่าเห็น หรือเมื่อเห็นกล่าวว่าไม่เห็น เป็นผู้กล่าวเท็จทั้งรู้ เพราะเหตุแห่งตนบ้าง เพราะ เหตุแห่งผู้อื่นบ้าง เพราะเหตุเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้าง ด้วยประการดังนี้ ๑ เป็นผู้พูดส่อเสียด คือ ฟังข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังข้างโน้นแล้ว มาบอกข้างนี้เพื่อทำลาย คนหมู่นี้ ขยงคนทั้งหลายผู้สามัคคีกันให้แตกกัน หรือส่งเสริมชนทั้งหลายผู้แตกกันแล้ว ชอบ ความแยกกัน ยินดีความแยกกัน เพลิดเพลินในความแยกกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้แยกกัน ๑ เป็นผู้ พูดคำหยาบ คือ กล่าววาจาที่หยาบคายกล้าแข็ง เตือคร้อนผู้อื่น เสียดสีผู้อื่น โกลัต่อความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ ๑ เป็นผู้พูดเพ้อเจ้อ คือ กล่าวไม่ถูกกาล กล่าวไม่จริง กล่าวไม่อิงอรรถ ไม่

อิงธรรม ไม่อิงวินัย กล่าววาทาไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้าง ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ประกอบด้วย
ประโยชน์ โดยกาลไม่ควร ๑ (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๕๔) หน้า ๒๖๗)

๖. การพูดเท็จทั้งที่รู้ โทษจากการพูดจะเป็นเครื่องผูกพันผู้พูด

ดังพระธรรมคำสอนที่ตรัส ดังนี้

...คำว่ากรกล่าวเท็จทั้งรู้ผู้นั้น... เป็นเครื่องผูกพัน คือ เป็นป่าใหญ่ เป็นป่าชัฏ
ใหญ่ เป็นกันดารใหญ่ เป็นทางไม่เสมอมาก เป็นทางคดมาก เป็นหล่มมาก เป็นเปือกตมมาก เป็น
เครื่องกั้วลมาก เป็นเครื่องผูกมัดมาก ...เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า การกล่าวเท็จทั้งรู้ผู้นั้น เป็น
เครื่องผูกพัน... (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๒๔๘) หน้า ๑๔๒)

๗. การพูดด้วยวจีทุจริต ไม่พูดด้วยวจีสุจริต ผู้พูดจะเดือดร้อน

ดังพระธรรมคำสอนที่ตรัส ดังนี้

... ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน ๒ อย่าง ๒ อย่างเป็นไฉน คือ...บุคคลบางคน
ในโลกนี้ทำแต่วจีทุจริต มิได้ทำวจีสุจริต...เขาเดือดร้อนอยู่ว่า เรากะทำแต่วจีทุจริต มิได้ทำวจี
สุจริต (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๒๔๕) หน้า ๔๗)

๘. การพูดด้วยวจีกรรมฝ้ายอกุศล วจีทุจริต ผู้พูดจะมีโทษ วิญญูชนติเตียน ประสบ
บาปเป็นอันมาก

ดังพระธรรมคำสอนที่ตรัส ดังนี้

...คนพาลไม่ฉลาด เป็นอสังตบุรุษประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมบริหารตนให้
ถูกจำกัด ถูกทำลาย เป็นผู้เป็นไปกับด้วยโทษ ถูกผู้รู้ติเตียน และประสบบาปมิใช่บุญเป็นอันมาก
ธรรม ๓ ประการเป็นไฉนคือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๘๘) หน้า
๕๕)

...อสังตบุรุษผู้โง่เขลา ไม่เฉียบแหลม ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมบริหารตน
ให้ถูกจำกัด ถูกทำลาย เป็นผู้มิใช่โทษ มีข้อที่วิญญูชนจะพึงติเตียน และต้องประสบกรรมมิใช่บุญ
เป็นอันมาก ธรรม ๓ ประการ เป็นไฉนคือ กายกรรมฝ้ายอกุศล ๑ วจีกรรมฝ้ายอกุศล ๑
มโนกรรมฝ้ายอกุศล ๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๕๐, ๕๕๑, ๕๕๓) หน้า ๒๘๓, ๒๘๔)

๙. การพูดเท็จ ผู้พูดจะประสบภัยเวรในปัจจุบัน ในสัมปรายภพ และเสวยทุกข์โทมนัส

ดังพระธรรมคำสอนที่ตรัส ดังนี้

...บุคคลผู้พูดเท็จ ย่อมประสบภัยเวรอันใด ที่เป็นไปปัจจุบันก็มี ที่เป็นไปใน สัมปรายภพก็มี ได้เสวยทุกข์โศกนันทที่เป็นไปทางใจก็มี ก็เพราะการพูดเท็จเป็นปัจจัย (เล่ม ๑๕ (ต) ข้อ (๑๕๗๕) หน้า ๓๘๕)

... บุคคล...ผู้มักพูดเท็จ...ย่อมประสบภัยเวรแม้ในปัจจุบัน แม้ในสัมปรายภพ และ ย่อมเสวยทุกข์โศกนันททางใจ...(เล่ม ๒๓ (ต) ข้อ (๒๓๑, ๒๓๒) หน้า ๓๒๗, ๓๒๘) (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๘๒) หน้า ๑๕๗)

๑๐. การพูดด้วยวจีทุจริต แม้ผู้พูดจะเสวยโสมนัสในปัจจุบัน แต่เมื่อตายไปจะต้องไป เกิดใน ทุกคติ วินิบาต นรก

ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...ก็ธรรมสมาทาน^๑ ที่มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นวิบากต่อไป เป็นไฉน...

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนพูดเท็จ พร้อมด้วยสุขบ้าง พร้อมด้วยโสมนัสบ้าง ย่อมเสวยสุขโสมนัส เพราะมุสาวาทเป็นปัจจัย

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนมีวาจาต่อเสียด พร้อมด้วยสุขบ้าง พร้อมด้วยโสมนัส บ้าง ย่อมเสวยสุขโสมนัส เพราะปิสฺฐวาทาเป็นปัจจัย

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนมีวาจาหยาบ พร้อมด้วยสุขบ้าง พร้อมด้วยโสมนัส บ้าง ย่อมเสวยสุขโสมนัส เพราะผรุสวาทาเป็นปัจจัย

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนพูดเพื่อจ้อ พร้อมด้วยสุขบ้าง พร้อมด้วยโสมนัส บ้าง ย่อมเสวยสุขโสมนัส เพราะสัมผัปปลาปะเป็นปัจจัย

...เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงอบายทุกคติ วินิบาต นรก (เล่ม ๑๒ (ต) ข้อ (๕๒๗) หน้า ๔๐๓)

๑๑. การพูดด้วยวจีทุจริต ผู้พูดย่อมเสวยทุกข์ เมื่อตายไปจะไปเกิดใน ทุกคติ วินิบาต นรก

ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...ก็ธรรมสมาทานที่มีทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นวิบากต่อไปเป็นไฉน...

^๑ หมายถึง การสมาทานยึดถือปฏิบัติธรรม, การทำกรรม (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗) : ๑๐๐)

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนพูดเท็จ พร้อมด้วยทุกข์บ้าง พร้อมด้วยโทมนัสบ้าง ย่อมเสวยทุกข์โทมนัส เพราะมุสาวาทเป็นปัจจัย

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนมีวาจาเสื่อม พร้อมด้วยทุกข์บ้าง พร้อมด้วยโทมนัสบ้าง ย่อมเสวยทุกข์โทมนัส เพราะปิสฺฐวาทาเป็นปัจจัย

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนมีวาจาหยาบ พร้อมด้วยทุกข์บ้าง พร้อมด้วยโทมนัสบ้าง ย่อมเสวยทุกข์โทมนัส เพราะผรุสวาทาเป็นปัจจัย

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนพูดเพ้อเจ้อ พร้อมด้วยทุกข์บ้าง พร้อมด้วยโทมนัสบ้าง ย่อมเสวยทุกข์โทมนัส เพราะสัมผัปปลาปะเป็นปัจจัย

...เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (เล่ม ๑๒ (ต) ข้อ (๕๒๖) หน้า ๔๐๒-๔๐๓)

๑๒. การพูดมาก ผู้พูดจะมีโทษ ๕ ประการ

...โทษ ๕ ประการนี้ มีอยู่ในบุคคลผู้พูดมาก...คือ พูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดเพ้อเจ้อ ๑ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบายทุคติ วินิบาต นรก ๑ (เล่ม ๒๒ (ต) ข้อ (๒๑๔) หน้า ๒๒๗-๒๒๘)

๑๓. การพูดด้วยกรรม ๔ ประการ ผู้พูดจะต้องไปเกิดในนรกเหมือนนรกนำมาโยนลง

...บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรม ๔ ประการ ย่อมเกิดในนรกเหมือนนรกนำมาโยนลง กรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ เป็นผู้มักพูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดเพ้อเจ้อ ๑ (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๘๒,๘๑) หน้า ๘๓ ข้อ (๖๔) หน้า ๖๕)

กรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ...ไม่พิจารณาใคร่ครวญก่อนแล้ว กล่าวสรรเสริญบุคคลที่ไม่ควรสรรเสริญ ๑ ไม่พิจารณาใคร่ครวญก่อนแล้ว กล่าวติเตียนบุคคลที่ควรสรรเสริญ ๑ ไม่พิจารณาใคร่ครวญก่อนแล้ว ปลูกความเลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส ๑ ไม่พิจารณาใคร่ครวญก่อนแล้ว ปลูกความไม่เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส ๑ (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๘๓) หน้า ๘๓-๘๔)

กรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ เป็นผู้มักกล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าเห็น ๑ เป็นผู้มักกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าได้ฟัง ๑ เป็นผู้มักกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบที่ทราบ ๑ เป็นผู้มักกล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าได้รู้ ๑ (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๒๒๗) หน้า ๒๑๗)

ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ เป็นผู้มักกล่าวสิ่งที่ได้เห็นว่าเป็นผู้มัก
กล่าวสิ่งที่ได้ฟังว่าเป็นผู้มักกล่าวสิ่งที่ได้ทราบว่าเป็นผู้มักกล่าวสิ่งที่ได้
รู้ว่าไม่รู้ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๒๒๘) หน้า ๒๑๗)

๑๔. การมีวาจาผิด ผู้พูดจะมีการงานผิด ทำให้พลาดจากสวรรค์และมรรคผล

...คุณกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีความเห็นผิด ย่อมมีความดำริผิด ผู้มีความดำริผิด
ย่อมมีวาจาผิด ผู้มีวาจาผิด ย่อมมีการงานผิด...จึงมีการพลาดจากสวรรค์ และมรรคผล ไม่มีการ
บรรลุตสวรรค์และมรรคผล (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๐๓) หน้า ๑๘๑)

สรุป

ในการพูดสื่อสาร ผู้พูดควรเว้นจากการพูดเท็จ เพราะ

...พระผู้มีพระภาคทรงติเตียนการพูดเท็จ ทรงสรรเสริญกิริยาที่เว้นจากการพูดเท็จ
(เล่ม ๔ (ว) ข้อ (๒๒๑) หน้า ๒๕๑)

ผู้พูดควรเว้นจากวจีทุจริต เพราะพระผู้มีพระภาคไม่โปรดผู้ที่ประกอบวจีทุจริต

...คุณกรพราหมณ์ เหตุที่เขากล่าวหาเราว่า พระสมณโคดมเป็นคนช่างเกลียด ดังนี้ ชื่อว่า
กล่าวขอบนั้น มีอยู่ เพราะเรากล่าวการเกลียดกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต...ดังนี้ ชื่อว่ากล่าว
ขอบ (เล่ม ๒๓ (ส) ข้อ (๑๐๑, ๑๐๒) หน้า ๑๓๔, ๑๔๑)

ผู้พูดพึงรู้แจ้งแทงตลอดในมุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา และสัมผัปปลาปะ ว่าเป็น
กรรมไม่เสมอ

คำว่า พึงรู้ว่าเป็นกรรมอันไม่เสมอ มีความว่า สัตว์ผู้เกิดมา พึงรู้ พึงรู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้เฉพาะ
แทงตลอดใน...มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาปะ...ว่าเป็นกรรมไม่เสมอ (เล่ม ๒๕
(ส) ข้อ (๔๗) หน้า ๓๗-๓๘)

ผู้พูดไม่ควรประพฤติกกรรมอันไม่เสมอ ไม่ตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ เพราะเหตุแห่ง
มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา และสัมผัปปลาปะ

คำว่า ไม่พึงประพฤติกกรรมอันไม่เสมอ... มีความว่า สัตว์ผู้เกิดมา ไม่พึงประพฤติ ไม่พึง
เอื้อเพื่อประพฤติ ไม่พึงเอื้อเพื่อประพฤติโดยชอบ ไม่พึงสมათานประพฤติ ซึ่งกรรมไม่เสมอ

เพราะเหตุแห่ง...วจีกรรม...มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลาทปะ... (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๔๘) หน้า ๓๘)

คำว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันไม่เสมอ ความว่า ผู้ตั้งอยู่ในวจีกรรมอันไม่เสมอ...ในมุสาวาท อันไม่เสมอ ในปิสุณาวาจาอันไม่เสมอ ในผรุสวาจาอันไม่เสมอ ในสัมผัสปลาทปะอันไม่เสมอ... เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้ไม่เห็นประโยชน์ตั้งอยู่ในธรรมอันไม่เสมอ (เล่ม ๓๐ (ต) ข้อ (๗๕๐) หน้า ๒๕๕)

ทั้งนี้เพราะผู้พูดที่ตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ ติดแน่น เกาะเกี่ยวในการกล่าวคำเท็จ คำต่อเสียด คำหยาบ คำเพื่อเจ้า จะประสบความสำเร็จ

คำว่า สัตว์เหล่านั้นตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ มีความว่า สัตว์เหล่านั้น ตั้งอยู่เฉพาะ ติดแน่น เข้าถึง ติดพัน ติดใจ ช้อง เกี่ยว เกาะเกี่ยวใน...การกล่าวคำเท็จ คำต่อเสียด คำหยาบ คำเพื่อเจ้า...สัตว์เหล่านั้น เป็นผู้ตกต่ำ (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๔๒) หน้า ๓๕)

ผู้พูดพึงกล่าวแต่วาจาที่เป็นกุศล ไม่กล่าววาจาเกินขอบเขต และพึงงดเว้นการกล่าวคำคัดค้านกัน

คำว่า พึ่งเปล่งวาจาอันเป็นกุศล ไม่พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขต...คือ พึ่งเปล่ง เปล่งออก เปล่งออกดี ซึ่งวาจาอันประกอบด้วยอรรถ อันประกอบด้วยธรรม ซึ่งเป็นวาจาประกอบด้วยประโยชน์ มีที่อ้าง มีที่สุด ตามกาลอันควร...ในคำว่า ไม่พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขต ได้แก่ ขอบเขต ๒ อย่าง คือ ขอบเขตกาล ๑ ขอบเขตศีล ๑ (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๕๗๗) หน้า ๔๘๗-๔๘๘)

...คำว่า พึงงดเว้นการคัดค้านกัน คือ ความทะเลาะกัน ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่งกัน ความวิวาทกัน ความมุ่งร้ายกัน เรียกว่าการคัดค้านกัน อีกอย่าง ถ้อยคำที่ไม่มีน้ำมีนวล เรียกว่าถ้อยคำคัดค้านกัน (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๒๕๑) หน้า ๑๕๗)

นอกจากนี้ผู้พูดพึงรู้จักสำรวมในการพูด กล่าวคือ

...พึงรู้จักการเยินยอและการตำหนิ...ไม่พึงกล่าววาจาทะล็บหลัง ไม่พึงกล่าวคำล่วงเกิน ต่อหน้า พึงเป็นผู้ไม่รีบด่วนพูด อย่ารีบด่วนพูด ไม่พึงปรักปรำภาษาชนบท ไม่พึงล่วงเลยคำพูด ตามัญเสียด (เล่ม ๑๔ (ต) ข้อ (๖๕๔) หน้า ๓๑๕)

พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับเรื่องการพูดตามที่กล่าวข้างต้น หากชนเหล่าใดไม่น้อมนำมาประพฤติปฏิบัติตาม ชนเหล่านั้นจักถึงซึ่งความบาดหมาง ทะเลาะกัน วิวาทกัน ทำร้ายกันและกันด้วยคำพูด ดังพระพุทธพจน์ ความว่า

...คุณกรภิกษุทั้งหลาย...ธรรมอันเราแสดงแล้วโดยปริยายอย่างนี้...ชนเหล่าใดจักไม่สำคัญตาม จักไม่รู้ตาม จักไม่บันเทิงตาม ซึ่งคำที่เรากล่าวดีแล้ว เจริญดีแล้วแก่กันและกัน เหตุนี้จักเป็นอันชนเหล่านั้นพึงหวังได้คือ ชนเหล่านั้นจักเกิดความบาดหมางกัน จักเกิดความทะเลาะกัน วิวาทกัน จักทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากอยู่ (เล่ม ๑๘ (ต) ข้อ (๔๒๕) หน้า ๒๔๑)

พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับหลักการพูดที่พระผู้มีพระภาคตรัสแสดงไว้ดีแล้ว ชนเหล่าใดน้อมนำมาประพฤติปฏิบัติตาม ชนเหล่านั้นจักอยู่ร่วมกันด้วยความพร้อมเพรียง ความรัก ความชื่นบานไม่วิวาทกัน ดังพระพุทธพจน์ ที่ว่า

...คุณอรานนทฺ์ ธรรมอันเราแสดงแล้วโดยปริยายอย่างนี้...ชนเหล่าใดจักสำคัญตาม จักรู้ตาม จักบันเทิงตาม ชนเหล่านั้นจักพร้อมเพรียงชื่นบานต่อกัน ไม่วิวาทกัน เป็นดุจน้ำเชื้อด้วยน้ำนม มองกันและกันด้วยจักขุอันเปี่ยมด้วยความรักอยู่ (เล่ม ๑๘ (ต) ข้อ (๔๑๒) หน้า ๒๓๘)

สรุป...สิ่งอะไร ๆ ในไตรโลกธาตุนี้ อันปัญญาจักขุของพระตถาคตนั้นไม่เห็นแล้ว ย่อมไม่มี อหนึ่ง ธรรมชาติอะไร ๆ อันพระพุทธานุญาณไม่รู้แจ้งแล้วและไม่พึงรู้ย่อมไม่มี ธรรมชาติที่ควรแนะนำใดมีอยู่ พระตถาคตทรงทราบแล้วซึ่งธรรมชาติที่ควรแนะนำนั้นทั้งหมด (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๘๘๕) หน้า ๔๓๕)

...สัตว์ทั้งหลาย ไม่เชื่อถือ ไม่ฟัง ไม่เงี้ยวโศตลงฟัง ไม่ตั้งจิตเพื่อจะรู้คำ ถ้อยคำ เทศนา คำสอนของพระพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้ไม่เชื่อฟัง ไม่ทำตามคำประพฤติ ฝ่าฝืน เบือนหน้าไปทางอื่น...ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๔๒) หน้า ๓๔)

๓. พระธรรมคำสอนเกี่ยวสารที่นำมาใช้สื่อสาร

พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับสารหรือเนื้อหาสาระที่นำมาใช้ในการพูดสื่อสารที่จะนำมาเสนอต่อไปนี้จะกล่าวถึงเรื่อง การจำแนกเนื้อหาของสาร ลักษณะของสารที่เป็นโทษ สารที่ควรนำและไม่ควรนำมาใช้ในการสื่อสาร สารที่เหมาะสมและไม่เหมาะสมกับผู้ฟัง รวมทั้งสารสุภาษิตที่เป็นคติเตือนใจและสำหรับนำมาใช้ประกอบในการพูด

การจำแนกเนื้อหาของสาร

สารหรือเนื้อหาสาระที่ผู้ส่งสาร และผู้รับสารนำมาใช้ในการติดต่อสื่อสารกันนั้น จำแนกได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ สารหรือเนื้อหาที่เป็นเรื่องอดีต สารหรือเนื้อหาที่เป็นเรื่องปัจจุบัน และสารหรือเนื้อหาที่เป็นเรื่องอนาคต ดังคำอธิบายต่อไปนี้

...กล่าววัตถุ^๑ ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ

พูดถ้อยคำปรารภถึงอดีตกาลว่า อดีตกาลได้มีแล้วอย่างนี้ ๑

พูดถ้อยคำปรารภอนาคตกาลว่า อนาคตกาลจักมีอย่างนี้ ๑

พูดถ้อยคำปรารภถึงปัจจุบันกาลว่า ปัจจุบันกาลย่อมมีอย่างนี้ ๑

(เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๓) หน้า ๑๘๘)

สารหรือเนื้อหาที่เป็นโทษ

สารหรือเนื้อหาที่เป็นโทษ ได้แก่ สารที่มีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ

๑. สารที่มีลักษณะเป็นเท็จ

สารที่เป็นเท็จ คือ สารที่ชื่อว่า สัมปชานมุสาวาท มีลักษณะดังนี้

^๑ หมายถึง ถ้อยคำที่ควรพูด เรื่องที่ควรนำมาสนทนา มี ๑๐ อย่าง อาทิ ถ้อยคำชักนำไปปรารภความเพียร ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล ถ้อยคำชักนำให้เกิดปัญญา ถ้อยคำชักนำไปพ้นจากกิเลสและความทุกข์ เป็นต้น

(พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๓)

ที่ชื่อว่า สัมปชานมุสาวาท^๑ ได้แก่ วาจาที่เปล่งเสียงถ้อยคำเป็นแนวทาง การเปล่งวาจา เจตนาที่ให้เราเข้าใจทางวาจาของบุคคลผู้จงใจจะพูดให้คลาดจากความเป็นจริง ได้แก่ การพูด ของอนารยชน ๘ อย่าง คือ ไม่เห็น (คือไม่เห็นด้วยตา) พูดว่าข้าพเจ้าเห็น ๑ ไม่ได้ยิน (คือไม่ได้ ยินด้วยหู) พูดว่าข้าพเจ้าได้ยิน ๑ ไม่ทราบ (คือไม่ได้สดคมด้วยจมูก ไม่ได้สัมผัสด้วยลิ้น ไม่ได้สัมผัส ด้วยกาย) พูดว่า ข้าพเจ้าทราบ ๑ ไม่รู้ (คือไม่รู้ด้วยใจ) พูดว่าข้าพเจ้ารู้ ๑ เห็นพูดว่าข้าพเจ้าไม่ เห็น ๑ ได้ยิน พูดว่าข้าพเจ้าไม่ได้ยิน ๑ ทราบพูดว่าข้าพเจ้าไม่ทราบ ๑ รู้ พูดว่าข้าพเจ้าไม่รู้ ๑ (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๗๔, ๑๗๕) หน้า ๑๕๓)

สัมปชานมุสาวาท ที่เป็นสารในการพูดของอนารยชน ๘ อย่าง ตามที่กล่าวข้างต้น รายละเอียด มีดังนี้

๑.๑ ไม่เห็น...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าเห็น ด้วยอาการ ๓ อย่าง ...ด้วยอาการ ๔ อย่าง ... ด้วยอาการ ๕ อย่าง ...ด้วยอาการ ๖ อย่าง ...ด้วยอาการ ๗ อย่าง^๒

ไม่ได้ยิน...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าได้ยิน ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วยอาการ ๗ อย่าง

ไม่ทราบ...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าทราบ ด้วยอาการ ๓ อย่าง ...ด้วยอาการ ๗ อย่าง

ไม่รู้...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้ารู้ ด้วยอาการ ๓ อย่าง ...ด้วยอาการ ๗ อย่าง (เล่ม ๒ (ว)

ข้อ (๑๗๖) หน้า ๑๕๓-๑๕๔)

^๑ หมายถึง พูดเท็จทั้งที่รู้อยู่

^๒ หมายถึง กล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ ด้วยอาการ ๓ อย่าง ด้วยอาการ ๔ อย่าง ด้วยอาการ ๕ อย่าง ด้วยอาการ ๖ อย่าง ด้วยอาการ ๗ อย่าง คือ

๑ เบื้องต้นเรารู้ว่าจักกล่าวเท็จ

๒ กำลังกล่าว ก็รู้ว่ากล่าวเท็จ

๓ ครั้นกล่าวแล้ว ก็รู้ว่ากล่าวเท็จ

๔ อัมพรางความเห็น

๕ อัมพรางความถูกต้อง

๖ อัมพรางความชอบใจ

๗ อัมพรางความจริง (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๗๖) หน้า ๑๕๓-๑๕๔) (ข้อ ๑-๓ เรียกว่า ด้วยอาการ ๓ อย่าง, ข้อ ๑-๔ เรียกว่า ด้วยอาการ ๔ อย่าง, ข้อ ๑-๕ เรียกว่า ด้วยอาการ ๕ อย่าง, ข้อ ๑-๖ เรียกว่า ด้วยอาการ ๖ อย่าง, ข้อ ๑-๗ เรียกว่า ด้วยอาการ ๗ อย่าง)

๑.๒ ไม่เห็น...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าเห็น และได้ยิน ด้วยอาการ ๓ อย่าง ...ด้วยอาการ ๗ อย่าง

ไม่เห็น...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าเห็น และทราบ ด้วยอาการ ๓ อย่าง... ด้วยอาการ ๗ อย่าง

ไม่เห็น...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าเห็น และรู้ ด้วยอาการ ๓ อย่าง ...ด้วยอาการ ๗ อย่าง
(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๗๗) หน้า ๑๕๔)

๑.๓ ไม่เห็น...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าเห็น ได้ยิน และทราบ ด้วยอาการ ๓ อย่าง ...ด้วยอาการ ๗ อย่าง

ไม่เห็น...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าเห็น ได้ยิน และรู้ ด้วยอาการ ๓ อย่าง ...ด้วยอาการ ๗ อย่าง

ไม่เห็น...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าเห็น ได้ยิน ทราบ และรู้ ด้วยอาการ ๓ อย่าง ...ด้วยอาการ ๗ อย่าง (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๗๗) หน้า ๑๕๕)

๑.๔ ไม่ได้ยิน...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าได้ยิน และทราบ ด้วยอาการ ๓ อย่าง ...ด้วยอาการ ๗ อย่าง

ไม่ได้ยิน...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าได้ยิน และรู้ ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วยอาการ ๗ อย่าง

ไม่ได้ยิน...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าได้ยิน และเห็น ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วยอาการ ๗ อย่าง (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๗๗) หน้า ๑๕๕)

๑.๕ ไม่ได้ยิน...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าได้ยิน ทราบ และรู้ ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วยอาการ ๗ อย่าง

ไม่ได้ยิน...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าได้ยิน ทราบ และเห็น ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วยอาการ ๗ อย่าง

ไม่ได้ยิน...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าได้ยิน ทราบ รู้ และเห็น ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วยอาการ ๗ อย่าง (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๗๗) หน้า ๑๕๕-๑๕๖)

๑.๑๖ ทราบ...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้ารู้ และเห็น ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วยอาการ ๗ อย่าง
 ทราบ...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้ารู้ และได้ยิน ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วยอาการ ๗ อย่าง
 ทราบ...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้ารู้ เห็น และได้ยิน ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วยอาการ ๗
 อย่าง (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๗๕) หน้า ๒๐๐)

๑.๑๗ รู้...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าเห็น ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วยอาการ ๗ อย่าง
 รู้...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าได้ยิน ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วยอาการ ๗ อย่าง
 รู้...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าทราบ ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วยอาการ ๗ อย่าง (เล่ม ๒
 (ว) ข้อ (๑๗๕) หน้า ๒๐๑)

๑.๑๘ รู้...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าเห็น และได้ยิน ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วยอาการ ๗ อย่าง
 รู้...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าเห็น และทราบ ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วยอาการ ๗ อย่าง
 รู้...กล่าวเท็จว่าข้าพเจ้าเห็น ได้ยิน และทราบ ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วย
 อาการ ๗ อย่าง (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๗๕) หน้า ๒๐๑)

๑.๑๙ เห็น...สงสัย กำหนดไม่ได้ว่า จำไม่ได้ว่าเห็น หลงลืมว่าเห็น รู้อยู่ กล่าวเท็จว่า
 ข้าพเจ้าเห็น และได้ยิน...ข้าพเจ้าเห็น และทราบ...ข้าพเจ้าเห็น และรู้...ข้าพเจ้าเห็น ได้ยิน และ
 ทราบ...ข้าพเจ้าเห็น ได้ยิน และรู้...ข้าพเจ้าเห็น ได้ยิน ทราบ และรู้ ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วย
 อาการ ๗ อย่าง (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๘๐) หน้า ๒๐๑-๒๐๒)

๑.๒๐ ได้ยิน...สงสัย กำหนดไม่ได้ว่าได้ยิน จำไม่ได้ว่าได้ยิน หลงลืมว่าได้ยิน รู้อยู่
 กล่าวเท็จว่า ข้าพเจ้าได้ยิน และทราบ...ข้าพเจ้าได้ยิน และรู้...ข้าพเจ้าได้ยิน และเห็น...ข้าพเจ้า
 ได้ยิน ทราบ และรู้ ข้าพเจ้าได้ยิน ทราบ และเห็น...ข้าพเจ้าได้ยิน ทราบ รู้ และเห็น ด้วยอาการ
 ๓ อย่าง ...ด้วยอาการ ๗ อย่าง (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๘๐) หน้า ๒๐๒)

๑.๒๑ ทราบ...สงสัย กำหนดไม่ได้ว่าทราบ จำไม่ได้ว่าทราบ หลงลืมว่าทราบ รู้อยู่
 กล่าวเท็จว่า ข้าพเจ้าทราบ และรู้...ข้าพเจ้าทราบและเห็น...ข้าพเจ้าทราบ และได้ยิน...ข้าพเจ้า
 ทราบ รู้ และเห็น...ข้าพเจ้าทราบ รู้ และได้ยิน ...ข้าพเจ้าทราบ รู้ เห็น และได้ยิน ด้วยอาการ ๓
 อย่าง...ด้วยอาการ ๗ อย่าง (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๘๐) หน้า ๒๐๒)

๑.๒๒ รู้...สงสัย กำหนดไม่ได้ว่ารู้ จำไม่ได้ว่ารู้ หลงลืมว่ารู้ รู้อยู่ กล่าวเท็จว่า
 ข้าพเจ้ารู้ และเห็น...ข้าพเจ้ารู้ และได้ยิน...ข้าพเจ้ารู้ และทราบ...ข้าพเจ้ารู้ เห็น และได้ยิน ...
 ข้าพเจ้ารู้ เห็น และทราบ...ข้าพเจ้ารู้ เห็น ได้ยิน และทราบ ด้วยอาการ ๓ อย่าง...ด้วยอาการ ๗
 อย่าง (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๘๐) หน้า ๒๐๒-๒๐๓)

๒. สารที่มีลักษณะเสียดแทงให้เจ็บใจ

สารหรือเนื้อหาที่มีลักษณะเสียดแทงให้เจ็บใจ ชื่อว่า โอมสวาท

ที่ชื่อว่า โอมสวาท ได้แก่ คำพูดเสียดแทงให้เจ็บใจด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ (เล่ม ๒ (ว)
 ข้อ (๑๘๖) หน้า ๒๐๖)

ชาติ ๑ (ที่ชื่อว่าชาติ ได้แก่ ชาติมี ๒ คือ ชาติทราวม ๑ ชาติอุกฤษฏ์ ๑ ชาติทราวม ได้แก่
 ชาติคนจันทาล ชาติคนจักสาน ชาติพราน ชาติคนช่างหนัง ชาติคนเทอดอกไม้ นี้ชื่อว่าชาติทราวม
 ชาติอุกฤษฏ์ ได้แก่ ชาติกษัตริย์ ชาติพราหมณ์) (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๘๗) หน้า ๒๐๖)

ชื่อ ๑ (ที่ชื่อว่า ชื่อ ได้แก่ ชื่อมี ๒ คือ ชื่อทราวม ๑ ชื่ออุกฤษฏ์ ๑ ชื่อทราวม ได้แก่
 ชื่อ อวักณณะ...ก็หรือชื่อที่เขาเหยียดหยัน เหยียดหยาม เกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่นับถือกันในชนบท
 นั้น ๆ ชื่ออุกฤษฏ์ ได้แก่ ชื่อที่เกี่ยวข้องด้วยพุทธ...ก็หรือ ชื่อที่เขาไม่เหยียดหยัน ไม่เหยียดหยาม
 ไม่เกลียดชัง ไม่ดูหมิ่น นับถือกันในชนบทนั้น ๆ (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๘๘) หน้า ๒๐๖-๒๐๗)

โคตร ๑ (ที่ชื่อว่าโคตร ได้แก่ วงศ์ตระกูลมี ๒ คือ วงศ์ตระกูลทราวม ๑ วงศ์ตระกูล
 อุกฤษฏ์ ๑ ที่ชื่อว่า วงศ์ตระกูลทราวม ได้แก่...วงศ์ตระกูลที่เขาเหยียดหยัน เหยียดหยาม เกลียดชัง ดู
 หมิ่น ไม่นับถือกันในชนบทนั้น ๆ วงศ์ตระกูลอุกฤษฏ์ ได้แก่...วงศ์ตระกูลที่เขาไม่เหยียดหยัน
 ไม่เหยียดหยาม ไม่เกลียดชัง ไม่ดูหมิ่น นับถือในชนบทนั้น ๆ) (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๘๙) หน้า
 ๒๐๗)

* หมายถึง สูงสุด เป็นยอด

การงาน ๑ (ที่ชื่อว่า การงาน ได้แก่ งานที่ทำมี ๒ คือ งานทรม ๑ งานอุกฤษฏ์ ๑ งานทรม ได้แก่...งานที่เขาเหยียดหยัน เหยียดหยาม เกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่นับถือกันในชนบทนั้น ๆ งานอุกฤษฏ์ ได้แก่...งานที่เขาไม่เหยียดหยัน ไม่เหยียดหยาม ไม่เกลียดชัง ไม่ดูหมิ่น นับถือกันในชนบทนั้น ๆ (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๕๐) หน้า ๒๐๗)

ศิลป ๑ (ที่ชื่อว่า ศิลป ได้แก่ วิชาการช่าง มี ๒ คือ วิชาการช่างทรม ๑ วิชาการช่างอุกฤษฏ์ ๑ วิชาการช่างทรม ได้แก่...วิชาการช่างที่เขาเหยียดหยัน เหยียดหยาม เกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่นับถือกันในชนบทนั้น ๆ วิชาการช่างอุกฤษฏ์ ได้แก่...วิชาการช่างที่เขาไม่เหยียดหยัน ไม่เหยียดหยาม ไม่เกลียดชัง ไม่ดูหมิ่น นับถือกันในชนบทนั้น ๆ (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๕๑) หน้า ๒๐๗-๒๐๘)

โรค ๑ (โรคแม่ทั้งปวง ชื่อว่า ทรม) (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๕๒) หน้า ๒๐๘)

รูปพรรณ ๑ (ที่ชื่อว่า รูปพรรณ ได้แก่ รูปพรรณมี ๒ คือ รูปพรรณทรม ๑ รูปพรรณอุกฤษฏ์ ๑ รูปพรรณทรม คือ สูงเกินไป ดำเกินไป ดำเกินไป ขาวเกินไป รูปพรรณอุกฤษฏ์ คือ ไม่สูงนัก ไม่ดำนัก ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก) (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๕๓) หน้า ๒๐๘)

กิลต^๑ ๑ (กิลตแม่ทั้งปวง ชื่อว่า ทรม) (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๕๔) หน้า ๒๐๘)

อาบัติ^๒ ๑ (อาบัติแม่ทั้งปวง ชื่อว่า ทรม) (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๕๕) หน้า ๒๐๘)

คำดำ ๑ (ที่ชื่อว่า คำดำ ได้แก่ คำดำมี ๒ คือ คำดำทรม ๑ คำดำอุกฤษฏ์ ๑ คำดำทรม ได้แก่ คำดำว่าเป็นอฐ เป็นแพะ เป็นโค เป็นลา เป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นสัตว์นรก สุกติของท่านไม่มี ท่านต้องหวังได้แต่ทุกติ ... คำดำว่าที่เกี่ยวกับนิมิตของชายและนิมิตของหญิง คำดำอุกฤษฏ์ ได้แก่ คำดำว่าเป็นบัณฑิต เป็นคนฉลาด เป็นนักปราชญ์ เป็นพหูสูต...ทุกติของท่านไม่มี ท่านต้องหวังได้แต่สุกติ) (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๕๖) หน้า ๒๐๘)

^๑ หมายถึง เครื่องเศร้าหมอง รากะ โทสะ โมหะ

^๒ หมายถึง โทษที่ละเมิดพระวินัย

สารหรือเนื้อหาที่มีลักษณะเสียดแทงให้เจ็บใจ จำแนกรายละเอียดได้ดังนี้

๒.๑ สารที่มีลักษณะกดกระทบเสียดแทงให้เจ็บใจ

สารหรือเนื้อหาที่กดกระทบเสียดแทงให้เจ็บใจ ได้แก่ สารที่มีลักษณะเป็นคำคำกระทบสบประมาท ทำให้ผู้อื่นรู้สึกอับยศเสียดแทงเจ็บใจ เช่น

อุปสัมบัน^๑ ปรารธนาจะดำ ปรารธนาจะสบประมาท อุปสัมบัน ปรารธนาจะทำให้อับยศ

พุดกะอุปสัมบันมีชาติทรม ด้วยกล่าวกระทบชาติทรม คือ พุดกะอุปสัมบันชาติคนจัญฑาล...ว่าเป็นชาติคนจัญฑาล...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๑) ข้อ (๑๕๗) หน้า ๒๐๘)

พุดกะอุปสัมบันมีชื่อทรม ด้วยกล่าวกระทบชื่อทรม คือ พุดกะอุปสัมบันชื่ออวกัณณะ...ว่าท่านชื่อ อวกัณณะ ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (๑) ข้อ (๒๐๑) หน้า ๒๐๕)

พุดกะอุปสัมบันมีโคตรทรม ด้วยกล่าวกระทบโคตรทรม คือ พุดกะอุปสัมบันโกสิยโคตร...ว่าท่านโกสิยโคตร ดังนี้เป็นต้น (เล่ม (๒) (๑) ข้อ (๒๐๕) หน้า ๒๑๐)

พุดกะอุปสัมบันมีการงานทรม ด้วยกล่าวกระทบการงานทรม คือ ...พุดกะอุปสัมบันเป็นคนเทดอกไม้...ว่าท่านทำงานเทดอกไม้...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (๑) ข้อ (๒๐๕) หน้า ๒๑๑)

พุดกะอุปสัมบันมีวิชาการช่างทรม ด้วยกล่าวกระทบวิชาการช่างทรม คือ พุดกะอุปสัมบันมีวิชาการช่างจักสาน...ว่าท่านมีวิชาการช่างจักสาน ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (๑) ข้อ (๒๑๓) หน้า ๒๑๒)

พุดกะอุปสัมบันมีโรคทรม ด้วยกล่าวกระทบโรคทรม คือ พุดกะอุปสัมบันผู้เป็นโรคเรื้อน...ว่าท่านเป็นโรคเรื้อน...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (๑) ข้อ (๒๑๓) หน้า ๑๑๒-๑๑๓)

^๑ หมายถึง ผู้อุปสมบทในพระพุทธศาสนา

พุดกะอุปลัมบันมีรูปพรรณทราวม ด้วยกล่าววาทะรูปพรรณทราวม คือ ...พุดกะอุปลัมบันผู้ต่ำเกินไป...ว่าท่านเป็นคนต่ำนัก...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๒๑) หน้า ๒๑๓)

พุดกะอุปลัมบันมีกิเลสทราวม ด้วยกล่าววาทะทักสิเลสทราวม คือ ...พุดกะอุปลัมบันผู้ถูกโมหะครอบงำ...ว่าท่านถูกโมหะครอบงำ...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๒๕) หน้า ๒๑๔)

พุดกะอุปลัมบันผู้ต้องอาบัติทราวม ด้วยกล่าววาทะอาบัติทราวม คือ ...พุดกะอุปลัมบันผู้ต้องอาบัติปาราชิก ว่าท่านต้องปาราชิก...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๒๕) หน้า ๒๑๕)

พุดกะอุปลัมบันผู้มีความประพฤติทราวม ด้วยกล่าววาทะคำดำทราวม คือ...พุดกะอุปลัมบันผู้มีความประพฤติดังสัตว์ดิรัจฉาน ว่าท่านเป็นสัตว์ดิรัจฉาน...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๓๓) หน้า ๒๑๖)

๒.๒ สารที่มีลักษณะก่อให้เกิดวาทะเสียดแทงให้เจ็บใจ

สารหรือเนื้อหาที่ก่อให้เกิดวาทะเสียดแทงให้เจ็บใจ ได้แก่ สารที่มีลักษณะเป็นคำด่ากดให้เลวกระทบสบประมาท ทำให้ผู้อื่นอับยศเสียดแทงเจ็บใจ เช่น

อุปลัมบันปรารถนาจะดำ ปรารถนาจะสบประมาทอุปลัมบัน ปรารถนาจะทำให้
อับยศ

พุดกะอุปลัมบันกำเนิดอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าววาทะชาติทราวม คือ พุดกะอุปลัมบัน...กำเนิดพราหมณ์ ว่าเป็นชาติคนจัณฑาล...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๕๘) หน้า ๒๐๕)

พุดกะอุปลัมบันมีชื่ออุกฤษฏ์ ด้วยกล่าววาทะชื่อกทราวม คือ พุดกะอุปลัมบันชื่อพุทธรักขิต...ว่าชื่ออวกัณณะ...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๐๒) หน้า ๒๐๕)

พุดกะอุปลัมบันมีโคตรอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าววาทะทักโคตรทราวม คือ พุดกะอุปลัมบันโคตมโคตร...ว่าท่านโกสิยโคตร...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๐๖) หน้า ๒๑๐)

พุดกะอุปลัมบันมีการงานอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าววาทะทักการงานทราวม คือ พุดกะอุปลัมบันเป็นชวานา...ว่าท่านทำงานเทดอกไม้ ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๑๐) หน้า ๒๑๑)

พุดกะอุปลัมบันมีวิชาการช่างอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าวกระทบวิชาการช่างทราม ...คือ พุดกะอุปลัมบันมีวิชาการช่างคำนวณ...ว่าท่านมีวิชาการช่างกัลบก ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๑๔) หน้า ๒๑๓)

พุดกะอุปลัมบันมีโรคอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าวกระทบโรคทราม คือ...พุดกะอุปลัมบันผู้เป็นโรคเบาหวาน ว่าท่านเป็นโรคเรื้อน...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๑๘) หน้า ๒๑๓)

พุดกะอุปลัมบันมีรูปพรรณอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าวกระทบรูปพรรณทราม คือ ...พุดกะอุปลัมบันไม่ค้ำนัก...ว่าท่านเป็นคนค้ำนัก ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๒๒) หน้า ๒๑๔)

พุดกะอุปลัมบันมีกิเลสอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าวกระทบกิเลสทราม คือ พุดกะอุปลัมบันผู้ปราศจากโทสะ...ว่าท่านถูกโทสะข้ายี้ ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๒๖) หน้า ๒๑๔)

พุดกะอุปลัมบันผู้ต้องอาบัติอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าวกระทบอาบัติทราม คือ ...พุดกะอุปลัมบันผู้ต้องโสคาบัติ ว่าท่านต้องอาบัติปาราชิก...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๑ (ว) ข้อ (๒๒๕) หน้า ๒๑๕)

พุดกะอุปลัมบันผู้มีความประพฤติกุอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าวกระทบคำดำทราม คือ พุดกะอุปลัมบันผู้เป็นบัณฑิต...ว่าท่านเป็นโศ...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๓๔) หน้า ๒๑๖)

๒.๓ สารที่มีลักษณะประชคกระทบเสียดแทงให้เจ็บใจ

สารหรือเนื้อหาที่ประชคกระทบเสียดแทงให้เจ็บใจ ได้แก่ สารที่มีลักษณะเป็น คำดำประชคกระทบสบประมาท ทำให้ผู้อื่นอภัยเสียดแทงเจ็บใจ เช่น

อุปลัมบันปรารณจะดำ ปรารณจะสบประมาทอุปลัมบัน ปรารณจะทำให้อภัยศ

พุดกะอุปลัมบันกำเนิดทราม ด้วยกล่าวกระทบชาติอุกฤษฏ์ คือ พุดกะอุปลัมบันกำเนิดจันฑาล...ว่าเป็นชาติพราหมณ์ ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๕๕) หน้า ๒๐๕)

พุดกะอุปสัมบันมีชื่อทราวม ด้วยกล่าววาทะบทชื่ออุกฤษณ์ คือ พุดกะอุปสัมบัน
ชื่อ อวกัณณะ...ว่าท่านชื่อพุทธรักขิต...ดังนี้ เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๐๓) หน้า ๒๑๐)

พุดกะอุปสัมบันมีโคตรทราวม ด้วยกล่าววาทะบทโคตรอุกฤษณ์ คือ พุดกะ
อุปสัมบันโกสิยโคตร...ว่าท่านโคตมโคตร...ดังนี้ เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๐๗) หน้า ๒๑๐)

พุดกะอุปสัมบันมีกรงานทราวม ด้วยกล่าววาทะบทกรงานอุกฤษณ์ คือ ...พุดกะ
อุปสัมบันเป็นคนเทอดอกไม้ ว่าท่านทำงานไถนา...ดังนี้ เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๑๑) หน้า ๒๑๑)

พุดกะอุปสัมบันมีวิชาการช่างทราวม ด้วยกล่าววาทะบทกรงานอุกฤษณ์ คือ พุด
กะอุปสัมบันมีวิชาการช่างจักสาน...ว่าท่านมีวิชาการช่างคำนวณ ...ดังนี้ เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ
(๒๑๕) หน้า ๒๑๓)

พุดกะอุปสัมบันมีโรคทราวม ด้วยกล่าววาทะบทโรคอุกฤษณ์ คือ พุดกะอุปสัมบัน
ผู้เป็น โรคเรื้อน...ว่าท่านเป็น โรคเบาหวาน ดังนี้ เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๑๙) หน้า ๒๑๓)

พุดกะอุปสัมบันมีรูปพรรณทราวม ด้วยกล่าววาทะบทรูปพรรณอุกฤษณ์ คือ พุด
กะอุปสัมบันผู้สูงเกินไป...ว่าท่านเป็นคนไม่สูงนัก ...ดังนี้ เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๒๓) หน้า
๒๑๔)

พุดกะอุปสัมบันมีกิเลสทราวม ด้วยกล่าววาทะบทกิเลสอุกฤษณ์ คือ ...พุดกะ
อุปสัมบันผู้ถูกโทษะอัย...ว่าท่านปราศจากโทษะ...ดังนี้ เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๒๗) หน้า
๒๑๔-๒๑๕)

พุดกะอุปสัมบันผู้ต้องอาบัติทราวม ด้วยกล่าววาทะบทอาบัติอุกฤษณ์ คือ พุดกะ
อุปสัมบันผู้ต้องปาราชิก...ว่าท่านถึงโสคาบัติ ดังนี้ เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๓๑) หน้า (๒๑๕-
๒๑๖)

พุดกะอุปสัมบันผู้มีความประพฤติทราวม ด้วยกล่าววาทะบทคำค่าอุกฤษณ์ คือ...
พุดกะอุปสัมบันผู้มีความประพฤติคังโค...ว่าท่านเป็นบัณฑิต...ดังนี้ เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว)
ข้อ (๒๓๕) หน้า ๒๑๖)

๒.๔ สารที่มีลักษณะยกยอกระตบเสียดแทงให้เจ็บใจ

สารหรือเนื้อหาที่ยกยอกระตบเสียดแทงให้เจ็บใจ ได้แก่ สารที่มีลักษณะเป็นคำยกยอ กระตบสบประมาท ทำให้ผู้อื่นอภัยเสียดแทงเจ็บใจ เช่น

**อุปสัมบันปรารธนาจะดำ ปรารธนาจะสบประมาทอุปสัมบัน ปรารธนาจะทำให้
อภัยศ**

พุดกะอุปสัมบันกำเนิดอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าวกระตบชาติอุกฤษฏ์ คือ...พุดกะอุปสัมบันกำเนิดพราหมณ์...ว่าเป็นชาติพราหมณ์ ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๐๐) หน้า ๒๐๕)

พุดกะอุปสัมบันมีชื่ออุกฤษฏ์ ด้วยกล่าวกระตบชื่ออุกฤษฏ์ คือ พุดกะอุปสัมบันชื่อ พุทธรักจิต...ว่าท่านพุทธรักจิต ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๐๔) หน้า ๒๑๐)

พุดกะอุปสัมบันมีโคตรอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าวกระตบโคตรอุกฤษฏ์ คือ พุดกะอุปสัมบันโคตมโคตร...ว่าท่านโคตมโคตร...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๐๘) หน้า ๒๑๑)

พุดกะอุปสัมบันมีการงานอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าวกระตบการงานอุกฤษฏ์ คือ พุดกะอุปสัมบันเป็นชวานา...ว่าท่านทำงานไถนา...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๑๒) หน้า ๒๑๑)

พุดกะอุปสัมบันมีวิชาการช่างอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าวกระตบวิชาการช่างอุกฤษฏ์ คือ พุดกะอุปสัมบันมีวิชาการช่างคำนวณ...ว่าท่านมีวิชาการช่างคำนวณ ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๑๖) หน้า ๒๑๓)

พุดกะอุปสัมบันมีโรคอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าวกระตบโรคอุกฤษฏ์ คือ พุดกะอุปสัมบันผู้เป็นโรคเบาหวาน ว่าท่านเป็นโรคเบาหวาน ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๒๐) หน้า ๒๑๓)

พุดกะอุปสัมบันมีรูปพรรณอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าวกระตบรูปพรรณอุกฤษฏ์ คือ พุดกะอุปสัมบันผู้ไม่สูงเกินไพนัก ว่าท่านเป็นคนไม่สูงนัก ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๒๔) หน้า ๒๑๔)

พูดกะอุปสมบันมีกิเลสอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าววาทะทกิเลสอุกฤษฏ์ คือ พูดกะอุปสมบันผู้ปราศจากราคะ...ว่าท่านปราศจากราคะ...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๒๘) หน้า ๒๑๕)

พูดกะอุปสมบันผู้ต้องอาบัติอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าววาทะทอาบัติอุกฤษฏ์ คือ พูดกะอุปสมบันผู้ต้องโสคาบัติ ว่าท่านต้องโสคาบัติ...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๓๒) หน้า ๒๑๖)

พูดกะอุปสมบันผู้มีความประพฤติกุอุกฤษฏ์ ด้วยกล่าววาทะทคำด่าอุกฤษฏ์ คือ พูดกะอุปสมบันผู้เป็นบัณฑิต...ว่าท่านเป็นบัณฑิต...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๓๖) หน้า ๒๑๗) (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๔๓) หน้า ๒๒๔-๒๓๓)

๒.๕ สารที่มีลักษณะเปรยกระทบเสียดแทงให้เจ็บใจ

สารหรือเนื้อหาที่เปรยกระทบเสียดแทงให้เจ็บใจ ได้แก่ สารที่มีลักษณะเป็นคำเปรยกระทบสพประมาท ทำให้ผู้อื่นอภัยเสียดแทงเจ็บใจ เช่น

พูดเปรยกระทบชาติทราวม พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่ มีอุปสมบัน^{*} ...บางพวก เป็นชาติคนจัณฑาล...อุปสมบัน จำพวกไรกันแน่ เป็นชาติคนจัณฑาล...พวกเราไม่ใช่ชาติคนจัณฑาล...พูดเปรยกระทบชาติอุกฤษฏ์ พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่ มีอุปสมบัน...บางพวก เป็นชาติพราหมณ์...อุปสมบัน จำพวกไรกันแน่...เป็นชาติพราหมณ์...พวกเราไม่ใช่ชาติพราหมณ์...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๔๔, ๒๔๕) หน้า ๒๓๓, ๒๓๖, ๒๓๘)

พูดเปรยกระทบชื่อทราวม พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่ มีอุปสมบัน...บางพวก ชื่ออวกัณณะ...อุปสมบัน จำพวกไรกันแน่ ชื่ออวกัณณะ ...พวกเราไม่ใช่ชื่ออวกัณณะ...พูดเปรยกระทบชื่ออุกฤษฏ์ พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่ มีอุปสมบัน...บางพวกชื่อพุทธรักจิต...อุปสมบันจำพวกไรกันแน่ชื่อพุทธรักจิต...พวกเราไม่ใช่ชื่อพุทธรักจิต... (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๔๔, ๒๔๕) หน้า ๒๓๓, ๒๓๖, ๒๓๘, ๒๓๙)

พูดเปรยกระทบโคตรทราวม พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่ มีอุปสมบัน...บางพวกเป็นโกสิยโคตร...อุปสมบันจำพวกไรกันแน่เป็นโกสิยโคตร...พวกเราไม่ใช่โกสิยโคตร...พูดเปรยกระทบโคตรอุกฤษฏ์ พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่ มีอุปสมบัน...บาง

^{*} หมายถึง ไม่ใช่ผู้อุปสมบท เช่น สามเณร และคฤหัสถ์

พวกเป็นโคตมโคตร...อนุปลัมบันจำพวกไรกันแน่ เป็นโคตมโคตร...พวกเราไม่ใช่โคตมโคตร...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๔๔, ๒๔๕) หน้า ๒๓๔, ๒๓๖, ๒๓๘)

พูดเปรยกระทบการงานทราวม พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่า มี อนุปลัมบัน...บางพวกทำงานเทดอกไม้...อนุปลัมบันจำพวกไรกันแน่...ทำงานเทดอกไม้...พวกเราไม่ใช่คนเทดอกไม้...พูดเปรยกระทบการงานอุกฤษฏ์ พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่า มีอนุปลัมบัน...บางพวกทำงานไถนา...อนุปลัมบันจำพวกไรกันแน่ ทำงานไถนา...พวกเราไม่ใช่คนทำงานไถนา (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๔๔, ๒๔๕) หน้า ๒๓๔, ๒๓๗, ๒๓๘)

พูดเปรยกระทบศีลปะทราวม พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่า มีอนุปลัมบัน...บางพวกมีวิชาการช่างจักสาน...อนุปลัมบันจำพวกไรกันแน่ มีวิชาการช่างจักสาน...พวกเราไม่ใช่มีวิชาการช่างจักสาน...พูดเปรยกระทบศีลปะอุกฤษฏ์ พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่า มีอนุปลัมบัน...บางพวกมีวิชาการช่างนับ...อนุปลัมบันจำพวกไรกันแน่ มีวิชาการช่างนับ...พวกเราไม่ใช่มีวิชาการช่างนับ (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๔๔, ๒๔๕) หน้า ๒๓๔, ๒๓๗, ๒๓๘)

พูดเปรยกระทบโรคทราวม พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่า มีอนุปลัมบัน...บางพวกเป็นโรคเรื้อน...อนุปลัมบันจำพวกไรกันแน่เป็นโรคเรื้อน...พวกเราไม่ใช่เป็นโรคเรื้อน...พูดเปรยกระทบโรคอุกฤษฏ์ พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่า มีอนุปลัมบัน...บางพวกเป็นโรคเบาหวาน...อนุปลัมบันจำพวกไรกันแน่เป็นโรคเบาหวาน...พวกเราไม่ใช่เป็นโรคเบาหวาน...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๔๔, ๒๔๕) หน้า ๒๓๔, ๒๓๕, ๒๓๗, ๒๓๘)

พูดเปรยกระทบรูปพรรณทราวม พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่า มีอนุปลัมบัน...บางพวกสูงเกินไป...อนุปลัมบันจำพวกไรกันแน่ เป็นคนสูงเกินไป...พวกเราไม่ใช่สูงเกินไป...พูดเปรยกระทบรูปพรรณอุกฤษฏ์ พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่า มีอนุปลัมบัน...บางพวกเป็นคนไม่สูงนัก...อนุปลัมบันจำพวกไรกันแน่ เป็นคนไม่สูงนัก...พวกเราไม่ใช่สูงเกินไป...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๔๔, ๒๔๕) หน้า ๒๓๕, ๒๓๗, ๒๔๐)

พูดเปรยกระทบกิเลสทราวม พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่า มีอนุปลัมบัน...บางพวกถูกราคะกัฏฐัม...อนุปลัมบันจำพวกไรกันแน่ ถูกราคะกัฏฐัม...พวกเราไม่ใช่ถูกราคะกัฏฐัม...พูดเปรยกระทบกิเลสอุกฤษฏ์ พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่า มีอนุปลัมบัน...บางพวก

ปราศจากราคะ...อนุปสัมบันจำพวกไรกันแน่ปราศจากราคะ...พวกเราไม่ใช่ถูกราคะกลุ่มรุม...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๔๔, ๒๔๕) หน้า ๒๓๕, ๒๓๗-๒๓๘, ๒๔๐)

พูดเปรยกระทบบาบัติทราหม พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่ามีอนุปสัมบัน...บางพวกเป็นผู้ต้องอาบัติปาราชิก...อนุปสัมบันจำพวกไรกันแน่ ต้องอาบัติปาราชิก...พวกเราไม่ใช่เป็นผู้ต้องอาบัติปาราชิก...พูดเปรยกระทบบาบัติอุกฤษฏ์ พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่ามีอนุปสัมบัน...บางพวกถึงโศดาบัตติ...อนุปสัมบันจำพวกไรกันแน่ ถึงโศดาบัตติ ...พวกเราไม่ใช่เป็นผู้ต้องโศดาบัตติ...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๔๔, ๒๔๕) หน้า ๒๓๕, ๒๓๘, ๒๔๐)

พูดเปรยกระทบบำสพประมาททราหม พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่ามีอนุปสัมบัน...บางพวก...มีความประพฤติดังสัตว์ดิรัจฉาน...อนุปสัมบันจำพวกไรกันแน่...มีความประพฤติดังสัตว์ดิรัจฉาน...พวกเราไม่ใช่มีความประพฤติดังสัตว์ดิรัจฉาน...พูดเปรยกระทบบำสพประมาทอุกฤษฏ์ พูดเปรยอย่างนี้ คือ กล่าวว่ามีอนุปสัมบัน...บางพวกเป็นบัณฑิต อนุปสัมบันจำพวกไรกันแน่เป็นบัณฑิต...พวกเราไม่ใช่เป็นบัณฑิต (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๔๔, ๒๔๕) หน้า ๒๓๕, ๒๓๖, ๒๓๘, ๒๔๐) (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๓๗, ๒๔๒) หน้า ๒๑๗-๒๒๔)

๓. สารที่มีลักษณะส่อเสียด

อาการที่นำมากล่าวในสารส่อเสียด มี ๑๐ อย่าง ดังรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

...ชาติ ๑ ชื่อ ๑ โศทร ๑ การงาน ๑ ศิลป ๑ โรค ๑ รูปพรรณ ๑ กิเลส ๑ อาบัติ ๑ คำดำ ๑

(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๕๖) หน้า ๒๗๖)

สารส่อเสียดที่กล่าวโดยอาการ ๑๐ อย่าง ดังกล่าว จำแนกได้ ๒ ลักษณะ ดังนี้

๓.๑ สารส่อเสียดในลักษณะเหน็บแนม

สารหรือเนื้อหาที่มีลักษณะเหน็บแนมโดยอาการ ๑๐ อย่าง จำแนกได้ดังนี้

๓.๑.๑ สารส่อเสียดเหน็บแนมกระทบบาติ

สารส่อเสียดเหน็บแนมกระทบบาติ แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารเหน็บแนมกระทบบาติทราหม และสารเหน็บแนมกระทบบาติอุกฤษฏ์ ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

...พูดเหน็บแนมกระทบบาติทราหม อนุปสัมบันได้ยินถ้อยคำของอนุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำส่อเสียดไปบอกแก่อนุปสัมบันว่า ภิกษุชื่อนี้ พูดเหน็บแนมท่านว่าเป็นชาติ

คนจัณฑาล...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๕๗) หน้า ๒๗๗) พุดเห็บแหมมกระทบชาติอุกฤษฏ์...ว่าภิกษุชื่อนี้ พุดเห็บแหมมท่านว่าเป็นชาติพราหมณ์...ดังนี้ เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๕๘) หน้า ๒๗๗)

๓.๑.๒ สารต่อเสียดเห็บแหมมกระทบชื่อ

สารต่อเสียดเห็บแหมมกระทบชื่อ แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารเห็บแหมมกระทบชื่อทราม และสารเห็บแหมมกระทบชื่ออุกฤษฏ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

...พุดเห็บแหมมกระทบชื่อทราม อุปสัมบันได้ยินถ้อยคำของอุปสัมบันแล้วเก็บเอาคำต่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิกษุชื่อนี้ พุดเห็บแหมมท่านว่า ชื่อว่า อวักณณะ...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๕๙) หน้า ๒๗๗) พุดเห็บแหมมกระทบชื่ออุกฤษฏ์...ว่าภิกษุชื่อนี้ พุดเห็บแหมมท่านว่าชื่อพุทธรักจิต...ดังนี้ เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๖๐) หน้า ๒๗๗)

๓.๑.๓ สารต่อเสียดเห็บแหมมกระทบโคตร

สารต่อเสียดเห็บแหมมกระทบโคตรแบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารเห็บแหมมกระทบโคตรทราม และสารที่พุดเห็บแหมมกระทบโคตรอุกฤษฏ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

...พุดเห็บแหมมกระทบโคตรทราม อุปสัมบันได้ยินถ้อยคำของอุปสัมบันแล้วเก็บเอาคำต่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิกษุชื่อนี้ พุดเห็บแหมมท่านว่าเป็นโกสิยโคตร...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๖๑) หน้า ๒๗๗) พุดเห็บแหมมกระทบโคตรอุกฤษฏ์ ว่า ภิกษุชื่อนี้ พุดเห็บแหมมท่านว่า เป็นโคตมโคตร...ดังนี้ เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๖๒) หน้า ๒๗๗)

๓.๑.๔ สารต่อเสียดเห็บแหมมกระทบการงาน

สารต่อเสียดเห็บแหมมกระทบการงาน แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารเห็บแหมมกระทบการงานทราม และสารเห็บแหมมกระทบการงานอุกฤษฏ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

...พุดเห็บแหมมกระทบการงานทราม อุปสัมบันได้ยินถ้อยคำของอุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำต่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิกษุชื่อนี้ พุดเห็บแหมมท่านว่า...เป็นคนทำงานช่างไม้...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๖๓) หน้า ๒๗๘) พุดเห็บแหมมกระทบการงานอุกฤษฏ์..ว่าภิกษุชื่อนี้ พุดเห็บแหมมท่านว่า...เป็นคนทำงานค้าขาย...ดังนี้ เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๖๔) หน้า ๒๗๘)

๓.๑.๕ สารสื่อเสียดเหน็บแนมกระทบศิลปะ

สารสื่อเสียดเหน็บแนมกระทบศิลปะ แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารเหน็บแนมกระทบศิลปะทราม และสารเหน็บแนมกระทบศิลปะอุกฤษฏ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

...พุดเหน็บแนมกระทบศิลปะทราม อุปสัมบันได้ยินถ้อยคำของอุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำสื่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิษุชื่อนี้ ...พุดเหน็บแนมท่านว่า...มีวิชาการช่างจักสาน...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๖๓) หน้า ๒๗๘) พุดเหน็บแนมกระทบศิลปะอุกฤษฏ์...ว่า ภิษุชื่อนี้ พุดเหน็บแนมท่านว่า...มีวิชาการช่างคำนวณ... ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๖๖) หน้า ๒๗๘)

๓.๑.๖ สารสื่อเสียดเหน็บแนมกระทบโรค

สารสื่อเสียดเหน็บแนมกระทบโรค แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารเหน็บแนมกระทบโรคทราม และสารเหน็บแนมกระทบโรคอุกฤษฏ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

...พุดเหน็บแนมกระทบโรคทราม อุปสัมบันได้ยินถ้อยคำของอุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำสื่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิษุชื่อนี้ พุดเหน็บแนมท่านว่าเป็นโรคเรื้อน...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๖๗) หน้า ๒๗๘) พุดเหน็บแนมกระทบโรคอุกฤษฏ์...ว่า ภิษุชื่อนี้ พุดเหน็บแนมท่านว่า เป็นโรคเบาหวาน ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๖๘) หน้า ๒๗๘)

๓.๑.๗ สารสื่อเสียดเหน็บแนมกระทบรูปพรรณ

สารสื่อเสียดเหน็บแนมกระทบรูปพรรณ แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารเหน็บแนมกระทบรูปพรรณทราม และสารเหน็บแนมกระทบรูปพรรณอุกฤษฏ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

...พุดเหน็บแนมกระทบรูปพรรณทราม อุปสัมบันได้ยินถ้อยคำของอุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำสื่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิษุชื่อนี้ พุดเหน็บแนมท่านว่า เป็นคน...ดำเกินไป ... (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๖๙) หน้า ๒๗๙) พุดเหน็บแนมกระทบรูปพรรณอุกฤษฏ์ ...ว่า ภิษุชื่อนี้ พุดเหน็บแนมท่านว่า...เป็นคนไม่ดำนัก...ดังนี้เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๐) หน้า ๒๗๙)

๓.๑.๘ สารสื่อเสียดเหน็บแนมกระทบทกิเลส

สารสื่อเสียดเหน็บแนมกระทบทกิเลส แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารเหน็บแนมกระทบทกิเลสทราวม และสารเหน็บแนมกระทบทกิเลสอุกฤษฏ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

...พูดเหน็บแนมกระทบทกิเลสทราวม อุปสัมบันได้ยินถ้อยคำของอุปสัมบันแล้วเก็บเอาคำสื่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิขุชื่อนี้ พูดเหน็บแนมท่านว่า...เป็นผู้ถูกโมหะครอบงำ...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๑) หน้า ๒๗๕) พูดเหน็บแนมกระทบทกิเลสอุกฤษฏ์...ว่า ภิขุชื่อนี้ พูดเหน็บแนมท่านว่า...เป็นผู้ปราศจากโมหะ...ดังนี้ เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๒) หน้า ๒๗๕)

๓.๑.๙ สารสื่อเสียดเหน็บแนมกระทบทอปฏิบัติ

สารสื่อเสียดเหน็บแนมกระทบทอปฏิบัติ แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารเหน็บแนมกระทบทอปฏิบัติทราวม และสารที่เหน็บแนมกระทบทอปฏิบัติอุกฤษฏ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

...พูดเหน็บแนมกระทบทอปฏิบัติทราวม อุปสัมบันได้ยินถ้อยคำของอุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำสื่อเสียดไปบอกอุปสัมบันว่า ภิขุชื่อนี้ พูดเหน็บแนมท่านว่า เป็นผู้ต้องอาบัติปาราชิก...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๓) หน้า ๒๗๕) พูดเหน็บแนมกระทบทอปฏิบัติอุกฤษฏ์...ว่า ภิขุชื่อนี้ พูดเหน็บแนมท่านว่า...ต้องโศดาบัติ ดังนี้ เป็นต้น...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๔) หน้า ๒๗๕)

๓.๑.๑๐ สารสื่อเสียดเหน็บแนมกระทบทคำสพประมาท

สารสื่อเสียดเหน็บแนมกระทบทคำสพประมาท แบ่งได้เป็น ๒ อย่าง คือ สารเหน็บแนมกระทบทคำสพประมาททราวม และสารเหน็บแนมกระทบทคำสพประมาทอุกฤษฏ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

...พูดแนมเหน็บแนมกระทบทคำสพประมาททราวม อุปสัมบันได้ยินถ้อยคำของอุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำสื่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิขุชื่อนี้ พูดเหน็บแนมท่านว่า...เป็นสัตว์เดรัจฉาน...เป็นสัตว์นรก สுகติของท่านไม่มี ท่านต้องหวังได้แต่ทุกติ (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๕) หน้า ๒๗๕-๒๗๖) พูดเหน็บแนมกระทบทคำสพประมาทอุกฤษฏ์...ว่า ภิขุชื่อนี้ พูดเหน็บแนมท่านว่า เป็นบัณฑิต...เป็นคนฉลาด...สุกติของท่านไม่มี ท่านต้องหวังได้แต่สุกติ ดังนี้ เป็นต้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๖) หน้า ๒๗๖)

๓.๒ สารสื่อเสียดในลักษณะเปรยเหน็บแนม

สารที่มีเนื้อหาในลักษณะเปรยเหน็บแนมโดยอาการ ๑๐ อย่าง จำแนกได้ ดังนี้

๓.๒.๑ สารสื่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบชาติ

สารสื่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบชาติ แบ่งได้เป็น ๒ อย่าง คือ สารที่พูดเปรยเหน็บแนมกระทบชาติทราวม และสารที่พูดเปรยเหน็บแนมกระทบชาติอุกฤษฏ์ รายละเอียดมีดังนี้

...พูดเปรยเหน็บแนมกระทบชาติทราวม อุปสัมบันได้ยินถ้อยคำของอุปสัมบันแล้วเก็บเอาคำสื่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิกษุชื่อนี้ พูดเปรยเหน็บแนมว่า มีภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวกเป็นชาติคนจัณฑาล...จำพวกไรกันแน่เป็นชาติคนจัณฑาล...พวกเราไม่ใช่ชาติคนจัณฑาล...ดังนี้เป็นต้น ภิกษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน...(เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๗), ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๐, ๒๘๔, ๒๘๖) พูดเปรยเหน็บแนมกระทบชาติอุกฤษฏ์ว่า มีภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวก...เป็นชาติพราหมณ์...จำพวกไรกันแน่...เป็นชาติพราหมณ์...พวกเราไม่ใช่...ชาติพราหมณ์ ดังนี้เป็นต้น ภิกษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๐, ๒๘๔, ๒๘๖)

๓.๒.๒ สารสื่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบชื่อ

สารสื่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบชื่อ แบ่งได้ ๒ อย่างคือ สารเปรยเหน็บแนมกระทบชื่อทราวม และสารที่เปรยเหน็บแนมกระทบชื่ออุกฤษฏ์ รายละเอียดมีดังนี้

...พูดเปรยเหน็บแนมกระทบชื่อทราวม อุปสัมบันได้ยินถ้อยคำของอุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำสื่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิกษุชื่อนี้ พูดเปรยเหน็บแนมว่า มีภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวกชื่ออวักถณกะ... จำพวกไรกันแน่ชื่ออวักถณกะ...พวกเราไม่ใช่ชื่ออวักถณกะ...ดังนี้เป็นต้น ภิกษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๘ ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๐, ๒๘๔, ๒๘๖) พูดเปรยเหน็บแนมกระทบชื่ออุกฤษฏ์ ว่า...มีภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวกชื่อพุทธรักจิต...พวกไรกันแน่ชื่อพุทธรักจิต...พวกเราไม่ใช่ชื่อพุทธรักจิต...ดังนี้เป็นต้น ภิกษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) (๒๗๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๐, ๒๘๔, ๒๘๖)

๓.๒.๓ สารสื่อเสียงเปรยเหน็บแนมกระทบโคตร

สารสื่อเสียงเปรยเหน็บแนมกระทบโคตร แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารเปรยเหน็บแนมกระทบโคตรทราม และสารเปรยเหน็บแนมกระทบโคตรอุกฤษฏ์ รายละเอียดมีดังนี้

...พูดเปรยเหน็บแนมกระทบโคตรทราม อุปสัมบันได้ยินถ้อยคำของอุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำสื่อเสียงไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิภษุชื่อนี้ พูดเปรยเหน็บแนมว่า มีภิภษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวกเป็นโกสิยโคตร... จำพวกไรกันแน่เป็นโกสิยโคตร... พวกเราไม่ใช่โกสิยโคตร... ดังนี้ เป็นต้น ภิภษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๑, ๒๘๔, ๒๘๖) พูดเปรยเหน็บแนมกระทบโคตรอุกฤษฏ์ ว่า...มีภิภษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวกเป็นโคตมโคตร... จำพวกไรกันแน่เป็นโคตมโคตร... พวกเราไม่ใช่โคตมโคตร... ดังนี้ เป็นต้น ภิภษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๑, ๒๘๔, ๒๘๖)

๓.๒.๔ สารสื่อเสียงเปรยเหน็บแนมกระทบการงาน

สารสื่อเสียงเปรยเหน็บแนมกระทบการงาน แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารเปรยเหน็บแนมกระทบการงานทราม และสารเปรยเหน็บแนมกระทบการงานอุกฤษฏ์ รายละเอียดมีดังนี้

...พูดเปรยเหน็บแนมกระทบการงานทราม อุปสัมบันได้ยินถ้อยคำของอุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำสื่อเสียงไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิภษุชื่อนี้ พูดเปรยเหน็บแนมว่า มีภิภษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวกเป็นคนทำงานเทดอกไม้... จำพวกไรกันแน่เป็นคนทำงานเทดอกไม้... พวกเราไม่ใช่คนทำงานเทดอกไม้... ดังนี้ เป็นต้น ภิภษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๑, ๒๘๔, ๒๘๖) พูดเปรยเหน็บแนมกระทบการงานอุกฤษฏ์ ว่า...มีภิภษุในธรรมวินัยนี้ บางพวกทำงานค้าขาย... จำพวกไรกันแน่ ทำงานค้าขาย... พวกเราไม่ใช่คนทำงานค้าขาย... ดังนี้ เป็นต้น ภิภษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๑, ๒๘๔, ๒๘๖)

๓.๒.๕ สารสื่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบศิลปะ

สารสื่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบศิลปะ แบ่งได้เป็น ๒ อย่าง คือ สารเปรยเหน็บแนมกระทบศิลปะทราม และสารเปรยเหน็บแนมกระทบศิลปะอุกฤษฏ์ รายละเอียดมีดังนี้

...พูดเปรยเหน็บแนมกระทบศิลปะทราม อุปสัมบันได้ยื่นถ้อยคำของอุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำสื่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิษุชื่อนี้ พูดเปรยเหน็บแนมว่ามีภิษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวกมีวิชาการช่างจักสาน...จำพวกไรกันแน่มีวิชาการช่างจักสาน...พวกเราไม่ใช่มีวิชาการช่างจักสาน...ดังนี้เป็นต้น ภิษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๓๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๑, ๒๘๕, ๒๘๗-๒๘๘) พูดเปรยเหน็บแนมกระทบศิลปะอุกฤษฏ์ว่า...มีภิษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวกมีวิชาการช่างนับ...จำพวกไรกันแน่มีวิชาการช่างนับ...พวกเราไม่ใช่มีวิชาการช่างนับ...ดังนี้เป็นต้น ภิษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๓๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๑, ๒๘๒, ๒๘๕, ๒๘๗-๒๘๘)

๓.๒.๖ สารสื่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบโรค

สารสื่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบโรค แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารที่เปรยเหน็บแนมกระทบโรคทราม และสารที่เปรยเหน็บแนมกระทบโรคอุกฤษฏ์ รายละเอียดมีดังนี้

...พูดเปรยเหน็บแนมกระทบโรคทราม อุปสัมบันได้ยื่นถ้อยคำของอุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำสื่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิษุชื่อนี้ พูดเปรยเหน็บแนมว่ามีภิษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวก...เป็นโรคกลาก...จำพวกไรกันแน่เป็นโรคกลาก พวกเราไม่ใช่เป็นคนโรคกลาก...ดังนี้เป็นต้น ภิษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ ๒๓๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๒, ๒๘๕, ๒๘๘) พูดเปรยเหน็บแนมกระทบโรคอุกฤษฏ์ว่า มีภิษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวกเป็นโรคเบาหวาน...จำพวกไรกันแน่เป็นโรคเบาหวาน...พวกเราไม่ใช่เป็นโรคเบาหวาน...ดังนี้เป็นต้น ภิษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๓๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๒, ๒๘๕, ๒๘๘)

๓.๒.๓ สารสื่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบรูปพรรณ

สารสื่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบรูปพรรณ แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารเปรยเหน็บแนมรูปพรรณทราวม และสารที่เปรยเหน็บแนมรูปพรรณออกอุษณ์ รายละเอียดมีดังนี้

...พูดเปรยเหน็บแนมกระทบรูปพรรณทราวม อุปสัมบันได้ยื่นถ้อยคำของอุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำสื่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิภษุชื่อนี้ พูดเปรยเหน็บแนมว่า มีภิภษุในพระธรรมวินัยนี้...บางพวกตำเกินไป...จำพวกไรกันแน่ตำเกินไป...พวกเราไม่ใช่ตำเกินไป...ดังนี้ เป็นต้น ภิภษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๒, ๒๘๕, ๒๘๘) พูดเปรยเหน็บแนมกระทบรูปพรรณออกอุษณ์ ว่า...มีภิภษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวกไม่ตำนัก...จำพวกไรกันแน่ ไม่ตำนัก...พวกเราไม่ใช่ไม่ตำนัก...ดังนี้ เป็นต้น ภิภษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๒, ๒๘๕, ๒๘๘)

๓.๒.๔ สารสื่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบกิเลส

สารสื่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบกิเลส แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารเปรยเหน็บแนมกิเลสทราวม และสารที่เปรยเหน็บแนมกิเลสออกอุษณ์ รายละเอียดมีดังนี้

...พูดเปรยเหน็บแนมกระทบกิเลสทราวม อุปสัมบันได้ยื่นถ้อยคำของอุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำสื่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิภษุชื่อนี้ พูดเปรยเหน็บแนมว่า มีภิภษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวกถูกราคะกัฎฐม...จำพวกไรกันแน่ถูกราคะกัฎฐม...พวกเราไม่ใช่ถูกราคะกัฎฐม...ดังนี้ เป็นต้น ภิภษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๒, ๒๘๓, ๒๘๕, ๒๘๘) พูดเปรยเหน็บแนมกระทบกิเลสออกอุษณ์ ว่า...มีภิภษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวกปราศจากราคะกัฎฐม...จำพวกไรกันแน่ปราศจากราคะกัฎฐม พวกเราไม่ใช่ปราศจากราคะกัฎฐม...ดังนี้ เป็นต้น ภิภษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๓, ๒๘๕, ๒๘๘)

๓.๒.๕ สารสื่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบอาบัติ

สารสื่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบอาบัติ แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารเปรยเหน็บแนมกระทบอาบัติทราวม และสารที่เปรยเหน็บแนมกระทบอาบัติออกอุษณ์ รายละเอียดมีดังนี้

...พูดเปรยเหน็บแนมกระทบบอบัติทราชม อุปสัมบันได้ยื่นถ้อยคำของอุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำต่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิภษุชื่อนี้ พูดเปรยเหน็บแนมว่า มีภิภษุในพระธรรมวินัยนี้...บางพวกต้องอาบัติปาราชิก...จำพวกไรกันแน่ต้องอาบัติปาราชิก...พวกเราไม่ใช่เป็นผู้ต้องอาบัติปาราชิก ดังนี้ เป็นต้น ภิภษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๓, ๒๘๖, ๒๘๘-๒๘๙) พูดเปรยเหน็บแนมกระทบบอบัติอุกฤษฏ์ว่า มีภิภษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวก ต้องโสคาบัตติ...จำพวกไรกันแน่ต้องโสคาบัตติ...พวกเราไม่ใช่เป็นผู้ต้องโสคาบัตติ...ดังนี้ เป็นต้น ภิภษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) (๒๗๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๓, ๒๘๖, ๒๘๙)

๓.๒.๑๐ สารต่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบบอบัติทราชม

สารต่อเสียดเปรยเหน็บแนมกระทบบอบัติทราชม แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ สารที่เปรยเหน็บแนมกระทบบอบัติทราชม และสารที่เปรยเหน็บแนมกระทบบอบัติทราชมอุกฤษฏ์ รายละเอียดมีดังนี้

...พูดเปรยเหน็บแนมกระทบบอบัติทราชม อุปสัมบันได้ยื่นถ้อยคำของอุปสัมบันแล้ว เก็บเอาคำต่อเสียดไปบอกแก่อุปสัมบันว่า ภิภษุชื่อนี้ พูดเปรยเหน็บแนมว่า มีภิภษุในพระธรรมวินัยนี้...บางพวกมีความประพฤติดังสัตว์ดิรัจฉาน...จำพวกไรกันแน่มีความประพฤติดังสัตว์ดิรัจฉาน...พวกเราไม่ใช่มีความประพฤติดังสัตว์ดิรัจฉาน...ดังนี้ เป็นต้น ภิภษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ ข้อ (๒๗๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๓, ๒๘๖, ๒๘๙) พูดเปรยเหน็บแนมกระทบบอบัติทราชมอุกฤษฏ์ว่า...มีภิภษุในพระธรรมวินัยนี้ บางพวกเป็นพหูสูต...จำพวกไรกันแน่เป็นพหูสูต...พวกเราไม่ใช่เป็นพหูสูต...ดังนี้ เป็นต้น ภิภษุนั้นไม่ว่าคนอื่น ว่าเฉพาะท่าน (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๗๘, ๒๘๐, ๒๘๑) หน้า ๒๘๓, ๒๘๖, ๒๘๙)

ตัวอย่าง สารหรือเนื้อหาที่พูดในลักษณะต่อเสียด อาทิ

...ครั้งนั้น พระฉัพพัคคีย์^๑ เก็บเอาคำต่อเสียดของพวกภิภษุผู้ก่อความบาดหมาง เกิดทะเลาะ ถึงวิวาทกันไปบอก คือ ฟังคำของฝ่ายนี้แล้ว บอกแก่ฝ่ายโน้น เพื่อทำลาย

^๑ หมายถึง พระมีพวก ๖ รูป

ฝ่ายนี้ ฟังคำของฝ่ายโน้น แล้วบอกแก่ฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น เพราะเหตุนั้น ความบาดหมางที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็รุนแรงยิ่งขึ้น (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๒๕๕) หน้า ๒๗๕)

พระผู้มีพระภาค...ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้าพเจ้าว่า ภิกษุพวกพระปัจเจกและโลหิตกะเป็นผู้ก่อความบาดหมาง ก่อการทะเลาะ ก่อการวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ด้วยตนเอง ได้เข้าไปหาภิกษุพวกอื่นที่ร่วมก่อความบาดหมาง ก่อการทะเลาะ ก่อการวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ด้วยกัน แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย ผู้นั้นอย่าได้ชนะพวกท่าน พวกท่านจงได้ตอบถ้อยคำให้แข็งแรง เพราะพวกท่านเป็นผู้ฉลาด ฉียบแหลม คงแก่เรียน และสามารถกว่าเขา อย่างกลัวเขาเลย แม้พวกผมจักเป็นฝ่ายพวกท่าน โดยวิธีนั้น ความบาดหมางที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเพิ่มพูน แผ่กว้างออกไปจริงหรือ...พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงติเตียนว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย การกระทำของโมฆบุรุษเหล่านั้น นั้นไม่เหมาะ ไม่สม ไม่ควร...ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ (เล่ม ๖ (ว) ข้อ (๒) หน้า ๒)

๔. สารที่มีลักษณะเป็นการประจบ

สารหรือเนื้อหาที่มีลักษณะเป็นการประจบ ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังต่อไปนี้

การพูดประจบ เป็นไฉน การทักทายคนอื่น การแนะนำตัวเอง การพูดปลอบโยน การพูดยกย่อง การพูดเยินยอ การพูดอ้อมค้อม การพูดชมเชย การพูดสรรเสริญ การพูดสรรเสริญบ่อย ๆ การพูดเอาใจให้คนรัก การพูดยกย่องเพื่อต้องการให้เขารัก การพูดเท็จจริงที่เล่นเสมอด้วยแกลงตัว...ของผู้มุ่งลาภสักการะและชื่อเสียง ผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ อันใด นี้เรียกว่าการพูดประจบ (เล่ม ๓๕ (อ) ข้อ (๘๗๕) หน้า ๔๒๕)

๕. สารที่มีลักษณะเป็นการพูดเกียดกัน

สารหรือเนื้อหาที่มีลักษณะเป็นการพูดเกียดกัน ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังต่อไปนี้

การพูดเกียดกัน เป็นไฉน กิริยาที่พูดเกียดกัน สภาพที่พูดเกียดกัน ความละโมภ กิริยาที่ละโมภ สภาพที่ละโมภ ความถ่อมตน เพื่อจะได้ความต้องการสิ่งที่ประณีตอันใด นี้เรียกว่าการพูดเกียดกัน (เล่ม ๓๕ (อ) ข้อ (๘๗๐) หน้า ๔๒๗)

๖. สารที่มีลักษณะเป็นการติเตียน

สารหรือเนื้อหาที่มีลักษณะเป็นการติเตียน ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังต่อไปนี้

การด่า การพูดเล่น การนินทา การพูดคำหยาบ การกล่าวโทษ การพูดติเตียน การพูดเหยียดหยาม การพูดให้เสียชื่อเสียง การพูดให้เสียชื่อเสียงอย่างร้ายแรง การนำเรื่องไปเที่ยวติเตียน การพูดไฟเราะต่อหน้านินทาลับหลังแก่ชนเหล่าอื่น อันใด ของ...ผู้มุ่งลาภสักการะและชื่อเสียง ผู้มีความปรารถนาอันลามก ถูกความอยากครอบงำ นี้เรียกว่า การพูดติเตียน (เล่ม ๑๕ (อ) ข้อ (๘๘๑) หน้า ๔๒๘)

สารที่ควรนำมาพูดในการสื่อสาร

สารหรือเนื้อหาที่ควรนำมาพูดในการสื่อสาร ได้แก่ สารที่เมื่อพูดออกไปแล้ว ทำให้อกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมเจริญขึ้น ซึ่งประกอบด้วย

๑. สารที่เป็นธรรม และเป็นประโยชน์

สารหรือเนื้อหาที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์ ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังนี้

...สิ่งที่เป็นธรรม และสิ่งที่เป็นประโยชน์เป็นไฉน คือ เจตนาเครื่องงดเว้น...จากมุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลลาปะวาจา นี้เรียกว่าสิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์ (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๖๐) หน้า ๒๒๘)

ตัวอย่างเช่น

...ละมุสสาวาท ...ไม่รู้ ก็บอกว่าไม่รู้บ้าง รู้ก็บอกว่ารู้บ้าง ไม่เห็น ก็บอกว่าไม่เห็นบ้าง เห็นอยู่ก็บอกว่าเห็นบ้าง

...ละวาจาต่อเสียด ...ได้ยินจากฝ่ายนี้แล้ว ไม่บอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือได้ยินจากฝ่ายโน้นแล้ว ไม่บอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น ทั้งนี้ เมื่อเขาแตกกันแล้ว ก็สมานให้ดีกัน หรือเมื่อเขาดีกันอยู่ ก็ช่วยส่งเสริมชอบความพร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนที่พร้อมเพรียงกัน ชื่นชมในคนที่พร้อมเพรียงกัน เป็นผู้กล่าววาจาสมานสามัคคี

...ละวาจาหยาบ ...กล่าววาจาที่ไม่มีโทษ เสนาะหู ชวนให้รักใคร่ จับใจ เป็นภาษา
ชาวเมือง อันคนส่วนมากปรารถนาและชอบใจ

...ละการเจรจาเพื่อเจ้า ...กล่าวตามความจริง กล่าวอรรถ กล่าวธรรม กล่าววินัย
เป็นผู้กล่าววามีหลักฐาน มีที่อ้าง มีขอบเขต ประกอบด้วยประโยชน์...

* สารหรือเนื้อหาตามที่กล่าวข้างต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

...เมื่อเสพความประพฤติทางวาทารูปอย่างนี้ อุกตลธรรมจึงเสื่อมไป อุกตลธรรมจึง
เจริญยิ่ง (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๒๐๕) หน้า ๑๑๗)

๒. สารที่เป็นสิ่งที่ดี เป็นอุกตลธรรม

สารหรือเนื้อหาดังกล่าว ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังนี้

...ก็สิ่งที่ดีเป็นไฉน คือ ...สัมมาวาจา เจรจาชอบ^{*} (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๓๔) หน้า
๒๑๓) ...ก็อุกตลธรรมเป็นไฉน คือ สัมมาวาจา เจรจาชอบ (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๓๖) หน้า ๒๑๔)

๓. สารที่เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์ เป็นธรรมที่ไม่มีโทษ

สารหรือเนื้อหาดังกล่าว ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังนี้

...ก็สิ่งที่ประโยชน์เป็นไฉน คือ สัมมาวาจา เจรจาชอบ (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๓๗)
หน้า ๒๑๔)...ก็ธรรมที่ไม่มีโทษเป็นไฉน คือ ...สัมมาวาจา เจรจาชอบ (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๔๐)
หน้า ๒๑๕)

๔. สารที่เป็นสิ่งที่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเร้าร้อน เป็นธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งสมกิเลส

สารหรือเนื้อหาดังกล่าว ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังนี้

...ก็ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเร้าร้อนเป็นไฉน คือ...สัมมาวาจา เจรจาชอบ (เล่ม
๒๔ (ส) ข้อ (๑๔๑) หน้า ๒๑๖) ...ก็ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งสมกิเลสเป็นไฉน คือ ...สัมมาวาจา
เจรจาชอบ (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๔๒) หน้า ๒๑๖)

^{*} หมายถึง เจรจาชอบ คือ เว้นจากวจีทุจริต ๔ (ข้อ ๓ ในมรรค) (พระราชวรมุนี ๒๕๒๗ : ๓๓๐)

๕. สารที่เป็นธรรมที่มีสุขเป็นกำไร เป็นธรรมที่มีสุขเป็นวิบาก

สารหรือเนื้อหาดังกล่าว ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังนี้

...ก็ธรรมมีสุขเป็นกำไรเป็นโณน คือ ...สัมมาวาจา เจริญชอบ (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๑๔๓) หน้า ๒๑๖) ...ก็ธรรมมีสุขเป็นวิบาก เป็นโณน คือ...สัมมาวาจา เจริญชอบ (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๑๔๔) หน้า ๒๑๗)

๖. สารที่เป็นธรรมที่เป็นอริยมรรค^๑ เป็นธรรมที่เป็นมรรคาวา

สารหรือเนื้อหาดังกล่าว ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังนี้

...ก็ธรรมที่เป็นอริยมรรคเป็นโณน คือ ...สัมมาวาจา เจริญชอบ (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๑๔๕) หน้า ๒๑๘) ...ก็ธรรมที่เป็นมรรคาวาเป็นโณน คือ สัมมาวาจา เจริญชอบ (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๑๔๖) หน้า ๒๑๘)

๗. สารที่เป็นสัทธรรม^๒ เป็นสัพปุริสธรรม^๓

สารหรือเนื้อหาดังกล่าว ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังนี้

^๑ หมายถึง ทางอันประเสริฐ ทางดำเนินของพระอริยะ, ญาณอันให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ มี ๔ คือ โสคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค ; บางที่เรียกมรรคมืองค์ ๘ ว่าอริยมรรคก็มี (พระราชนวรมณี ๒๕๒๗ : ๑๘๗)

^๒ หมายถึง ธรรมที่ดี, ธรรมที่แท้, ธรรมของคนดี, ธรรมของสัตบุรุษ มี ๓ อย่าง คือ ๑ ปริยัติสัทธรรม สัทธรรม คือ สิ่งพึงเล่าเรียน ได้แก่ พุทธพจน์ ๒ ปฏิบัติสัทธรรม สัทธรรม คือ สิ่งพึงปฏิบัติ ได้แก่ ไตรสิกขา ๓ ปฏิเวธ สัทธรรม สัทธรรม คือ ผลที่พึงบรรลุ ได้แก่ มรรคผลและนิพพาน สัทธรรม ๗ คือ ๑ ศรัทธา ๒ หิริ ๓ โอตตัปปะ ๔ พาหุสัจจะ ๕ วิริยารัมภภา ๖ สติ ๗ ปัญญา (พระราชนวรมณี ๒๕๒๗ : ๑๒๓)

^๓ ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของคนดี, ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ มี ๗ อย่าง คือ ๑ ธัมมัญญาตา รู้หลักหรือรู้จัก เหตุ ๒ อตถัญญาตา รู้ความมุ่งหมายหรือรู้จักผล ๓ อคัตถัญญาตา รู้จักตน ๔ มัตถัญญาตา รู้จักประมาณ ๕ กาลัญญาตา รู้จักกาล ๖ ปริสัจญญาตา รู้จักชุมชน ๗ ปุคคลัญญาตา รู้จักบุคคล ; อีกหมวดหนึ่งมี ๘ อย่าง คือ ๑ ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการ ๒ กักตีสัตบุรุษ (คบหาผู้มีสัทธรรม ๗) ๓ คิคอย่างสัตบุรุษ ๔ ปรีกษาอย่างสัตบุรุษ ๕ พุคอย่างสัตบุรุษ ๖ ทำอย่างสัตบุรุษ (๓-๔-๕-๖) คิคปรีกษา พุค ทำ มิใช่เพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น ๗ มีความเห็นอย่างสัตบุรุษ คือ เห็นชอบว่าทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว เป็นต้น) ๘ ให้ทานอย่างสัตบุรุษ (คือ ให้โดยเคารพ เอื้อเพื่อแก่ของ และผู้รับทาน เป็นต้น) (พระราชนวรมณี ๒๕๒๗ : ๑๒๖)

...ก็สัทธรรมเป็นไฉน คือ สัมมาวาจา เจรจาชอบ (เล่ม ๒๔ (๓) ข้อ (๑๔๗) หน้า ๒๑๕)
 ก็สัพปุริสธรรมเป็นไฉน คือ สัมมาวาจา เจรจาชอบ (เล่ม ๒๔ (๓) ข้อ (๑๔๘) หน้า ๒๑๕)

สารที่ไม่ควรนำมาใช้ในการสื่อสาร

สารที่ไม่ควรนำมาพูดในการสื่อสาร ได้แก่ สารที่เมื่อพูดออกไปแล้ว ทำให้กุศลธรรมเสื่อมไป อกุศลธรรมเจริญขึ้น ซึ่งประกอบด้วย

๑. สารที่ไม่เป็นธรรม เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์

สารหรือเนื้อหาดังกล่าว ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังนี้

... ก็สิ่งที่ไม่เป็นธรรมและสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เป็นไฉน คือ ...มุสาวาท
 ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลลาปะวาจา (เล่ม ๒๔ (๓) ข้อ (๑๖๐) หน้า ๒๒๕)

สารมุสาวาท ก็คือ

...ไม่รู้บอกว่ารู้อย่าง รู้อยู่ บอกว่าไม่รู้บ้าง ไม่เห็น บอกว่าเห็นบ้าง เห็นอยู่บอกว่าไม่เห็นบ้าง

สารปิสุณาวาจา ก็คือ

...ได้ยินจากฝ่ายนี้แล้วบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือได้ยินจากฝ่ายโน้นแล้วบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น ทั้งนี้ เมื่อเขาพร้อมเพรียงกัน ก็ยุให้แตกกันเสีย หรือเมื่อเขาแตกกันแล้วก็ช่วยส่งเสริม ขอบเป็นพรรคเป็นพวก ยินดีความเป็นพรรคเป็นพวก ชื่นชมความเป็นพรรคเป็นพวก เป็นผู้กล่าวคำให้เป็นพรรคเป็นพวก

สารผรุสวาจา ก็คือ

...กล่าววาจาที่มีโทษ หยาบคาย เผ็ดร้อน ขัดใจผู้อื่น ใกล้เคียงความโกรธ ไม่ใช่เป็นไปเพื่อสมาธิ

สารสัมผัสปลลาปะวาจา ก็คือ

...กล่าวไม่จริง กล่าวไม่เป็นประโยชน์ กล่าวไม่เป็นธรรม กล่าวไม่เป็นวินัย...ไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้าง ไม่มีขอบเขต ไม่ประกอบด้วยประโยชน์...

...เมื่อเสพความประพศิตทางวามารูปอย่างนี้ อุกุศลธรรมจึงเจริญยิ่ง กุศลธรรม จึงเสื่อมไป (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๒๐๔) หน้า ๑๑๗)

๒. สารที่เป็นสิ่งไม่ดี เป็นอกุศลธรรม

สารหรือเนื้อหาดังกล่าว ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังนี้

... กิเลสที่ไม่ดีเป็นไฉน คือ...มิจฉาวจา เจริญจิต (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๓๔) หน้า ๒๑๓)... กิ
อกุศลธรรมเป็นไฉน คือ...มิจฉาวจา เจริญจิต (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๓๖) หน้า ๒๑๔)

๓. สารที่เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นธรรมที่มีโทษ

สารหรือเนื้อหาดังกล่าว ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังนี้

... กิเลสที่ไม่เป็นประโยชน์เป็นไฉน คือ...มิจฉาวจา เจริญจิต (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๓๗) หน้า ๒๑๔) ... กิเลสที่มีโทษเป็นไฉน คือ...มิจฉาวจา เจริญจิต (เล่ม (๒๔ (ส) ข้อ (๑๔๐) หน้า ๒๑๕)

๔. สารที่เป็นที่ตั้งแห่งความเร่าร้อน เป็นไปเพื่อสังสมกิเลส

สารหรือเนื้อหาดังกล่าว ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังนี้

... กิเลสอันเป็นที่ตั้งแห่งความเร่าร้อนเป็นไฉน คือ...มิจฉาวจา เจริญจิต (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๔๑) หน้า ๒๑๖) ... กิเลสอันเป็นไปเพื่อสังสมกิเลสเป็นไฉน คือ ...มิจฉาวจา เจริญจิต (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๔๒) หน้า ๒๑๖)

๕. สารที่เป็นสิ่งที่มีทุกข์เป็นกำไร เป็นสิ่งที่มีทุกข์เป็นวิบาก

สารหรือเนื้อหาดังกล่าว ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังนี้

... กิเลสที่มีทุกข์เป็นกำไรเป็นไฉน คือ ...มิจฉาวจา เจริญจิต (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๔๓) หน้า ๒๑๖-๒๑๗)... กิเลสที่มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นไฉน คือ มิจฉาวจา เจริญจิต (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๔๔) หน้า ๒๑๗)

๖. สารที่เป็นธรรมที่มีโชரியมรรค เป็นธรรมที่เป็นมรรคาคำ

สารหรือเนื้อหาดังกล่าว ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังนี้

...ก็ธรรมที่มีโชரியมรรคเป็นไฉน คือ ...มิจฉาวจา เจริญจิต (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๑๔๕) หน้า ๒๑๘) ...ก็ธรรมที่เป็นมรรคาคำเป็นไฉน คือ ...มิจฉาวจา เจริญจิต (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๑๔๖) หน้า ๒๑๘)

๗. สารที่เป็นอสังขธรรม^๑ เป็นอสังขปริสธรรม

สารหรือเนื้อหาดังกล่าว ได้แก่ สารที่มีลักษณะ ดังนี้

...ก็อสังขธรรมเป็นไฉน คือ ...มิจฉาวจา เจริญจิต (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๑๔๗) หน้า ๒๑๘) ...ก็อสังขปริสธรรมเป็นไฉน คือ ...มิจฉาวจา เจริญจิต (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๑๔๘) หน้า ๒๑๘)

สารที่เหมาะสม และไม่เหมาะสมกับคุณสมบัติของผู้ฟัง

สารหรือเนื้อหาที่เหมาะสมกับคุณสมบัติของผู้ฟัง และสารหรือเนื้อหาที่ไม่เหมาะสมกับคุณสมบัติของผู้ฟัง รายละเอียดดังนี้

๑. สารที่เหมาะสมกับผู้ฟัง

สารหรือเนื้อหาที่เหมาะสมกับผู้ฟัง ได้แก่ สารที่มีเนื้อหาสาระตรงกับความสนใจ ความรู้ และความยินดี ในการรับฟังเรื่องนั้น ๆ ของผู้ฟัง แบ่งได้ดังนี้

- ๑.๑ สารปรารภศรัทธาเหมาะสมกับผู้ฟังที่มีศรัทธา กล่าวคือ

^๑ หมายถึง ธรรมของอสังขบุรุษ มีหลายหมวด เช่น อสังขธรรม ๗ คือ ที่ตรงข้ามกับสังขธรรม ๗ มีปราศจากศรัทธา ปราศจากhiri เป็นต้น ; (พระราชวรมณี ๒๕๒๗ : ๓๕๑)

...ถ้อยคำปรารภศรัทธา^๑ เป็นถ้อยคำดีแก่ผู้มีศรัทธา ...เพราะผู้มีศรัทธา เมื่อพูดเรื่องศรัทธาย่อมไม่ขัดข้อง ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่กระด้าง ไม่แสดงความโกรธเคืองและความขัดใจให้ปรากฏ...เพราะผู้มีศรัทธานั้น ย่อมเห็นศรัทธาสัมปทานในตน และย่อมปฏิบัติปรามิโทษที่มีศรัทธาสัมปทานในตน และย่อมได้ปฏิบัติปรามิโทษที่มีศรัทธาสัมปทานนั้นเป็นเหตุ (เล่ม ๒๒ (ต) ข้อ (๑๕๗) หน้า ๑๖๔)

๑.๒ สารปรารภศีลเหมาะกับผู้ฟังที่มีศีล
กล่าวคือ

...ถ้อยคำปรารภศีล^๒ เป็นถ้อยคำดีแก่ผู้มีศีล ...เพราะผู้มีศีล เมื่อพูดเรื่องศีล ย่อมไม่ขัดข้อง ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่กระด้าง ไม่แสดงความโกรธเคือง และความขัดใจให้ปรากฏ... เพราะผู้มีศีลนั้นย่อมเห็นศีลสัมปทานในตน และย่อมได้ปฏิบัติปรามิโทษที่มีศีลสัมปทานนั้นเป็นเหตุ (เล่ม ๒๒ (ต) ข้อ (๑๕๗) หน้า ๑๖๔-๑๖๕)

๑.๓ สารปรารภพหุสัจจะเหมาะกับผู้ฟังผู้ได้สติมาก
กล่าวคือ

... ถ้อยคำปรารภพหุสัจจะ^๓ เป็นถ้อยคำดีแก่ผู้ได้สติมาก ... เพราะผู้ได้สติมาก เมื่อพูดเรื่องพหุสัจจะ ย่อมไม่ขัดข้อง ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่กระด้าง ไม่แสดงความ

^๑ หมายถึง ความเชื่อ ความเชื่อถือ, ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ตั้งงาม (พระราชวรมุนี ๒๕๒๗ : ๒๕๐) ศัทธา ความเชื่อในทางธรรม หมายถึง ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ, ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล, ความมั่นใจในความจริง ความดี สิ่งตั้งงาม และในการทำความดี ไม่ไหลคืนตามไปตามลักษณะอาการภายนอก เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตัว ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว (พระราชวรมุนี ๒๕๒๗ : ๒๗๒)

^๒ หมายถึง ความประพฤติดีทางกายและวาจา, การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม, การรักษากายตามระเบียบวินัย, ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ (พระราชวรมุนี ๒๕๒๗ : ๒๕๒)

^๓ หมายถึง ความเป็นผู้ได้ยิน ได้ฟังมาก, ความเป็นผู้ได้เรียนรู้มาก หรือคงแก่เรียนมีองค์ ๕ คือ ๑ พุสสุตา ได้ยินได้ฟังมาก ๒ ธตา ทรงจำไว้ได้ ๓ วจสา ปริจจिता คล่องปาก ๔ มนสานุเปกขิตา เจนใจ ๕ ทิฏฐิยา สุปฏิวิทธา ขบได้ ด้วยทฤษฎี (พระราชวรมุนี ๒๕๒๗ : ๑๘๘)

โกรธเคืองและความขัดใจให้ปรากฏ...เพราะผู้ได้สดับมากย่อมเห็นสุดสัมปทาในตน และย่อมได้
ปฏิบัติปรามอภัยที่มีสุดสัมปทานั้นเป็นเหตุ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๕๗) หน้า ๑๖๕)

๑.๔ สารปรารภจากจะเหมาะกับผู้ฟังผู้มีจาคะ

กล่าวคือ

...ถ้อยคำปรารภจากจะ^๑ เป็นถ้อยคำดีแก่ผู้มีจาคะ ...เพราะผู้มีจาคะ เมื่อพูดเรื่อง
จาคะ ย่อมไม่ขัดข้อง ไม่โกรธ ไม่พยายาบท ไม่กระด้าง ไม่แสดงความโกรธเคืองและความขัดใจ
ให้ปรากฏ...เพราะผู้มีจาคะนั้น ย่อมเห็นจากสัมปทาในตน และย่อมได้ปฏิบัติปรามอภัยที่มี
จากสัมปทานั้นเป็นเหตุ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๕๗) หน้า ๑๖๕)

๑.๕ สารปรารภปัญญาเหมาะกับผู้ฟังที่มีปัญญา

กล่าวคือ

... ถ้อยคำปรารภปัญญา^๒ เป็นถ้อยคำดีแก่ผู้มีปัญญา ...เพราะผู้มีปัญญา เมื่อพูด
เรื่องปัญญา ย่อมไม่ขัดข้อง ไม่โกรธ ไม่พยายาบท ไม่กระด้าง ไม่แสดงความโกรธเคืองหรือความ
ขัดใจให้ปรากฏ...เพราะผู้มีปัญญานั้น ย่อมเห็นปัญญาสัมปทาในตน และย่อมได้ปฏิบัติปรามอภัยที่มี
ปัญญาสัมปทานั้นเป็นเหตุ (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๕๗) หน้า ๑๖๕)

๒. สารที่ไม่เหมาะกับผู้ฟัง

สารหรือเนื้อหาที่ไม่เหมาะกับผู้ฟัง ได้แก่ สารที่มีเนื้อหาสาระไม่ตรงกับความสนใจ
ความรู้ และความไม่ยินดีที่จะฟังของผู้ฟัง แบ่งได้ดังนี้

๒.๑ สารปรารภศรัทธาไม่เหมาะกับผู้ฟังที่ไม่มีศรัทธา

กล่าวคือ

^๑ หมายถึง การสละ, การปันให้, การเสียสละ, การเสียสละสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความจริงใจ ; การสละกิเลส,
ความเสียสละ เพื่อแผ่ แบ่งปัน มีน้ำใจ (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๔๒)

^๒ หมายถึง ความรู้ทั่ว, ปรึกษาข้งรู้เหตุผล, ความรู้ความเข้าใจชัดเจน, ความรู้ความเข้าใจข้งแยกได้ในเหตุผลดี
ชั่ว คุณ โทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ความรอบรู้ในกองสังขาร มองเห็น
ความเป็นจริง (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๑๖๔)

...ถ้อยคำปรารภศรัทธาเป็นถ้อยคำชั่วแก่ผู้ไม่มีศรัทธา ...เพราะผู้ไม่มีศรัทธา เมื่อพูดเรื่องศรัทธาย่อมขัดข้อง โกรธ พยาบาท กระด้าง แสดงความโกรธเคืองและความขัดใจ ให้ปรากฏ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะผู้ไม่มีศรัทธานั้น ย่อมไม่เห็นศรัทธาสัมปทา^๑ ในตน และ ย่อมไม่ได้ปฏิบัติปราโมทย์ที่มีศรัทธาสัมปทานั้นเป็นเหตุ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๕๗) หน้า ๑๖๓)

๒.๒ สารปรารภศีลไม่เหมาะสมกับผู้ฟังที่ทุศีล

กล่าวคือ

... ถ้อยคำปรารภศีลเป็นถ้อยคำชั่วแก่ผู้ทุศีล ...เพราะผู้ทุศีลเมื่อพูดเรื่องศีลย่อม ขัดข้อง โกรธ พยาบาท กระด้าง แสดงความโกรธเคืองและความขัดใจให้ปรากฏ...เพราะผู้ทุศีล นั้นย่อมไม่เห็นศีลสัมปทาในตน และย่อมไม่ได้ปฏิบัติและปราโมทย์ที่มีศีล สัมปทานั้นเป็นเหตุ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๕๗) หน้า ๑๖๔)

๒.๓ สารปรารภพหุสัจจะไม่เหมาะสมกับผู้ฟังได้ระดับน้อย

กล่าวคือ

... ถ้อยคำปรารภพหุสัจจะเป็นถ้อยคำชั่วแก่ผู้ได้ระดับน้อย ...เพราะผู้ได้ระดับ น้อย เมื่อพูดเรื่องพหุสัจจะ ย่อมขัดข้อง โกรธ พยาบาท กระด้าง แสดงความโกรธเคืองและ ความขัดใจให้ปรากฏ...เพราะผู้ได้ระดับน้อยนั้น ย่อมไม่เห็นสุตสัมปทาในตน และย่อมไม่ได้ปฏิบัติ ปราโมทย์ที่มีสุตสัมปทานั้นเป็นเหตุ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๕๗) หน้า ๑๖๔)

๒.๔ สารปรารภจาคะไม่เหมาะสมกับผู้ฟังที่ตระหนี่

กล่าวคือ

... ถ้อยคำปรารภจาคะเป็นถ้อยคำชั่วแก่ผู้ตระหนี่ ...เพราะผู้ตระหนี่ เมื่อพูด เรื่องจาคะ ย่อมขัดข้อง โกรธ พยาบาท กระด้าง แสดงความโกรธเคืองและความขัดใจให้ ปรากฏ...เพราะผู้ตระหนี่นั้นย่อมไม่เห็นจาคะสัมปทาในตน และย่อมไม่ได้ปฏิบัติปราโมทย์ที่มีจาคะ สัมปทานั้นเป็นเหตุ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๕๗) หน้า ๑๖๔)

^๑ หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยคุณความดี

๒.๕ สารปรารภปัญหาไม่เหมาะสมกับผู้ฟังที่มีปัญหาทรมาน

กล่าวคือ

...ถ้อยคำปรารภปัญหาเป็นถ้อยคำซ้ำแก่ผู้ที่มีปัญหาทรมาน ...เพราะผู้ทรมานปัญหา เมื่อพูดเรื่องปัญหา ย่อมขัดข้อง โกรธ พยาบาท กระทบ แสดงความโกรธเคือง และความขัดใจให้ปรากฏ...เพราะผู้ทรมานปัญหานั้น ย่อมไม่เห็นปัญหาสัมปทาในตน และย่อมไม่ได้ปฏิบัติปรามิทยที่มีปัญหาสัมปทานั้นเป็นเหตุ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๕๗) หน้า ๑๖๔)

สารสุภาษิตที่เป็นคติสอนใจใช้สำหรับประกอบในการพูด

สารสุภาษิตที่ผู้พูดและผู้ฟังควรน้อมนำอัญเชิญมาเป็นคติสอนใจ และใช้สำหรับประกอบในการพูดสื่อสาร มีรายละเอียด ดังนี้

๑. ว่าด้วยถ้อยคำไพเราะทำให้ประชาชนรัก

...ผู้ที่ต้องการจะให้ตนเป็นที่รักของประชาชน ฟังกล่าวแต่ถ้อยคำสละสลวย พูดพอประมาณ ไม่ฟังขาน ถ้อยคำของผู้แสดงอรรถ และธรรมเป็นถ้อยคำไพเราะ (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๔๐๘) หน้า ๑๐๘)

๒. ว่าด้วยการใคร่ครวญไม่หลงเชื่อในถ้อยคำของคนชั่ว

...นรชนเหล่าใด ไม่เชื่อถือลักษณะถ้อยคำของคนส่อเสียด ผู้มุ่งทำลายความสนิทสนม นรชนเหล่านั้น ย่อมได้ประสบความสุขเหมือนคนไปสวรรค์ฉะนั้น (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๖๕๖) หน้า ๑๕๕)

...บุคคลทำร้ายตัวเอง กลับกล่าวหาว่า คนอื่นทำร้าย ดังนี้ ก็มี โกงเขาแล้วกลับกล่าวหาว่าเขาโกง ดังนี้ ก็มี ไม่ควรเชื่อคำของโจทก์ฝ่ายเดียว...เพราะฉะนั้นบุคคลผู้เป็นเชื้อชาติบัณฑิต ควรฟังคำแม้ของฝ่ายจำเลย เมื่อฟังคำของโจทก์และจำเลย ทั้งสองฝ่ายแล้ว ฟังปฏิบัติตามธรรม (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๖๒๖, ๖๒๗) หน้า ๑๔๗)

๓. ว่าด้วยการไม่เชื่อ ไม่ทำตามคำสอนของท่านผู้รู้ ย่อมถึงความพินาศ
...ผู้ใดในโลกนี้ ไม่เชื่อฟังคำของผู้เจริญ ผู้นั้นย่อมถึงความพินาศ เพราะไม่ทำตามคำ
สอนของท่านผู้รู้ (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๘๖๘) หน้า ๑๘๘)

๔. ว่าด้วยพูดสิ่งใด ควรทำสิ่งนั้น

...บุคคลพึงทำอย่างไร พึงพูดอย่างนั้นแล ไม่พึงทำอย่างใด ไม่พึงพูดอย่างนั้น
บัณฑิตทั้งหลายย่อมกำหนดรู้ว่า บุคคลผู้ไม่ทำดีแต่พูดนั้นมีมาก ดอกไม้งามมีสีแต่ไม่มีกลิ่น ฉันท
ใด วาจาอันเป็นสุภายิต ย่อมมีผลแก่บุคคลผู้ทำอยู่ ฉันทนั้น (เล่ม ๒๖ (ส) ข้อ (๓๓๖, ๓๐๕) หน้า
๒๗๒, ๒๖๐)

๕. ว่าด้วยพูดในกาลที่ควรพูด

...เมื่อยังไม่ถึงเวลาที่จะพูด ผู้ใดพูดเกินกาลไป ผู้นั้นย่อมถูกทำร้าย...(เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ
(๖๒๒) หน้า ๑๔๗) ...มีดที่ลับคมดีแล้ว ดุจยาพิษอันร้ายแรง หากทำให้ตกไปทันทีทันใด เหมือน
วาจาสุภายิตไม่ เพราะฉะนั้น บัณฑิตควรรักษาวาจาไว้ ทั้งในกาลควรพูด และไม่ควรรพูด
ให้ล่วงเวลา แม้นในบุคคลผู้เสมอกับตน (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๖๒๓, ๖๒๔) หน้า ๑๔๗)

...แต่พออ้าปากจะพูดได้ฆ่าตนเองแล้วหนอ เมื่อตนคาบถอนไม้ไว้ดีแล้ว ก็ฆ่าตนเสีย
ด้วยวาจาของตน...บุรุษผู้เป็นบัณฑิตเห็นเหตุอันนี้แล้ว ควรเปล่งแต่วาจาที่ดี ไม่ควรเปล่งวาจาอัน
ให้ล่วงเวลาไป* (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๒๗๕, ๒๘๐) หน้า ๘๒)

๖. ว่าด้วยรู้ตัวว่าผิด แล้วสารภาพผิดควรให้อภัยกัน

...ผู้ใดรู้โทษที่ตนล่วงแล้ว ๑ ผู้ใดรู้แสดงโทษ ๑ คนทั้งสองนั้นย่อมพร้อมเพรียงกัน
ยิ่งขึ้น ความสนิทสนมของเขาย่อมไม่เสื่อมคลาย (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๕๔๘) หน้า ๑๓๖)

...ผู้ใดเมื่อคนอื่นกล่าวล่วงเกิน ตนเองสามารถจะเชื่อมโยงให้สนิทสนมได้ ผู้นั้นแลชื่อว่า
เป็นผู้ประเสริฐยิ่ง ผู้นำการะไป ผู้ทรงธุระไว้ (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๕๔๕) หน้า ๑๓๖)

* หมายถึง กล่าวไม่ถูกกาล

ถ้าแม้สัตบุรุษทั้งหลายวิวาทกัน ก็กลับเชื่อมกันได้สนิทโดยเร็ว ส่วนคนพาลทั้งหลาย ย่อมแตกกันเหมือนภาชนะดิน เขาย่อมไม่ได้รับความสงบเวรกันได้เลย (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๕๔๗) หน้า ๑๓๕)

๗. ว่าด้วยการบอกความทุกข์แก่ผู้ที่ควรบอก

...ผู้ใดถูกถามเนื่อง ๆ ถึงทุกข์ของตน ย่อมบอกในกาลอันไม่ควร ผู้นั้นย่อมมีแต่มิตรผู้ แสวงหาประโยชน์ แต่ไม่ยินดีร่วมทุกข์ด้วย...บุคคลผู้รู้กาลอันควร และรู้จักบัณฑิต ผู้มีปัญญาว่า มีใจร่วมกันแล้ว พึงบอกความทุกข์ทั้งหลายแก่บุคคลเช่นนั้น นักปราชญ์พึงบอกความทุกข์ร้อนแก่ ผู้อื่น พึงเปล่งวาจาอ่อนหวานมีประโยชน์ (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๑๗๘๒, ๑๗๘๓) หน้า ๓๑๒)

๘. ว่าด้วยการไม่รักษาคำพูด

...ชนทั้งหลาย ย่อมไม่รักษาคำพูดไว้ คำที่พูดนั้นก็ไม่มีผล (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๑๐๑๐) หน้า ๒๐๗)

๙. ว่าด้วยการบอกความลับแก่คนสฤทธราม ปากบอน

...นรชนใดสำคัญว่า ผู้นี้มีใจดี บอกความลับแก่คนสฤทธราม นรชนนั้นเป็นคนโง่เขลา ทรุโถมลงโดยไม่ต้องสงสัย เพราะโทสาคติ ภยากติ หรือเพราะฉันทาคติ ผู้ใดปากบอนนับเข้า ในพวกอสัตบุรุษ ขอบกล่าวด้วยคำในที่ประชุมชน นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่า ผู้มีปากชั่ว ร้ายคล้ายอสรพิษ บุคคลควรระมัดระวังคนเช่นนั้นเสียให้ห่างไกล (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๒๓๘๗) หน้า ๔๒๖)

๑๐. ว่าด้วยการระมัดระวังในการเปิดเผยความลับ

...คนมีประมาณเท่าใด รู้ความลับที่ปรึกษากันของบุรุษ คนประมาณเท่านั้นย่อมขู่ บุรุษนั้นให้หวาดเสียวได้ เพราะเหตุนั้นจึงไม่ควรขยายความลับ กลางวันก็ดี กลางคืนก็ดี ควรพูด เปิดเผยความลับในที่สังัด ไม่ควรเปล่งวาจาให้ล่วงเวลา เพราะคนที่คอยแอบฟังก็จะได้ยินข้อความ ที่ปรึกษากัน (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๒๓๕๑) หน้า ๔๒๗-๔๒๘)

๑๑. ว่าด้วยการปกปิดความลับไว้ก่อนเมื่อประโยชน์ยังไม่สำเร็จ

...การปกปิดความลับเอาไว้ที่นั่นแหละเป็นความดี การเปิดเผยความลับ บัณฑิตไม่ควรสรรเสริญเลย นักปราชญ์พึงอดกลั้นไว้ ในเมื่อประโยชน์ยังไม่สำเร็จ เมื่อประโยชน์สำเร็จแล้ว พึงกล่าวตามสบาย ไม่ควรเปิดเผยความลับเลย ควรรักษาความลับนั้นไว้ เหมือนรักษาขุมทรัพย์ ฉะนั้น (เล่ม ๒๗) (ส) ข้อ (๒๒๔๔) หน้า ๓๕๓)

๑๒. ว่าด้วยการไม่พึงเปิดเผยความลับแก่บุคคลบางจำพวก

...ความลับอันบุคคลรู้แจ่มแจ้งไม่เปิดเผยได้นั้นแหละเป็นความดี บัณฑิตไม่ควรบอกความลับแก่สตรีและแก่คนที่มิใช่มิตร กับอย่าบอกความในใจแก่คนที่ถูกอามิสลากไป และแก่คนที่มิใช่มิตร บัณฑิตย่อมอดทนคำด่า คำบริภาษ และการประหารของคนที่รู้ความลับ ซึ่งคนอื่นไม่รู้ เพราะกลัวจะขยายความลับที่คิดไว้ เหมือนคนที่เปื้อนทาสอดทนต่อคำด่าว่าเป็นต้น ของนาย ฉะนั้น คนทั้งหลายรู้ความลับที่ปรึกษาตนเองของคน ๆ หนึ่งเพียงใด ความสะดุ้งหวาดกลัวของคนนั้น ย่อมเกิดขึ้นเพียงนั้น เพราะเหตุนี้จึงไม่ควรเปิดเผยความลับเลย บุคคลจะพูดความลับในเวลากลางวัน ควรหาโอกาสที่เงียบสงัด เมื่อจะพูดความลับในเวลาค่ำคืน อย่าปล่อยเสียงให้เกินขอบเขต เพราะว่า คนแอบฟังจะได้ยินความลับที่ปรึกษากัน เพราะฉะนั้น ความลับที่ปรึกษากันก็จะพลันถึงความแพร่หลายทันที (เล่ม ๒๗) (ส) ข้อ (๒๒๔๔) หน้า ๓๕๔)

๑๓. ว่าด้วยวาจาที่ควรพูด

...บุคคลพึงเปล่งวาจางามเท่านั้น ไม่พึงกล่าววาจาชั่วเลย การเปล่งวาจางาม ยังประโยชน์ให้สำเร็จ ผู้เปล่งวาจาช่วยย่อมเดือดร้อน (เล่ม ๒๗) (ส) ข้อ (๘๘) หน้า ๓๐)

...บุคคลพึงกล่าวแต่คำที่ไพเราะเท่านั้น ไม่พึงกล่าวคำที่ไม่ไพเราะในกาลไหน ๆ (เล่ม ๒๗) (ส) ข้อ (๒๘) หน้า ๑๑)

...บุคคลอื่นได้รับความโกรธเคือง เพราะถ้อยคำอย่างใดอย่างหนึ่ง ถึงหากถ้อยคำนั้นมีประโยชน์มาก บัณฑิตก็ไม่ควรกล่าว (เล่ม ๒๗) (ส) ข้อ (๑๐๔๖) หน้า ๒๑๓)

...บุคคลทำกรรมที่ไม่สมควร เมื่อถูกตักเตือนอยู่ จะโกรธเคืองก็ตาม ไม่โกรธเคืองก็ตาม หรือจะทิ้งเสียเหมือนโปรยข้าวลืบก็ตาม เมื่อข้าพเจ้ากล่าวคำที่เป็นธรรมอยู่ บาปย่อมไม่เข้าติดอยู่เลย (เล่ม ๒๗ (๓) ข้อ (๑๐๔๗) หน้า ๒๑๓)

๑๔. ว่าด้วยการพูดของบัณฑิต

...ชนเหล่าใดไม่พูดเป็นธรรม ชนเหล่านั้นไม่ถือว่าเป็นสัตบุรุษ...บัณฑิตผู้อยู่ปะปนกับคนพาล เมื่อไม่พูดใคร ๆ ก็ไม่รู้ว่าเป็นบัณฑิต แต่ว่าบัณฑิตเมื่อพูดแสดงอภิมติธรรม ใคร ๆ จึงรู้ว่า เป็นบัณฑิต (เล่ม ๒๘ (๓) ข้อ (๓๕๓) หน้า ๑๐๑)

...ธรรมดาบัณฑิต ไม่พูดวาจาที่ประกอบด้วยความจริงแต่ไม่ดี ขึ้นพูดไปจะต้องนอนอยู่ดูจนกแตกเต้าเชื่อว่าไปภูฏปะทะถูกเผาจนจมอยู่ในเตาไฟฉะนั้น (เล่ม ๒๗ (๓) ข้อ (๒๔๖) หน้า ๗๔)

๑๕. ว่าด้วยคำกล่าวของคนพาล

...คนพาลทั้งหลายผู้ไม่ถูกผูกมัด กล่าวขึ้นในที่ใด ก็ย่อมถูกผูกมัดในที่นั้น ส่วนบัณฑิตแม้ถูกผูกมัดแล้ว กล่าวขึ้นในที่ใด ก็หลุดพ้นได้ในที่นั้น (เล่ม ๒๗ (๓) ข้อ (๑๒๐) หน้า ๓๕)

...คนพาลย่อมกล่าวคำที่ไม่ควรกล่าวอย่างใดได้ในทุกแห่ง คนพาลนี้ไม่รู้จักเหนยขันนมสด และงอนไถ ย่อมสำคัญเหนยขันและนมสดว่าเหมือนงอนไถ (เล่ม ๒๗ (๓) ข้อ (๑๒๓) หน้า ๔๐)

๑๖. ว่าด้วยคำพูดของราชเสวก

...ราชเสวก^๑ไม่ควรพูดมากเกินไป ไม่ควรนิ่งทุก ๆ เมื่อ เมื่อถึงเวลาพึงเปล่งวาจาพอประมาณ ไม่พรั่นเพรี...ไม่กระทบกระเทียบ เป็นคนพูดจริง อ่อนหวาน ไม่ส่อเสียด ไม่ควรพูดถ้อยคำเพื่อเจ้า...ราชเสวก...พึงประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้เจริญในสกุล มีวาจาอ่อนหวาน กล่าววาจากลมเกลี้ยง (เล่ม ๒๘ (ส) ข้อ (๕๖๖,๕๖๗) หน้า ๒๓๐-๒๓๑)

๑๗. ว่าด้วยการพูดของสัปบุรุษ

...เทวดาชั้นดาวดึงส์ กล่าวถึงนรชนผู้เป็นบุคคลเล็งบิดามารดา มีปกติประพฤติปฏิบัติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล เจริญอ่อนหวาน กล่าวแต่คำสมานมิตรสหาย ละคำส่อเสียด... มีวาจาสัตย์ ครอบงำความโกรธได้ นั้นแลว่า เป็นสัปบุรุษ (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๕๐๗,๕๑๕) หน้า ๒๗๕)

๑๘. ว่าด้วยวาจาของผู้ประกอบด้วยโทษะ

...วาจาของผู้ประกอบด้วยโทษะเป็นวาจาหยาบคาย ถัดจากนั้นก็เกิดปรัมมาสถูกต้องกัน ต่อจากนั้นก็ชกต่อยกันด้วยมือ ต่อไปก็หยิบท่อนไม้เข้าทุบตีกัน จนถึงจับศาสตราเข้าฟันแทงกันที่สุด (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๑๓๓๕) หน้า ๒๕๔)

๑๙. ว่าด้วยคำพูดของผู้ดื่มสุรา

...บุคคลดื่มสุราแล้ว พูดคำที่ไม่ควรพูด...บุคคลดื่มสุราแล้ว ส่อเสียดกล่าวร้าย...บุคคลดื่มสุราแล้ว ด่าบิดามารดาได้...หญิงดื่มสุราแล้ว ด่าพ่อพี่แม่พี่และสามีได้...ชนทั้งหลายแม้จะยอมสละเงินเป็นอันมากมาอ่อนนอบนุชใคร ผู้ยังไม่ได้ดื่มสุราก็อย่าให้พูดเท็จยอมไม่ได้ บุรุษดื่มสุรานั่นแล้วยอมพูดเท็จได้ (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๒๒๕๓) หน้า ๔๐๕-๔๐๖)

^๑ หมายถึง ข้าราชการในราชสำนัก

๒๐. ว่าด้วยการพูดของหญิง

...เมื่อใด หญิงทั้งหลายผู้มุ่งหวัง เห็นทรัพย์ของบุรุษที่ควรจะต้องเอาได้ เมื่อนั้นก็ใช้ วาจาอ่อนหวานชักนำบุรุษไปได้ เหมือนชาวกำมโฆสลงม้าด้วยสาหร่าย ฉะนั้น (เล่ม ๒๘ (ส) ข้อ (๓๑๐) หน้า ๘๓-๘๔)

...หญิงใดยอมช่วยวนชาย...คือ...พูดเสียงสูง พูดเสียงต่ำ พูดเปิดเผย พูดกระซิบ (เล่ม ๒๘ (ส) ข้อ (๓๐๕) หน้า ๘๑)

...พึงทราบเถิดว่า หญิงเป็นคนประทุษร้ายสามี...คือ ย่อมกล่าวโทษสามี ไม่กล่าวคุณ แห่งสามี (เล่ม ๒๘ (ส) ข้อ (๓๐๖) หน้า ๘๑)

๒๑. ว่าด้วยการพูดของผู้เป็นมิตรและผู้มิใช่มิตร

...การพูดสบาย การเจรจาสบาย การสนทนาสบาย การปราศรัยสบายกับบุคคลเหล่า ใด บุคคลเหล่านั้นท่านกล่าวว่า คนที่มีใจดี (ท่านกล่าวว่าสหาย) (เล่ม ๓๐ (ส) ข้อ (๖๗๓) หน้า ๒๖๑)

...บุคคลผู้มิใช่มิตร ไม่บอกความลับแก่เพื่อน ไม่ช่วยปกปิดความลับของเพื่อน ไม่ สรรเสริญการงานของเพื่อน ไม่สรรเสริญปัญญาของเพื่อน (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๑๗๑๖) หน้า ๓๐๔)

...คนที่เป็นมิตร ย่อมบอกความลับแก่เพื่อน ปิดความลับของเพื่อน สรรเสริญการ งานของเพื่อน สรรเสริญปัญญาของเพื่อน (เล่ม ๒๘ (ส) ข้อ (๑๗๒๒) หน้า ๑๘๗)

๒๒. ว่าด้วยการพูดของมิตรปากหวาน

...บุคคลใดไม่ให้ไม่แบ่งปันโภคสมบัติลงได้ ย่อมพูดวาจาที่อ่อนหวาน แต่ไร้ผลใน มิตรทั้งหลาย ความสนิทสนมกับบุคคลนั้น ย่อมไม่ยืดยาว (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๘๕๕) หน้า ๑๘๗)

๒๓. ว่าด้วยการพูดของผู้มีสติหลงลืม

...ชนทั้งหลายผู้มีสติหลงลืม อวดอ้างว่าเป็นบัณฑิต พูดตามอารมณ์ (พูดเท็จ) พูดยืดยาวตามปรารถนา ย่อมไม่รู้ถึงเหตุที่ตนพูดชักนำผู้อื่นนั้น (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๑๒๕) หน้า ๑๑๗)

๒๔. ว่าด้วยคนที่ดีแต่พูด

...คนฉลาดทำสิ่งใด ก็พูดถึงสิ่งนั้น ไม่ทำสิ่งใด ก็ไม่พูดถึงสิ่งนั้น บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมรู้จักคนที่ไม่ทำดีแต่พูด (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๕๗๘) หน้า ๑๔๐)

...ผู้ใดไม่บริภาษสัตบุรุษ ทั้งต่อหน้าหรือลับหลัง พูดอย่างไร ทำอย่างนั้น ผู้นั้นแล ย่อมควรประดับดอกพิกทิกิพย์ (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๖๐๕) หน้า ๑๔๔)

...บุคคลทำสิ่งใดเพียงพูดถึงสิ่งนั้น ไม่เพียงทำสิ่งใด ไม่เพียงกล่าวถึงสิ่งนั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมติเตียนคนดีแต่พูด แต่ไม่ทำ (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๘๖๐) หน้า ๑๘๗)

๒๕. ว่าด้วยคนที่พูดเท็จ จะไม่ทำบาปอย่างอื่นอีกไม่มี

...คนล่วงธรรมอย่างเอกเสียแล้ว เป็นคนมักพูดเท็จ ข้ามโลกหน้าเสียแล้ว ไม่เพียงทำบาป ย่อมไม่มี (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๒๒) หน้า ๒๗)

...บาปกรรมที่สัตว์ผู้เป็นคนมักพูดเท็จ ล่วงธรรมอย่างหนึ่งแล้ว ข้ามโลกหน้าเสียแล้ว จะพึงไม่ทำไม่มีเลย (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๒๐๓, ๒๒) หน้า ๑๗๕, ๒๗)

๒๖. ว่าด้วยคำพูดของบุคคลอื่น

...ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลว เพราะคำของคนอื่นไซ้ร้ บุคคลนั้น ย่อมเป็นคนมีปัญญา ทรม พร้อมด้วยคนอื่นนั้น อีกอย่างหนึ่งถ้าบุคคลเป็นเวทกุ^๑ เป็นธีรชนเองไซ้ร้ ใคร ๆ ในบรรดา สมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๕๗๗) หน้า ๒๘๒)

^๑ หมายถึง ผู้บรรลุดังซึ่งความรู้ คือ พระอรหันต์

๒๗. ว่าด้วยการฟังคบผู้ที่กล่าวตักเตือน

บุคคลพึงเห็นผู้ใด ผู้แสดงโทษ กล่าวข่มขี้ มีปัญญาว่า เป็นเหมือนบุคคลผู้ซึ่งออก
ขุมทรัพย์ให้ ฟังคบหาบุคคลเช่นนั้น ผู้เป็นบัณฑิต เมื่อคบบัณฑิต เช่นนั้น มีแต่คุณอันประเสริฐ
ไม่มีโทษตามกลเคย ... (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๕๗๕) หน้า ๔๘๗)

๒๘. ว่าด้วยการไม่ทำตนเป็นมิตรกับคนพูดส่อเสียด

...บัณฑิต ไม่ควรทำตัวให้เป็นมิตรสหายกับคนที่ชอบส่อเสียด... เพราะการสมาคม
กับคนชั่วเป็นความลามก (เล่ม ๒๖ (ต) ข้อ (๓๕๗) หน้า ๓๕๐)

๒๙. ว่าด้วยการหลีกเลี่ยงไปให้พ้นผู้ประทุษร้าย

...เหตุผล สภาพธรรม วาจาสุภษิต มิได้มีในบุคคลผู้ประทุษร้ายเลย บุคคลพึง
พยายามหลีกเลี่ยงไปให้พ้นบุคคลผู้ประทุษร้าย ก็บุคคลผู้ประทุษร้ายนั้น ย่อมไม่ยินดีคำสุภษิตของ
สัตบุรุษทั้งหลาย (เล่ม ๒๗ (ต) ข้อ (๑๒๐๖) หน้า ๒๓๕)

๓๐. ว่าด้วยการพูดนิินทา

...การนิินทาหรือการสรรเสริญนี้มีมาแต่โบราณ มิใช่มีเพียงวันนี้ คนย่อมนิินทาแม้
ผู้หนึ่ง แม้ผู้พูดมาก แม้ผู้พูดพอประมาณ ผู้ไม่ถูกนิินทาไม่มีในโลก บุรุษถูกนิินทาโดยส่วนเดียว
หรือถูกสรรเสริญโดยส่วนเดียว ไม่มีแล้ว จักไม่มี และไม่มีในบัดนี้ (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๒๗) หน้า
๓๓)

...ภูเขาหินล้วนเป็นแท่งที่บย้อมไม่หว่านไหวเพราะลม ฉันทใด บัณฑิตทั้งหลาย ย่อม
ไม่หว่านไหวเพราะนิินทาและสรรเสริญฉันทนั้น (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๑๖) หน้า ๑๘)

๓๑. ว่าด้วยความประเสริฐของการอดทนต่อถ้อยคำ

...บุคคลผู้ฝึกฝนแล้ว อดกลั้นถ้อยคำที่ล่วงเกินได้ เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์
(เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๔๑๔) หน้า ๒๒๕)

...บุคคลพึงอดทนถ้อยคำของคนผู้ประเสริฐกว่าได้ เพราะความกลัว พึงอดทนถ้อยคำของคนที่เหมาะสมกันได้ เพราะการแข่งขันเป็นเหตุ ส่วนผู้ใดในโลกนี้ พึงอดทนถ้อยคำของคนที่เร็วกว่าได้ สัตบุรุษทั้งหลายกล่าวความอดทน พึงได้ผล คือ ความไม่มีการกระทบกระทั่งเพราะการสงบระงับเวร (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๒๔๖๐) หน้า ๔๔๔)

...ผู้ใดประพฤติก่อมตณแก่สัตว์โลกทั้งปวง แก่หญิงและชาย พร้อมทั้งเด็ก เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำชั่วร้าย ไม่กล่าวตำหนิถึงเรื่องเก่า ๆ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวความอดกลั้นของผู้ นั้นว่า เป็นสวัสดิมงคล (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๑๔๗๕) หน้า ๒๗๑)

๓๒. ว่าด้วยผู้ดำ ย่อมได้รับการดำตอบ

...ผู้ดำย่อมได้รับการดำตอบ ผู้ซึ่งเคียด ย่อมได้รับความซึ่งเคียดตอบ (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๓๗๕) หน้า ๑๐๗)

๓๓. ว่าด้วยการไม่จองเวรในถ้อยคำดำ

...วันสุจริต และวาจาสุภาษิตเสีย เหตุอย่างอื่นจะป้องกันได้ในเวลาใกล้มรณกาลไม่มีเลย...ชนเหล่าใด เข้าไปผูกเวรว่า คนนี้ได้ดำเรา...เวรของชนเหล่านั้น ย่อมไม่สงบ ส่วนชนเหล่าใด ไม่เข้าไปผูกเวรว่า คนนี้ได้ดำเรา...เวรของชนเหล่านั้นย่อมสงบ (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๘๐๕, ๘๐๖) หน้า ๑๗๘)

...ก็ชนเหล่าใดผูกโกรธเขาว่า คนโน้นได้ดำเรา...เวรของชนเหล่านั้นย่อมไม่สงบ ส่วนชนเหล่าใดไม่ผูกโกรธเขาว่า คนโน้นได้ดำเรา...เวรของชนเหล่านั้นย่อมเข้าไปสงบได้ เวรในโลกนี้ย่อมไม่ระงับได้ด้วยเวรเลยในกาลไหน ๆ แต่ระงับได้ด้วยไม่มีเวรกัน (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๔๓) หน้า ๒๓๐)

๓๔. ว่าด้วยโทษ และวิบากกรรมของถ้อยคำพูด

...ท่านอย่าได้กล่าวคำหยาบกระโกร ๗ ผู้ที่ท่านกล่าวแล้วฟังกล่าวตอบท่าน เพราะว่าถ้อยคำแข็งดีให้เกิดทุกข์ อาชญากรรม ฟังถูกต้องท่าน (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๒๐) หน้า ๒๓)

...ก็วาจาหยาบเช่นกับขวาน เกิดในปากของบุรุษแล้ว เป็นเหตุตัดรอนตนเองของบุรุษผู้เป็นพาล ผู้กล่าวคำทุภาษิต ผู้ใดสรรเสริญคนที่ควรนิทา หรือนินทาคนที่ควรสรรเสริญ ผู้นั้นย่อมก่อโทษเพราะปาก ย่อมไม่มีความสุขเพราะโทษนั้น การแพ้ด้วยทรัพย์ เพราะเล่นการพนันเป็นโทษเพียงเล็กน้อย โทษของผู้ที่ยังใจให้ประทุษร้ายในท่านผู้ปฏิบัติดีนี้แล เป็นโทษมากกว่า...(เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๓๘๓) หน้า ๓๔๔)

...ก็ผู้ใดฟังกล่าววาจาอันประเสริฐ แต่ประพฤติธรรมไม่ประเสริฐ ผู้นั้นย่อมพลาดจากโลกทั้งสอง คือ โลกนี้ และโลกหน้า (เล่ม ๒๘ (ส) ข้อ (๒๒๖) หน้า ๖๐)

...ผรุสวาจาเพียงดังจอบ ซึ่งเป็นเครื่องตัดทอนตนของคนพาล ผู้กล่าวคำชั่วย่อมเกิดขึ้นที่ปากของบุคคลผู้เป็นบุรุษพาล ผู้ใดกล่าวสรรเสริญผู้ที่ควรติเตียน หรือติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ ผู้นั้นชื่อว่าสะสมโทษด้วยปาก ย่อมไม่ประสบความสำเร็จเพราะโทษนั้น(เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๘๕) หน้า ๑๕๐)

...นรชนใดฟังกล่าวเท็จ เพราะเหตุเพื่อประโยชน์แก่ตนใด เหตุเพื่อประโยชน์แก่ตนนั้น ย่อมไม่รักษานรชนนั้นจากทุกคติได้ (เล่ม ๒๘ (ส) ข้อ (๓๓๖) หน้า ๕๑)

...ชนผู้กล่าวคำไม่จริง ย่อมเข้าถึงนรก ก็หรือชนใดทำบาปกรรมแล้วกล่าวว่าไม่ได้ทำ แม้คนทั้ง ๒ นั้น ย่อมเข้าถึงนรกเหมือนกัน คนทั้ง ๒ พวกนั้น เป็นมนุษย์ผู้มีกรรมอันเลวทราม ละไปแล้ว ย่อมเป็นผู้เสมอกันในโลกหน้า (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๒๒๖, ๓๒, ๑๐๕, ๑๐๖) หน้า ๑๕๖, ๓๕, ๑๐๐)

...บุคคลผู้ตั้งวาจา และใจไว้โดยชอบ...มีถ้อยคำกลมกล่อม อ่อนหวาน ตั้งอยู่ใน
คุณธรรม...ไม่ฟังกล่าวปรโลก (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ (๑๕๓๖) หน้า ๒๘๒)

๓๕. ว่าด้วยสุภามิตของนางอัมพาลีเถรี

...เมื่อก่อน ผมของเรามีสีดำคล้ายกับสีปีกแมลงภูมีปลายอน เดี่ยวนี้กลายเป็นเช่น
ปอเพราะชรา พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ตรัสจริง เป็นคำจริงแท้ไม่กลับกลาย เป็นอย่างอื่น...
เมื่อก่อนคิ้วของเรางดงามคล้ายรอยเขียน อันนายช่างเขียนดีแล้ว เดี่ยวนี้กลายเป็นคิ้วคดเหมือน
เถาวัลย์เพราะชรา...เมื่อก่อนนัยน์ตาของเราดำกลับเหมือนนิลมนิรุ้งเรืองงาม เดี่ยวนี้ถูกชราขจัด
แล้วไม่งามเลย...เมื่อเวลาเราขยับรู้นสาวงมูกของเราโค้งงามเหมือนเกลียวหรรคาร เดี่ยวนี้กลับห่อ
เหี่ยวไปเหมือนจมเข้าไปในศิรชะเพราะชรา...เมื่อก่อนใบหูของเรางดงามเหมือนดุ่มหูที่ทำเสร็จ
เรียบร้อยดี เดี่ยวนี้กลับห่อขนานเหมือนเอาเถาวัลย์ห้อยไว้เพราะชรา เมื่อก่อนฟันของเราขาว
ดี เหมือนสีดอกมะลิตูม เดี่ยวนี้กลายเป็นฟันหักและสีเหลืองเพราะชรา...เมื่อก่อนเราพูดเสียง
ไพเราะ เหมือนเสียงนกดูเหว่า อันมีปกติเที่ยวไปในไพรสมถ์ร่ำร้องอยู่ในป่าใหญ่ ฉะนั้น เดี่ยวนี้
คำพูดของเราพลาดไปทุก ๆ คำ เพราะชรา ...เมื่อก่อนคอของเรางดงามกลมเกลี้ยงเหมือนสังข์ที่ขัด
ดีแล้ว เดี่ยวนี้ขุ่นเพราะชรา...เมื่อก่อนแขนทั้งสองข้างของเรางดงามเปรียบดั่งกลอนเหล็กอันกลม
ฉะนั้น เดี่ยวนี้ลีบคดคูดุ๊กแคฝอยเพราะชรา...เมื่อก่อนมือทั้งสองของเราประดับด้วยแหวนทองคำ
งดงาม เดี่ยวนี้เป็นเหมือนแห้งามันเพราะชรา...ร่างกายของเราเนื่องด้วยความหย่อน เป็นที่อยู่
แห่งทุกข์มาก เป็นดุจเรือนอันคร่ำคร่า พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ตรัสจริง เป็นคำจริงแท้ไม่
กลับกลายเป็นอย่างอื่น (เล่ม ๒๖ (ส) ข้อ (๔๖๗) หน้า ๔๑๘-๔๑๙)

๓๖. ว่าด้วยสัตบุรุษกล่าวคำอันเป็นสุภามิตว่าเป็นคำสูงสุด

...สัตบุรุษทั้งหลาย ได้กล่าวคำอันเป็นสุภามิตว่าเป็นคำสูงสุด บุคคลฟังกล่าวแต่คำที่
เป็นธรรม ไม่ฟังกล่าวคำที่ไม่เป็นธรรม...บุคคลฟังกล่าวแต่คำอันเป็นที่รัก ไม่ฟังกล่าวคำอันไม่
เป็นที่รัก...บุคคลฟังกล่าวคำสัตย์ไม่ฟังกล่าวคำเหลวไหล (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๓๓๖) หน้า ๓๑๒)

๓๗. ว่าด้วยวาจาสุภาสิตย่อมไม่มีผลแก่บุคคลผู้ไม่ทำ

...ดอกไม้งามมีสีแต่ไม่มีกลิ่น แม้ฉันใด วาจาสุภาสิตย่อมไม่มีผลแก่บุคคลผู้ไม่ทำฉันนั้น ดอกไม้งามมีสีมีกลิ่น ฉันใด วาจาสุภาสิตย่อมมีผลแก่บุคคลผู้ทำดีฉันนั้น (เล่ม ๒๕ (ศ) ข้อ (๑๔) หน้า ๑๖)

สรุป

ในการพูดสื่อสารระหว่างผู้พูดกับผู้ฟังนั้น หากสารหรือเนื้อหาใดก็ตามที่นำมาพูดแล้วทำให้ผู้พูดและผู้ฟังมีกุศลธรรมเจริญขึ้น อกุศลธรรมเสื่อมลง สารนั้นควรนำมาสื่อสาร ส่วนสารใดก็ตามที่นำมาพูดแล้วทำให้กุศลธรรมเสื่อมลง อกุศลธรรมเจริญขึ้น สารนั้นควรเว้นไม่นำมากล่าวดังที่

...พระผู้มีพระภาคตรัสตั้งนี้ว่า... เรากล่าวความประพตติทางวาจาโดยส่วน ๒ คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ ทั้ง ๒ อย่างนั้น แต่ละอย่างเป็นความประพตติทางวาจาด้วยกัน... เมื่อเสพความประพตติทางวาจาเช่นใด อกุศลธรรมย่อมเจริญยิ่ง กุศลธรรมย่อมเสื่อมไป ความประพตติทางวาจาเช่นนี้ไม่ควรเสพ และเมื่อเสพความประพตติทางวาจาเช่นใด อกุศลธรรมย่อมเสื่อมไป กุศลธรรมย่อมเจริญยิ่ง ความประพตติทางวาจาเช่นนี้ ควรเสพ (เล่ม ๑๔ (ศ) ข้อ (๒๐๓) หน้า ๑๖๖)

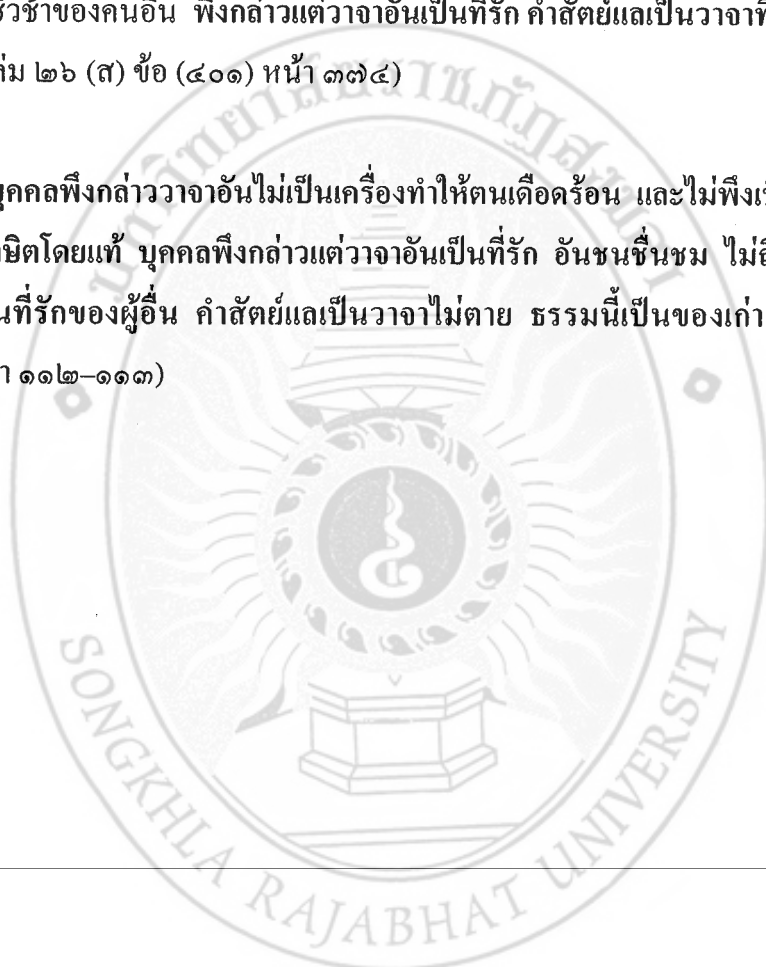
พระธรรมคำสอนที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดง คือ สารที่ประเสริฐสูงสุด ที่บุคคลควรนำมาสื่อสารกัน ควรนำมาประพตติ นำมาปฏิบัติตาม เพราะ

...พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใด เป็นวาจาปลอดภัย พระวาจานั้นเป็นไปเพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อนำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ พระวาจานั้นแล เป็นวาจาสูงสุดกว่าวาจาทั้งหลาย (เล่ม ๒๖ (ศ) ข้อ (๔๐๑) หน้า ๓๗๔) ...วาจาที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นวาจาเกษม เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อกระทำให้งั่งซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ วาจานั้นแล เป็นวาจาสูงสุดกว่าวาจาทั้งหลาย (เล่ม ๒๕ (ศ) ข้อ (๓๓๗) หน้า ๑๑๒-๑๑๓)

หากสารหรือเนื้อหาใดก็ตามที่เป็นสารสุภายิตนำมาพูดแล้วไม่ทำให้ตนและผู้อื่นเดือดร้อน ก็ควรนำมาใช้ในการสื่อสาร กล่าวคือ

...บุคคลควรพูดแต่วาจาที่ไม่ยังตนให้เดือดร้อนเท่านั้น อนึ่ง วาจาใดที่ไม่เบียดเบียนคนอื่น วาจานั้นแลเป็นวาจาสุภายิต บุคคลควรพูดแต่วาจาที่น่ารักใคร่ ทั้งเป็นวาจาที่ทำให้ร่าเริงได้ ไม่พึงยึดถือวาจาชั่วช้าของคนอื่น พึงกล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รัก คำสัตย์แลเป็นวาจาที่ไม่ตาย ธรรมนี้เป็นของเก่า (เล่ม ๒๖ (ส) ข้อ (๔๐๑) หน้า ๓๗๔)

...บุคคลพึงกล่าววาจาอันไม่เป็นเครื่องทำให้ตนเดือดร้อน และไม่พึงเบียดเบียนผู้อื่น วาจานั้นเป็นสุภายิตโดยแท้ บุคคลพึงกล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รัก อันชนชื่นชม ไม่ถือเอาคำลามก กล่าววาจาอันเป็นที่รักของผู้อื่น คำสัตย์แลเป็นวาจาไม่ตาย ธรรมนี้เป็นของเก่า (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๓๓๗) หน้า ๑๑๒-๑๑๓)

๔. พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับภาษาที่ใช้ในการพูดสื่อสาร

พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับภาษาที่ใช้ในการพูดสื่อสารที่จะนำเสนอต่อไปนี้จะกล่าวถึงความหมายของการพูด ลักษณะการเกิดถ้อยคำพูด เสียงของถ้อยคำพูดที่ดี ถ้อยคำที่ควรนำมาใช้ในการพูดสื่อสาร ลักษณะของถ้อยคำภาษาที่ดี ถ้อยคำภาษาที่ไม่ดี การใช้วัจนะภาษา และถ้อยคำภาษาที่ใช้ในการกล่าวทักทายผู้ฟัง

ความหมายของการพูด

คำจำกัดความเกี่ยวกับนิยามความหมายของการพูด พระพุทธพุทธตรัสไว้ ดังนี้
การพูด การเปล่งวาจา การเจรจา การกล่าว การป่าวร้อง การโฆษณา วาจา วจีเภทแห่งบุคคลผู้มีจิตเป็นกุศล หรือมีจิตเป็นอกุศล หรือมีจิตเป็นอพยากฤต^๑ อันใดนี้เรียกว่า วาจา การแสดงให้รู้ความหมาย กิริยาที่แสดงให้รู้ความหมาย ความแสดงให้รู้ความหมายด้วยวาจานั้น (เล่ม ๓๔ (๑) ข้อ (๕๒๘, ๕๓๓) หน้า ๑๕๐, ๑๕๕-๒๐๐)

ลักษณะการเกิดถ้อยคำพูด

การพูดจะเกิดขึ้นได้ ผู้พูดต้องมีเจตนา ผัสสะ เวทนา สัญญา มีจิต ตริภิก และตรองก่อนจึงจะเปล่งถ้อยคำได้ คำอธิบายเกี่ยวกับลักษณะของการเกิดถ้อยคำตามที่กล่าว รายละเอียดมีดังนี้
สกวาทิ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรมบุคคลคิดแล้วจึงทำกรรมด้วยกาย วาจา ใจ (เล่ม ๓๓ (๑) ข้อ (๑๒๘๑) หน้า ๕๓๓)

สกวาทิ บุคคลมีผัสสะ มีเวทนา มีสัญญา มีเจตนา^๒ มีจิต จึงมีวาจาได้มิใช่หรือ
ปรวาทิ ถูกแล้ว

สกวาทิ บุคคล นึกอยู่ ผูกใจอยู่ ฯลฯ ตั้งใจอยู่ จึงมีวาจาได้มิใช่หรือ

^๑ หมายถึง สภาวะที่เป็นกลาง ๆ ซึ่งขาดลงมิได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๘ : ๑๐๘)

^๒ หมายถึง ความตั้งใจ ความมุ่งใจหมายจะทำ เจตน์จำนง ความจำนง ความจงใจ เป็นเจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง เป็นตัวนำในการคิดปรุงแต่ง เป็นตัวในการทำกรรม (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๔๘)

ปรวาทิ ถูกแล้ว

สกวาทิ บุคคลปรารถนาจะกล่าว จึงกล่าวได้ ปรารถนาจะแสดงจึงแสดงได้ ปรารถนาจะร้องเรียกจึงร้องเรียกได้ ปรารถนาจะพูดจึงพูดได้ มิใช่หรือ

ปรวาทิ ถูกแล้ว (เล่ม ๓๗ (อ) ข้อ (๑๓๕๕, ๑๓๖๐, ๑๓๖๑) หน้า ๕๖๓-๕๖๔)

...ลมหายใจออกและลมหายใจเข้าเหล่านี้ เป็นธรรมชาติในกายเนื่องด้วยกาย ฉะนั้นลมหายใจออกและลมหายใจเข้า จึงเป็นกายสังขาร บุคคลย่อมตรึก ย่อมตรองก่อนจึงเปล่งวาจา ฉะนั้นวิตก^๑ วิจารณ์^๒ จึงเป็นวจีสังขาร^๓ (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๕๐๕) หน้า ๓๕๐)

เสียงของถ้อยคำพูดที่ดี

เสียงของถ้อยคำพูดที่ดี ได้แก่ เสียงที่ประกอบด้วยองค์ ๘ เช่น เสียงที่เปล่งออกจากพระโอรสขององค์พระศาสดาพระผู้มีพระภาค และเสียงของสนังกุมารพรหม ดังที่กล่าวไว้ในความต่อไปนี้

พระศาสดามีพระกระแสเสียงอันไพเราะ คือ มีพระกระแสเสียงอันเสนาะ มีพระกระแสเสียงเป็นที่ตั้งแห่งความรัก มีพระกระแสเสียงดุจดั่งมัทย มีพระกระแสเสียงเพราะดังเสียงนก การเวก เสียงอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๘๘๕) หน้า ๔๒๗)

เสียงอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ย่อมเปล่งออกจากพระโอรสแห่งพระผู้มีพระภาค

นั้น
คือ

เป็นเสียงไม่ขัดข้อง ๑

เป็นเสียงผู้ฟังทราบได้ง่าย ๑

เป็นเสียงไพเราะ ๑

^๑ หมายถึง ความตรึก, ทริ, การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์, การคิด, ความคำริ (พระราชาวรมณี ๒๕๒๗ : ๒๗๓)

^๒ หมายถึง ความตรอง, การพิจารณาอารมณ์ (พระราชาวรมณี ๒๕๒๗ : ๒๗๒)

^๓ หมายถึง เครื่องปรุงแต่งวาจา

เป็นเสียงนำฟัง ๑

เป็นเสียงกลมกล่อม ๑

เป็นเสียงไม่แปร่ง ๑

เป็นเสียงลึก ๑

เป็นเสียงก้องกังวาน ๑

เมื่อใด...จะทรงยังบริษัทให้ทราบด้วยเสียง เมื่อนั้น เสียงของพระผู้มีพระภาคนั้น ย่อมไม่ออกไปนอกบริษัท (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๘๘๕) หน้า ๔๒๗) (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๕๘๕) หน้า ๔๐๖)

...เสียงของสัทนังกุมารพรหม... ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ แจ่มใส ๑ ชัดเจน ๑ นุ่มนวล ๑ นำฟัง ๑ กลมกล่อม ๑ ไม่พร่า ๑ ลึก ๑ มีกังวาน ๑ ก็สัทนังกุมารพรหมยังบริษัทเท่าใด ให้ทราบเนื้อความด้วยเสียงของตน กระแสเสียงก็ไม่แพร่ไปในภายนอกบริษัทเท่านั้น ...เสียงของผู้ใดประกอบด้วยองค์ ๘ ประการอย่างนี้ ผู้นั้นท่านเรียกว่า มีเสียงดังเสียงพรหม (เล่ม ๑๐ (ส) ข้อ (๑๕๘, ๒๑๘) หน้า ๑๖๒, ๑๗๓)

ถ้อยคำภาษาที่ควรนำมาใช้ในการพูดสื่อสาร

ถ้อยคำภาษาที่ควรนำมาใช้ในการพูดสื่อสาร ผู้พูดและผู้ฟังต้องใช้แต่ถ้อยคำภาษาที่ดี งดเว้นไม่ใช้ถ้อยคำภาษาที่ไม่ดี ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสอธิบาย ต่อไปนี้

...อะไรหนอที่เป็นส่วนที่งามควรปล่อย แต่ที่เป็นส่วนลามกไม่ควรปล่อย (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๒๑๓) หน้า ๕๓)

...วาจาที่ดีควรปล่อย แต่วาจาที่ลามกไม่ควรปล่อย (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๒๑๔) หน้า ๕๓)

...วาจาใดไร้โทษ สบายหู ไพเราะ จับใจ เป็นวาจาของชาวเมือง เป็นที่ยินดีเจริญใจของชนหมู่มาก กล่าววาจาเช่นนั้น (เล่ม ๓๔ (อ) ข้อ (๘๖๑) หน้า ๒๕๖)

...วาจาใด เป็นปม เป็นกาก เผ็ดร้อนต่อผู้อื่น เกี่ยวผู้อื่นไว้ ยั่วให้โกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ ละวาจานั้นเสีย (เล่ม ๓๔ (อ) ข้อ (๘๖๑) หน้า ๒๕๖)

ลักษณะของถ้อยคำภาษาที่ดี

ถ้อยคำภาษาที่ควรนำมาใช้ในการสื่อสาร ได้แก่ ถ้อยคำที่มีลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑. ถ้อยคำที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ เป็นวาจาสุภาษิต

...วาจาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ เป็นวาจาสุภาษิต ไม่เป็นทุพภาษิต และเป็นวาจาไม่มีโทษ วิญญูชนไม่ติเตียน องค์ ๕ ประการเป็นไฉน คือ

วาจานั้นย่อมเป็นวาจาที่กล่าวถูกต้องกาล ๑

เป็นวาจาที่กล่าวเป็นสัจ ๑

เป็นวาจาที่กล่าวอ่อนหวาน ๑

เป็นวาจาที่กล่าวประกอบด้วยประโยชน์ ๑

เป็นวาจาที่กล่าวด้วยเมตตาจิต ๑

(เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๕๘) หน้า ๒๑๖)

๒. ถ้อยคำที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ

ถ้อยคำที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ องค์ ๔ ประการ ได้แก่ ถ้อยคำสุภาษิต ถ้อยคำที่เป็นธรรม ถ้อยคำเป็นที่รัก และถ้อยคำจริง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...สัตบุรุษทั้งหลายได้กล่าววาจาสุภาษิตว่า เป็นหนึ่ง

บุคคลพึงกล่าววาจาที่เป็นธรรม ไม่พึงกล่าววาจาที่ไม่เป็นธรรม เป็นที่สอง

บุคคลพึงกล่าววาจาอันเป็นที่รัก ไม่พึงกล่าววาจาอันไม่เป็นที่รัก เป็นที่สาม

บุคคลพึงกล่าววาจาจริง ไม่พึงกล่าววาจาเท็จ เป็นที่สี่

(เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๓๓๕) หน้า ๒๒๕)

๓. ถ้อยคำที่เป็นสัมมาวาจา

ถ้อยคำที่เป็นสัมมาวาจา ได้แก่ ถ้อยคำที่มีลักษณะ ดังนี้

...สัมมาวาจา เป็นไฉน การงดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการพูดส่อเสียด งดเว้นจากการพูดคำหยาบ งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ อันนี้เรียกว่าสัมมาวาจา (เล่ม ๑๐ (ต) ข้อ (๒๕๕) หน้า ๒๓๑) (เล่ม ๑๕ (ต) ข้อ (๓๖) หน้า ๘)

๔. ถ้อยคำที่เป็นวจีสัจจัต

รายละเอียดเกี่ยวกับถ้อยคำที่เป็นวจีสัจจัต มีดังนี้

๔.๑ ...วจีสัจจัต มี ๔ คือ พุดจริง ๑ พุดไม่ส่อเสียด ๑ พุดคำสุภาพ ๑ พุดพอประมาณ ๑ (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๕๗๒) หน้า ๓๐๓)

๔.๒ ...วจีสัจจัต ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไฉน คือ พุดจริง ๑ พุดไม่ส่อเสียด ๑ พุดอ่อนหวาน ๑ พุดด้วยปัญญา ๑ (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๑๔๕) หน้า ๑๓๕)

๔.๓ ...วจีสัจจัต ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไฉน คือ คำจริง ๑ คำไม่ส่อเสียด ๑ คำอ่อนหวาน ๑ คำพอประมาณ ๑ (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๒๒๑) หน้า ๒๑๖)

๕. ถ้อยคำที่เป็นโวหารอันประเสริฐ หรืออริยโวหาร

ถ้อยคำโวหารอันประเสริฐ หรืออริยโวหาร ได้แก่ ถ้อยคำที่มีลักษณะ ดังต่อไปนี้

๕.๑ โวหารอันประเสริฐมี ๔ คือ ความกล่าวในสิ่งที่ไม่เห็นว่ามีเห็น ๑ ความกล่าวในสิ่งที่มิได้ยินว่ามีได้ยิน ๑ ความกล่าวในสิ่งที่ไม่ทราบว่ามีทราบ ๑ ความกล่าวในสิ่งที่ไม่รู้ว่ามีรู้ ๑ (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๕๖๖) หน้า ๓๐๐)

๕.๒ โวหารอันประเสริฐแม้อื่นอีก ๔ คือ ความกล่าวในสิ่งที่เห็นว่าเห็น ๑ ความกล่าวในสิ่งที่ได้ยินว่า ได้ยิน ๑ ความกล่าวในสิ่งที่ทราบว่ามีทราบ ๑ ความกล่าวในสิ่งที่รู้ว่ามีรู้ ๑ (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๕๖๖) หน้า ๓๐๐) (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๒๕๓) หน้า (๒๓๒))

๕.๓ อริยโวหาร ๔...

๑. เมื่อไม่ได้เห็นพุดว่าไม่ได้เห็น

๒. เมื่อไม่ได้ยินพุดว่าไม่ได้ยิน

๓. เมื่อไม่ได้ทราบพุดว่าไม่ได้ทราบ

๔. เมื่อไม่รู้แจ้งพุดว่าไม่รู้แจ้ง

(เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๒๗๑) หน้า ๑๙๒) (เล่ม ๒๓ (ส) ข้อ (๑๖๕) หน้า ๒๔๓-๒๔๔) (เล่ม ๓๕ (อ) ข้อ (๘๖๗) หน้า (๔๕๘)

๕.๔ อริยโวรหาร ๔...

๑. เมื่อได้เห็นพูดว่าได้เห็น
๒. เมื่อได้ยินพูดว่าได้ยิน
๓. เมื่อได้ทราบพูดว่าได้ทราบ
๔. เมื่อได้รู้แจ้งพูดว่าได้รู้แจ้ง

(เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๒๗๓) หน้า ๑๙๒) (เล่ม ๓๕ (อ) ข้อ (๘๖๗) หน้า ๔๕๘)

๕.๕ ...อริยโวรหารอีก ๔...

๑. มุสาวาทาเวรมณี [เว้นจากพูดเท็จ]
๒. ปิสฺสูณาย วาจาเย เวรมณี [เว้นจากการพูดส่อเสียด]
๓. ผรุสฺสาย วาจาเย เวรมณี [เว้นจากพูดคำหยาบ]
๔. สัมผัสฺปปลาปา เวรมณี [เว้นจากพูดเพื่อเจ้า]

(เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๒๖๘) หน้า ๑๙๑)

๖. ถ้อยคำที่เป็นภาษาถิ่นของผู้ฟัง

ถ้อยคำภาษาถิ่น หมายถึง ถ้อยคำศัพท์ที่ใช้กันในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่จะกำหนดใช้ไม่เหมือนกัน อย่างเช่น คำศัพท์ที่หมายถึง ภาชนะ แต่ละท้องถิ่นจะใช้แตกต่างกัน ดังนี้

...ภาชนะแลในโลกลนี้ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่าปาดิ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า บัดตะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า ปิฏฐะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า สราวะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า โหรัสะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า โปณะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า หนะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า ปิปิละ... (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๖๖๒) หน้า ๓๒๔)

ลักษณะของถ้อยคำภาษาที่ไม่ดี

ถ้อยคำภาษาที่ไม่ดี ได้แก่ ถ้อยคำที่มีลักษณะ ดังนี้

๑. ถ้อยคำที่เป็นวจีทุจริต

...วจีทุจริต มี ๔ คือ พูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดเพ้อเจ้อ ๑ (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๕๗๒) หน้า ๓๐๓) (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๔๘, ๒๒๑) หน้า ๑๓๕, ๒๑๖)

๒. ถ้อยคำที่เป็นทพภายิต

ถ้อยคำทพภายิต ได้แก่ ถ้อยคำที่มีลักษณะ ดังคำอธิบายในพระพุทธพจน์ต่อไปนี้
 คำใดที่เรากล่าวไว้ว่า ทพภายิต ดังนี้ ท่านจงฟังคำนั้น ดังจะกล่าวต่อไปนี้ บทใด อัน...กล่าวไม่ดี พูดไม่ดีและเศร้าหมอง วิญญาณทั้งหลายย่อมติเตียนบทใด เพราะเหตุนั้น บทนั้นจึงเรียกว่า ทพภายิต (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๔๓) หน้า ๓๔๔)

๓. ถ้อยคำที่เป็นมิจฉาวจา

...ก็มิจฉาวจาเป็นไฉน คือ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ เจรจาเพ้อเจ้อ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๒๖๕) หน้า ๑๔๗)

๔. ถ้อยคำที่เป็นโวหารอันไม่ประเสริฐ หรืออนริยโวหาร

ถ้อยคำโวหารอันไม่ประเสริฐ หรืออนริยโวหาร ได้แก่ ถ้อยคำที่มีลักษณะดังต่อไปนี้
 ๔.๑ โวหารอันไม่ประเสริฐมี ๔ คือ ความกล่าวในสิ่งที่ไม่เห็นว่าเห็น ๑ ความกล่าวในสิ่งที่ไม่ได้ยืนยันว่าได้ยืนยัน ๑ ความกล่าวในสิ่งที่ไม่ทราบว่าจะทราบ ๑ ความกล่าวในสิ่งที่ไม่รู้ว่ารู้ ๑ (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๕๖๖) หน้า ๓๐๐)

๔.๒ โวหารอันไม่ประเสริฐแม้อื่นอีก ๔ คือ ความกล่าวในสิ่งที่เห็นว่าไม่เห็น ๑ ความกล่าวในสิ่งที่ได้ยืนยันว่าไม่ได้ยืนยัน ๑ ความกล่าวในสิ่งที่ทราบว่าจะไม่ทราบ ๑ ความกล่าวในสิ่งที่รู้ว่าไม่รู้ ๑ (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๕๖๖) หน้า ๓๐๐)

๔.๓ อนริยโฆหารอีก ๔

๑. เมื่อไม่เห็น พุคว่าได้เห็น
๒. เมื่อไม่ได้ยิน พุคว่าได้ยิน
๓. เมื่อไม่ได้ทราบ พุคว่าได้ทราบ
๔. เมื่อไม่รู้แจ้ง พุคว่ารู้แจ้ง (เล่ม ๑๑ (ต) ข้อ (๒๗๐) หน้า ๑๕๑) (เล่ม ๒๓ (ต) ข้อ (๑๖๔) หน้า ๒๔๓)

๔.๔ อนริยโฆหารอีก ๔

๑. เมื่อได้เห็น พุคว่าไม่เห็น
๒. เมื่อได้ยิน พุคว่าไม่ได้ยิน
๓. เมื่อได้ทราบ พุคว่าไม่ได้ทราบ
๔. เมื่อรู้แจ้ง พุคว่าไม่รู้แจ้ง (เล่ม ๑๑ (ต) ข้อ (๒๗๒) หน้า ๑๕๑)

๕.๕ อนริยโฆหาร ๔

๑. มุสาวาท [พูดเท็จ]
๒. ปิสุณาวาจา [พูดส่อเสียด]
๓. ผรุสวาจา [พูดคำหยาบ]
๔. สัมผัสปลลาปา [พูดเพ้อเจ้อ] (เล่ม ๑๑ (ต) ข้อ (๒๖๘) หน้า ๑๕๑)

๕. ถ้อยคำที่เป็นอกุศล

ถ้อยคำที่เป็นอกุศล มีลักษณะดังนี้ คือ

...มุสาวาทเป็นอกุศล...ปิสุณาวาจาเป็นอกุศล...ผรุสวาจาเป็นอกุศล...สัมผัสปลลาปาเป็นอกุศล (เล่ม ๑๑ (ต) ข้อ (๒๕๔) หน้า ๑๕๔)

...ก็อกุศลเป็นไฉน ได้แก่...พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ (เล่ม ๑๒ (ต) ข้อ (๑๑๑) หน้า ๖๓)

การใช้วงนภาษา

การใช้วงนภาษาในการสื่อสาร หมายถึง การใช้สายตา สีหน้า ท่าทางต่าง ๆ แทนภาษาที่เป็นถ้อยคำ และรวมถึงการแสดงออกถึงบุคลิกภาพในการปรากฏกายต่อหน้าชุมชน

ตัวอย่าง การใช้วงนภาษาในการสื่อความหมาย อาทิ

...ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคหยุดประทับอยู่ที่บันไดชั้นสุด โภชราชกุมารจึงกราบทูลว่า ขอเชิญพระผู้มีพระภาคทรงเหยียบผ้าขาวเถิด พระเจ้าข้า ขอเชิญพระสุคตเจ้าทรงเหยียบผ้าขาวเถิด พระเจ้าข้า ข้อนี้จะพึงเป็นประโยชน์เพื่อความสุขแก่หม่อมฉันตลอดกาลนาน เมื่อโภชราชกุมารกราบทูลเช่นนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคทรงนิ่งเสีย แม้ครั้งที่สอง...แม้ครั้งที่สาม...

ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงทอดพระเนตรท่านพระอานนท์ ท่านพระอานนท์ได้ถวายพระพรว่า อุกฤษฏราชกุมาร จงเก็บผ้าขาวเสียเถิด พระผู้มีพระภาคไม่ทรงเหยียบแผ่นผ้า... (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๔๘๘) หน้า ๓๓๕)

...สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในโกศลชนบทพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเสด็จและออกจากทางแล้ว ได้ทรงเยี่ยมพระสรवल ในประเทศแห่งหนึ่ง ครั้งนั้นท่านพระอานนท์ได้มีความคิดว่า เหตุอะไรหนอ ปัจจัยอะไร ที่พระผู้มีพระภาคเยี่ยมพระสรवल พระตถาคตทั้งหลายจะทรงเยี่ยมพระสรवलโดยหาเหตุมิได้นั้นไม่มี (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๔๐๓, ๔๕๒) หน้า ๒๘๘, ๓๑๖) (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๘๐) หน้า ๑๕๑-๑๕๒)

...พระผู้มีพระภาคทรงรับอาราธนาด้วยพระอาการดุขณี ครั้นเวรวิญญพราหมณ์ทราบการรับอาราธนาของพระผู้มีพระภาคแล้ว ได้ลุกจากที่นั่งถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณหลีกไป (เล่ม ๑ (ว) ข้อ (๔) หน้า ๗)

...ครั้งนั้น พราหมณ์โสณทัมตะทราบที่พระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว วางพระหัตถ์จากบาตรแล้ว จึงถือเอาอาสนะต่ำกว่า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ถ้าข้าพระองค์กำลังอยู่ในท่ามกลางบริษัท จะพึงลุกจากอาสนะถวายอภิวัตพระโคตมผู้เจริญ บริษัทนั้นจะพึงดูหมิ่นข้าพระองค์ด้วยเหตุนั้นได้ ผู้ที่ถูกบริษัทดูหมิ่นพึงเสื่อมยศ ผู้เสื่อมยศพึงเสื่อมโภคสมบัติ เพราะได้ยศ ข้าพระองค์จึงมีโภคสมบัติ ถ้าข้าพระองค์กำลังอยู่ในท่ามกลางบริษัทจะพึงประคองอัญชติ ขอพระโคตมผู้เจริญจงเข้าพระทัยว่า แทนการลุกจากอาสนะ ถ้าข้า

พระองค์กำลังอยู่ในท่ามกลางบริษัทจะพึงเปลื้องผ้าโพกออก ขอพระโคตมผู้เจริญจงเข้าพระทัยว่า
แทนการอภิวัตด้วยเศียร ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ถ้าข้าพระองค์กำลังไปในยานจะพึงยกปกู้กขึ้น
ขอพระโคตมผู้เจริญจงทรงเข้าพระทัยว่า แทนการลงจากยานของข้าพระองค์ ถ้าข้าพระองค์กำลัง
ไปในยานจะพึงลดร่ม ขอพระโคตมผู้เจริญจงเข้าพระทัยว่า แทนการอภิวัตด้วยเศียรของข้า
พระองค์ ดังนี้ (เล่ม ๕ (๓) ข้อ (๑๕๘) หน้า ๑๔๔)

การสื่อความหมายโดยการใช้อวัจนภาษาที่ดี ที่องค์พระผู้มีพระภาคตรัสสอนและทรง
ประพจน์เป็นแนวทางในการปฏิบัติ มีดังนี้

๑. การใช้สายตา

การใช้สายตาที่ดี ได้แก่ การใช้สายตาในลักษณะต่อไปนี้ คือ

๑.๑ ไม่ถลึงตา ดู ไม่ค้อนตา ดู ไม่ชำเลื่องตา ดูด้วยความโกรธ มองตรง ในแนวตาฉาย
แวมเมตตา

ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

...ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ไม่ถลึงตา ดู ไม่ค้อน
ตา ดู ไม่ชำเลื่องตา (พหูชน ด้วยอำนาจความโกรธ) เป็นผู้ตรง...แลดูตรง ๆ และแลดูพหูชนด้วย
ปิยจักขุ... (เล่ม ๑๑ (๓) ข้อ (๑๕๘, ๑๕๙) หน้า ๑๓๐)

...พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านพระอนูรุทว่า ดูกรอนูรุท นันทิย และ
กิมิละ...พวกเธอยังพร้อมเพรียงกัน ชื่นบานต่อกัน ยังเป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำ แลดูกันและกันด้วย
จักขุเป็นที่รักอยู่หรือ (เล่ม ๑๒ (๓) ข้อ (๓๐๒) หน้า ๒๗๒-๒๗๓)

๑.๒ หันหน้ามองผู้ฟัง ไม่มองไปเบื้องบน เบื้องล่าง

ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

...ท่านพระโคตมพระองค์นั้น เมื่อทอดพระเนตร

ทรงทอดพระเนตรด้วยกายทั้งหมด

ไม่ทรงทอดพระเนตรขึ้นเบื้องบน ไม่ทรงทอดพระเนตรลงเบื้องล่าง (เล่ม ๑๓
(๓) ข้อ (๕๘๕) หน้า ๔๐๔-๔๐๕)

๒. สีหน้า

สีหน้าที่ดี ได้แก่ สีหน้าที่เบิกบาน ไม่ทำหน้านิ่งตัวขมวด แสดงออกถึงความไม่พอใจ หรือเบื่อหน่าย ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

...ท่านพระโคตมพระองค์นั้น...พระองค์มี...พระพักตร์ไม่สยิว เบิกบาน มีปรกติตรัสก่อน (เล่ม ๘ (ส) ข้อ (๑๘๒) หน้า ๑๒๑)

๓. การนั่ง

การนั่งที่ดีมีลักษณะ ดังนี้

๓.๑ ไม่นั่งเท้าแขน ไม่นั่งแกว่งมือ แกว่งเท้า ไม่นั่งชันเข่า ไม่นั่งไขว้ขา และไม่นั่งยันคาง ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

...ท่านพระโคตมพระองค์นั้น...เมื่อประทับนั่งในระแวกบ้าน

ไม่ประทับนั่งเท้าพระหัตถ์

ไม่ทรงคะนองพระหัตถ์

ไม่ทรงคะนองพระบาท

ไม่ประทับนั่งชันพระขานู

ไม่ประทับนั่งชันพระบาท

ไม่ประทับนั่งยันพระหนุ

(เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๕๘๘) หน้า ๔๐๕)

๓.๒ นั่งด้วยท่าทางสง่างาม ไม่ครั้นคร้าม ไม่หวั่นไหว ไม่กลัว หรือประหม่า ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

...เมื่อประทับนั่ง ไม่ทรงครั้นคร้าม ไม่ทรงหวั่นไหว ไม่ทรงขลาด ไม่ทรงสะดุ้ง ทรงปราศจากโลมชาติชูชัน (เล่ม 13 (ส) ข้อ (๕๘๘) หน้า ๔๐๕)

๔. การเดิน

ลักษณะการเดินที่ดี มีดังนี้ คือ

๔.๑ ก้าวเท้าขวาก่อน

๔.๒ เท้าที่ก้าวอย่างไม่ไถลนัก ไม่ไถลสั้น

- ๔.๓ ไม่เดินเร็วนัก ช้านัก
 ๔.๔ ไม่เดินเข้ากระทบกัน ไม่เดินข้อเท้ากระทบกัน
 ๔.๕ ไม่เดินยกอกสูง ไม่แอ่นอกไปข้างหลัง ไม่เดินกระแทกอก ไม่ส่ายอก
 ๔.๖ เมื่ออยู่ในท่ามกลางชุมชน ไม่ยี้ดกาย ไม่ย่อตัวลง ไม่คู้กาย ลำตัวตรง ไม่ส่าย

ร่างกาย

ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

...ท่านพระโกดมพระองค์นั้น เมื่อจะเสด็จดำเนิน

ทรงก้าวพระบาทเบื้องขวาก่อน

ไม่ทรงยกพระบาทไถลนัก ไม่ทรงวางพระบาทไถลนัก

ไม่เสด็จดำเนินเร็วนัก ไม่เสด็จดำเนินช้านัก

เสด็จดำเนินพระชานุไม่กระทบพระชานุ ข้อพระบาทไม่กระทบข้อพระบาท

ไม่ทรงยกพระอรุสูง ไม่ทรงทอดพระอรูไปข้างหลัง ไม่ทรงกระแทกพระอรู

ไม่ทรงส่ายพระอรู

เมื่อเสด็จพระดำเนินพระกายส่วนบนไม่หวั่นไหว

เมื่อเสด็จเข้าสู่ละแวกบ้าน ไม่ทรงยี้ดพระกาย ไม่ทรงย่อพระกาย ไม่ทรงห่อ

พระกาย ไม่ทรงส่ายพระกาย (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๕๘๘) หน้า ๔๐๔-๔๐๕)

ถ้อยคำภาษาที่ใช้ในการกล่าวทักทายผู้ฟัง

ถ้อยคำภาษาที่ใช้ในการกล่าวทักทายหรือปฏิสันถาร หมายถึง คำสำหรับเรียก หรือ
 คำกล่าวทักทายผู้ฟัง ดั่งนิยามที่ตรัสอธิบายไว้ในความ ต่อไปนี้

“อนึ่ง ภิกษุใดจงใจพรากรากายมนุษย์จากชีวิต หรือแสวงหาศัตรูอันจะปลิดชีวิตให้แก่
 กายมนุษย์นั้น หรือพรรณนาคุณแห่งความตาย หรือชักชวนเพื่ออันตายด้วยคำว่า แน่ะนายผู้เป็น
 ชาย จะประโยชน์อะไรแก่ท่าน ด้วยชีวิตอันแสนลำบากยากแค้นนี้ ท่านตายเสียดีกว่าเป็นอยู่ดังนี้”
 (เล่ม ๑ (ว) ข้อ (๑๘๐) หน้า ๒๕๔-๒๕๕)

...บทว่า แน่ะนายผู้เป็นชาย นี้เป็นคำสำหรับเรียก คือ คำทักทาย (เล่ม ๑ (ว) ข้อ (๑๘๑)
 หน้า ๒๕๕)

สาระสำคัญเกี่ยวกับเรื่องนี้มีรายละเอียด ดังนี้

๑. ลักษณะถ้อยคำที่ใช้ในการกล่าวทักทายผู้ฟัง

ถ้อยคำที่ใช้ในการกล่าวทักทายผู้ฟัง จำแนกโดยสังเขป ได้ดังนี้

๑.๑ ใช้ถ้อยคำกล่าวทักทายตามพระนาม พระราชวงศ์ และนามของผู้ฟัง
ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

๑.๑.๑ การใช้คำทักทายตามพระนาม อาทิ

...ครั้งนั้นแล บรรพชิต...ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ท่านพระโคตมผู้มี
อายุ (เล่ม ๕ (ส) ข้อ (๒๕๖) หน้า ๒๐๘)

...พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามพระมหาปชาบดีโคตมีเถรีผู้ประทับอยู่ ณ ที่
ควร ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ดูกรพระโคตมี (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๐๑) หน้า ๑๐๐)

๑.๑.๒ การใช้คำทักทายตามพระราชวงศ์ อาทิ

...ไปศาลมาณพทูลถามปัญหา...ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ผู้ศากยะ (เล่ม ๒๕
(ส) ข้อ (๔๓๘) หน้า ๔๑๐)

...ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวีหลายพระองค์ด้วยกัน พวกกันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระ
ภาคถึงที่ประทับ...ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นว่า ดูกรลิจฉวีทั้งหลาย
(เล่ม ๒๓ (ส) ข้อ (๑๕) หน้า ๑๓)

๑.๑.๓ การใช้คำทักทายตามนามของผู้ฟัง อาทิ

...พระผู้มีพระภาค...ดูกรนิโครธะ (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๒๒) หน้า ๒๘)

...ครั้งนั้นแลท่านพระสารีบุตรได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค แล้วจึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะ
ท่านพระสารีบุตรว่า ดูกรสารีบุตร (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๗๒) หน้า ๑๒๗)

...ครั้งนั้น นางวิสาขามิคารมารดา ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคยังที่ประทับในวันอุโบสถ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรนางวิสาขา (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๑๐) หน้า ๑๕๕)

๑.๒ ใช้ถ้อยคำกล่าวทักทายตามสถานภาพของผู้ฟัง

ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ที่ปราสาทของอุบาสิกาวิสาขามิคารมารดา ในพระวิหารบุพพาราม เขตพระนครสาวัตถี สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคมีภิกษุห้อมล้อม ประทับนั่งกลางแจ้ง ในราตรีมีจันทร์เพ็ญ วันนั้นเป็นวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ

ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเหลือวดูภิกษุสงฆ์ ซึ่งนั่งเฝ้าอยู่โดยลำดับจึงตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย...(เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๑๓๐, ๑๓๑) หน้า ๘๕)

...ณ ที่นั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะ เรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้มีอายุ (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๒๑) หน้า ๑๓๐)

...โฆฎุมุขพราหมณ์ ได้กล่าวอย่างนี้ว่า ดูกรสมณะผู้เจริญ (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๖๓๐) หน้า ๔๓๓)

...ครั้งนั้นแล ท่านอสิทตตะได้ขอโอกาสกะพระเถระผู้เป็นประธานว่า ข้าแต่พระเถระผู้เจริญ (เล่ม ๑๘ (ส) ข้อ (๕๔๔) หน้า ๒๕๔)

...ปิงคิยมาณพ... ดูกรท่านพรหมณาจารย์ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๔๔๓) หน้า ๔๑๓)

...พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรพราหมณ์ (เล่ม ๕ (ส) ข้อ (๒๐๕) หน้า ๑๕๑)

...พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๔๘๓) หน้า ๓๖๕)

...พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามอุบาสกชาวสักกชนบทว่า ดูกรอุบาสกชาวสักกชนบททั้งหลาย (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๔๖) หน้า ๑๖)

...ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปทางปริพาชการาม^๑ ...ครั้งประทับนั่งแล้ว ได้ตรัสถามกะปริพาชกเหล่านั้นว่า ดูกรปริพาชกทั้งหลาย (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๓๐) หน้า ๒๕)

...ครั้งนั้นแล สันธานคฤหบดีเข้าไปหานิโครชปริพาชกถึงที่อยู่...แล้วได้กล่าวกะนิโครชปริพาชกว่า พวกปริพาชกอัญญเดียรฉัตรผู้เจริญเหล่านี้ (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๒๐) หน้า ๒๖ - ๒๗)

...พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสถามคฤหบดีชาวบ้านนครวินทะ ผู้นั่งเรียบร้อยแล้ว ดังนี้ว่า ดูกรคฤหบดีทั้งหลาย (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๘๓๒) หน้า ๓๕๕)

...ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสพุทธพจน์นี้กะคฤหบดีและคหปตานีเหล่านั้นว่า ดูกรคฤหบดีและคหปตานีทั้งหลาย (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๕๓) หน้า ๕๖)

...พระผู้มีพระภาค...ดูกรคฤหบดีบุตร (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๑๓๓) หน้า ๑๓๘)

๑.๓ ใช้ถ้อยคำกล่าวทักทายตามพระยศหรือตำแหน่งของผู้ฟัง
ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

...ครั้นพระเจ้าแผ่นดินมคธ พระนามอชาตศัตรูเวเทหิบุตร ทูลสนองพระพุทธพจน์แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า ดูกรมหาบพิตร (เล่ม ๕ (ส) ข้อ (๑๐๒) หน้า ๕๕)

...ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะอภัยราชกุมารว่า ดูกรราชกุมาร (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๕๔) หน้า ๗๒)

พระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่าอชาตศัตรูเวเทหิบุตร แวดล้อมด้วยราชอำมาตย์ประทับนั่ง ณ มหาปราสาทชั้นบน ขณะนั้นท้าวเธอทรงเปล่งพระอุทานว่า ดูกรอำมาตย์ (เล่ม ๕ (ส) ข้อ (๕๑) หน้า ๔๕)

^๑ หมายถึง ที่สำนักอาศัยของปริพาชก ซึ่งเป็นนักบวชนอกพระพุทธศาสนา

...พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรนายคามณี (เล่ม ๑๘ (ส) ข้อ (๕๘๘) หน้า ๓๒๐)

๑.๔ ใช้ถ้อยคำหักทลายตามเพศของผู้ฟัง

ตั้งตัวอย่าง ต่อไปนี้

...พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมาณพ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๕๘๑) หน้า ๒๘๗)

...ครั้งนั้นแล ภิกษุณีอุลลันหนา...กล่าวแก่ภิกษุณีทั้งหลาย อย่างนี้ว่า แม่เจ้าทั้งหลาย (เล่ม ๓ (ว) ข้อ (๘๕) หน้า ๕๐)

...วิสาขบูชาสักระนั้นฟังแล้ว ได้ถามธรรมทินนาภิกษุณีว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๕๐๖) หน้า ๓๘๕)

...ท่านพระอานนทักล่าวว่า ดูกรน้องหญิง (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๕๘) หน้า ๑๔๓)

...ครั้งนั้นมหาโควินทพราหมณ์ เข้าไปหาภรรยา ๔๐ คน ผู้เสมอกันที่อยู่แล้ว กล่าวว่ ดูกรนางผู้เจริญทั้งหลาย (เล่ม ๑๐ (ส) ข้อ (๒๒๔) หน้า ๑๘๑)

...สันทกปริพาชก เรียกบริษัทของตนมาว่า พ่อผู้เจริญทั้งหลาย...(เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๓๑๓) หน้า ๒๔๐)

...มหาชน ดูกรบุรุษผู้เจริญ (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๑๗๒๕) หน้า ๔๔๑)

๑.๕ ใช้ถ้อยคำหักทลายด้วยคำสรรพนาม แทนนาม หรือสถานภาพ ของผู้ฟัง

ตั้งตัวอย่าง ต่อไปนี้

...ครั้งนั้น ภิกษุพวกพระปัจเจกและพระโสดิตถะ...ได้เข้าไปหาภิกษุพวกอื่น...แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย (เล่ม ๖ (ส) ข้อ (๑) หน้า ๑)

...ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปชี้แจงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลาย (เล่ม ๗ (ว) ข้อ (๖๑๔) หน้า ๒๔๖)

...ครั้งนั้น ท่านพระอานนทได้ชี้แจงต่อพระเถระทั้งหลายว่า ท่านเจ้าข้า (เล่ม ๗ (ว) ข้อ (๖๒๐) หน้า ๒๕๐)

...สมัยนั้น ราชคหเศรษฐี...เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้น เรียนถามว่า ท่านเจ้าข้า (เล่ม ๗ (ว) ข้อ (๑๕๘) หน้า ๕๕)

...ณ ที่นั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะ เรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๖๘๖) หน้า ๒๗๖)

...คฤหบดีชื่อ หลีทิกานี...ได้กล่าวกะท่านมหากัจจายนะว่า ข้าแต่ท่านพระผู้
เจริญ (เล่ม ๑๗ (๓) ข้อ (๑๑) หน้า ๘)

๑.๖ กล่าวคำทักทายด้วยคำขานรับ

ตั้งตัวอย่าง คำทักทายในความต่อไปนี้

...ครั้งนั้น สุทินนกุลันทบุตร...ได้กราบทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคว่า
พระพุทธานุญาตด้วยวิธีอย่างไร ๆ ข้าพระพุทธเจ้าจึงจะรู้ทั่วถึงธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแล้ว อัน
บุคคลที่ยังครองเรือนอยู่ จะประพฤติพรหมจรรย์นี้ให้บริบูรณ์โดยส่วนเดียว ให้บริสุทธิ์โดยส่วน
เดียว คงตั้งที่ขัดแล้วทำไมได้ง่าย ข้าพระพุทธเจ้าปรารถนาจะปลงผมและหนวด ครองผ้า
กาสาจะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ขอพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดให้ข้าพระพุทธเจ้าบวชเถิด
พระพุทธเจ้าข้า (เล่ม ๑ (๖) ข้อ (๑๐) หน้า ๑๔)

...ครั้งนั้นแล แลคฤหบดีชื่อนกุลบิดา...ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า
พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์เป็นผู้แก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านลับแล้วโดยลำดับ (เล่ม ๑๗ (๓)
ข้อ ๑ หน้า ๑๑)

๑.๗ ใช้ถ้อยคำที่กล่าวยกย่องสรรเสริญผู้ฟังมาเป็นคำทักทาย

ตั้งตัวอย่าง ต่อไปนี้

...ท่านพระตีสเมตเตยยะทูลถามปัญหาว่า...ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ (เล่ม ๒๕
(๓) ข้อ (๔๑๔) หน้า ๓๖๓)

...ภัรารุฆมาณพทูลถามปัญหา...ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ
(๔๑๖) หน้า ๔๐๘)

...เมตตคุมาณพทูลถามว่า...ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมุนี (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๔๒๘)
หน้า ๔๐๐)

...โรตกมาณพได้ทูลถามปัญหา... ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงคุณอันยิ่งใหญ่ (เล่ม ๒๕
(๓) ข้อ (๔๒๙) หน้า ๔๐๒)

...ณ ที่นั้นแล ท่านพระสารีบุตร เรียกภิกษุทั้งหลายมา กล่าวว่า ดูกรท่านผู้มีบุญ
(เล่ม ๒๔ (๓) ข้อ (๔) หน้า ๕)

ครั้งนั้น มหาโควินทพราหมณ์ เข้าไปหาภรรยา ๔๐ คน ผู้สมอกันที่อยู่แล้วกล่าว
ว่า ดูกรนางผู้เจริญทั้งหลาย (เล่ม ๑๐ (ส) ข้อ (๒๒๔) หน้า ๑๙๑)

๒. ถ้อยคำที่มีความเหมาะสมในการกล่าวทักทายผู้ฟัง

ถ้อยคำที่มีความเหมาะสมในการกล่าวทักทายผู้ฟัง สาระสำคัญ มีดังนี้

๒.๑ คำทักทายผู้ฟังที่มีลำดับชั้นต่ำกว่า จะใช้ถ้อยคำที่ไม่แสดงความรู้สึก

ดังตัวอย่าง คำทักทายในความต่อไปนี้

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าสู่อุปัฏฐานศาลาประทับนั่งเหนือพุทธอาสนะที่
จัดไว้ถวาย แล้วรับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย (เล่ม ๑ (ว) ข้อ (๑๗๘) หน้า ๒๕๐)

...ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่เร้นในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระ
มหากัสสป... ครั้นแล้วได้ตรัสถามท่านพระมหากัสสป ดูกรกัสสป (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๔๑๖) หน้า
๑๐๖ - ๑๐๗)

...พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสกะท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีว่า ดูกรคฤหบดี (เล่ม
๑๖ (ส) ข้อ (๑๕๑) หน้า ๖๗)

...ครั้งนั้นแล เข้าสากยพระนามว่าวัปปะ เป็นสาวกของนิครนถ์ เสด็จเข้าไปหา
ท่านพระโมคคัลลานะ... ครั้นแล้วท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวว่า ดูกรวัปปะ (เล่ม ๒๑ (ส)
ข้อ (๑๕๕) หน้า ๑๘๗)

๒.๒ คำทักทายผู้ฟังที่มีลำดับชั้นต่ำกว่า จะใช้ถ้อยคำที่แสดงให้ทราบถึงลำดับชั้นฐานะ
ที่ต่ำกว่า

ดังตัวอย่าง คำทักทายในความต่อไปนี้

...ครั้งนั้นแล ท่านพระโมคคัลลานะเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย^๑
(เล่ม ๑ (ว) ข้อ (๒๕๖) หน้า ๔๓๕)

^๑ หมายถึง เรียกผู้น้อย ออาวุโส คำปราศรัยของภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่า ใช้ทักทายผู้น้อยก่อนคำอื่น (เล่ม ๑ (ว)
ปทานุกรม หน้า ๗๕๑)

ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโกฏิฐิกะเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่...ครั้งแล้ว
ได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า ดูกรอาวุโส (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๗๓) หน้า ๑๕๖)

๒.๓ คำทักทายผู้ฟังที่มีลำดับชั้นสูงกว่า จะใช้ถ้อยคำที่แสดงการยกย่อง เคารพ ให้เกียรติ
ดังตัวอย่าง คำทักทายในความต่อไปนี้

...พระเจ้าแผ่นดินมคธ พระนามอชาตศัตรูเวเทหิบุตร ...ลำดับนั้น ท้าวเธอทรง
อภิวัตพระผู้มีพระภาค...ครั้งแล้วได้ตรัสพระดำรัสนี้กะพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ...(เล่ม ๕ (ส) ข้อ (๕๓) หน้า ๔๘)

...ครั้งนั้นวัสสการพราหมณ์อำมาตย์ผู้ใหญ่ในแคว้นมคธรัฐ นั่งเรียบร้อยแล้ว ทูลว่า
ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ (เล่ม ๑๐ (ส) ข้อ (๖๗) หน้า ๖๕)

...ครั้งนั้นแล อนาถบิณฑิกคฤหบดี กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ
(เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๘๓๐) หน้า ๒๕๕)

...เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว มาณพเหล่านั้นได้กราบทูลพระผู้มีพระ
ภาคว่า พระโคตมผู้เจริญ (เล่ม ๕ (ส) ข้อ (๑๕๐) หน้า ๘๖)

...ครั้งนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกไปไม่นาน ท่านพระสารีบุตรเรียกภิกษุ
ทั้งหลายว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๓) หน้า ๑๘)

...ภิกษุ ดูกรท่านกัจจายนะผู้มีอายุ (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๖๑) หน้า ๒๓๐)

...คฤหบดี ข้าแต่พระอนนทผู้เจริญ (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๒๒๓) หน้า ๓๑๓)

...ครั้งนั้นแล หาลิททกานิคฤหบดี... ได้ถามท่านพระมหากัจจายนะว่า พระผู้เป็น
เจ้าผู้เจริญ (เล่ม ๑๘ (ส) ข้อ (๕๓๘) หน้า ๒๘๒)

...ลำดับนั้น อัมพฤษฺฐมาณพ เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้น ครั้นแล้ว ได้กล่าวคำนี้กะ
ภิกษุเหล่านั้นว่า ท่านผู้เจริญ (เล่ม ๑ (ส) ข้อ (๑๔๔) หน้า ๘๒)

...จึงก็พราหมณ์ได้กล่าวกะพราหมณ์เหล่านั้นว่า ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย (เล่ม
๑๓ (ส) ข้อ (๖๕๐) หน้า ๔๔๗)

๒.๔ คำทักทายผู้ฟังที่มีลำดับชั้นสูงกว่า ไม่ควรใช้ถ้อยคำที่แสดงถึงการไม่เคารพ ไม่
ยกย่อง ไม่ให้เกียรติ

ตัวอย่าง คำทักทายที่แสดงถึงการไม่เคารพ อาทิ

...ปริพาชก ดูกรท่านพระสารีบุตร (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๖๕) หน้า ๑๐๘)

...หลังจากนั้น เวยฺยชพราหมณ์ได้ไปในพุทธตำหนัก ครั้นถึงแล้วได้ทูลปราศรัย
กับพระผู้มีพระภาค ครั้นผ่านการปราศรัยให้เป็นที่บันเทิง เป็นที่ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่
ควรส่วนข้างหนึ่ง เวยฺยชพราหมณ์นั่ง ณ ที่ควร ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาค
ว่า ท่านพระโคตม (เล่ม ๑ (ว) ข้อ (๒) หน้า ๒)

...พระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนอาสนะที่พระปัญจวัคคีย์ถวายเป็นแล้วทรงล้างพระ
บาท ฝ่ายพระปัญจวัคคีย์เรียกพระผู้มีพระภาคโดยระบุพระนาม และใช้คำว่า “อาวุโส” เมื่อพระปัญจ-
วัคคีย์กล่าวอย่างนั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสห้ามพระปัญจวัคคีย์ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวก
เธออย่าเรียกตถาคตโดยระบุชื่อ และอย่าใช้คำว่า “อาวุโส” ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์
ตรัสรู้เองโดยชอบ...(เล่ม ๔ (ว) ข้อ (๑๒) หน้า ๑๔)

สรุป

พระผู้มีพระภาคตรัสสอนเกี่ยวกับถ้อยคำภาษาที่ดี ที่บุคคลควรนำมาใช้ในการพูด
ติดต่อสื่อสารว่า

...วาจาที่ดีควรปล่อย แต่วาจาที่ลามกไม่ควรปล่อย (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๒๑๔) หน้า ๕๓)

บุคคลพึงกล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รักที่ชนทั้งหลายชื่นชมแล้ว

ไม่ถือเอาคำชั่วช้าทั้งหลาย

กล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รักแก่ชนเหล่าอื่น

คำสัตย์แท้เป็นวาจาที่ไม่ตาย ธรรมนี้เป็นของมีมาแต่เก่าก่อน

(เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๑๔๐) หน้า ๒๒๕-๒๓๐)

ถ้อยคำภาษาที่ดี ที่บุคคลควรนำมาใช้ในการพูดติดต่อสื่อสาร ได้แก่

...วาจาที่บุคคลกล่าวดีแล้ว (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๑๔๐) หน้า ๒๒๕-๒๓๐)

...วาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว

...วาจาอันเป็นที่รักอย่างเดียว

...วาจาจริงอย่างเดียว

(เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๑๓๘) หน้า ๒๒๕)

...วาจาที่ไม่เป็นเหตุยังตนให้เดือดร้อน

และไม่เป็นเหตุเบียดเบียนผู้อื่น (เล่ม ๓๔ (อ) ข้อ (๘๖๑) หน้า ๒๕๖)

...วาจาใดไร้โทษ สบายหู ไพเราะ จับใจ เป็นวาจาของชาวเมือง เป็นที่เจริญใจ ของชนหมู่
มาก กล่าววาจาเช่นนั้น (เล่ม ๓๔ (อ) ข้อ (๘๖๑) หน้า ๒๕๖)

ถ้อยคำวาจาที่บุคคลไม่ควรนำมาใช้ในการพูดสื่อสาร ได้แก่ ถ้อยคำวาจาดังต่อไปนี้ คือ

...วาจาใด เป็นปม เป็นกาก เผ็ดร้อนต่อผู้อื่น เกี้ยวผู้อื่นไว้ ยั่วให้โกรธ ไม่เป็นไปเพื่อ
สมาธิ ละวาจานั้นเสีย (เล่ม ๓๔ (อ) ข้อ (๘๖๑) หน้า ๒๕๖)

๕. พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับผู้ฟัง

พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับผู้ฟัง ที่จะนำเสนอต่อไปนี้มีสาระสำคัญว่าด้วยเรื่อง การฟัง ลักษณะของผู้ฟังที่ดี ข้อควรปฏิบัติและข้อแนะนำในการฟัง การใช้วิจารณญาณในการฟัง การประเมินผลการพูด การวิเคราะห์การพูด และการฟังการกล่าวโจท

ความหมายของการฟัง

การฟัง คือ ธรรมชาติของการได้ยินเสียง การกระทบของประสาทหูกับเสียงต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้ แต่สัมผัสรับรู้ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสให้ นิยามความหมายของการฟัง ไว้ดังนี้

โสตใด เป็นปสาทรูป^๑ อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัทธภาพ เป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ สัตว์นี้ฟังแล้ว หรือฟังอยู่ หรือจักฟัง หรือฟังฟัง ซึ่งเสียงอันเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ด้วยโสตใด อันเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ นี้เรียกว่า โสตบ้าง... (เล่ม ๓๔ (๑) ข้อ (๕๑๗) หน้า ๑๗๕-๑๘๐)

เสียงใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ ได้แก่ เสียงกลอง ... เสียงปรบมือ เสียงมนุษย์... หรือแม้เสียงอื่นใด... สัตว์นี้ฟังแล้ว หรือฟังอยู่ หรือจักฟัง หรือฟังฟัง... ด้วยโสตอันเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ ... เพราะปรารภเสียงใด โสตสัมผัส อาศัโยสตเกิดขึ้นแล้ว หรือเกิดขึ้นอยู่ หรือจักเกิดขึ้น หรือฟังเกิดขึ้น... นี้เรียกว่า สัททะบ้าง... รูปทั้งนี้เรียกว่า สัททายตนะ^๒ (เล่ม ๓๔ (๑) ข้อ (๕๒๒) หน้า ๑๘๕-๑๘๗)

^๑ หมายถึง รูปที่เป็นประสาทสำหรับรับอารมณ์ (พระราชวรมณี ๒๕๒๗, ๘๓)

^๒ หมายถึง ความรับรู้เสียงด้วยหู การได้ยิน

ความสำคัญของการฟัง

การฟังเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งของบุคคล ทั้งนี้เพราะการได้สดับฟังและการกระทำในใจ โดยแบบกายจะเป็นปัจจัยช่วยให้ผู้ฟังเกิดสัมมาทิฐิ เกิดปัญญา และสัมมาทิฐิเป็นทางให้ผู้ฟังมีสัมมาวาจา กล่าวคือ

สัมมาทิฐิ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ความไม่หลง (เล่ม ๓๔ (อ) ข้อ (๓๕) หน้า ๓๑)

...บรรดาองค์ทั้ง ๘ นั้น สัมมาทิฐಿಯ่อมเป็นประธาน ก็สัมมาทิฐಿಯ่อมเป็นประธานอย่างไร คือ...รู้จักมีฉนวนวาจาว่ามีฉนวนวาจา รู้จักสัมมาวาจาว่า...สัมมาวาจา... (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๒๖๔) หน้า ๑๔๗-๑๔๘)

...ก็มีฉนวนวาจาเป็นไฉน คือ พูดเท็จ พูดต่อเสียด พูดคำหยาบ เจรจาเพื่อเจื้อนี่มีฉนวนวาจา (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๒๖๕) หน้า ๑๔๗)

...ก็สัมมาวาจาเป็นไฉน ...สัมมาวาจาเป็น ๒ อย่าง คือ สัมมาวาจาที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ขันธอย่าง ๑ สัมมาวาจาของพระอริยะที่เป็นอนาสวะเป็นโลกุตตระ : เป็นองค์มรรคอย่าง ๑ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๒๖๕) หน้า ๑๔๗)

...ก็สัมมาวาจาที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญให้ผลแก่ขันธเป็นไฉน คือ เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการพูดต่อเสียด งดเว้นจากการพูดคำหยาบ งดเว้นจากการเจรจาเพื่อเจื้อนี่เป็นสัมมาวาจาที่ยังเป็นสาสวะ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๒๖๗) หน้า ๑๔๗)

...ก็สัมมาวาจาของพระอริยะที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรคเป็นไฉน ... ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้นจากจกัฏฐิตทั้ง ๔ ของภิกษุผู้มีจิตใจไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรค นี้แล สัมมาวาจาของพระอริยะมรรคที่เป็นอนาสวะเป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๒๖๘) หน้า ๑๔๗-๑๔๘)

...ก็ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้น เป็นสัมมาทิฐิมิเท่าไร...คือ ความได้ระดับแต่บุคคลอื่น ๑ ความทำใจโดยแยบคาย* ๑ (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๔๗๕) หน้า ๓๘๑)

ประโยชน์ของการฟัง

ประโยชน์หรืออานิสงส์ที่ผู้ฟังพึงได้รับจากการฟัง มีดังนี้

๑. การฟังช่วยให้ผู้ฟังได้รับอานิสงส์ ๕ ประการ
อานิสงส์ ...๕ ประการ เป็นไฉน คือ
ผู้ฟังยอมไม่ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๑
ยอมเข้าใจชัดในสิ่งที่ได้ฟังมาแล้ว ๑
ยอมบรรเทาความสงสัยเสียได้ ๑
ยอมทำความเห็นให้ตรง ๑
จิตของผู้ฟังย่อมเลื่อมใส ๑ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๒๐๒) หน้า ๒๒๐-๒๒๑)
๒. การฟังช่วยให้ผู้ฟังมีความเจริญ เจริญปัญญา และปัญญาจะนำสุขมาให้
กล่าวคือ
...การฟังดีเป็นเหตุให้ฟังเจริญ การฟังเป็นเหตุให้เจริญปัญญา บุคคลจะรู้
ประโยชน์ ก็เพราะปัญญา ประโยชน์ที่บุคคลรู้แล้ว ย่อมนำสุขมาให้ (เล่ม ๒๖ (ส) ข้อ (๒๖๘) หน้า
๒๔๔)

* หมายถึง โยนิโสมนสิการ การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คือ กระทำใจโดยแยบคาย มอง
สิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ
และตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย (พระราชวรานูณี ๒๕๒๘ : ๖๖)

การจำแนกประเภทของผู้ฟัง

รายละเอียดเกี่ยวกับการจำแนกประเภทของผู้ฟังมี ดังนี้

๑. จำแนกประเภทตามระดับสติปัญญา

การแบ่งประเภทของผู้ฟังตามลักษณะของระดับสติปัญญา แบ่งได้เป็น ๓ จำพวก คือ
...บุคคลมีปัญญาคว่า ๑ บุคคลมีปัญญาเช่นกับตัก ๑ บุคคลมีปัญญากว้างขวาง ๑

๑.๑ ผู้ฟังจำพวกมีปัญญาคว่า หรือมีปัญญาดังหม้อคว่า
มีลักษณะดังนี้

...บุคคลบางคนในโลกนี้ หมั่นไปวัดเพื่อฟังธรรมในสำนักของภิกษุเสมอ ภิกษุ
ย่อมแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้ง
อรรถทั้งพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงแก่เขา เขานั่งบนอาสนะนั้น จำเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด
ของภณานั้นไม่ได้ ถึงลุกจากอาสนะแล้ว ก็จำเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดภณานั้นไม่ได้ เปรียบ
เหมือนหม้อคว่า ถึงจะเอาน้ำรดลงที่หม้อนั้น ย่อมราดไป หางยังอยู่ไม่ แม้นั้นใด บุคคลบางคนใน
โลกนี้ ก็ฉนั้นเหมือนกัน (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๖๕) หน้า ๑๒๓) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๕๑) หน้า
๑๓๐)

๑.๒ ผู้ฟังจำพวกที่มีปัญญาเหมือนตัก
มีลักษณะดังนี้

...บุคคลบางคนในโลกนี้ หมั่นไปวัดเพื่อฟังธรรมในสำนักของภิกษุเสมอ ภิกษุ
ย่อมแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด...แก่เขา เขานั่งบนอาสนะนั้น
จำเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดของภณานั้นได้ ครั้นลุกจากอาสนะนั้นแล้ว ก็จำเบื้องต้น ท่ามกลาง
ที่สุดของภณานั้นไม่ได้ เปรียบเหมือนบนตักของบุรุษมีของเคี้ยวนานาชนิด คือ งาม ข้าวสาร ขน
มดัม พุทรา เกลือ่นกลาด เขาลุกจากอาสนะนั้น ฟังทำเรียราด เพราะเปลอสติ แม้นั้นใด บุคคล
บางคนในโลกนี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๖๕) หน้า ๑๒๓-๑๒๔) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ
(๕๑) หน้า ๑๓๐-๑๓๑)

๑.๓ ผู้ฟังที่มีปัญญากว้างขวาง หรือมีปัญญามาก
มีลักษณะดังนี้

...บุคคลบางคนในโลกนี้ หมั่นไปวัดเพื่อฟังธรรมในสำนักของภิกษุเสมอ ภิกษุ
ย่อมแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด...แก่เขา เขานั่งบนอาสนะนั้น
จำเบื้องต้นท่ามกลาง ที่สุดของภิกษุนั้นได้ ครั้นลุกจากอาสนะนั้นแล้ว ก็จำเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด
ของภิกษุนั้นได้ เปรียบเหมือนหม้อหงาย เอาน้ำเทใส่ไปในหม้อนั้น ย่อมขังอยู่หาไหลไปไม่ แม้
คันไค บุคคลบางคนในโลกนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๖๕) หน้า ๑๒๔) (เล่ม ๓๖
(อ) ข้อ (๕๑) หน้า ๑๓๑)

๒. จำแนกประเภทตามความสามารถในการรับรู้ และการเข้าใจในสิ่งที่ได้ฟัง

การแบ่งประเภทผู้ฟังตามลักษณะของความสามารถในการรับรู้ และการเข้าใจในสิ่งที่
ได้ฟัง แบ่งได้ ๕ ประเภท ดังนี้

๒.๑ ผู้ฟังที่สามารถเข้าใจความหมายสิ่งที่ได้ฟัง ผู้ฟังพวกที่ไม่สามารถเข้าใจ
ความหมายสิ่งที่ได้ฟัง

...สัตว์ที่มีปัญญา ไม่ง่อง ไม่เงอะงะ สามารถที่จะรู้หรือรณแห่งคำเป็นสุภายิต
และคำเป็นทุภายิตได้ มีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่โง่เขลา โง่เง่า เงอะงะ ไม่สามารถที่จะรู้หรือรณแห่ง
คำเป็นสุภายิตและคำเป็นทุภายิตได้ มากกว่าโดยแท้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๒๐๕) หน้า ๓๗)

๒.๒ ผู้ฟังที่มีโอกาสฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้ฟังที่ไม่มีโอกาสฟังธรรมของ
พระพุทธเจ้า

...สัตว์ที่ได้ฟังธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้ มีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่ไม่ได้
ฟังธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้ มากกว่าโดยแท้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๒๐๕) หน้า ๓๗)

๒.๓ ผู้ฟังที่จำธรรมที่ได้ฟัง ผู้ฟังที่จำธรรมที่ได้ฟังไม่ได้

...สัตว์ที่ได้ฟังธรรมแล้วทรงจำไว้ได้มีน้อย สัตว์ที่ได้ฟังธรรมแล้วทรงจำไว้
ไม่ได้มากกว่าโดยแท้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๒๐๕) หน้า ๓๗)

๒.๔ ผู้ฟังที่ไตร่ตรองอรรถแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้ ผู้ฟังที่ไม่ไตร่ตรองอรรถแห่งธรรมที่ตนทรงจำไว้ได้

...สัตว์ที่ไตร่ตรองอรรถแห่งธรรมที่ตนทรงจำไว้ได้ มีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่ไม่ได้ไตร่ตรองอรรถแห่งธรรมที่ตนทรงจำไว้ได้ มีมากกว่าโดยแท้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๒๐๕) หน้า ๓๗)

๒.๕ ผู้ฟังที่มีความรู้ความเข้าใจในธรรมที่ได้ฟังและนำมาปฏิบัติได้ ผู้ฟังที่ไม่เข้าใจในธรรม และนำมาปฏิบัติไม่ถูกต้อง

...สัตว์ที่รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่ไม่รู้ทั่วถึงอรรถ ไม่รู้ทั่วถึงธรรมแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมมากกว่าโดยแท้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๒๐๕) หน้า ๓๗)

๓. จำแนกประเภทตามโอกาสในการฟังและการได้รับประโยชน์จากการฟัง

ประเภทของผู้ฟังที่จำแนกตามโอกาสในการฟัง และการได้รับประโยชน์จากสิ่งที่ได้ฟัง แบ่งได้ ๔ จำพวก คือ

๓.๑ ผู้ฟังที่ฟังน้อย และไม่ได้รับประโยชน์จากการฟัง

ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...บุคคลผู้มีสุตะน้อย และไม่ได้รับประโยชน์เพราะสุตะ (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๐) หน้า ๑๐๑)

...ก็บุคคลผู้มีสุตะน้อย ไม่เข้าถึงสุตะอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ มีสุตะคือ สุตตะ เคยยะ เวชยาภระณะ คาถา อุทาน อัดวุตตะกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลละน้อย เขาหาได้รู้หรือรรู้ธรรมแห่งสุตะนั้นนั้น แล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ บุคคลผู้มีสุตะน้อย ไม่เข้าถึงด้วยสุตะอย่างนี้แล (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๖) หน้า ๖) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๓๕) หน้า ๑๓๑)

๓.๒ ผู้ฟังที่ฟังน้อย และได้รับประโยชน์จากการฟัง

ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...บุคคลผู้มีสุตะน้อย แต่ได้ประโยชน์เพราะสุตะ (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๐) หน้า ๑๐๑)

...ก็บุคคลผู้มีสุตะน้อย เข้าถึงด้วยสุตะ อย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ มีสุตะ คือ สุตตะ ...เวทลละ น้อย เขาย่อมรู้หรือรรณัฐธรรมแห่งสุตะนั้นั้น แล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลผู้มีสุตะน้อยเข้าถึงด้วยสุตะอย่างนี้แล (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๖) หน้า ๖) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๓๕) หน้า ๑๗๑)

๓.๓ ผู้ฟังที่ฟังมาก แต่ไม่ได้รับประโยชน์จากการฟัง

ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...บุคคลผู้มีสุตะมาก แต่ไม่ได้ประโยชน์เพราะสุตะ (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๐) หน้า ๑๐๑)

...ก็บุคคลผู้มีสุตะมาก เข้าถึงด้วยสุตะ อย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้มีสุตะ คือ สุตตะ ...เวทลละ มาก เขาหาได้รู้ทั่วถึงอรรณัฐทั่วถึงธรรมแห่งสุตะนั้นั้น แล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ บุคคลผู้มีสุตะมากไม่เข้าถึงด้วยสุตะอย่างนี้แล (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๖) หน้า ๖) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๓๕) หน้า ๑๗๒)

๓.๔ ผู้ฟังที่ฟังมาก และได้รับประโยชน์จากการฟัง

ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...บุคคลผู้มีสุตะมาก และได้ประโยชน์เพราะสุตะ (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๐) หน้า ๑๐๑)

...ก็บุคคลผู้มีสุตะมาก เข้าถึงด้วยสุตะ อย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้มีสุตะ คือ สุตตะ ...เวทลละ มาก เขารู้ทั่วถึงอรรณัฐทั่วถึงธรรมแห่งสุตะนั้นั้น แล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลผู้มีสุตะมาก เข้าถึงด้วยสุตะอย่างนี้แล (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๖) หน้า ๖) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๓๕) หน้า ๑๗๑-๑๗๒)

๔. จำแนกประเภทตามความยากง่ายในการที่จะอธิบายให้เข้าใจในสิ่งที่ฟัง

...พระผู้มีพระภาค...ทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ...ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย ที่มี
รูป คือ กิเลสในจักขุน้อยก็มี ที่มีรูปคือกิเลสในจักขุมากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อน
ก็มี ที่มีอาการดีก็มี ที่มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี ...

มีอุปมาเหมือนดอกอุบลในกออุบล ดอกปทุมในกอปทุม หรือดอกบุณฑริกในกอ
บุณฑริกที่เกิดแล้วในน้ำ เจริญแล้วในน้ำ งอกงามแล้วในน้ำ บางเหล่ายังจมในน้ำ อันน้ำเลี้ยงไว้
บางเหล่าตั้งอยู่สมอน้ำ บางเหล่าตั้งอยู่พ้นน้ำ อันน้ำไม่ติดแล้ว (เล่ม ๔ (ว) ข้อ (๕) หน้า ๑๑)

ผู้ฟังตามลักษณะ ดังที่กล่าวข้างต้น แบ่งได้ ๓ จำพวก

...บริษัท ๓ จำพวกนี้ ๓ จำพวกเป็นไฉน คือ บริษัทที่แนะนำได้ยาก ๑ บริษัทแนะนำ
ได้ง่าย ๑ บริษัทที่แนะนำแต่พอประมาณก็รู้ได้ ๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๗๔) หน้า ๒๗๓)

๕. จำแนกประเภทตามลักษณะของการคบค้าสมาคมกัน

การแบ่งประเภทผู้ฟังตามลักษณะของการคบค้าสมาคมกันแบ่งได้ ๒ ประเภท คือ

๕.๑ ผู้ฟังประเภทที่ฟังมาน้อยที่นิยมคบค้ากับพวกที่ฟังมาน้อย

กล่าวคือ

...สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือ สัตว์จำพวกที่
มีสุทธะน้อย ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุทธะน้อย (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๓๗๓,
๓๗๗, ๓๘๑) หน้า ๑๕๕, ๑๕๗, ๑๕๙)

๕.๒ ผู้ฟังประเภทที่ฟังมามากที่นิยมคบค้ากับพวกที่ฟังมามาก

กล่าวคือ

...สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกัน โดยธาตุเทียว คือ สัตว์จำพวกที่
มีสุทธะมาก ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับสัตว์จำพวกที่มีสุทธะมาก... (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๓๗๔,
๓๘๔, ๓๘๗) หน้า ๑๕๖, ๑๕๙, ๑๖๐)

๖. จำแนกประเภทตามปฏิภาณในการพูดโต้ตอบในการฟัง
การแบ่งประเภทผู้ฟังลักษณะนี้ แบ่งได้ ๔ จำพวก คือ

๖.๑ ผู้ฟังที่สามารถพูดโต้ตอบได้ถูกต้อง แต่ไม่ว่องไว
กล่าวคือ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาถามปัญหา ย่อมแก้ไขได้ถูกต้อง แต่ไม่ว่องไว

๖.๒ ผู้ฟังที่สามารถโต้ตอบได้ว่องไว แต่ไม่ถูกต้อง
กล่าวคือ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาถามปัญหา ย่อมแก้ไขได้ว่องไว แต่ไม่ถูกต้อง

๖.๓ ผู้ฟังที่สามารถพูดโต้ตอบได้ถูกต้องและว่องไว
กล่าวคือ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาถามปัญหา ย่อมแก้ไขได้ถูกต้อง และว่องไว (เล่ม

๓๖ (อ) ข้อ (๑๐๕) หน้า ๑๔๔)

๖.๔ ผู้ฟังที่พูดโต้ตอบไม่ถูกต้อง และไม่ว่องไว
กล่าวคือ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาถามปัญหา ย่อมแก้ไขไม่ได้ถูกต้อง และไม่ว่องไว

(เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๐๕) หน้า ๑๔๔)

ลักษณะของผู้ฟังที่ดี

ผู้ฟังที่ดี ได้แก่ ผู้ฟังที่มีคุณลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ

...ผู้ฟังที่ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ได้แก่ ผู้ฟังที่มีคุณลักษณะ ดังนี้ คือ

๑.๑ ...ยอมไม่พูดมาก ๑ ไม่พูดคำที่ผู้อื่นพูดมากแล้ว ๑ ไม่พูดปรารภตน ๑ เป็นผู้มีจิตไม่ฟังขานฟังธรรม ๑ เป็นผู้มีจิตแน่วแน่ มนสิการโดยอุบายแยกกาย ๑ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๕๑) หน้า ๑๕๘)

๑.๒ ...ยอมไม่พูดมาก ๑ ไม่พูดคำที่ผู้อื่นพูดแล้วมาก ๑ ไม่พูดปรารภตน ๑ เป็นผู้ที่มีปัญญาไม่โง่งเงา ๑ ไม่เป็นผู้มีความถือตัวว่าเข้าใจในสิ่งที่ยังไม่เข้าใจ ๑ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๕๒) หน้า ๑๕๕)

๑.๓ ...ยอมไม่เป็นผู้ลบหลู่คุณท่าน ฟังธรรม ๑ เป็นผู้อันความลบหลู่ไม่ครอบงำ ไม่มีจิตแข่งดี ฟังธรรม ๑ เป็นผู้ไม่แสวงโทษ ไม่มีจิตกระทบในผู้แสดงธรรม ไม่มีจิตกระด้าง เป็นผู้มีปัญญาไม่โง่งเงา ๑ ไม่เป็นผู้มีความถือตัวว่าเข้าใจในสิ่งที่ยังไม่เข้าใจ ๑ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๕๓) หน้า ๑๕๕)

๒. เป็นผู้มีความอดทนต่อคำหยาบ ไม่โต้ตอบกับผู้ที่กล่าวคำหยาบ แม้ถูกว่าด้วยคำหยาบแต่ยังสมานไมตรีกันได้

๒.๑ การอดทนต่อคำหยาบ

ผู้ฟังที่มีความอดทนต่อคำหยาบ ไม่โต้ตอบกับผู้ที่กล่าวคำหยาบ ได้แก่ ผู้ฟังที่มีคุณสมบัติ ดังนี้

...ก็การปฏิบัติอดทนเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เขาจะไม่ด่าตอบ เขาทุ้มเสียง ไม่ทุ้มเสียงตอบ นี้เรียกว่าปฏิบัติอดทน (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๖๔) หน้า ๑๔๕)

๒.๒ การไม่โต้ตอบกับผู้ที่กล่าวคำหยาบ

กล่าวคือ

...ไม่ฟังโต้ตอบกะคนเหล่านั้น ด้วยคำหยาบ...ด้วยคำหยาบคาย...ไม่ฟังโต้ตอบ คือ ไม่ฟังกล่าวตอบ ไม่ฟังด่าตอบคนที่ด่า ไม่ฟังแข่งตอบคนที่แข่ง ไม่ฟังขัดเคืองตอบคนที่

* บุคคลผู้มักลบหลู่บุญคุณผู้อื่นเป็นไฉน ความลบหลู่ในข้อนั้นเป็นไฉน ความลบหลู่ กิริยาที่ลบหลู่ ภาวะที่ลบหลู่ ความไม่เห็นคุณค่าของผู้อื่น การกระทำที่ไม่เห็นคุณค่าของผู้อื่นนี้เรียกว่าความลบหลู่ (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๕๕,๖๕) หน้า ๑๑๔,๑๑๘)

๒ จิตแข่งดี หมายถึง ความคิดแข่งดี ความคิดแข่งดีเนื่อง ๆ กิริยาที่คิดแข่งดี กิริยาที่คิดแข่งดีเนื่อง ๆ สภาพที่คิดแข่งดีเนื่อง ๆ ความดูหมิ่นดูแคลน ความคอยแสวงหาโทษ (เล่ม ๓๕ (อ) ข้อ (๕๕๘) หน้า ๔๕๕)

๐ หมายถึง อามาท พยาบาท โกรธเคือง ขัดใจ เป็นผู้ว่ายาก

ขัดเคือง ไม่พึงทำความทะเลาะ ไม่พึงทำความขัดเคือง ไม่พึงทำความแค้นแยะ ไม่พึงทำความวิวาท ไม่พึงทำความทู่มเถียง (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๗๖๖) หน้า ๓๗๘)

๒.๓ การไม่โกรธต่อผู้ที่กล่าวคำหยาบ และรู้จักให้อภัยสมานไมตรีไว้คงเดิม
กล่าวคือ

...แม้จะถูกว่าด้วยคำหนัก ๆ แม้จะถูกว่าด้วยคำหยาบ ๆ แม้จะถูกว่าด้วยคำที่ไม่พอใจ ก็คงสมานไมตรี กลมเกลียว ประองคองกันอยู่ เปรียบเหมือนรอยขีดที่น้ำ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๗๒) หน้า ๒๗๑) ...ถูกบุคคลว่ากล่าว แม้ด้วยถ้อยคำกระด้าง แม้ด้วยถ้อยคำหยาบคาย แม้ด้วยถ้อยคำไม่เป็นที่พอใจ ยังคงสนิทกัน ยังคงติดต่อกัน ยังคงชอบกัน เหมือนรอยขีดในน้ำย่อมลบเลื่อนไปได้ง่าย ไม่ตั้งอยู่ได้นาน (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๕๓) หน้า ๑๓๒)

๓. เป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่แสดงอาการโกรธให้ปรากฏ

กล่าวคือ

...จะเป็นสตรีก็ตาม นุรุษก็ตามเป็นคนไม่มักโกรธ ไม่มากด้วยความแค้นเคือง ถูกเขาว่ามากก็ไม่ขัดใจ ไม่โกรธเคือง ไม่พยายาม มาดร้าย ไม่ทำความโกรธ ความร้าย และความขี้เกลียดให้ปรากฏ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๕๘๗) หน้า ๒๘๕)

๔. เป็นผู้ที่ว่าง่าย

ผู้ฟังที่ว่าง่าย^๑ ได้แก่ ผู้ฟังที่มีลักษณะ ดังนี้ คือ

...ไม่เป็นผู้ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย

...ไม่เป็นคนมักโกรธ อันความโกรธไม่ครอบงำแล้ว...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย

...ไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่ผูกโกรธ... นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย

^๑ หมายถึง กิริยาของผู้ว่าง่าย ภาวะแห่งผู้ว่าง่าย ความเป็นผู้ว่าง่าย ความไม่ยึดข้างขัดขืน ความไม่พอใจทางโต้แย้ง ความเอื้อเฟื้อ ภาวะแห่งผู้เอื้อเฟื้อ ความเป็นผู้ทั้งเคารพทั้งรับฟัง ในเมื่อถูกว่ากล่าวโดยสหธรรม (เล่ม ๓๔ (อ) ข้อ (๘๕๒) หน้า ๒๘๓)

...ไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่มักระแวงจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุ...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย

...ไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธ...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย

...ไม่เป็นคนลบลู่ ไม่ตีเสมอ...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย

...ไม่เป็นคนริษยา* ไม่เป็นคนตระหนี่...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย

...ไม่เป็นคนโอ้อวด^๒ มิใช่เจ้ามายา...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย

...ไม่เป็นคนกระด้าง ไม่ดูหมิ่น^๓ ผู้อื่น...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย

...ไม่เป็นคนถือแต่ความเห็นของตน ไม่ถือมั่น ถอนได้ง่าย...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๒๓) หน้า ๑๓๒-๑๓๓)

๕. เป็นผู้มีความยินดีในการตักเตือน

ดังคำอธิบายที่กล่าวในพระธรรมคำสอนต่อไปนี้

...ความว่า พระอุปัชฌายะ พระอาจารย์ พระเถระปุนอุปัชฌายะ พระเถระปุนอาจารย์ มิตรผู้เคยเห็นกัน ผู้ที่เคยคบกันมา หรือสหาย ตักเตือนว่า ท่านผู้มีอายุ กรรมนี้ไม่ควรแก่ท่าน กรรมนี้ยังไม่ถึงแก่ท่าน กรรมนี้ไม่เหมาะแก่ท่าน กรรมนี้ไม่คงงามแก่ท่าน ...ผู้ถูกตักเตือนนั้น พึงเข้าไปตั้งสติยินดี ขอบใจ เบิกบานใจ อนุโมทนา อยาได้ ประสงค์ ปรารถนา รักใคร่ติดใจซึ่งความตักเตือนนั้น (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๕๗๕) หน้า ๔๘๖-๔๘๗)

* บุคคลผู้มีความริษยาเป็นไฉน ความริษยาในข้อนั้นเป็นไฉน ความริษยา กิริยาที่ริษยา ภาวะที่ริษยา ความไม่ยินดีด้วย กิริยาที่ไม่ยินดีด้วย ภาวะที่ไม่ยินดีด้วยในลาภสักการะ การเคารพ การนับถือ การไหว้บูชาของผู้อื่นใด (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๖๐) หน้า ๑๑๔)

^๒ ความโอ้อวดในข้อนั้นเป็นไฉน...เป็นผู้อวด ความโอ้อวด ภาวะที่โอ้อวด กิริยาที่โอ้อวด ภาวะที่แข็งกระด้าง กิริยาที่แข็งกระด้าง ความพุดยกตน กิริยาที่พุดยกตน (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๖๑) หน้า ๑๑๔-๑๑๕)

^๓ เพราะไม่นับถือ จึงชื่อว่าดูหมิ่นบุคคลอื่น อีกอย่างหนึ่ง เพราะยังโหมนัสให้เกิด จึงชื่อว่า ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๗๑) หน้า ๒๘๐)

๖. เป็นผู้มีความรู้ มีปัญญา

เพราะผู้ฟังที่มีความรู้ มีปัญญา สามารถอธิบายให้เข้าใจได้ง่าย ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสอธิบายไว้ดังนี้

...บุคคลผู้มีความรู้เป็นคนที่รู้แจ้งได้ง่าย บุคคลผู้ไม่มีความรู้เป็นคนที่รู้แจ้งได้โดยยาก บุคคลผู้มีปัญญาคือคนที่รู้แจ้งได้ง่าย บุคคลผู้ไม่มีความรู้เป็นคนที่รู้แจ้งได้โดยยาก (เล่ม ๓๑ (ส) ข้อ (๒๗๓) หน้า ๕๘)

๗. เป็นผู้ไม่เชื่อง่าย

ผู้ฟังที่มีลักษณะเป็นคนเชื่อง่าย มีลักษณะดังนี้

...ก็บุคคลเป็นผู้เชื่อง่ายได้อย่างไร คือ บุคคล... เมื่อเขากล่าวคุณหรือโทษของผู้อื่น ย่อมโน้มใจเชื่อโดยเร็วพลัน (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๔๑) หน้า ๑๔๕)

๘. เป็นผู้ควบคุมอารมณ์สงบเรียบร้อยในการฟังเรื่องราวต่าง ๆ ได้ทุกขณะ

กล่าวคือ ไม่เป็นผู้สงบเสงี่ยมอยู่ได้เฉพาะเมื่อยังไม่ได้ฟังถ้อยคำที่ไม่พอใจเท่านั้น ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสยกตัวอย่างต่อไปนี้

ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้...เป็นคนสงบเสงี่ยมจัด เป็นคนอ่อนโยนจัด เป็นคนเรียบร้อยจัดได้ ก็เพียงชั่วเวลาที่ยังไม่ได้กระทบถ้อยคำ อันไม่เป็นที่พอใจเท่านั้น

...ก็เมื่อใด เธอกระทบถ้อยคำอันไม่เป็นที่พอใจเข้า ก็ยังเป็นคนสงบเสงี่ยม อ่อนโยน เรียบร้อยอยู่ได้ เมื่อนั้นแหละควรถือว่าเธอเป็นคนสงบเสงี่ยม เป็นคนอ่อนโยน เป็นคนเรียบร้อยจริง (เล่ม ๑๒ ข้อ (๒๖๖) หน้า ๑๗๕)

๙. รู้จักให้อภัย เมื่อผู้พูดกล่าวผิด แล้วสำนึกกล่าวคำขอโทษ

ผู้ฟังที่รู้จักให้อภัยเมื่อผู้พูดสำนึกผิดแล้วกล่าวคำขอโทษ ถือว่าเป็นบัณฑิต ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

...ครั้งนั้นแล ภิกษุเป็นอันมากได้พากันไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว...ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรภาส ภิกษุทั้งสองรูปได้เถียงกัน ในการโต้เถียงกันนั้น ภิกษุรูปหนึ่งได้พูดล่วงเกิน ลำดับนั้น ภิกษุผู้พูดล่วงเกิน

แสดงโทษโดยความเป็นโทษ^๑ ในสำนึกของภิกษุ^๒นั้น ภิกษุ^๓นั้นไม่รับ พระพุทธเจ้าข้า (เล่ม ๑๕ (ต) ข้อ (๕๕๓) หน้า ๒๘๘)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนพาลมี ๒ จำพวกนี้ คือ ผู้ไม่เห็นโทษ โดยความเป็นโทษ^๔ ๑ ผู้ไม่รับตามสมควรแก่กรรม เมื่อผู้อื่นแสดงโทษ^๕ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัณฑิต ๒ จำพวกนี้ คือ ผู้เห็นโทษโดยความเป็นโทษ ๑ ผู้รับตามสมควรแก่กรรมเมื่อผู้อื่นแสดงโทษ^๖ ๑ (เล่ม ๑๕ (ต) ข้อ (๕๕๒, ๕๕๔) หน้า ๒๘๘)

๑๐. ไม่รู้สึกหวั่นไหวในคำพูดทั้งหลาย

ผู้ฟังที่ไม่รู้สึกหวั่นไหวในคำพูดทั้งหลาย คือ

...ไม่หวั่นไหวในเพราะวาทะทั้งหลาย...คือ ไม่โยกโคลง ไม่เอน ไม่เอียง ไม่สะท้าน ไม่สะเทือนในเพราะวาทะ ในเพราะอุปวาทะทั้งหลาย คือ เพราะความนิทา ตีเตียน ความไม่สรรเสริญ ไม่ยกย่องคุณความดี (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๔๓๒) หน้า ๒๓๒)

ลักษณะของผู้ฟังที่ไม่ดี

ผู้ฟังที่มีคุณลักษณะที่ไม่ดี ได้แก่

๑. ผู้ฟังที่ประกอบด้วยกรรม ๖ ประการ

กรรม ๖ ประการเป็นไฉน คือ

...ไม่ฟังด้วยดี ๑

ไม่เงี่ยโสตลงฟัง ๑

ไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อรู้ถึง ๑

^๑ หมายถึง ขอมรับผิดแล้วกล่าวคำขอโทษ

^๒ หมายถึง ไม่ขอมรับผิดโดยการขอโทษ

^๓ หมายถึง ไม่ขอมยกโทษให้ผู้ที่กล่าวคำขอโทษ

^๔ หมายถึง ขอมยกโทษให้ผู้ที่กล่าวคำขอโทษ

ถือแต่สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ๑

ทั้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ ๑

และเป็นผู้ประกอบด้วยขันติที่ไม่สมควร ๑

(เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๓๕๕) หน้า ๓๕๐)

๒. ผู้ฟังที่ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ

...ผู้ฟังที่ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ได้แก่ ผู้ฟังที่มีคุณลักษณะ ดังนี้ คือ

๒.๑ ...ยอมพูดมาก ๑ พูดคำพูดที่ผู้อื่นพูดแล้วมาก ๑ พูดปรารภตน ๑ เป็นผู้จิต
ฟังชานฟังธรรม ๑ เป็นผู้มึนใจไม่แน่วแน่มนสิการโดยอุบายไม่แยบคาย* ๑ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ
(๑๕๑) หน้า ๑๕๘)

๒.๒ ...ยอมพูดมาก ๑ พูดคำพูดที่ผู้อื่นพูดแล้วมาก ๑ พูดปรารภตน ๑ เป็น ผู้มี
ปัญญาทรม โง่งเงา ๑ เป็นผู้ถือตัวว่าเข้าใจในสิ่งที่ยังไม่เข้าใจ ๑ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๕๒) หน้า
๑๕๘-๑๕๙)

๒.๓ ...เป็นผู้ลบหลู่คุณท่านฟังธรรม ๑ เป็นผู้อันความลบหลู่ครอบงำ มีจิตแข่งดีฟัง
ธรรม ๑ เป็นผู้แสวงโทษ มีจิตกระทบในผู้แสดงธรรม มีจิตกระด้าง ๑ เป็นผู้มึนปัญญาทรมโง่งเงา ๑
เป็นผู้มีความถือตัวว่าเข้าใจในสิ่งที่ไม่เข้าใจ ๑ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๕๓) หน้า ๑๕๙)

๓. ผู้ฟังที่มักโกรธ แสดงอาการโกรธให้ปรากฏ

ผู้ฟังที่มักโกรธ แสดงอาการ โกรธให้ปรากฏ ได้แก่ ผู้ฟังที่มีลักษณะ ดังนี้ คือ

...บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นคนมักโกรธ มากด้วย
ความแค้นเคือง ถูกเขาว่าเล็กน้อยก็ขัดใจ โกรธเคือง พยาบาท มาดร้าย ทำความโกรธ
ความร้ายและขี้ใจน้อยให้ปรากฏ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๕๘๖) หน้า ๒๘๕)

* หมายถึง ความนึก ความนึกเนื่อง ๆ ความคิด ความพิจารณา ความทำไว้ในใจ แห่งจิต โดยคิดจากความจริง
(เล่ม ๓๕ (อ) ข้อ (๕๖๐) หน้า ๔๕๕)

...เป็นผู้มักโกรธ มากไปด้วยความคับแค้น ถูกเขาว่าเพียงเล็กน้อย ก็ยอมคล่อง ย่อมกำเริบ ย่อมแสดงอาการผิดปกติ ย่อมกระด้างยอมแสดงความโกรธ^๑ ความคิดประทุษร้าย อาการไม่ชอบใจให้ปรากฏ^๒ เหมือนแผลเรื้อรัง ถูกท่อนไม้หรือกระเบื้องกระทบ ย่อมมีน้ำเลือนน้ำหนองไหลออกมากมาย ซื่อแม่ฉันทใด บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักโกรธ ความคิดประทุษร้ายและอาการไม่ชอบใจให้ปรากฏก็ฉันทนั้น (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๘๕) หน้า ๑๒๘)

๔. ผู้ฟังที่เชื่อง่าย

ผู้ฟังที่เป็นคนเชื่อง่ายมีลักษณะ ดังนี้ คือ

...บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อเขาสรรเสริญหรือติเตียนผู้อื่น ย่อมเชื่อทันที บุคคลอย่างนี้ ชื่อว่าผู้เชื่อง่าย (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๔๒) หน้า ๑๓๔)

๕. ผู้ฟังที่ว่ายาก

ผู้ฟังที่เป็นผู้ว่ายาก^๓ ได้แก่

...ผู้ยกตนข่มผู้อื่น...

^๑ หมายถึง ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความขง กิริยาที่ขง ความเป็นผู้ขง ความพยาบาท กิริยาที่พยาบาท ความเป็นผู้พยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ดูร้าย ความเพาะวาจาขั่ว ความไม่เข้มแข็งแห่งจิต นี้เรียกว่า ความโกรธ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๓๘๔) หน้า ๑๕๕)

^๒ ลักษณะอาการ โกรธที่ปรากฏ จะมีอาการเล็กน้อยไม่เท่ากัน ดังนี้

บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงทำจิตให้ขุ่นมัว แต่ยังไม่ถึงทำให้หน้าเจ้าหน้าอก็มี

บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้หน้าเจ้าหน้าอ แต่ยังไม่ทำให้คางสั้นก็มี

บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้คางสั้น แต่ยังไม่ทำให้เปล่งผรุสวาทก็มี

บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้เปล่งผรุสวาท แต่ยังไม่ให้เหลือวาทิตต่างๆ ก็มี

บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้เหลือวาทิตต่างๆ แต่ยังไม่ให้จับท่อนไม้และศาสตราก็มี

บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้จับท่อนไม้และศาสตรา แต่ยังไม่ให้เงื้อท่อนไม้และศาสตราก็มี

ฯลฯ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๓๘๔) หน้า ๑๕๕)

^๓ หมายถึง กิริยาที่เป็นผู้ว่ายาก ความเป็นผู้ว่ายาก สภาพที่เป็นผู้ว่ายาก ความยึดถือข้างข้างขึ้น ความพอใจทางโต้แย้ง กิริยาที่ไม่เอื้อเพื่อ ความไม่เอื้อเพื่อ ความไม่เคารพ ความไปเชื่อฟังในเมื่อถูกว่ากล่าวโดยสธรรม นี้เรียกว่า โทวจัสตสา ความเป็นผู้ว่ายาก (เล่ม ๓๕ (อ) ข้อ (๕๑๘) หน้า ๔๓๘) (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๖๓) หน้า ๑๕๕)

...คนมักโกรธ อันความโกรธครอบงำแล้ว

...คนมักโกรธ ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุ...

...คนมักโกรธ มักระวางจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุ...

...คนมักโกรธ เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธ...

...คนลบลหู่ ติเสมอ^๑...

...คนริษยา เป็นคนตระหนี่^๒...

...คนโง่อวด เจ้ามายา...

...คนกระด้าง ดูหมิ่น^๓ ผู้อื่น...

...คนถือแต่ความเห็นของตน ถือ^๔ รัน ถอนได้ยาก...(เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๒๒) หน้า

๑๓๐-๑๓๑)

ข้อควรปฏิบัติในการฟัง

ข้อควรปฏิบัติในการฟัง มีดังนี้ คือ

๑. ต้องฟังด้วยดี ต้องสอบถาม

เพราะการฟังด้วยดี การสอบถาม จะช่วยให้เกิดปัญญา ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...การฟังด้วยดี การสอบถามเป็นอาหารของปัญญา การไม่ฟังด้วยดี ไม่สอบถาม เป็นอันตรายแก่ปัญญา...(เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๗๓) หน้า ๑๒๑)

^๑ หมายถึง การติเสมอ กิริยาที่ติเสมอ ภาวะที่ติเสมอ ธรรมที่เป็นอาหารแห่งการติเสมอ ฐานะแห่งวิวาท การถือ เป็นคู่ว่า เท่าเทียมกัน (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๕๕) หน้า ๑๑๔)

^๒ หมายถึง ความตระหนี่ ความเป็นผู้ตระหนี่ ความเป็นผู้ปรารถนาต่าง ๆ ความเหนียวแน่น ความเป็นผู้มีจิตหด หู่ เจ็บร้อนในการให้ ความที่จิตอันใคร ๆ ไม่เชื่อถือได้ในการให้ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๓๕๘) หน้า ๒๑๐)

^๓ ความดูหมิ่นเป็นใจน บุกคบบางคนในโลกนี้ ข่มดูหมิ่นผู้อื่นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่าง ใดอย่างหนึ่งบ้าง ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ความเป็นผู้ถือตัว ความกำเริบขึ้น ความฟูขึ้น ความถือตัวตั้งรังษัย ความยก ย่องตน (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๔๐๔) หน้า ๒๑๖)

๒. ต้องศรัทธาในตัวผู้พูด

เพราะการศรัทธาจะช่วยให้เข้าไปหาผู้พูด กล่าวคือ

...ศรัทธามีอุปการะมากแก่การเข้าไปหา ถ้าศรัทธาไม่เกิด ก็ไม่ฟังเข้าไปหา แต่เพราะเกิดศรัทธาจึงเข้าไปหา (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๖๕๕) หน้า ๔๕๘)

๓. ต้องเข้าไปหาผู้พูด

เพราะการเข้าไปหาจะช่วยให้ได้เข้าไปนั่งใกล้ผู้พูด กล่าวคือ

...การเข้าไปหา มีอุปการะมากแก่การเข้าไปนั่งใกล้ ถ้าไม่ฟังเข้าไปหา ก็ฟังนั่งใกล้ไม่ได้ แต่เพราะเข้าไปหาจึงนั่งใกล้ (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๖๕๕) หน้า ๔๕๘)

๔. ต้องเข้าไปนั่งใกล้ผู้พูด

เพราะการเข้าไปนั่งใกล้ช่วยให้ตั้งใจฟัง กล่าวคือ

...การเข้าไปนั่งใกล้ มีอุปการะมากแก่การเจียโลตลง ถ้าไม่นั่งใกล้ ก็ฟังเจียโลตลงไม่ได้ แต่เพราะเจียโลตลงจึงฟังธรรมได้ (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๖๕๕) หน้า ๔๕๗)

๕. ต้องตั้งใจฟัง

เพราะการตั้งใจฟังจะช่วยให้รู้ถึงเรื่องที่ฟัง กล่าวคือ

...การเจียโลตลง มีอุปการะมากแก่การฟัง ถ้าไม่ฟังเจียโลตลง ก็ฟังฟังธรรมนี้ไม่ได้ แต่เพราะเจียโลตลงจึงฟังธรรมได้ (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๖๕๕) หน้า ๔๕๘)

๖. ต้องฟังให้เข้าใจ

เพราะการฟังให้เข้าใจจะช่วยให้ทรงจำเรื่องที่ฟังได้ กล่าวคือ

...การฟังธรรม มีอุปการะมากแก่การทรงจำธรรม ถ้าไม่ฟังฟังธรรม ก็ฟังทรงจำธรรมนี้ไม่ได้ แต่เพราะฟังธรรมจึงทรงจำธรรมไว้ได้ (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๖๕๕) หน้า ๔๕๗)

๗. ต้องทรงจำสิ่งที่ฟังให้ได้

เพราะการทรงจำได้จะช่วยในการนำไปใช้ปัญญาใคร่ครวญเพื่อความ กล่าวคือ

...การทรงจำธรรมไว้ มีอุปการะมากแก่ปัญญาเครื่องใคร่ครวญเพื่อความ ถ้าไม่ฟังทรงจำธรรมนั้น ก็ฟังใคร่ครวญเพื่อความนี้ไม่ได้ แต่เพราะทรงจำธรรมไว้ จึงใคร่ครวญเพื่อความได้ (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๖๕๕) หน้า ๔๕๗)

๘. ต้องใช้ปัญญาใคร่ครวญเพื่อความ

เพราะการใช้ปัญญาใคร่ครวญเพื่อความ จะช่วยให้จำแนกเรื่องที่ควรฟังไม่ควรฟังได้ กล่าวคือ

...ปัญญาเครื่องใคร่ครวญเพื่อความ มีอุปการะมากแต่ธรรมที่ควรฟัง ถ้าไม่ฟังใคร่ครวญเพื่อความนั้น ธรรมทั้งหลายก็ไม่ควรแก่การฟัง แต่เพราะใคร่ครวญเพื่อความ ธรรมทั้งหลายจึงควรแก่การฟัง (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๖๕๕) หน้า ๔๕๗)

๙. ต้องเลือกฟังเรื่องที่ควรฟัง

เพราะการเลือกฟังเรื่องที่ควรฟัง จะช่วยให้เกิดความพอใจในการฟัง กล่าวคือ

...ธรรมที่ควรแก่การฟังมีอุปการะมากแก่ฉันทะ ถ้าธรรมทั้งหลายไม่ควรแก่การฟัง ฉันทะก็ไม่เกิด แต่เพราะธรรมทั้งหลายควรแก่การฟัง ฉันทะจึงเกิด (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๖๕๕) หน้า ๔๕๗)

* ข้อควรปฏิบัติในการฟังตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้น มีลักษณะเป็นกระบวนการหมุนวนต่อเนื่องกัน ไม่มีสิ้นสุด กล่าวคือ เมื่อผู้ฟังพอใจในการฟัง ก็จะมีศรัทธาในตัวผู้พูด การศรัทธาจะช่วยในการเข้าไปหา การเข้าไปหาจะช่วยให้ได้นั่งใกล้ผู้พูด การนั่งใกล้จะช่วยให้ตั้งใจฟัง การตั้งใจฟังจะช่วยให้รู้ถึงเรื่องที่ฟัง การเข้าใจเรื่องที่ฟังจะช่วยให้จำได้ การจำได้ช่วยในการนำไปใคร่ครวญ การใช้ปัญญาใคร่ครวญได้ จะช่วยให้จำแนกได้ว่า เรื่องใดควรฟัง เรื่องใดไม่ควรฟัง การเลือกเรื่องที่ควรฟังได้จะช่วยให้เกิดความพอใจในการฟัง และเมื่อเกิดความพอใจในการฟังก็จะมีศรัทธาในตัวผู้พูด

ข้อแนะนำในการฟัง

ข้อแนะนำเกี่ยวกับการฟัง มีรายละเอียด ดังนี้

๑. ผู้ฟังต้องรู้จักสังเกตว่าผู้พูดเป็นคนพาล หรือเป็นบัณฑิต

...คนที่ไม่พูด ชนทั้งหลายย่อมรู้ไม่ได้ว่า...เป็นพาลหรือบัณฑิต (เล่ม ๒๑ (ศ)

ข้อ (๕๔) หน้า (๕๘)

๑.๑ ลักษณะที่แสดงให้รู้ว่าผู้พูดเป็นคนพาล

รายละเอียด มีดังนี้

๑.๑.๑ ...ลักษณะของคนพาล นิमितของคนพาล ความประพฤติน่าเกลียดของคนพาล ๓ ประการเป็นไฉน คนพาลในโลกนี้ย่อมเป็นผู้คิดเรื่องที่ดีชั่ว ๑ พูดคำที่พูดชั่ว ๑ ทำกรรมที่ชั่ว ๑ ...ถ้าคนพาลจักไม่เป็นคนคิดเรื่องที่ดีชั่ว ๑ พูดคำที่พูดชั่ว ๑ ทำกรรมที่ชั่ว ๑ เช่นนั้น บัณฑิตจะพึงรู้เขาด้วยเหตุอย่างไรว่า ผู้นี้เป็นคนพาล ไม่ใช่คนดี (เล่ม ๒๐ (ศ) ข้อ (๔๔๒) หน้า ๘๖)

..ลักษณะเครื่องหมาย เครื่องอ้างว่าเป็นคนพาลของคนพาลนี้ มี ๓ อย่าง ๓ อย่างเป็นไฉน...คนพาลในโลกนี้มักคิดความคิดที่ชั่ว มักพูดคำพูดที่ชั่ว มักทำการทำที่ชั่ว ถ้าคนพาลจักไม่เป็นผู้คิดความคิดที่ชั่ว พูดคำพูดที่ชั่ว ทำการทำให้ชั่ว...บัณฑิตพวกไหนจะพึงรู้จักเขาได้ว่า ผู้นี้เป็นคนพาล เป็นอสังคบุตร (เล่ม ๑๔ (ศ) ข้อ (๔๖๘) หน้า ๒๔๐)

๑.๑.๒ ...บุคคลประกอบด้วยกรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นคนพาล กรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ กายทุจริต ๑ วาจทุจริต ๑ มโนทุจริต ๑ (เล่ม ๒๐ (ศ) ข้อ (๔๔๑) หน้า ๘๖)

๑.๑.๓ ...บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นคนพาล...คือ กายกรรมเป็นอกุศล ๑ วาจกรรมเป็นอกุศล ๑ มโนกรรมเป็นอกุศล ๑ (เล่ม ๒๐ (ศ) ข้อ (๔๔๕) หน้า ๘๘)

๑.๑.๔ ...บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นคนพาล...คือ กายกรรมที่เป็นโทษ ๑ วาจกรรมที่เป็นโทษ ๑ มโนกรรมที่เป็นโทษ ๑ (เล่ม ๒๐ (ศ) ข้อ (๔๔๖) หน้า ๘๘)

๑.๑.๕ ...บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นคนพาล คือ กายกรรมที่เป็นการเบียดเบียน ๑ วาจกรรมที่เป็นการเบียดเบียน ๑ มโนกรรมที่เป็นการเบียดเบียน ๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๔๓) หน้า ๕๕)

๑.๑.๖ ...บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นคนพาล...คือ ตั้งปัญหาโดยไม่แยบคาย ๑ เฉลยปัญหาโดยไม่แยบคาย ๑ ไม่นุโมทนาปัญหาที่ผู้อื่นฉลยโดยแยบคาย ด้วยบทพยัญชนะที่เหมาะสม สละสลวยเข้ารูป ๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๔๔) หน้า ๕๗ - ๕๘)

๑.๑.๗ ...บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เป็นคนพาล ไม่เฉียบแหลม ไม่ใช่สัตบุรุษ ข่อมค้อมครองตนที่ปราศจากคุณสมบัติ ข่อมเป็นผู้ประกอบไปด้วยโทษ นักปราชญ์ติเตียน และข่อมประสพกรรมมิใช่บุญเป็นอันมาก ธรรม ๔ ประการ เป็นไฉน คือ **ไม่ใคร่ครวญสืบสวนให้รอบคอบ** กล่าวสรรเสริญคุณของผู้ไม่ควรสรรเสริญ ๑ **ไม่ใคร่ครวญสืบสวนให้รอบคอบแล้ว** กล่าวติเตียนผู้ที่ควรสรรเสริญ ๑ ... (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๓) หน้า ๒ - ๓)

*ผู้พูดที่มีลักษณะเป็นคนพาล ประกอบด้วยวาจาทุจริต ตามที่กล่าวมาข้างต้น ผู้ฟังไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าไปใกล้ ไม่ควรยินดี กล่าวคือ

...บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม...ไม่ควรเสพ...คือ...บุคคลเป็นผู้พูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียด ๑ พูดหยาบ ๑ พูดเพื่อเจ้า ๑

...บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม...ไม่ควรคบ...ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้...เป็นผู้ไม่ควรรูษา...เป็นผู้ไม่ควรสรรเสริญ...เป็นผู้ไม่ควรเคารพ...เป็นผู้ไม่ควรยำเกรง...เป็นผู้ไม่ควรให้ยินดี...คือ...บุคคลเป็นผู้พูดเท็จ ๑ ...พูดส่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดเพื่อเจ้า ๑ (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๘๘) หน้า ๒๕๗-๒๕๘)

๑.๒ ลักษณะที่แสดงให้รู้ว่าผู้พูดเป็นบัณฑิต

รายละเอียด มีดังนี้

...ลักษณะบัณฑิต นิमितบัณฑิต ความประพจน์ไม่ขาดสายของบัณฑิต ๓ ประการนี้ ๓ ประการเป็นไฉน

๑.๒.๑ ...บัณฑิตในโลกนี้ย่อมเป็นผู้คิดเรื่องที่ดี ๑ พูดคำที่ดี ๑ ทำกรรมที่ดี ๑ เช่นนั้น บัณฑิตจะพึงรู้เขาได้ด้วยเหตุอะไรว่า ผู้นี้เป็นบัณฑิต เป็นคนดี ...ก็เพราะ

บัณฑิตย่อมเป็นผู้คิดเรื่องที่ดี คิดดี พูดคำที่ดี และทำกรรมที่ดี ฉะนั้น บัณฑิตจึงรู้จักเขาว่า ผู้นี้เป็นบัณฑิต เป็นคนดี (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๔๒) หน้า ๕๘)

...ลักษณะเครื่องหมาย เครื่องอ้างว่าเป็นบัณฑิตของบัณฑิตนี้มี ๓ อย่าง ๓ อย่างเป็นไฉน...บัณฑิตในโลกนี้มักคิดความคิดที่ดี มักพูดคำพูดที่ดี มักทำการทำที่ดี ถ้าบัณฑิตจักไม่เป็นผู้คิดความคิดที่ดี พูดคำพูดที่ดี และทำการทำที่ดี บัณฑิตพวกไหนจะพึงรู้จักเขาได้ว่าผู้นี้เป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๘๔) หน้า ๒๔๗)

๑.๒.๒ ...บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ กายสุจริต ๑ วาจสุจริต ๑ มโนสุจริต ๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๔๔) หน้า ๕๖)

๑.๒.๓ ...บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ กายกรรมเป็นกุศล ๑ วาจกรรมเป็นกุศล ๑ มโนกรรมเป็นกุศล ๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๔๕) หน้า ๕๘)

๑.๒.๔ ...บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ กายกรรมที่ไม่เป็นโทษ ๑ วาจกรรมที่ไม่เป็นโทษ ๑ มโนกรรมที่ไม่เป็นโทษ ๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๔๖) หน้า ๕๘)

๑.๒.๕ ...บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต...คือ กายกรรมที่ไม่เป็นการเบียดเบียน ๑ วาจกรรมที่ไม่เป็นการเบียดเบียน ๑ มโนกรรมที่ไม่เป็นการเบียดเบียน ๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๔๗) หน้า ๕๘)

๑.๒.๖ ...บุคคลอันประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต...คือ ตั้งปัญหาโดยแยบคาย ๑ เฉลยปัญหาโดยแยบคาย ๑ อนุโมทนาปัญหาที่ผู้อื่นเฉลยโดยแยบคาย ด้วยบทพยัญชนะที่เหมาะสม สละสลวยเข้ารูป ๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๔๘) หน้า ๕๘)

๑.๒.๗ ...บุคคลประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เป็นบัณฑิตเฉียบแหลม เป็นสัตบุรุษย่อมคุ้มครองตนให้ประกอบด้วยคุณสมบัติ เป็นผู้หาโทษมิได้ ทั้งนักปราชญ์ไม่ติเตียน และยอมประสพบุญเป็นอันมาก ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ ใคร่ครวญสืบสวนรอบคอบแล้ว กล่าวติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ๑ ใคร่ครวญสืบสวนรอบคอบแล้ว กล่าวสรรเสริญผู้ที่ควรสรรเสริญ ๑ ... (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๓) หน้า ๓)

* ผู้พูดที่มีลักษณะเป็นบัณฑิต ประกอบด้วยวาจาสุจริต ตามที่กล่าวข้างต้น ผู้ฟังควรคบควรเข้าใกล้ ควรเคารพ กล่าวคือ

...บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม...ควรเสพ... คือ... บุคคลเป็นผู้งดเว้นจากการพูดเท็จ ๑ จากการพูดส่อเสียด ๑ จากการพูดคำหยาบ ๑ จากการพูดเพื่อเจ้า ๑

...บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม...ควรคบ...ควรเข้าไปนั่งใกล้...เป็นผู้ควรบูชา... เป็นผู้ควรสรรเสริญ...เป็นผู้ควรเคารพ...เป็นผู้ควรยำเกรง...เป็นผู้ควรให้ยินดี คือ...บุคคลเป็นผู้งดเว้นจากการพูดเท็จ ๑ จากการพูดส่อเสียด ๑ จากการพูดคำหยาบ ๑ จากการพูดเพื่อเจ้า ๑ (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๘๘) หน้า ๒๕๗-๒๕๘)

๒. ผู้ฟังต้องรู้จักเลือกว่าเรื่องใดควรฟัง เรื่องใดไม่ควรฟัง

หลักในการพิจารณา ก็คือ ถ้าเรื่องที่จะฟังทำให้อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมลง ก็ไม่ควรฟัง แต่ถ้าเรื่องที่จะฟังทำให้อกุศลธรรมเสื่อมลง กุศลธรรมเจริญขึ้น ควรจะฟัง ดังคำอธิบาย ต่อไปนี้

...คุณรสารีบุตร เรากล่าวเสียงที่รู้ได้ด้วยโสตโดยส่วน ๒ คือ ที่ควรเสพอย่างหนึ่ง ที่ไม่ควรเสพอย่างหนึ่ง นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว คุณรสารีบุตร เมื่อเสพเสียงที่รู้ได้ด้วยโสต เช่นใด อกุศลธรรมเจริญยิ่ง กุศลธรรมย่อมเสื่อมไป เสียงที่รู้ได้ด้วยโสตเช่นนี้ ไม่ควรเสพ และเมื่อเสพเสียงที่รู้ได้ด้วยโสตเช่นใด อกุศลธรรมย่อมเสื่อมไป กุศลธรรมย่อมเจริญยิ่ง เสียงที่รู้ได้ด้วยโสตเช่นนี้ ควรเสพ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๒๒๕, ๒๒๘) หน้า ๑๒๗, ๑๒๖)

...คุณรจอมเทพ อาตมาภาพกล่าววชิสมาจาร โดยแยกเป็น ๒ คือ ที่ควรเสพก็มี ที่ไม่ควรเสพก็มี ก็ที่กล่าวถึงวชิสมาจารดังนี้ กล่าวพระอาศัยอะไรในวชิสมาจารทั้ง ๒ นั้น บุคคลพึงทราบวชิสมาจารอันใดว่า เมื่อเราเสพวชิสมาจารนี้ อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อม วชิสมาจารเห็นปานนี้ไม่ควรเสพ บุคคลพึงทราบวชิสมาจาร อันใดว่า เมื่อเราเสพวชิสมาจารนี้

อภุคคกรรมเสื่อม กุศลธรรมเจริญขึ้น วิชิตสมาจารเห็นปานนี้ควรเสพ (เล่ม ๑๐ (ส) ข้อ (๒๕๘) หน้า ๒๐๕)

๓. ผู้ฟังต้องรู้จักตั้งคำถาม เพื่อประโยชน์ที่ฟังจะได้รับจากการฟัง
ลักษณะการตั้งคำถามในการฟังแบ่งได้เป็น ๓ อย่าง กล่าวคือ

๓.๑ การถามเพื่อรู้ เพื่อตรวจสอบ และเพื่อขจัดความสงสัย
ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...ปจฉามี ๓ อย่าง คือ อทิฏฐุชตนาปุจฉา ๑ ทิฏฐุสังสันตนาปุจฉา ๑ วิมติเฉต
นาปุจฉา ๑

๓.๑.๑ ...อทิฏฐุชตนาปุจฉา เป็นไฉน ลักษณะใดที่ยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่
พิจารณา ไม่เทียบเคียง ไม่กระจ่าง ไม่แจ่มแจ้งโดยปกติ บุคคลย่อมถามปัญหาเพื่อจะรู้ เพื่อเห็น
เพื่อพิจารณา เพื่อเทียบเคียง เพื่อกระจ่าง เพื่อแจ่มแจ้ง (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๗๐๐) หน้า ๓๒๑) (เล่ม
๓๐ (ส) ข้อ (๑๒๒) หน้า ๓๗)

๓.๑.๒ ...ทิฏฐุสังสันตนาปุจฉา เป็นไฉน ลักษณะใดที่รู้ เห็น พิจารณา
เทียบเคียง กระจ่าง แจ่มแจ้งแล้วโดยปกติ บุคคลย่อมถามเพื่อต้องการสอบสวนลักษณะนั้นกับ
บัณฑิตอื่น ๆ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๗๐๐) หน้า ๓๒๑) (เล่ม ๓๐ (ส) ข้อ (๑๒๒) หน้า ๓๗)

๓.๑.๓ ...วิมติเฉตนาปุจฉา เป็นไฉน บุคคลเป็นผู้เผล่ไปสู่วิถีความเคลือบแคลง
สงสัยเป็นสองทางว่า เป็นอย่างนี้หรือหนอ หรือไม่เป็นอย่างนี้ เป็นอะไรหนอ หรือเป็นอย่างไร
บุคคลนั้นถามปัญหาเพื่อต้องการตัดความเคลือบแคลงสงสัย (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๗๐๐) หน้า ๓๒๑)
(เล่ม ๓๐ (อ) ข้อ (๑๒๒) หน้า ๓๗)

๓.๒ การถามถึงประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น
ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...ปจฉามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงประโยชน์ตน ๑ การถามถึงประโยชน์
ผู้อื่น ๑ การถามประโยชน์ทั้งสองอย่าง ๑ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๗๐๐) หน้า ๓๒๒)

* หมายถึง การประพฤติทางวาจา (พระราชวรมณี ๒๕๒๗ : ๒๖๑)

๓.๓ การถามถึงประโยชน์ในภพนี้ ประโยชน์ในภพหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง
ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...ปูจนามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงประโยชน์ในภพนี้ ๑ การถามถึง
ประโยชน์ในภพหน้า ๑ การถามถึงประโยชน์อย่างยิ่ง ๑ (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๓๐๐) หน้า ๓๒๒)

๓.๔ การถามถึงกรรมส่วนอดีต กรรมส่วนอนาคต และกรรมส่วนปัจจุบัน
ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...ปูจนามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงกรรมส่วนอดีต ๑ การถามถึงกรรมส่วน
อนาคต ๑ การถามถึงกรรมส่วนปัจจุบัน ๑ (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๓๐๑) หน้า ๓๒๓)

๓.๕ การถามถึงกุศลกรรม อกุศลกรรม และอัปยาคตกรรม
ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...ปูจนามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงกุศลกรรม ๑ การถามถึงอกุศลกรรม ๑
การถามถึงอัปยาคตกรรม ๑ (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๓๐๑) หน้า ๓๒๓)

*ผู้ฟังที่รู้จักตั้งคำถามจะได้รับประโยชน์ ดังนี้ คือ ทำให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้ง
ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญา เพราะปริปัญจานั้น ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...ผู้ใดถามในประโยชน์ตน ในประโยชน์ควรรู้ ในลักษณะในเหตุ ในฐานะ
และอฐานะ ญาณของบุคคลนั้นย่อมแจ่มแจ้ง เพราะอาศัยการถามนั้น บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้มีปัญญา
เพราะปริปัญจา* (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๔๐๖) หน้า ๒๑๗)

๔. ผู้ฟังต้องอดกลั้น มีเมตตาไม่โกรธตอบผู้พูดที่พูดด้วยความโกรธ ด้วยวาจาที่เป็นโทษ
หรือแม้ด้วยวาจาใดก็ตาม

ดังรายละเอียดในตัวอย่าง ต่อไปนี้

* หมายถึง การรู้จักตั้งคำถาม

ตัวอย่างที่ ๑

...อสุรินทรภากรทวาทพราหมณ์ได้สดับมาว่า ได้ยินว่า พราหมณ์ภากรทวาทโคตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในสำนักพระสมณโคดม โกรธ ขัดใจ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว ต่ำ บริภาษพระผู้มีพระภาคด้วยวาจาหยาบคาย ไม่ใช่ของสัตบุรุษ เมื่ออสุรินทรภากรทวาทพราหมณ์กล่าวอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ทรงนิ่งเสีย

ลำดับนั้นแล อสุรินทรภากรทวาทพราหมณ์ ได้กล่าวกะพระผู้มีพระภาคว่า พระสมณะเรานะท่านแล้ว พระสมณะเรานะท่านแล้ว (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๖๓๕) หน้า ๑๕๘)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชนพาลกล่าวคำหยาบด้วยวาจา ย่อมสำคัญว่าชนะที่เดียว แต่ความอดกลั้นได้ เป็นความชนะของบัณฑิตผู้รู้แจ้งอยู่ ผู้ใดโกรธตอบบุคคลผู้โกรธแล้ว ผู้นั้นเป็นผู้ตามกว่าบุคคลผู้โกรธแล้ว เพราะการโกรธตอบนั้น บุคคลไม่โกรธตอบบุคคลผู้โกรธแล้ว ย่อมชื่อว่าชนะสงครามอันบุคคลชนะได้โดยยาก ผู้ใดรู้ว่า ผู้อื่นโกรธแล้ว เป็นผู้มีสติสงบอยู่ได้ ผู้นั้นชื่อว่า ย่อมประพฤติประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย คือ แก่ตนเองและแก่ผู้อื่น เมื่อผู้นั้นรักษาประโยชน์อยู่ทั้งสองฝ่าย คือ ของตนและของผู้อื่น ชนทั้งหลายผู้ไม่ฉลาดในธรรม ย่อมสำคัญบุคคลนั้นว่าเป็นคนเขลา ดังนี้ (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๖๓๖, ๖๓๗) หน้า ๑๕๘, ๑๕๙)

ตัวอย่างที่ ๒

...คูกรภิกษุทั้งหลายถ้อยคำที่บุคคลอื่นจะพึงกล่าวกะท่าน มีอยู่ ๕ ประการ คือ กล่าวโดยกาลอันสมควรหรือไม่สมควร ๑ กล่าวด้วยเรื่องจริงหรือไม่จริง ๑ กล่าวด้วยคำอ่อนหวานหรือคำหยาบ ๑ กล่าวด้วยคำประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ มีจิตเมตตาหรือมีโทสะภายในกล่าว ๑ (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๖๗) หน้า ๑๗๖)

คูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลอื่นจะกล่าวโดยกาลอันสมควร หรือไม่สมควรก็ตาม จะกล่าวด้วยเรื่องจริงหรือเรื่องไม่จริงก็ตาม จะกล่าวถ้อยคำอ่อนหวานหรือหยาบคายก็ตาม จะกล่าวถ้อยคำประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ก็ตาม จะมีจิตเมตตาหรือมีโทสะภายในกล่าวก็ตาม...แม้ในข้อนั้น พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวน เราจักไม่เปล่งวาจาตามก เราจักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งอันเป็นประโยชน์ เราจักมีเมตตา ไม่มีโทสะภายใน (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๗๑) หน้า ๑๗๕)

๕. ผู้ฟังที่ถูกประทุษร้ายด้วยวาจา ไม่ควรโต้ตอบด้วยคำหยาบ ไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู
ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...คำว่าถูกประทุษร้าย...ความว่า คนอื่นประทุษร้ายดำ เสียดสี เหยียดหยาม ตีเตียน
ก่อนว่าเข้าแล้ว...ด้วยวาจาเป็นอันมาก อันไม่น่าปรารถนารักใคร่ชอบใจ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๓๓๕)
หน้า ๓๓๓)...ไม่ฟังโต้ตอบ คือ ไม่ฟังกล่าวตอบ ไม่ฟังดำต่อบคนที่ดำ ไม่ฟังแข่งตอบคนที่แข่ง
ไม่ฟังขัดเคืองตอบคนที่ขัดเคือง ไม่ฟังทำความทะเลาะ ไม่ฟังทำความขัดเคือง ไม่ฟังทำความ
แก่งแย่ง ไม่ฟังทำความวิวาท ไม่ฟังทำความทู่เถียง ฟังละ บรรเทาให้สิ้นไป...จึงชื่อว่า ไม่ฟัง
โต้ตอบกะคนเหล่านั้นด้วยคำหยาบ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๓๓๖, ๕๖๓) หน้า ๓๓๘, ๔๘๑) ...ถูก
ประทุษร้าย ได้ฟังวาจามากของ...พวกคนผู้มีถ้อยคำมาก* ไม่ฟังโต้ตอบกะคนเหล่านั้นด้วยคำ
หยาบ... ไม่ทำให้ผู้อื่นเป็นศัตรู...(เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๓๓๔, ๓๓๓) หน้า ๓๓๓, ๓๓๘)

๖. ผู้ฟังต้องรู้จักใช้วิธีระงับความโกรธเมื่อยามฟังถ้อยคำตีเตียนหรือนินทา

ถ้าถูกผู้พูดกล่าวตีเตียน นินทา ผู้ฟังควรใช้วิธีระงับความโกรธ ดังนี้คือ

...ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราฟังโกรธด้วยสามารถแห่งการนินทา เพราะเหตุแห่ง
สังโยชน์แหล่งใด เราปฏิบัติเพื่อละ เพื่อตัดสังโยชน์เหล่านั้น อนึ่ง เราฟังโกรธด้วยสามารถแห่ง
การนินทา แม้ตนเองฟังตีเตียนตนได้ เพราะความโกรธด้วยสามารถแห่งการนินทาเป็นปัจจัย
วิญญูชนพิจารณาแล้วฟังตีเตียนได้... เมื่อตายไป ทุกติเป็นอันหวังได้ เพราะความโกรธด้วย
ความสามารถแห่งการนินทาเป็นปัจจัย ความโกรธด้วยความสามารถแห่งการนินทานี้แหละ
เป็นตัวสังโยชน์ เป็นตัวนิเวศน์ อนึ่ง อาสวะที่เป็นเหตุคับแค้นและกระวนกระวายเหล่าใด ฟัง
เกิดขึ้นเพราะความโกรธด้วยความสามารถแห่งการนินทาเป็นปัจจัย เมื่อบุคคลไม่โกรธด้วย
ความสามารถแห่งการนินทา อาสวะที่เป็นเหตุคับแค้นและกระวนกระวายเหล่านั้นย่อมไม่มี (เล่ม
๑๓ (ส) ข้อ (๔๔) หน้า ๓๔)

* หมายถึง กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร คฤหสถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์ ชนเหล่านั้นฟังคำ บริภาษ ตีเตียน
สาปแช่ง...ทำความเข้าไปมาด้วยวาจาเป็นอันมาก อันไม่น่าปรารถนารักใคร่ ชอบใจ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๓๓๕) หน้า
๓๓๓)

...เพราะฉะนั้น ถ้าใคร ๆ ตีเทียน...ฟังศึกษาอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวน และเรจักไม่เปล่งวาจาที่ลามก จักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์อยู่ และจักเป็นผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะภายใน (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๖๔) หน้า ๑๗๒)

๗. ผู้ฟังต้องไม่เลื่อมใสผู้พูด จากคำสรรเสริญที่ผู้อื่นกล่าวยกย่อง หรือเพราะรูปร่าง ราชละเอียดเกี่ยวกับผู้ฟังที่เลื่อมใสในตัวผู้พูด เพราะคุณสมบัติดังกล่าว มีดังนี้
...บุคคลบางคนในโลกนี้ ถือเอาประมาณในเสียงนั้น โดยการสรรเสริญคุณที่คนอื่น พูดในที่ลับหลัง โดยการชมเชยที่คนอื่นนิพนธ์ขึ้น โดยการยกย่องที่คนอื่นพูดต่อหน้า โดยการสรรเสริญที่ผู้อื่นนำไปพรรณนาต่าง ๆ กันไป แล้วจึงยังความเลื่อมใสให้เกิด นี้เรียกว่า บุคคลถือประมาณในเสียง เลื่อมใสในเสียง (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๓๓) หน้า ๑๖๐)

...บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นรูปที่สูง รูปที่ไม่อ้วนไม่ผอม รูปที่มีอวัยวะสมส่วน หรือรูปที่งามพร้อมไม่มีที่ติ ถือเอาเป็นประมาณในรูปนั้น แล้วจึงยังความเลื่อมใสให้เกิด นี้เรียกว่า บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณเลื่อมใสในรูป (เล่ม ๓๖ (อ) ข้อ (๑๓๓) หน้า ๑๖๐)

* ทั้งนี้เพราะหากผู้ฟังคนใดถือประมาณในรูป คล้อยตามไปตามเสียงคำสรรเสริญ ตามที่กล่าวจะทำให้ตกอยู่ในอำนาจของฉันทะราคะ ทำให้ถูกความเขลาห้อมล้อมไว้โดยรอบเป็นเหตุให้ไม่รู้ซึ่งถึงคุณสมบัติที่แท้จริงของผู้พูด กล่าวคือ

...ก็ชนเหล่าใด ถือประมาณในรูป และชนเหล่าใดคล้อยตามไปตามเสียง ชนเหล่านั้น ตกอยู่ในอำนาจของฉันทะราคะ ย่อมไม่รู้จักชนนั้น คือ ย่อมไม่รู้คุณภายในของเขา และไม่เห็นข้อปฏิบัติภายนอกของเขา บุคคลนั้นแท้เป็นคนเขลาถูกห้อมล้อมไว้โดยรอบ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๖๕) หน้า ๗๐)

การใช้วิจารณ์ญาณในการฟัง

ในการฟังเรื่องราวใด ๆ ก็ตาม ผู้ฟังควรพิจารณาใช้วิจารณ์ญาณในการฟังให้ถ่องแท้ คือ

๑. อย่าด่วนเชื่อสิ่งที่ได้ฟังโดยอาการ ๑๐ อย่าง

อาการ ๑๐ อย่าง มีดังนี้ คือ

...ท่านทั้งหลายอย่าได้เชื่อถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา

อย่าได้เชื่อถือตามถ้อยคำสืบ ๆ กันมา

อย่าได้เชื่อถือโดยต้นข่าวว่าได้ยินอย่างนี้

อย่าได้เชื่อถือโดยอ้างตำรา

อย่าได้เชื่อถือโดยเดาเอาเอง

อย่าได้เชื่อถือโดยคาดคะเน

อย่าได้เชื่อถือโดยความตรึกตามอาการ

อย่าได้เชื่อถือโดยชอบใจว่าต้องกับทฤษฎีของตัว

อย่าได้เชื่อถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้

อย่าได้เชื่อถือโดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา

(เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๕๐๕, ๕๐๖) หน้า ๑๗๕-๑๗๓, ๑๗๔-๑๗๓) (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๕๓) หน้า ๑๗๒)

๒. เมื่อใช้วิจารณ์ญาณแล้วรู้ด้วยตนเองว่าสิ่งใดดี มีประโยชน์ เพื่อสุข ให้นำมาปฏิบัติ ถ้ามีลักษณะตรงกันข้าม ก็ให้ละสิ่งนั้นเสีย

กล่าวคือ

...ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้วเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายควรเข้าถึงธรรมะเหล่านั้นอยู่ (เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๕๐๕, ๕๐๖) หน้า ๑๗๑, ๑๗๖, ๑๗๓)

...เมื่อใดที่ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ดีเทียบ ธรรมเหล่านี้ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้วเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละธรรมเหล่านั้นเสีย (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๕, ๕๐๖) หน้า ๑๘๐, ๑๘๔, ๑๘๗)

๓. การวิเคราะห์อาการของผู้พูดว่า มีปัจจัยใดกลุ่มรวมจิตใจในการพูด

ข้อที่ควรนำมาวิเคราะห์ มีดังนี้

๓.๑ ถ้าผู้พูดถูกความโลภ ความโกรธ ความหลง ความอยากได้ ความพยายาม และ อวิชชาครอบงำจิตใจในขณะที่พูด พึงรู้ว่าบุคคลนั้นย่อมพูดเท็จ พูดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ สิ่งที่เกิดทุกข์ และชักชวนผู้อื่นพูดอย่างนั้นก็ได้ ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

๓.๑.๑ ...บุคคลผู้โลภ ถูกความโลภครอบงำมีจิตอันความโลภกลุ่มรวม...ย่อมพูดเท็จก็ได้ สิ่งใดเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน บุคคลผู้โลภ ย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นก็ได้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๕) หน้า ๑๘๐)

๓.๑.๒ ...บุคคลผู้โกรธ ถูกความโกรธครอบงำมีจิตอันความโกรธกลุ่มรวม...ย่อมพูดเท็จก็ได้...สิ่งใดเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน บุคคลผู้โกรธ ย่อมชักชวนผู้อื่น เพื่อความเป็นอย่างนั้นก็ได้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๕) หน้า ๑๘๐)

๓.๑.๓ ...บุคคลผู้หลง ถูกความหลงครอบงำมีจิตอันความหลงกลุ่มรวม...ย่อมพูดเท็จก็ได้ สิ่งใดเป็นไปเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน บุคคลผู้หลง ย่อมชักชวนผู้อื่น เพื่อความเป็นอย่างนั้นก็ได้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๕) หน้า ๑๘๐)

๓.๑.๔ ...ผู้โลภมากด้วยความอยากได้...ย่อมพูดเท็จก็ได้ สิ่งใดเป็นไปเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน บุคคลผู้โลภมากด้วยความอยากได้ ย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นไปอย่างนั้นก็ได้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๖) หน้า ๔)

๓.๑.๕ ...บุคคลผู้ดูร้ายมีจิตพยายาม...ย่อมพูดเท็จก็ได้ สิ่งใดเป็นไปเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน บุคคลผู้ดูร้ายมีจิตพยายาม ย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นไปอย่างนั้นก็ได้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๖) หน้า ๑๘๕)

๓.๑.๖ ...บุคคลผู้หลงตกอยู่ในอำนาจอวิชชา...ย่อมพูดเท็จก็ได้ สิ่งใดเป็นไปเพื่อสิ่งที่ไม่ดีประโยชน์ เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน บุคคลผู้หลงตกอยู่ในอำนาจอวิชชา ย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นไปอย่างนั้นก็ได้ (เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๕๐๖) หน้า ๑๘๕)

๓.๒ ถ้าผู้พูดไม่ถูกความโลภ ความโกรธ ความหลง ความพยาบาท ไม่มากด้วยความอยากได้ มีความรู้แจ้งครอบงำจิตใจ บุคคลนั้นย่อมไม่พูดเท็จ พูดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ และสิ่งที่ก่อให้เกิดสุข และย่อมชักชวนผู้อื่นพูดเช่นนั้นด้วย ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

๓.๒.๑ ...บุคคลผู้ไม่โลภ ไม่ถูกความโลภครอบงำ มีจิตใจไม่ถูกความโลภกั้รุมนี้...ย่อมไม่พูดเท็จ สิ่งใดยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน บุคคลผู้ไม่โลภย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นไปอย่างนั้น (เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๕๐๕) หน้า ๑๘๑)

๓.๒.๒ ...บุคคลผู้ไม่โกรธ ไม่ถูกความโกรธครอบงำ มีจิตไม่ถูกความโกรธกั้รุมนี้...ย่อมไม่พูดเท็จ สิ่งใดยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน บุคคลผู้ไม่โกรธย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นไปอย่างนั้น (เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๕๐๕) หน้า ๑๘๒)

๓.๒.๓ ...บุคคลผู้ไม่หลง ไม่ถูกความหลงครอบงำ มีจิตไม่ถูกความหลงกั้รุมนี้...ย่อมไม่พูดเท็จ สิ่งใดยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน บุคคลผู้ไม่หลงย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นไปอย่างนั้น (เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๕๐๕) หน้า ๑๘๒)

๓.๒.๔ ...บุคคลผู้ไม่โลภ ไม่มากด้วยความอยากได้นี้...ย่อมไม่พูดเท็จ สิ่งใดยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน บุคคลผู้ไม่โลภย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นไปอย่างนั้น (เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๕๐๖) หน้า ๑๘๖)

๓.๒.๕ ...บุคคลผู้ไม่โกรธ มีจิตไม่พยาบาทนี้ ย่อมไม่พูดเท็จ สิ่งใดยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน บุคคลผู้ไม่โกรธมีจิตไม่พยาบาท ย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นไปอย่างนั้น (เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๕๐๖) หน้า ๑๘๗)

การประเมินผลการพูด

การจะประเมินสิ่งที่ได้ฟังว่ามีคุณค่าด้านใด หรือไม่อย่างไร รายละเอียดในเรื่องนี้สรุปได้ดังนี้

๑. คุณสมบัติของผู้ประเมิน

ผู้ฟังในฐานะผู้ประเมิน เมื่อได้ยินผู้ใดพูดถึงเรื่องอะไรก็ตาม ต้องสามารถแยกแยะได้ว่า เรื่องที่ได้ฟังนั้นลึกซึ้ง ประณีตหรือไม่ ผู้พูดมีความสามารถในการอธิบายเพียงใด ผู้พูดมีปัญหาหรือไม่มีปัญหา ซึ่งการจะประเมินผลการพูดในลักษณะดังกล่าวได้ ผู้ประเมินต้องเป็นคนมีปัญหา ต้องใช้ระยะเวลาานาน และต้องตั้งใจฟัง

ดังคำอธิบายในพระธรรมคำสอนต่อไปนี้

...คุณกรมหาบพิตร ปัญญาฟังรู้ได้ด้วยการสนทนา ก็ปัญญานั้นจะฟังรู้ได้ด้วยกาลนานไม่ใช่กาลเล็กน้อย ผู้สนใจจึงจะรู้ได้ ผู้ไม่สนใจก็ไม่รู้ ผู้มีปัญหาจึงจะรู้ได้ ผู้มีปัญหาทราบดีก็ไม่รู้ (เล่ม ๑๕ (ต) ข้อ (๑๕๖) หน้า ๑๐๐)

...ก็คำที่เราบอกว่า ปัญญาฟังรู้ได้ด้วยการสนทนา...คนมีปัญหาทราบดีไม่รู้ คำนี้นี้ที่เราแล้วเพราะอาศัยอะไร บุคคลบางคนในโลกนี้สนทนากับบุคคลย่อมรู้อย่างนี้ว่า ความลึกซึ้งของท่านผู้นี้เพียงไร อภินิหารของท่านผู้นี้เพียงไร และการถามปัญหาของท่านผู้นี้เพียงไร ท่านผู้นี้มีปัญหาทราบดี ท่านผู้นี้ไม่มีปัญหา ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะท่านผู้นี้ไม่อ้างบทความอันลึกซึ้ง อันสงบ อันประณีต ที่สามัญชนคาดไม่ถึง ละเอียด อันบัณฑิตฟังรู้ได้ อนึ่ง ท่านผู้นี้กล่าวธรรมอันใด ท่านผู้นี้ไม่สามารถจะบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น ซึ่งเนื้อความแห่งธรรมนั้นได้ โดยย่อหรือโดยพิสดาร ท่านผู้นี้มีปัญหาทราบดี ท่านผู้นี้ไม่มีปัญหา

ส่วนบุคคลในโลกนี้ สนทนาอยู่กับบุคคลย่อมรู้อย่างนี้ว่า ความลึกซึ้งของท่านผู้นี้เพียงไร อภินิหารของท่านผู้นี้เพียงไร การถามปัญหาของท่านผู้นี้มีเพียงไร ท่านผู้นี้มีปัญหา ท่านผู้นี้ไม่ใช่ทราบดีปัญหา ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะท่านผู้นี้ยอมอ้างบทความอันลึกซึ้ง สงบ ประณีต... และท่านผู้นี้ยอมกล่าวธรรมใด ท่านผู้นี้เป็นผู้สามารถ เพื่อจะบอก เพื่อแสดง...กระทำให้ตื่น ซึ่งเนื้อความแห่งธรรมนั้นทั้งโดยย่อหรือพิสดาร (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๑๕๒) หน้า ๑๘๑)

๒. เกณฑ์ในการพิจารณาเพื่อประเมินผู้พูดและผลของการพูด

เกณฑ์ในการประเมินผู้พูดและผลของการพูด ผู้ฟังควรน้อมนำพระพุทธรพจน์ที่ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสรรเสริญอัครสาวกในความเป็นเลิศด้านต่าง ๆ มาใช้เป็นเกณฑ์ในการ พิจารณา ดังต่อไปนี้

๒.๑ พิจารณาที่ปัญญาของผู้พูด

ตั้งพระพุทธรพจน์ที่ตรัสสรรเสริญ พระสารีบุตร ความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระสารีบุตรเลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเรา ผู้มีปัญหา มาก (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๔๖) หน้า ๒๔)

๒.๒ พิจารณาที่เสียงอันทรงพลังของผู้พูด

...พระปิลโทลภการทวาทะเลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเรา ผู้บันลือสีหนาท^{*} (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๔๖) หน้า ๒๔)

๒.๓ พิจารณาจากถ้อยคำที่ผู้พูดพูด

...พระลคุณภูภททียะเลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเรา ผู้มีถ้อยคำไพเราะ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๔๗) หน้า ๒๔)

๒.๔ พิจารณาจากความสามารถในการขยายความการสรุปความของผู้พูด

...พระมหากัจจนะเลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเรา ผู้จําแนกรรณแห่งภาษา โดยย่อให้พิสดาร (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๔๖) หน้า ๒๔)

๒.๕ พิจารณาที่ความรอบรู้และความใฝ่รู้ของผู้พูด

...พระอานนท์เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเรา ผู้เป็นพหูสูต (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๔๘) หน้า ๒๕)

...พระราหุลเลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเรา ผู้ใคร่ต่อการศึกษา (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๔๗) หน้า ๒๕)

...นางขุชุตตราเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาของเรา ผู้เป็นพหูสูต (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๕๒) หน้า ๒๗)

* หมายถึง การพูดอย่างองอาจ

๒.๖ พิจารณาที่ปฏิญาณของผู้พูด

...พระวังคีสะเลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีปฏิญาณ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๔๘) หน้า ๒๕)

...พระราธะเลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีปฏิญาณแจ่มแจ้ง (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๔๙) หน้า ๒๖)

๒.๗ พิจารณาจากกลวิธีในการพูดของผู้พูด

...พระกาฬทายีเลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเรา ผู้ทำสกุติให้เต็มมัส (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๔๙) หน้า ๒๕)

...พระนันทกะเลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเรา ผู้กล่าวสอนนางภิกษุณี (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๔๙) หน้า ๒๕)

...พระมหากัปปิณะเลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเรา ผู้กล่าวสอนภิกษุ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๔๙) หน้า ๒๖)

๓. ข้อที่ไม่ควรนำมาเป็นประเด็นในการพิจารณาเพื่อประเมินผลการพูด
 สิ่งที่คุณฟังไม่ควรนำมาพิจารณาในการประเมินการพูดของผู้พูด ได้แก่

๓.๑ สกุตของผู้พูด

เหตุผลเพราะ

...บุคคลบางคนในโลกนี้ แม้เกิดในสกุตสูง ก็ยังเป็น...ผู้พูดเท็จ พูดส่อเสียด
 พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้า...

...บุคคลบางคนในโลกนี้ แม้เกิดในสกุตสูง ก็เป็นผู้เว้นขาดจาก...การพูดเท็จ
 พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้า...(เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๖๖๔) หน้า ๔๖๒)

๓.๒ รูปร่างผิวพรรณ

เหตุผลเพราะ

...บุคคลบางคนในโลกนี้ แม้มีวรรณะอันยิ่ง ก็ยังเป็น...ผู้พูดเท็จ พูด
 ส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้า...

...บุคคลบางคนในโลกนี้ แม้มีวรรณะอันยิ่ง ก็เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้า...(เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๖๖๔) หน้า ๔๖๒)

๓.๓ ความรำรวย

เหตุผลเพราะ

...บุคคลบางคนในโลกนี้ แม้มีโภคะมาก ก็ยังเป็น...ผู้พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้า...

...บุคคลบางคนในโลกนี้ แม้มีโภคะมาก ก็เป็นผู้เว้นขาดจาก...การพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้า...(เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๖๖๔) หน้า ๔๖๒)

๓.๔ คำพูดที่เกิดในความฝันกลับ

เพราะว่าการพูดที่ปรากฏในความฝันนั้น ไม่นับว่าดี ไม่นับว่าชั่ว ไม่ควรนำมาเป็นประเด็นในการพิจารณาผลของการพูด ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

สกวาทิ จิตของบุคคลผู้ฝันทุกอย่างเป็น อภัยากฤต^๑ หรือ

ปรวาทิ ถูกแล้ว

สกวาทิ บุคคล...ฟังฝันพูดเท็จ ฟังฝันพูดส่อเสียด ฟังฝันพูดคำหยาบ ฟังฝันพูดเพื่อเจ้า...หรือ

ปรวาทิ ถูกแล้ว

ปรวาทิ พระผู้มีพระภาคตรัสจิตของบุคคลผู้ฝันว่า เป็นอัพโพหาริก^๒ มิใช่หรือ

สกวาทิ ถูกแล้ว

^๑ หมายถึง กลาง ๆ ไม่ดี ไม่ชั่ว

^๒ หมายถึง ไม่ควรกล่าวอ้าง ไม่ควรอ้างเป็นกฤตเกษ์ คือ ไม่ควรนับว่าผิควินัย หรือกฤตเกษ์ เช่น ผู้กินแกงซึ่งปรุงด้วยเหล้าบางอย่าง เพื่อฆ่าแกง หรือชुरส การกินเหล้าในที่นี้ เป็นอัพโพหาริก คือ ไม่นับว่ากินเหล้า (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕ : ๕๑๒)

หมายถึง กล่าวไม่ได้ว่ามี, มีแต่ไม่ปรากฏ จึงไม่ได้โวหารว่ามี, มีเหมือนไม่มี เช่น สุราที่เขาใส่ในอาหารบางอย่าง เพื่อฆ่าคาวหรือชुरส, และเจตนาที่มีในเวลาหลับ (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๔๐๒)

ปรวาทิ หากพระผู้มีพระภาคตรัสจิตของบุคคลผู้ฝันว่าเป็นอัปโพหาริก ด้วยเหตุที่นั่นท่าน จึงต้องกล่าวว่า จิตของบุคคลผู้นั้นทุกอย่างเป็นอัพยากถุต (เล่ม ๓๗ (อ) ข้อ (๑๘๖๕-๑๘๗๑) หน้า ๘๒๕-๘๓๐)

๓.๕ คำพูดที่เกิดจากการพูดพลาด พูดพลั้ง ของผู้พูด

การพูดพลาด พูดพลั้ง ได้แก่ การพูดที่มีลักษณะ ดังนี้

...พูดพลั้งหรือพูดเร็วไป ชื่อว่าพูดพลาด คือ ตั้งใจว่าจักพูดคำอื่นแต่กลับพูดไป

อีกอย่าง (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๘๑) หน้า ๒๐๓)

การวิเคราะห์ผู้พูด

ในการฟัง ผู้ฟังสามารถจะสังเกตได้ว่าผู้พูดเป็นบุคคลเช่นใด โดยการวิเคราะห์จาก ถ้อยคำของผู้พูด ดังต่อไปนี้ คือ

๑. ผู้พูดเป็นบุคคลผู้สะอาด มีปัญญาหรือไม่ ฟังรู้ได้จากถ้อยคำที่สนทนา

กล่าวคือ

...ความเป็นผู้สะอาด ฟังทราบได้ด้วยการปราศรัย และความสะอาดนั้นแล

ฟังทราบได้โดยกาลนาน ไม่ใช่โดยกาลนิดหน่อย มนสิการฟังทราบได้ ไม่มนสิการไม่ฟังทราบ ผู้มีปัญญาฟังทราบได้ ผู้มีปัญญาทรมไม่ฟังทราบ

...ปัญญา ฟังทราบได้ด้วยการสนทนา ก็ปัญญานั้นแลฟังทราบได้โดยกาลนาน ไม่ใช่โดยกาลนิดหน่อย มนสิการฟังทราบได้ ไม่มนสิการไม่ฟังทราบ ผู้มีปัญญาฟังทราบได้ ผู้มีปัญญาทรมไม่ฟังทราบ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๑๓๓) หน้า ๑๒๓)

...ก็คำที่...กล่าวว่า ความสะอาดฟังรู้ได้ด้วยถ้อยคำ คนมีปัญญาทรมหาไม่รู้ไม่ดังนี้ ... เพราะอาศัยอะไร

บุคคลบางคนในโลกนี้สนทนาอยู่กับบุคคลย่อมรู้อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้พูดกันตัวต่อตัว เป็นอย่างหนึ่ง พูดกันสองต่อสองเป็นอย่างหนึ่ง พูดกันสามคนเป็นอย่างหนึ่ง พูดกันมากคนเป็น

อย่างหนึ่ง ท่านผู้นี้พูดคำหลัง ผิดแยกไปจากคำก่อน ท่านผู้นี้มีถ้อยคำไม่บริบูรณ์ ท่านผู้นี้หา มีถ้อยคำบริสุทธิไม่ (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๑๕๒) หน้า ๑๘๐)

บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อสนทนากับบุคคลย่อมรู้อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้พูดกันตัว ต่อตัวเป็นอย่างไร พูดกันสองคน สามคน มากคน ก็อย่างนั้น ท่านผู้นี้พูดคำหลังไม่ผิดแยกจาก คำก่อน มีถ้อยคำบริสุทธิ ท่านผู้นี้หา มีถ้อยคำไม่บริสุทธิไม่ (เล่ม ๒๑ (ต) ข้อ (๑๕๒) หน้า ๑๘๐)

๒. ผู้พูดเป็นคนถ้อยหรือไม่ ฟังรู้ได้จากถ้อยคำที่พูด

ผู้พูดที่จัดเป็นคนถ้อย ได้แก่ บุคคลที่มีถ้อยคำพูด ดังนี้ คือ

...คนผู้ถูกเขาถามเป็นพยาน แล้วกล่าวคำเท็จ เพราะเหตุแห่งตนก็ดี เพราะเหตุแห่ง ผู้อื่นก็ดี เพราะเหตุแห่งทรัพย์ก็ดี ฟังรู้ว่าเป็นคนถ้อย

...คนผู้ถูกถามถึงประโยชน์ บอกสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ พูดกลบเกลื่อนเสีย ฟังรู้ว่าเป็นคนถ้อย

...คนผู้ล่วงสมณะ พราหมณ์ หรือแม่ฉัพพกันด้วยมุสาวาท ฟังรู้ว่าเป็นคนถ้อย

...คนเลวทราม ยกตนและดูหมิ่นผู้อื่น ด้วยมานะของตน ฟังรู้ว่าเป็นคนถ้อย

...คนติเตียนพระพุทธเจ้า หรือติเตียนบรรพชิตหรือคฤหัสถ์สาวกพระพุทธเจ้า ฟังรู้ว่าเป็นคนถ้อย (เล่ม ๒๕ (ต) ข้อ (๓๐๖) หน้า ๒๓๐-๒๓๑)

๓. ผู้พูดเป็นมิตรแท้หรือไม่ ฟังรู้ได้จากลักษณะคำพูด

ลักษณะถ้อยคำพูดของผู้พูดที่เป็นมิตรแท้ สังเกตได้ดังนี้

๓.๑ มิตรแท้ย่อมร่วมสุขร่วมทุกข์

กล่าวคือ

...มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ท่านพึงทราบว่าเป็นมิตรแท้ โดยสถาน ๔ คือ บอก ความลับ (ของตน) แก่เพื่อน ๑ ปิดความลับของเพื่อน ๑ ไม่ละทิ้งในเหตุอันตราย ๑ แม้ชีวิตก็อาจ สละเพื่อประโยชน์แก่เพื่อนได้ ๑ (เล่ม ๑๑ (ต) ข้อ (๑๕๔) หน้า ๑๔๓)

๓.๒ มิตรแท้ยอมแนะนำประโยชน์

กล่าวคือ

...มิตรแนะนำประโยชน์ ท่านพึงทราบว่าเป็นมิตรแท้โดยสถาน ๔ คือ ห้ามจากความชั่ว ๑ ให้ถึงอยู่ในความดี ๑ ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๑ บอกรหัสสวรรค์ให้ ๑ (เล่ม ๑๑ (ต) ข้อ (๑๕๕) หน้า ๑๔๓)

๓.๓ มิตรแท้ย่อมมีความรักใคร่

กล่าวคือ

...มิตรมีความรักใคร่ ท่านพึงทราบว่าเป็นมิตรแท้ โดยสถาน ๔ คือ ไม่ยินดีด้วยความเสื่อมของเพื่อน ๑ ยินดีด้วยความเจริญของเพื่อน ๑ ห้ามคนที่กล่าวโทษเพื่อน ๑ สรรเสริญคนที่สรรเสริญเพื่อน ๑ (เล่ม ๑๑ (ต) ข้อ (๑๕๕) หน้า ๑๔๒)

๔. ผู้พูดเป็นมิตรเทียมหรือไม่ ฟังรู้ได้จากลักษณะคำพูด

ลักษณะถ้อยคำพูดของผู้พูดที่เป็นมิตรเทียม สังเกตได้ ดังนี้

๔.๑ มิตรเทียมยอมคิดแต่พูด

กล่าวคือ

...คนดีแต่พูด ท่านพึงทราบว่าไม่ใช่มิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ คือ เก็บเอาของล่วงแล้วมาปราศรัย ๑ อ้างเอาของที่ยังไม่มาถึงมาปราศรัย ๑ สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้ ๑ เมื่อถึงเกิดขึ้นแสดงความขัดข้อง (ออกปากฟังมิได้) ๑ (เล่ม ๑๑ (ต) ข้อ (๑๕๘) หน้า ๑๔๒)

๔.๒ มิตรเทียมมักพูดประจบ

กล่าวคือ

...คนหัวประจบ ท่านพึงทราบว่าไม่ใช่มิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ คือ ตามใจเพื่อนให้ทำความชั่ว (จะทำชั่วก็คล้อยตาม) ๑ ตามใจเพื่อนให้ทำความดี (จะทำความดีก็คล้อยตาม) ๑ ต่อหน้าสรรเสริญ ๑ ถัดหลังนินทา ๑ (เล่ม ๑๑ (ต) ข้อ (๑๕๘) หน้า ๑๔๒)

๕. ผู้พูดเป็นบุคคลมีลักษณะเช่นใด ฟังรู้ได้จากบุคคลที่คบค้าสมาคมกัน

ผู้พูดที่มีคุณลักษณะเช่นเดียวกัน มักนิยมคบค้าสมาคมในหมู่เดียวกัน คือ

๕.๑ ผู้ที่พูดด้วยมิจฉาวจา มักคบค้าสมาคมกับพวกมิจฉาวจา

...สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากันโดยธาตุเทียว...คือพวกมิจฉาวจา ย่อมคบค้ากัน

ย่อมสมาคมกันกับพวกมิจฉาวจา (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๓๕๕, ๔๐๑) หน้า ๑๖๖-๑๖๗)...พวก
มุสาวาท ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกมุสาวาท พวกพูดส่อเสียด ย่อมคบค้ากัน ย่อม
สมาคมกันกับพวกพูดส่อเสียด พวกพูดคำหยาบ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกพูดคำ
หยาบ พวกพูดเพื่อเจ้อ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกพูดเพื่อเจ้อ (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๓๕๕,
๓๕๗) หน้า ๑๖๕, ๑๖๖)

๕.๒ ผู้ที่พูดด้วยสัมมาวาจา มักคบค้าสมาคมกับพวกสัมมาวาจา

...สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้ากันโดยธาตุเทียว...คือ พวกสัมมาวาจา ย่อมคบค้า

กัน ย่อมสมาคมกันกับพวกสัมมาวาจา (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๔๐๐, ๔๑๒) หน้า ๑๖๗, ๑๖๘)...พวก
เว้นขาดจากมุสาวาท ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจากมุสาวาท พวกเว้นขาดจาก
คำส่อเสียด ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจากคำส่อเสียด พวกเว้นขาดจากคำ
หยาบ ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจากคำหยาบ พวกเว้นขาดจากคำเพื่อเจ้อ
ย่อมคบค้ากัน ย่อมสมาคมกันกับพวกเว้นขาดจากคำเพื่อเจ้อ (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๓๕๖, ๓๕๘) หน้า
๑๖๕, ๑๖๖)

การฟังการกล่าวโจท หรือการกล่าวหา ฟ้องร้อง ทักท้วง ตักเตือน

การฟังการกล่าวโจท หรือการกล่าวหา ฟ้องร้อง ทักท้วง ตักเตือน สาระสำคัญในเรื่องนี้
มีดังนี้

๑. ผู้ฟังในฐานะที่ถูกผู้อื่นกล่าวโจท

รายละเอียดเกี่ยวกับผู้ฟังที่ถูกผู้อื่นกล่าวโจท มีดังนี้

๑.๑ ผู้ฟังที่ถูกโจทโดยความไม่เป็นธรรม จะมักโกรธ

กล่าวคือ

...บุคคลบางคน...ถูกผู้อื่นโจทโดยกาลไม่ควร ไม่ถูกโจทโดยการอันควร ก็ โกรธ ถูกผู้อื่นโจทด้วยเรื่องไม่จริง ไม่ถูกโจทด้วยเรื่องจริง ก็โกรธ ถูกผู้อื่นโจทด้วยคำหยาบ ไม่ถูกโจทด้วยคำอ่อนหวาน ก็โกรธ ถูกผู้อื่นโจทด้วยเรื่องที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ถูกโจทด้วยเรื่องที่ประกอบด้วยประโยชน์ ก็โกรธ ถูกผู้อื่นโจทด้วยเพ่งโทษ ไม่ถูกโจทด้วยเมตตาจิต ก็โกรธ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๖๗) หน้า ๑๗๕-๑๗๖)

๑.๒ ผู้ฟังที่ถูกโจทโดยความเป็นธรรม ก็มักโกรธ
กล่าวคือ

...บุคคลบางคน...ถูกโจทโดยกาลควร ไม่ถูกโจทโดยกาลไม่ควร ก็โกรธ ถูกโจทด้วยเรื่องจริง ไม่ถูกโจทด้วยเรื่องไม่จริง ก็โกรธ ถูกโจทด้วยคำอ่อนหวาน ไม่ถูกโจทด้วยคำหยาบ ก็โกรธ ถูกโจทด้วยเรื่องที่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ถูกโจทด้วยเรื่องที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ก็โกรธ ถูกโจทด้วยเมตตาจิต ไม่ถูกโจทด้วยเพ่งโทษ ก็โกรธ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๖๗) หน้า ๑๗๖)

๑.๓ ผู้ฟังการโจทแสดงอาการตอบโต้ไม่ยอมรับการโจท เป็นคนว่ายาก
ผู้ฟังที่ตอบโต้ไม่ยอมรับการโจท เป็นคนว่ายาก มีลักษณะดังนี้

๑.๓.๑ เมื่อถูกฟ้อง กลับโต้เถียงโจทก์

ตัวอย่างเช่น

...ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับโต้เถียงโจทก์...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๒๒) หน้า ๑๓๑)

๑.๓.๒ เมื่อถูกฟ้อง กลับรุกรานโจทก์ผู้ฟ้องร้อง

ตัวอย่างเช่น

...ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับรุกรานโจทก์...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๒๒) หน้า ๑๓๑)

๑.๓.๓ เมื่อถูกฟ้อง กลับปรักปรำโจทก์ผู้ฟ้องร้อง

ตัวอย่างเช่น

...ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับปรักปรำโจทก์...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๒๒) หน้า ๑๓๑)

๑.๓.๔ เมื่อถูกฟ้อง กลับเอาเรื่องอื่นมากลบบกลื่อน พุดนอกเรื่อง แสดงความ
โกรธ ความมุ่งร้าย ไม่เชื่อฟัง

ตัวอย่างเช่น

...ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับเอาเรื่องอื่นมากลบบกลื่อน พุด
นอกเรื่อง แสดงความโกรธ ความมุ่งร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็น
คนว่างาย (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๒๒) หน้า ๑๓๒)

๑.๔ ผู้ฟังการ โททแสดงอาการยอมรับการ โทท เป็นคนว่างาย

ผู้ฟังที่ยอมรับการ โทท เป็นคนว่างาย มีลักษณะดังนี้

๑.๔.๑ เมื่อถูกฟ้อง ไม่ได้เถียงโจทก์ผู้ฟ้องร้อง

ตัวอย่างเช่น

...ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง ไม่ได้เถียงโจทก์...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้
ให้เป็นคนว่างาย (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๒๓) หน้า ๑๓๓)

๑.๔.๒ เมื่อถูกฟ้อง ไม่รุกรานโจทก์ผู้ฟ้องร้อง

ตัวอย่างเช่น

...ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง ไม่ปรักปรำโจทก์...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้
ให้เป็นคนว่างาย (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๒๓) หน้า ๑๓๓)

๑.๔.๓ เมื่อถูกฟ้อง ไม่ปรักปรำโจทก์ผู้ฟ้องร้อง

ตัวอย่างเช่น

...ภิกษุถูกผู้เป็นโจทก์ฟ้อง ไม่ปรักปรำโจทก์...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้
เป็นคนว่างาย (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๒๓) หน้า ๑๓๓)

๑.๔.๔ เมื่อถูกฟ้อง ไม่เอาเรื่องอื่นมากลบบกลื่อน ไม่แสดงความโกรธ มุ่งร้าย
ไม่เชื่อฟัง

ตัวอย่างเช่น

...ภิกษุถูกภิกษุผู้เป็นโจทก์ฟ้อง ไม่เอาเรื่องอื่นมากลบบกลื่อน ไม่พุด
นอกเรื่อง ไม่แสดงความโกรธ ความมุ่งร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ...นี่ก็เป็นธรรมที่ทำให้คน
ว่างาย (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๒๓) หน้า ๑๓๒-๑๓๓)

๒. ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับผู้ฟังในฐานะที่ฟังการกล่าวโจท

ผู้ฟังเมื่อฟังการกล่าวโจทของบุคคลอื่น ควรปฏิบัติดังนี้ คือ

... ฟังยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราจักไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธ ถึงบุคคลที่ถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับโต้เถียงโจทก์ ก็หาเป็นที่รักใคร่พอใจของเราไม่ ก็หากเราจะฟังถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง กลับโต้เถียงโจทก์บ้างแล้ว เราคงไม่เป็นที่รักพอใจของคนอื่น

... ฟังยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง จักไม่โต้เถียงโจทก์

... ฟังยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง จักไม่รุกรานโจทก์

... ฟังยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง จักไม่ปรักปรำโจทก์

... ฟังยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง จักไม่เอาเรื่องอื่นมากลบบเลี่ยน ไม่พูดนอกเรื่อง ไม่แสดงความโกรธ ความมุ่งร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ

... ฟังยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า เราถูกบุคคลผู้เป็นโจทก์ฟ้อง พอใจตอบในความประพฤติ (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๒๔) หน้า ๑๓๔-๑๓๕)

๓. ผู้ฟังในฐานะผู้ทำหน้าที่ในการฟังการโจท เพื่อการตัดสินถูกผิด

ผู้ฟังที่ทำหน้าที่วินิจฉัยการกล่าวโจทระหว่างบุคคลอื่นที่กล่าวหา ฟ้องร้อง ตักเตือนกัน ควรปฏิบัติดังนี้

๓.๑ ผู้ฟังไม่ฟังถามเกี่ยวกับชีวประวัติของผู้โจทและผู้ถูกโจท เพราะจะเกิดความลำเอียง

กล่าวคือ

... ไม่ฟังถามถึงอุปชฌาย์^๑ ไม่ฟังถามถึงอาจารย์ ไม่ฟังถามถึงสิทธิวิหาริก^๒ ไม่ฟังถามถึงอันตเวาลิก^๓ ไม่ฟังถามถึงภิกษุอุปชฌาย์ ไม่ฟังถามถึงภิกษุอุปอาจารย์ ไม่ฟังถามถึง

^๑ หมายถึง ผู้อยู่ร่วมกับพระอุปชฌาย์, ศิษย์

^๒ หมายถึง ผู้อยู่ภายในสำนัก, ศิษย์

ชาติ ไม่ฟังถามถึงชื่อ ไม่ฟังถามถึงโคตร ไม่ฟังถามถึงอาคม^๑ ไม่ฟังถามถึงตระกูลประเทศ ไม่ฟังถามถึงชาติภูมิ

เพราะเหตุไร เพราะความรักความซังจะฟังมีในบุคคลนั้น เมื่อมีความรักหรือความซัง ฟังตำเอียงเพราะความชอบบ้าง ฟังตำเอียงเพราะความซังบ้าง ฟังตำเอียงเพราะความหลงบ้าง ฟังตำเอียงเพราะความกลัวบ้าง (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๘๓) หน้า ๓๓๑)

๓.๒ ฟังวินิจฉัยโดยยึดประโยชน์ส่วนรวม ไม่เห็นแก่ประโยชน์ตนและพวกพ้อง
กล่าวคือ

...ฟังวินิจฉัยโดยยึดประโยชน์ส่วนรวม ไม่วินิจฉัยโดยยึดประโยชน์ของตนและพวกพ้อง (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๘๓) หน้า ๓๓๒)

...ฟังเป็นผู้หนักในสงฆ์ ไม่ฟังเป็นผู้หนักในบุคคล ฟังเป็นผู้หนักในพระ
สัตถธรรม^๒ ไม่ฟังเป็นผู้หนักในอามิส ฟังเป็นผู้ไปตามอำนาจแห่งคติ ไม่ฟังเป็นผู้เห็นแก่บริษัท^๓
(เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๘๓) หน้า ๓๓๒)

๓.๓ ฟังวินิจฉัยโดยความเป็นธรรม วางตัวเป็นกลาง
กล่าวคือ

...ฟังวินิจฉัยโดยกาลอันควร ไม่ฟังวินิจฉัยโดยกาลไม่ควร ฟังวินิจฉัยด้วยคำจริง ไม่ฟังวินิจฉัยด้วยคำไม่จริง ฟังวินิจฉัยด้วยคำสุภาพ ไม่ฟังวินิจฉัยด้วยคำหยาบ ฟังวินิจฉัยด้วยคำประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ฟังเป็นผู้มุ่งร้ายวินิจฉัย (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๘๓) หน้า ๓๓๒)

๓.๔ ฟังแสดงกิริยาสุภาพในการวินิจฉัย ไม่แสดงท่าทางมีเลศนัย
กล่าวคือ

^๑ หมายถึง การมา บทและมนต์ในศาสนา เวทมนต์ ปริยัติ

^๒ หมายถึง ธรรมของบุคคล

^๓ หมายถึง คนแวดล้อม

...ไม่พึงเป็นผู้กระชิบที่หู ไม่พึงคอยจับผิด ไม่พึงขยิบตา ไม่พึงเลิกิ้ว ไม่พึง
ชะเง้อศีรษะ ไม่พึงทำอาการแห่งมือ^๑ ไม่พึงแสดงปลายนิ้วมือ (เล่ม ๘ (๖) ข้อ (๑๐๘๓) หน้า
๓๗๒)

๓.๕ พึงพิจารณาเนื้อความโดยตลอด ใคร่ครวญโดยรอบคอบ ไม่เร่งรีบ ด้วยความ
อดทน

กล่าวคือ

...พึงฟังเนื้อความและไม่ลุกจากอาสนะไปข้างไหน ไม่พึงการวินิจฉัยให้
บกพร่อง...ไม่พึงเสพทางผิด ไม่พึงพูดส่ายคำ พึงเป็นผู้ไม่รีบด่วน ไม่ผจญผลัน ไม่ดูดัน เป็นผู้
อดทนต่อถ้อยคำ (เล่ม ๘ (๖) ข้อ (๑๐๘๓) หน้า ๓๗๒)

๓.๖ พึงมีเมตตา กรุณา ระวิงคำพูด ไม่ขัดเคืองอาฆาตของเวร

กล่าวคือ

...พึงเป็นผู้มีเมตตาจิต คิดเอ็นดูเพื่อประโยชน์ พึงเป็นผู้มีกรุณา ขวนขวาย
เพื่อประโยชน์ พึงเป็นผู้ไม่พูดพล่อย เป็นผู้พูดดีที่สุด พึงเป็นผู้ไม่ผูกเวร ไม่ขัดเคือง (เล่ม ๘ (๖)
ข้อ (๑๐๘๓) หน้า ๓๗๒)

๓.๗ พึงรู้จักวิเคราะห์ตน รู้จักวิเคราะห์โจทก์และผู้ถูกโจทก์ แยกแยะคนผิดได้ถูกต้อง

กล่าวคือ

...พึงรู้จักตนเอง พึงรู้จักผู้อื่น พึงสังเกตโจทก์ พึงสังเกตจำเลย พึงกำหนดรู้
ผู้โจทก์ไม่เป็นธรรม พึงกำหนดรู้ผู้ถูกโจทก์ไม่เป็นธรรม พึงกำหนดรู้ผู้โจทก์เป็นธรรม พึงกำหนดรู้
ผู้ถูกโจทก์เป็นธรรม (เล่ม ๘ (๖) ข้อ (๑๐๘๓) หน้า ๓๗๒)

๓.๘ พึงรวบรวมข้อความของทั้งสองฝ่ายให้ครบถ้วน ไม่แทรกเนื้อความขึ้นเอง
รวบรวมประเด็นไว้อย่างดี แล้วจึงตัดสินลงโทษตามคำสารภาพ

กล่าวคือ

^๑ หมายถึง ความผิดแปลกไปจากปกติ

...พึงกำหนดข้อความอันสองฝ่ายกล่าวมิให้ตกหล่น ไม่แซมข้อความอันเขาไม่ได้
กล่าว พึงจำบทพยัญชนะอันเข้าประเด็นไว้เป็นอย่างดีสอบสวนจำเลย แล้วพึงปรับตามคำสารภาพ
(เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๘๓) หน้า ๓๗๒)

๓.๘ พึงให้ความช่วยเหลือทั้งสองฝ่ายได้กล่าวข้อความต่าง ๆ ในการโจทก์ด้วยดี
กล่าวคือ หาก

...โจทก์หรือจำเลยประหม่าพึงพูดเอาใจ เป็นผู้ขลาด พึงพูดปลอม เป็นผู้ดู พึง
ห้ามเสีย เป็นผู้ไม่สะอาด พึงตัดเสีย เป็นผู้ตรง พึงประพฤติดต่อด้วยความอ่อนโยน (เล่ม ๘ (ว) ข้อ
(๑๐๘๓) หน้า ๓๗๒)

๓.๑๐ พึงวางตนเป็นกลาง ไม่มีความอคติทั้งในธรรมและในบุคคล
กล่าวคือ

...ไม่พึงถึงขั้นทาคติ โทสาคติ ภัยาคติ พึงวางตนเป็นกลาง ทั้งในธรรม ทั้ง
ในบุคคล (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๘๓) หน้า ๓๗๒)

๓.๑๑ อย่ารีบพูด อย่าพูดเสียงดุดัน ผลุนผลัน ยั่วความโกรธ
กล่าวคือ

...อย่าด่วนพูด อย่าพูดเสียงดุดัน อย่ายั่วให้โกรธ...อย่าพูดโดยผลุนผลัน อย่า
กล่าวคำถ้อยคำชวนวิวาท ไม่ก่อปรด้วยประโยชน์ (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๖๕) หน้า ๓๖๔)

๓.๑๒ การซักถามผู้โจทก์และผู้ถูกโจทก์ ต้องเป็นไปในทางที่ถูกต้อง พึงถามทั้งสอง
ฝ่าย และอย่าพึงเชื่อถ้อยคำพูดที่กล่าวโดยผลุนผลันของแต่ละฝ่าย

กล่าวคือ

...เธออย่าด่วนพูด อย่าพูดเสียงดุดัน อย่ายั่วความโกรธ ถ้า...เป็นผู้วินิจฉัย
อธิกรณ์ อย่าพูดโดยผลุนผลัน อย่ากล่าวถ้อยคำชวนวิวาท ไม่ก่อปรด้วยประโยชน์...วัตร คือ การ
ซักถามนั้น อย่าให้เสียคติที่เป็นไปในสัมปรายภพ ...จงซักถามถ้อยคำที่ก่อปรด้วยประโยชน์โดย

* หมายถึง การถึงความลำเอียงเพราะความกลัว

กาล ลำนวนที่กล่าวโดยผลุนผลันของโจทก์และจำเลย...อย่าฟังเชื่อถือ ...ต้องสอบสวนทั้งสองฝ่าย ฟังปรับตามคำรับสารภาพ และถ้อยคำสำนวน คำรับสารภาพ (เล่ม ๘ (ว) ข้อ (๑๐๖๕) หน้า ๓๖๔)

สรุป

เสียงถ้อยคำพูดทั้งหลายนั้นเป็นของร้อน ก่อให้เกิดสุข เกิดทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข แก่ผู้ฟังได้ตลอดเวลา กล่าวคือ

...โศตจะเป็นของร้อน เสียงทั้งหลายเป็นของร้อน โสตวิญญาณเป็นของร้อน โสตสัมผัสเป็นของร้อน แม้ความรู้สึกเสวยอารมณ์ อันใด เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม เกิดขึ้นเพราะโสตสัมผัส เป็นปัจจัย แม้อันนั้นก็เป็ของร้อน ร้อนด้วยอะไร ร้อนด้วยไฟ คือ รากะ ด้วยไฟ คือ โทสะ ด้วยไฟ คือ โมหะ ...ด้วยโสก ด้วยปริเทวะ ด้วยทุกข์ ด้วยโทมนัส ด้วยอุปายาส (เล่ม ๓๗ (อ) ข้อ (๖๔๑) หน้า ๒๘๑)

การจะเป็นผู้ฟังที่ดีได้ผู้ฟังจะต้องถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๒ อย่าง คือต้องสดับฟังให้มาก และต้องประพฤติดังมั่นในศีล เช่นนี้จึงจะเป็นที่ชมเชยสรรเสริญของคนไปทั่ว เพราะ

...ถ้าบุคคลแม้มีสุทธะน้อย ไม่ตั้งมั่นในศีลแล้ว นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมติเตียนเขา ทั้งโดยศีล และสุทธะทั้งสอง ถ้าบุคคลแม้มีสุทธะน้อย ตั้งมั่นแล้วในศีล นักปราชญ์ย่อมสรรเสริญเขาโดยศีล แต่สุทธะของเขาไม่สมบูรณ์ ถ้าบุคคลแม้มีสุทธะมาก ไม่ตั้งมั่นแล้วในศีล นักปราชญ์ย่อมติเตียนเขาโดยศีล แต่สุทธะของเขาสมบูรณ์ ถ้าบุคคลแม้มีสุทธะมาก ตั้งมั่นดีแล้วในศีล นักปราชญ์ย่อมสรรเสริญเขา ทั้งโดยศีลและสุทธะทั้งสอง ไกรควรเพื่อจะติเตียนเขาผู้เป็นพหูสูต (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๖) หน้า ๖)

สำคัญที่สุดการที่เป็นผู้ฟังจะมีปัญญา และเป็นพหูสูตตามที่กล่าวข้างต้นได้นั้น ผู้ฟังต้องรู้จักเลือกฟังแต่ถ้อยคำกล่าวที่ดีของผู้รู้ ต้องตั้งใจฟังด้วยความเคารพ และต้องรู้จักไต่ถาม ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ดังนี้

...บุคคลควรคบหาท่านผู้รู้ทั้งหลาย ละอียดลออ เป็นพหูสูต ฟังเป็นนักเรียนและไต่ถาม ฟังตั้งใจฟังคำสุภาษิตโดยเคารพ นรชนทำอย่างนี้จึงจะเป็นผู้มีปัญญาได้ (เล่ม ๒๗ (ส) ข้อ ๒๔๓๐) หน้า ๔๔๖)

๖. พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับผลของการพูด

พระธรรมคำสอนเกี่ยวกับผลของการพูดสื่อสารที่จะนำเสนอต่อไปนี้จะกล่าวถึงผลของการพูดที่เกิดจากการพูดด้วยวจีกรรมสุจริต และวจีกรรมทุจริต บริบทที่แสดงเกี่ยวกับผลของการพูดสื่อสาร ซึ่งได้แก่ ผลของการพูดที่เป็นไปด้วยดี และไม่เป็นไปด้วยดี

ความนำ

ตามแนวคิดแบบจำลองกระบวนการติดต่อสื่อสารนั้น ถือว่าองค์ประกอบเกี่ยวกับผลของการพูดเป็นตัวแปรตาม โดยมีองค์ประกอบอื่น อาทิ ผู้พูด และผู้ฟัง เป็นตัวแปรอิสระ ในการพูดสื่อสารของบุคคล ผลสัมฤทธิ์ของการพูดที่เกิดขึ้นก็จะเป็นไปด้วยดี หรือไม่เป็นไปด้วยดีขึ้นอยู่กับตัวแปรอิสระเป็นสำคัญ

สาระสำคัญในพระธรรมคำสอนเกี่ยวกับเรื่องผลของการพูด รายละเอียดมีดังต่อไปนี้

๑. พระผู้มีพระภาคทรงมีทิพยจักขุมองเห็นถึงผลกรรมที่เกิดจากการพูดของสัตว์โลก ดังที่กล่าวในพระพุทฺทพจน์ ต่อไปนี้

...คูกรภิกษุทั้งหลาย เปรียบเทียบเหมือนเรือน ๒ หลัง มีประตูตรงกัน บุรุษผู้มีตาดียืนอยู่ระหว่างกลางเรือนทั้ง ๒ หลังนั้น ฟังเห็นมนุษย์กำลังเข้าเรือนข้าง กำลังออกจากเรือนข้าง กำลังเดินมาข้าง กำลังเดินไปข้าง ฉนั้นใด คูกรภิกษุทั้งหลาย ฉนั้นนั่นเหมือนกันแล เราย่อมมองเห็นหมู่สัตว์กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เสว ประณีต มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมทราบชัด ซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมได้ว่า สัตว์ผู้กำลังเป็นอยู่เหล่านี้ ประกอบด้วย...วจีสุจริต...ไม่ติเตียนพระอริยะเป็นสัมมาทิฐิ เชื่อมันกรรมด้วยอำนาจสัมมาทิฐิ เมื่อตายไปแล้วเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ก็มี...บังเกิดในหมู่มนุษย์ก็มี...สัตว์ผู้กำลังเป็นอยู่เหล่านี้ ประกอบด้วย...วจีทุจริต...ติเตียนพระอริยะ เป็นมิฉฉาทิฐิ เชื่อมันกรรมด้วยอำนาจมิฉฉาทิฐิ เมื่อตายไปแล้ว เข้าถึงปิตติวิสัยก็มี...เข้าถึงกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานก็มี...เข้าถึงอบายทุกติ วินิบาต นรก ก็มี (เล่ม ๑๔ (๓) ข้อ (๕๐๕) หน้า ๒๕๕)

๒. พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้บุคคลเชื่อเรื่องกรรม

...พระผู้พระภาคได้ตรัสไว้ว่า โลกเป็นไปเพราะกรรม หมูสัตว์เป็นไปเพราะกรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องกระจัด เหมือนลิ่มสลักแห่งรถ ที่แล่นไปอยู่ ฉะนั้น บุคคลได้เกียรติ ความสรรเสริญ เพราะกรรม และได้ความเสื่อม การถูกฆ่า การถูกจองจำ ก็เพราะกรรม บุคคลรู้ชัดซึ่งกรรมนั้นว่า เป็นเครื่องทำให้ต่างกัน ฉะนั้นแล้วใครจะพึงกล่าวว่กรรมไม่มีในโลกเล่า (เล่ม ๓๗ (อ) ข้อ (๑๗๐๐) หน้า ๗๓๘)

...เราจักแสดงธรรมปริยายอันเป็นเหตุแห่งความกระเสือกกระสน แก่เธอทั้งหลาย... ธรรมปริยายอันเป็นเหตุแห่งความกระเสือกกระสนเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของ ๆ ตน เป็นผู้รับผลของกรรม เป็นผู้มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นพวกพ้อง มีกรรมที่พึงอาศัย กระทำกรรมใดไว้ เป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๕๓) หน้า ๒๖๓)

...เราไม่กล่าวความที่กรรมเป็นไปด้วยสัตถุเจตนา ที่บุคคลทำแล้ว สะสมแล้วจะสิ้นสุดไป เพราะมิได้ส่วยผล แต่กรรมนั้นแล จะให้ผลในภพภูมิตีรว หรือในภพถัดไป หรือในภพอื่นสืบ ๆ ไป (เล่ม ๓๗ (อ) ข้อ (๑๖๕๓) หน้า ๗๓๖)

...บุคคลบางคนในโลกนี้ สร้างสม...วจีสังขาร ที่มีความเบียดเบียนบ้าง ที่ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง...เขาทำกรรมใด ย่อมเข้าถึงด้วยกรรมนั้น ผัสสะทั้งหลายย่อมถูกต้องบุคคลผู้เข้าถึงนี้แล้ว ดูกร ปุณณะ เรากล่าวสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้รับมรดกแห่งกรรม (เล่ม ๓๗ (อ) ข้อ (๑๖๓๘) หน้า ๗๐๖)

๓. พระผู้มีพระภาคทรงทราบถึงวิบากกรรมที่เกิดจากผลของการพูด

ดังรายละเอียดในพระพุทธพจน์ ต่อไปนี้

...ดูกรนายคามนี...เรารู้ชัดทั้งมุสาวาท ผลของมุสาวาท และตลอดถึงความที่บุคคลผู้พูดเท็จปฏิบัติ อย่างไรแล้ว เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุกคติ วินิบาต นรก เรารู้ชัดทั้งปิสฺสูวาวจา ผลของปิสฺสูวาวจา และตลอดถึงความที่บุคคลกล่าวคำส่อเสียด ปฏิบัติอย่างไรแล้ว เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงทุกคติ วินิบาต นรก เรารู้ชัดทั้งผรุสวาจา ผลของผรุสวาจา และตลอดถึงความที่บุคคลผู้กล่าวคำหยาบปฏิบัติอย่างไรแล้ว เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย

ทุกติ วินิบาท นรก เรา รู้ชัดทั้งสัมพัปปลาปะ ผลของสัมพัปปลาปะ และตลอดถึงความที่บุคคล ผู้พูดเพื่อเชื่อปฏิบัติอย่างไรแล้ว เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุกติ วินิบาท นรก (เล่ม ๑๘ (๓) ข้อ (๖๕๑) หน้า ๓๔๗-๓๔๘)

...พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่ ข้อที่วชิทุจริต และมโนทุจริต จะพึงเกิดผลที่ นำปรารธนา นำใคร่ นำพ้อใจนั้น ไม่ใช่สาเหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่ ข้อ ที่วชิทุจริต และมโนทุจริต พึ่งเกิดผลที่ไม่นำปรารธนา ไม่นำใคร่ ไม่นำพ้อใจ นั้นแล เป็นฐานะที่หา ได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่ ข้อที่วชิสุจริต และมโนสุจริต จะพึงเกิดผลที่ไม่ นำปรารธนา ไม่นำใคร่ ไม่นำพ้อใจนั้น ไม่ใช่สาเหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบ ว่ ข้อที่วชิสุจริต และมโนสุจริต พึ่งเกิดผลที่นำปรารธนา นำใคร่ นำพ้อใจ นั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่ ข้อที่บุคคลผู้รั้งพร้อมด้วยวชิทุจริต และมโน ทุจริต เบื้องหน้าแต่ความตายเพราะกายแตก จะพึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะวชิทุจริต และมโน ทุจริต เป็นเหตุ เป็นปัจจัยนั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่ ข้อที่ บุคคลผู้รั้งพร้อมด้วยวชิทุจริต และมโนทุจริต เบื้องหน้าแต่ความตายเพราะกายแตก พึ่งเข้าถึง อบาย ทุกติ วินิบาท นรก เพราะกายทุจริต และมโนทุจริต เป็นเหตุ เป็นปัจจัยนั้นแล เป็นฐานะที่หา ได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่ ข้อที่บุคคลผู้รั้งพร้อมด้วยวชิสุจริต และมโน สุจริต เบื้องหน้าแต่ความตายเพราะกายแตก จะพึงเข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบาท นรก เพราะวชิสุจริต และมโนสุจริต เป็นเหตุ เป็นปัจจัยนั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่ ข้อที่บุคคลผู้รั้งพร้อมด้วยวชิสุจริต และมโนสุจริต เบื้องหน้าแต่ความตายเพราะกายแตก พึ่ง เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะวชิสุจริต และมโนสุจริต เป็นเหตุ เป็นปัจจัยนั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้ (เล่ม ๓๕ (๑) ข้อ (๘๓๕) หน้า ๔๑๐)

...ข้อที่บุคคลผู้มีความเพียบพร้อมด้วยวชิทุจริต เมื่อแตกกายตายไป พึ่งเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ เพราะความเพียบพร้อมด้วยวชิทุจริตเป็นเหตุ เป็นปัจจัยนั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่ จะมีได้ ...แต่ข้อที่บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยวชิทุจริต เมื่อแตกกายตายไป พึ่งเข้าถึงอบาย ทุกติ

วินิบาต นรก เพราะความเพียบพร้อมด้วยวจีสัจจจริตเป็นเหตุ เป็นปัจจัยนั้น เป็นฐานะที่จะมีได้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๗๔) หน้า ๓๐)

...ข้อที่บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยวจีสัจจจริต เมื่อแตกกายตายไปพึงเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะความเพียบพร้อมด้วยวจีสัจจจริตเป็นเหตุ เป็นปัจจัยนั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ...แต่ข้อที่บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยวจีสัจจจริต เมื่อแตกกายตายไป พึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะความเพียบพร้อมด้วยวจีสัจจจริตเป็นเหตุ เป็นปัจจัยนั้น เป็นฐานะที่จะมีได้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๗๗) หน้า ๓๑)

...ข้อที่วิบากอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ แห่งวจีสัจจจริต จะพึงเกิดขึ้นนั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้...แต่ข้อที่วิบากอันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ แห่งวจีสัจจจริต จะพึงเกิดขึ้นนั้น เป็นฐานะที่จะมีได้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๖๘) หน้า ๒๘)...ข้อวิบากอันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ แห่งวจีสัจจจริต จะพึงเกิดขึ้นนั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้...แต่ข้อที่วิบากอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ แห่งวจีสัจจจริต จะพึงเกิดขึ้นนั้น เป็นฐานะที่จะมีได้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๑๗๑) หน้า ๓๐)

... อื่นๆบุคคลบางคนในโลกนี้...เป็นผู้พูดเท็จ...เป็นผู้พูดส่อเสียด...เป็นผู้พูดคำหยาบ...เป็นผู้พูดเพื่อเจ้า...ดังนี้ บุคคลนั้นย่อมกระเสือกกระสนด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ... กายกรรมของเขาคด วชิกรรมของเขาก็คด มโนกรรมของเขาก็คด กติของเขาก็คด การอุปบัติของเขาก็คด...

...อื่หนึ่งบุคคลบางคนในโลกนี้...ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ...ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด...ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ...ละการพูดเพื่อเจ้า เว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้า...ดังนี้ บุคคลนั้น ย่อมไม่กระเสือกกระสนด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ กายกรรมของเขาดตรง วชิกรรมของเขาก็ตตรง มโนกรรมของเขาก็ตตรง กติของเขาก็ตตรง การอุปบัติของเขาก็ตตรง (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๕๓) หน้า ๒๖๔-๒๖๖)

ผลของการพูดที่เกิดจากการพูดด้วยจิตธรรมสุจริต

ผลของการพูดด้วยจิตธรรมสุจริต ผู้ที่พูดจะได้รับผลกรรมดีทั้งในภพนี้ และภพหน้า ดังนี้

๑. ผลกรรมดีที่ได้รับในภพนี้

รายละเอียดเกี่ยวกับผลของการพูดด้วยจิตธรรมสุจริตที่ผู้พูดจะได้รับผลกรรมดีในภพนี้ มีดังนี้

๑.๑ ผลของการพูด ถูกกาล พูดแต่คำจริง ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน

ผู้พูดย่อมประสบแต่ความสุขในปัจจุบัน

ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...ก็บุคคลเห็นปานนี้เรียกว่า พูดถูกกาลบ้าง พูดแต่คำที่เป็นจริงบ้าง...บุคคลนี้ย่อมไม่ก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้อื่นโดยไม่เป็นจริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำให้เสื่อม ติเตียน หรือ โดยการขบไล่ ด้วยอาการอวดอ้างว่า ฉันเป็นคนมีกำลัง ตั้งอยู่ในกำลัง และเมื่อถูกเขากล่าวโทษ ด้วยเรื่องที่เป็นจริงก็ยอมรับ ไม่กล่าวคำปฏิเสธ เมื่อถูกกล่าวโทษด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง ก็พยายามที่จะปฏิเสธข้อที่ถูกกล่าวหาว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ เรื่องนี้จึงไม่แท้ไม่จริง เพราะเหตุนั้น บุคคลเห็นปานนี้จึงเรียกว่า พูดถูกกาลบ้าง พูดแต่คำที่เป็นจริงบ้าง...ย่อมอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ไม่มีทุกข์ ไม่คับแค้น ไม่เดือดร้อน...(เล่ม ๒๐ (ต) ข้อ (๕๐๕) หน้า ๑๕๔)

๑.๒ ผลการพูดของผู้พูดที่เป็นบัณฑิต พูดแต่คำดี คำสุจริต

ผู้พูดจะได้เสวยสุขโสมนัสในปัจจุบัน

ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...ลักษณะเครื่องหมาย เครื่องอ้างว่าเป็นบัณฑิตของบัณฑิตนี้มี ๓ อย่าง ๓ อย่างเป็นไหน...บัณฑิตในโลกนี้มักมีความคิดที่ดี มักพูดคำพูดที่ดี มักทำการทำที่ดี...คุณภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตนั้นนั้นแลย่อมเสวยสุขโสมนัส...ในปัจจุบัน (เล่ม ๑๔ (ต) ข้อ (๔๘๔) หน้า ๒๔๗) ...ถ้าบัณฑิตนั่งในสภาก็ดี ริมถนนรถก็ดี ริมทางสามแพร่งก็ดี ชนในที่นั้น ๆ จะพูดด้วยคำที่พอเหมาะพอสมแก่เขา...ถ้าบัณฑิตเป็นผู้เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากเหตุเป็นที่ตั้งความประมาท เพราะคิมน้ำเมา คือ สุรา และเมรัย ในเรื่องที่ชนพูดถ้อยคำที่พอเหมาะพอสมแก่เขานั้น

บัณฑิตจะมีความรู้สึกอย่างนี้ว่า ปกติเหล่านั้นมีอยู่ในเรา และเราก็ปรากฏในปกติเหล่านั้นด้วย*
...บัณฑิตย่อมเสวยสุขโสมนัส (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๘๕) หน้า ๒๔๗)

...กรรมงามที่บัณฑิตทำไว้ก่อน คือ...วิสุจริต... ย่อมปกคลุม ครอบงำ บัณฑิตผู้อยู่บนตั่ง หรือบนเตียง หรือนอนบนพื้นดินในสมัยนั้น เปรียบเหมือนเงายอดของภูเขา ย่อมปกคลุม แผ่นดินในสมัยเวลายืน ฉันทิ ...ฉันนั้นเหมือนกันแล ...ในสมัยนั้นบัณฑิตจะมีความรู้สึกอย่างนี้ว่า เราไม่ได้ทำความชั่ว ไม่ได้ทำความร้าย ไม่ได้ทำความเลว ทำแต่ความดี ทำแต่กุศล ทำแต่เครื่องป้องกันความหวาดกลัวไว้ ละโลกนี้ไปแล้วจะไปสู่คติของคนที่ไม่ได้ทำความชั่ว ไม่ได้ทำความร้าย ไม่ได้ทำความเลว ทำแต่ความดี ทำแต่กุศล ทำแต่เครื่องป้องกันความหวาดกลัวไว้เป็นกำหนด บัณฑิตย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่คร่ำครวญ ไม่รำให้ห่มอก ไม่ถึงความหลงพร้อม ...บัณฑิตย่อมเสวยสุขโสมนัส ดังนี้ในปัจจุบัน (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๘๗) หน้า ๒๔๘-๒๔๙)

๑.๓ ผลการพูดของผู้พูดที่พูดกล่าวฟ้องร้อง ทักท้วง กล่าวหาบุคคลอื่นโดยธรรม ผู้พูดจะไม่เดือดร้อนจากการพูดดังกล่าว

ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...ผู้โจทก์โดยเป็นธรรม ฟังถึงความไม่เดือดร้อน ด้วยอาการ ๕ คือ

๑. ท่านโจทโดยกาลอันควร ไม่ใช่โจทด้วยกาลอันไม่ควร ท่านไม่ต้องเดือดร้อน
๒. ท่านโจทด้วยเรื่องจริง ไม่ใช่โจทด้วยเรื่องไม่จริง ท่านไม่ต้องเดือดร้อน
๓. ท่านโจทด้วยคำสุภาพ ไม่ใช่โจทด้วยคำหยาบ ท่านไม่ต้องเดือดร้อน
๔. ท่านโจทด้วยเรื่องประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ใช่โจทด้วยเรื่องไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ท่านไม่ต้องเดือดร้อน
๕. ท่านมีเมตตาจิตโจท ไม่ใช่มุ่งร้ายโจท ท่านไม่ต้องเดือดร้อน (เล่ม ๗ (อ) ข้อ (๕๐๘) หน้า ๒๐๑-๒๐๒)

* หมายถึง สิ่งที่เขาว่าถูกต้อง เราเป็นอย่างที่เขาว่า

๒. ผลกรรมดีที่จะได้รับในภพหน้า

รายละเอียดเกี่ยวกับผลของการพูดด้วยวจีสัจจรีที่ผู้พูดจะได้รับในภพหน้า มีดังนี้

๒.๑ ผลการพูดของผู้ที่พูดด้วยถ้อยคำของสัตบุรุษ

ผู้พูดจะได้ไปบังเกิดในคติของสัตบุรุษ เป็นผู้ควรบูชาในหมู่เทวดา หรือหมู่ มนุษย์

ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...สัตบุรุษเป็นผู้มีถ้อยคำอย่างสัตบุรุษอย่างไร คือ สัตบุรุษในโลกนี้ เป็นผู้งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากคำพูดส่อเสียด งดเว้นจากคำหยาบ งดเว้นจากการเจรจาเพื่อเจ้อ (เล่ม ๑๔ (ต) ข้อ (๑๔๘) หน้า ๘๘) ... สัตบุรุษนั้นแหละมีถ้อยคำอย่างสัตบุรุษอย่างนี้ ...เมื่อตายไป ย่อมบังเกิดในคติของสัตบุรุษ...คือ...ความเป็นผู้มีตนควรบูชาในเทวดา หรือความเป็นผู้มีตนควรบูชาในมนุษย์ (เล่ม ๑๔ (ต) ข้อ (๑๕๒) หน้า ๘๙)

๒.๒ ผลการพูดของผู้พูดที่พูดด้วยวาจาสุจริต

ผลของการพูดดังกล่าวจะเป็นปัจจัยช่วยให้ผู้พูดเข้าถึงกำเนิดมนุษย์ และเทวดา

ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ จากการพูดส่อเสียด จากการพูดคำหยาบ จากการพูดเพื่อเจ้อ...บุคคลนั้นเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวก มนุษย์ เขาย่อมเลี้ยงอัตภาพในมนุษยโลกนั้น ย่อมตั้งอยู่ในมนุษยนั้น ด้วยอาหารของมนุษย์...ย่อม เข้าถึงความเป็นสหายของเทวดา เขาย่อมเลี้ยงอัตภาพอยู่ในเทวโลกนั้น ย่อมตั้งอยู่ในเทวโลกนั้น ด้วยอาหารของเทวดา ดูกรพราหมณ์แม้ฐานะเป็นที่ไม่เข้าไปสำเร็จแห่งทานแก่สัตว์ผู้ตั้งอยู่นี้แล ก็ เป็นอฐานะ (เล่ม ๒๔ (ต) ข้อ (๑๖๓) หน้า ๒๔๓-๒๔๔)

๒.๓ ผลการพูดของผู้พูดที่เป็นบัณฑิต

ผู้พูดจะได้เกิดเป็นมนุษย์อีก และจะกำเนิดในสกุลสูง มั่งคั่ง รูปงาม

ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...ลักษณะเครื่องหมาย เครื่องอ้างว่าเป็นบัณฑิตของบัณฑิตนี้มี ๓ อย่าง ๓ อย่าง เป็นไฉน...บัณฑิตในโลกนี้มักมีความคิดที่ดี มักพูดคำพูดที่ดี มักทำการทำที่ดี...(เล่ม ๑๔ (ต) ข้อ (๔๘๔) หน้า ๒๔๓)...บัณฑิตนั้นนั่นแล ถ้ามาสู่ความเป็นมนุษย์ในบางครั้งบางคราวไม่ว่ากาล

ไปไหน ๆ โดยล่วงระยะเวลาช้านาน ก็ย่อมเกิดในสกุลสูง คือ สกุลกษัตริย์มหาศาล หรือสกุลพราหมณ์ มหาศาล หรือสกุลคฤหบดีมหาศาล เห็นปานนั้นในบั้นปลาย อันเป็นสกุลมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มี โภคะมาก มีทองและเงินอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจ และทรัพย์ธัญญาหารอย่างเพียงพอ และเขาจะเป็น ผู้มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยความงามแห่งผิวพรรณอย่างยิ่ง มีปกติได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องดูบได้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และเครื่องตามประทีป เขาจะ ประพฤติ...วจีสัจริต ครั้นแล้วเมื่อตายไป จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๕๐๒) หน้า ๒๕๔)

๒.๔ ผลการพูดของผู้พูดที่มีศีลสัมปทา

ผู้พูดจะได้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

...บุคคลบางคนในโลกนี้...เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากคำส่อเสียด เว้น ขาดจากคำหยาบ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ...นี้เรียกว่า ศีลสัมปทา...เพราะศีลสัมปทาเป็นเหตุ สัตว์ ทั้งหลาย เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๕๗) หน้า ๒๕๕)

...ผู้ที่ประกอบด้วยธรรม...ต้องได้ขึ้นสวรรค์...คือ งดเว้นจากการพูดเท็จ ๑ ซักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากการพูดเท็จ ๑ พอใจในการงดเว้นจากการพูดเท็จ ๑ งดเว้นจากคำ ส่อเสียด ๑ ซักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากคำส่อเสียด ๑ พอใจในการงดเว้นจากคำส่อเสียด ๑ งด เว้นจากการกล่าวคำหยาบ ๑ ซักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากการกล่าวคำหยาบ ๑ พอใจในการงดเว้น จากการกล่าวคำหยาบ ๑ งดเว้นจากการกล่าวคำเพ้อเจ้อ ๑ ซักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากการกล่าว คำเพ้อเจ้อ ๑ พอใจในการงดเว้นจากการกล่าวคำเพ้อเจ้อ ๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๕๘) หน้า ๒๕๗)

...ตถาคตเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ละการพูดเท็จ เว้นขาด จากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลักฐานควรเชื่อถือ ไม่พูดลวงโลก ตถาคตย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ สัง สมพอกพูน ไพบูลย์ (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๑๖๒) หน้า ๑๓๒)

...ตลาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้างกัน หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้างกัน สมานคนที่แตกร้างแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน ตลาคตย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์...(เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๑๖๔) หน้า ๑๓๓)

...พระมหาบุรุษ ไม่ได้กล่าวแล้วซึ่งวาจาอันส่อเสียด อันทำความแตกแก่ผู้ที่ดีกัน อันทำความวิวาทเป็นเหตุให้ความแตกกันมากไป อันทำกิจอันไม่ควรเป็นเหตุให้ความทะเลาะกันมากไป อันยังความแตกกันให้เกิดแก่พวกที่ดีกัน ได้กล่าวแล้วซึ่งวาจาดี อันทำความไม่วิวาทกันให้เจริญไป อันยังความติดต่อกันให้เกิดแก่พวกที่แตกกัน บรรเทาความทะเลาะของชน มีความสามัคคีกับหมู่ชน ยินดีเบิกบานอยู่กับประชุมชนทั้งหลาย ย่อมเสวยวิบากอันเป็นผลเบิกบานในสุคติทั้งหลาย (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๑๖๕) หน้า ๑๓๔)

...ตลาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ เพราะหู ชวนให้รัก จับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ ตลาคตย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์...(เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๑๖๖) หน้า ๑๓๔)

...พระมหาบุรุษ ไม่ได้กล่าวแล้วซึ่งวาจาหยาบอันทำความดำ ความบาดหมาง ความลำบากใจ ทำความเจ็บใจ เป็นเครื่องยำเหยียบแก่พหูชน เป็นคำชั่วร้าย ได้กล่าวแล้วซึ่งวาจาอ่อนหวานไพเราะ อันมีประโยชน์ดี กล่าววาจาเป็นที่รักแห่งใจ อันไปสู่หทัย อันสะดวงแก่โสต เสวยบุญในสวรรค์ทั้งหลาย (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๑๖๗) หน้า ๑๓๕)

...ตลาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ละคำเพื่อเจ้า เว้นขาดจากคำเพื่อเจ้า พุดถูกกาล พุดแต่คำที่เป็นจริง พุดอิงอรรถ พุดอิงธรรม พุดอิงวินัย พุดแต่

คำมีหลักฐาน มีที่อ้าง มีที่กำหนด ประกอบประโยชน์ โดยกาลอันควร ตถาคตยอมเข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์...(เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๑๖๘) หน้า ๑๓๕)

...พระมหาบุรุษ ไม่กล่าวคำเพื่อเจ้อ ไม่กล่าวคำปราศจากหลักฐาน มีคลอง^๑
พระวาจามีเหลวไหล ทรงบรรเทาเสียซึ่งคำที่ไม่เป็นประโยชน์ ตรัสแต่คำที่เป็นประโยชน์และคำ
ที่เป็นสุขแก่พหูชน ครั้นทำกรรมนั้นแล้วจตุติแล้วจากมนุษยโลก เข้าถึงแล้วซึ่งเทวโลก เสวยวิบาก
อันเป็นผลแห่งกรรมที่ทำดีแล้ว (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๑๖๕) หน้า ๑๓๕-๑๓๖)

...กษัตริย์ก็ดี...พราหมณ์ก็ดี...แพศย์ก็ดี...ศูทรก็ดี...สมณะก็ดี ประพฤติกาย
สุจริต วชิสุจริต มโนสุจริต เป็นสัมมาทิฐิ...เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์ (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๖๘) หน้า ๗๔)

* ความสุขในดินแดนสวรรค์ที่ผู้พูดด้วยวจาสุจริตจะไปเสวยผลแห่งกรรมดินนั้น
พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายไว้ ดังนี้

...บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงสุคติซึ่งเขาพูดหมายถึงสวรรค์นั้นแลโดยชอบ ฟังกล่าวได้ว่า
เป็นสถานที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ส่วนเดียว ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพียงเท่านั้นแม้จะเปรียบ
อุปมาจนถึงสวรรค์เป็นสุข ก็ไม่ถ่วงหนัก (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๘๘) หน้า ๒๔๕)

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค
ดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาจเปรียบอุปมาได้หรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า...อาจเปรียบได้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนพระเจ้า
จักรพรรดิทรงประกอบด้วยแก้ว ๗ ประการ และความสัมฤทธิ์ผล ๔ อย่าง จึงเสวยสุขโสมนัสอันมี
สิ่งประกอบนั้นเป็นเหตุ... (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๘๕) หน้า ๒๔๕)

^๑ หมายถึง ครรลอง

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงหิบบแผ่นหินย่อม ๆ ขนาดเท่าฝ่ามือ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน แผ่นหินย่อม ๆ ขนาดเท่าฝ่ามือที่เราถือนี้ กับภูเขาหลวงหิมพานต์ อย่างไหนหนอเลใหญ่กว่ากัน

...ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แผ่นหินย่อม ๆ ขนาดเท่าฝ่ามือที่ทรงถือนี้มีประมาณน้อยนัก เปรียบเทียบภูเขาหลวงหิมพานต์แล้ว ย่อมไม่ถึงแม้ความนับ ย่อมไม่ถึงแม้ส่วนแห่งเสี้ยว ย่อมไม่ถึงแม้การเทียบกันได้

ดูภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล พระเจ้าจักรพรรดินี้ ทรงประกอบด้วยแก้ว ๗ ประการ และความสัมฤทธิ์ผล ๔ อย่าง ย่อมทรงเสวยสุขโสมนัส อันมีสิ่งประกอบนั้นเป็นเหตุ สุขโสมนัสนั้นเปรียบเทียบสุขอันเป็นทิพย์แล้ว ย่อมไม่ถึงแม้การนับ ย่อมไม่เข้าถึงแม้ส่วนแห่งเสี้ยว ย่อมไม่ถึงแม้การเทียบได้ (เล่ม ๑๔ (ต) ข้อ (๕๐๑) หน้า ๒๕๓-๒๕๔)

ตัวอย่าง ผลของการพูดด้วยวาจาสุจริต ที่ส่งผลให้ผู้พูดได้เสวยสุขในสวรรค์ เช่น

...พระมหาโมคคัลลานะถามว่า...ดูกรนางเทพธิดาผู้มีอำนาจอันยิ่งใหญ่ ครั้งท่านยังเป็นมนุษย์ได้ทำบุญสิ่งใดไว้ จึงบรรลุความสำเร็จ ท่านมีอำนาจรุ่งเรืองอย่างนี้ และรัศมีของท่านสว่างไสวไปทั่วทิศ เพราะบุญอะไร

นางเทพธิดานั้น...ได้พยากรณ์ปัญหาแห่งผลกรรมที่ถูกซักถามว่า ครั้งดิฉันยังเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์ ได้เป็นผู้มีสัจจะมั่นในสามี...แม้ดิฉันจะโกรธเคืองก็ไม่กล่าวถ้อยคำอันหยาบคาย ละทิ้งการพูดเท็จเสีย ดำรงมั่นอยู่ในความสัตย์...เหตุนี้ ดิฉันจึงมีผิวพรรณถึงเช่นนี้ อริฐผลจึงสำเร็จแก่ดิฉันในวิมานนี้ และภคทรัพย์ทั้งหลายอันเป็นที่รักแห่งใจทุกสิ่งทุกอย่างบังเกิดแก่ดิฉัน (เล่ม ๒๖ (ต) ข้อ (๑๑, ๑๒, ๑๕, ๒๒, ๒๓, ๓๑, ๖๑) หน้า ๑๒, ๑๓, ๒๒-๒๓, ๒๘, ๓๕-๓๖, ๘๖)

...พระมหาโมคคัลลานะเถระได้ถามเทพบุตรตนหนึ่งว่า วิมานของท่านสูงมาก ทั้งยาวและกว้าง ๑๒ โยชน์ มียอด ๗๐๐ ยอด มีเสาแล้วด้วยแก้วมณี...เพราะบุญกรรมอะไร

เทพบุตรนั้นอันพระมหาโมคคัลลานะเถระถามแล้ว มีความปลาบปลื้มใจ จึงพยากรณ์ปัญหาแห่งผลกรรมที่ถูกถามนั้นว่า พันปีทิพย์เป็นอายุของข้าพเจ้า เพราะข้าพเจ้าได้ทำ

กุศลด้วยเหตุเพียงพูดอ่อนหวาน ประพฤติด้วยใจ บุคคลผู้ทำบุญด้วยเหตุ เพียงพูดอ่อนหวาน และตั้งใจให้เลื่อมใสเท่านั้น จักดำรงอยู่ในชั้นดาวดึงส์นี้สิ้นพันปี และพร้อมไปด้วยทิพยกายคุณ (เล่ม ๒๖ (ส) ข้อ (๕๕, ๖๑, ๘๔) หน้า ๘๒, ๘๖, ๑๑๓)

๓. ผลกรรมดีที่จะได้รับในภพนี้และภพหน้า

รายละเอียดเกี่ยวกับการพูดด้วยวาจาสุจริตที่ผู้พูดจะได้รับในภพนี้และภพหน้า มีดังนี้

๓.๑ ผลของการพูดด้วยวาจาสุจริต

ผู้พูดจะไม่ประสพภัยเวร ไม่ทุกข์โทมนัส ทั้งในปัจจุบันและในสัมปรายภพ กล่าวคือ

...อุบาสกผู้งดเว้นจากมุสาวาท ...ย่อมไม่ประสพภัยเวรนั้น ทั้งในปัจจุบันและในสัมปรายภพ ย่อมไม่เสวยทุกข์โทมนัสนั้น แม้ทางจิต (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๗๔) หน้า ๑๘๔)

๓.๒ ผลการพูดของผู้ที่พูดด้วยวาจาสุจริต

ผู้พูดจะเสวยวิบากจากผลกรรมนั้นในชาตินี้ ชาติหน้า หรือชาติต่อไป ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...บุคคล...ที่เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการเจรจาเพื่อเจ้า...เขาทำกรรมดีที่ให้ผลเป็นสุขไว้ในกาลก่อน ๆ หรือในกาลภายหลัง หรือว่ามีสัมมาทิฏฐิพร้อม สมาทานแล้วในเวลาจะตาย เพราะฉะนั้นเขาตายไป จึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์...ก็แหละบุคคลที่เว้นขาดจากมุสาวาท...มีความเห็นชอบในโลกนี้นั้น เขา ย่อมเสวยวิบากกรรมนั้นในชาตินี้ หรือชาติหน้า หรือชาติต่อไป (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๖๑๔) หน้า ๓๐๐)

ผลของการพูดที่เกิดจากการพูดด้วยวจีกรรมทวจริต

ผลของการพูดด้วยวจีทวจริต ผู้ที่พูดจะได้รับผลกระทบไม่ดีทั้งภพนี้ และภพหน้า ดังนี้

๑. ผลกรรมไม่ดีที่ได้รับในภพนี้

รายละเอียดเกี่ยวกับผลของการพูดด้วยวจีทวจริตที่ผู้พูดจะได้รับผลกระทบไม่ดีในภพนี้ มีดังนี้

๑.๑ ผลการพูดของผู้พูดที่เป็นคนพาล พูดแต่คำชั่ว คำทวจริต

ผู้พูดจะต้องเสวยทุกข์โทมนัสในปัจจุบัน

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...ลักษณะเครื่องหมาย เครื่องอ้างว่าเป็นพาลของคนพาลมี ๓ อย่าง ๓ อย่างเป็นไฉน...คนพาลในโลกนี้มักคิดความคิดที่ชั่ว มักพูดคำพูดที่ชั่ว มักทำการทำที่ชั่ว ...คนพาลนั้นนั้นแล ย่อมเสวยทุกข์โทมนัส...ในปัจจุบัน (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๖๘) หน้า ๒๔๐) ...ถ้าคนพาลนั่งในสภาภิกขุ ริมถนนรถภิกขุ ริมทางสามแพร่งภิกขุ ชนในที่นั้น ๆ จะพูดถ้อยคำที่พอเหมาะพอสมแก่เขา ถ้าคนพาลมัก...พูดเท็จ มีปกติตั้งอยู่ในความประมาท เพราะดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย ในเรื่องที่เขาพูดถ้อยคำที่พอเหมาะพอสมแก่เขานั้นแล คนพาลจะมีความรู้สึกอย่างนี้ว่า ปกติเหล่านั้นมีอยู่ในเรา และเราก็ปรากฏในปกติเหล่านั้นด้วย ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนพาลย่อมเสวยทุกข์โทมนัส (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๖๙) หน้า ๒๔๐)

... กรรมลามกที่คนพาลทำไว้ในกาลก่อน คือ ...วจีทวจริต ...ย่อมปกคลุมครอบงำคนพาล ผู้ยวบยั้ง หรือบนเตียง หรือนอนบนพื้นดิน ในสมัยนั้น...คนพาลจะมีความรู้สึกอย่างนี้ว่า เราไม่ได้ทำความดี ไม่ได้ทำกุศล ไม่ได้ทำเครื่องป้องกันความหวาดกลัวไว้ ทำแต่ความชั่ว ทำแต่ความร้าย ทำแต่ความเลว ละโลกนี้ไปแล้ว จะไปสู่คติของคนที่ไม่ได้ทำความดี ไม่ได้ทำกุศล ไม่ได้ทำเครื่องป้องกันความหวาดกลัวไว้ ซึ่งทำแต่ความชั่ว ความร้าย และความเลว เป็นกำหนด คนพาลนั้นย่อมเศร้าโศก ถ้าปากใจ คร่ำครวญ ร่ำไห้ ทูมอก ถึงความหลงพร้อม คนพาลย่อมเสวยทุกข์โทมนัส ดังนี้แลในปัจจุบัน (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๗๑) หน้า ๒๔๒)

๑.๒ ผลการพูดของผู้พูดที่กล่าวหา ฟ้องร้อง ทักท้วง ดักเตือนบุคคลอื่นโดยไม่เป็น
ธรรมเนียม

ผู้พูดต้องได้รับความเดือดร้อน จากการพูดดังกล่าว
ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...ผู้โจมตีไม่เป็นธรรมเนียม ฟังถึงความเดือดร้อน ด้วยอาการ ๕ คือ

๑. ท่านโจมตีโดยการไม่ควร ไม่โจมตีโดยกาลอันควร ท่านต้องเดือดร้อน
๒. ท่านโจมตีด้วยเรื่องไม่จริง ไม่โจมตีด้วยเรื่องจริง ท่านต้องเดือดร้อน
๓. ท่านโจมตีด้วยคำหยาบ ไม่โจมตีด้วยคำสุภาพ ท่านต้องเดือดร้อน
๔. ท่านโจมตีด้วยเรื่องไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่โจมตีด้วยเรื่องประกอบด้วย
ประโยชน์ ท่านต้องเดือดร้อน
๕. ท่านมุ่งร้ายโจมตี มิใช่มีเมตตาจิตโจมตี ท่านต้องเดือดร้อน (เล่ม ๗ (ว) ข้อ (๕๐๖)
หน้า ๒๐๐)

๑.๓ ผลการพูดของผู้พูดที่ด่าบริภาษบุคคลอื่น เขาไม่ด่าตอบ
ผู้พูดต้องรับโทษจากการพูดค่าของตนเอง
ดังตัวอย่างต่อไปนี้

...อีกโกสกการทวาชพราหมณ์ ได้สดับมาว่า ได้ยินว่า พราหมณ์ภารทวาชโคตร
ออกเรือนบวชเป็นบรรพชิตในสำนักของพระสมณโคดมแล้ว ดังนี้ โกรธ ขัดใจ เข้าไปเฝ้าพระผู้มี
พระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว ด่าบริภาษพระผู้มีพระภาคด้วยวาจาหยาบคาย มิใช่ของสัตบุรุษ
(เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๖๓๑) หน้า ๑๕๖)

เมื่ออีกโกสกการทวาชพราหมณ์ กล่าวอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแก่
อีกโกสกการทวาชพราหมณ์ว่า ดูกรพราหมณ์ ท่านย่อมสำคัญความข้อนั้นเป็นโจน มิตรและ
อำมาตย์ ญาติสาโลหิต ผู้เป็นแขกของท่าน ย่อมมาบ้างไหม

อีกโกสกการทวาชพราหมณ์ตอบว่า พระโคดมผู้เจริญ มิตรและอำมาตย์ญาติ
สาโลหิตผู้เป็นแขกของข้าพระองค์ ย่อมมาเป็นบางคราว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรพราหมณ์ ท่านย่อมสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ท่านจัดของเคี้ยวของบริโภคนหรือของค้ำต้นรับมิตรและอำมาตย์ญาติสาโลหิต ผู้เป็นแขกเหล่านั้นบ้างหรือไม่

อัครโกสการทวาชพราหมณ์ พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์จัดของเคี้ยวของบริโภคนหรือเครื่องค้ำต้นรับมิตรและอำมาตย์ญาติสาโลหิต ผู้เป็นแขกเหล่านั้นบ้างในบางครั้ง

...ดูกรพราหมณ์ ก็ถ้าว่ามีมิตรและอำมาตย์ญาติสาโลหิตผู้เป็นแขกเหล่านั้นไม่รับของเคี้ยว ของบริโภคน หรือของค้ำต้นนั้น จะเป็นของใคร...

พระโคตมผู้เจริญ ถ้าว่ามีมิตรและอำมาตย์ญาติสาโลหิตผู้เป็นแขกเหล่านั้นไม่รับของเคี้ยว ของบริโภคน หรือของค้ำต้นนั้น ก็เป็นของข้าพระองค์อย่างเดิม...

ดูกรพราหมณ์ ข้อนี้อีกอย่างเดียวกัน ท่านดำเราผู้ไม่ดำอยู่ ท่านโกรธเราผู้ไม่โกรธอยู่ ท่านหมายมั่นเราผู้ไม่หมายมั่นอยู่ เราไม่รับเรื่องมีการดำเป็นต้น ของท่านนั้น ดูกรพราหมณ์ เรื่องมีการดำเป็นต้นนั้น ก็เป็นของท่านผู้เดียว...ดูกรพราหมณ์ ผู้ใดดำตอบบุคคลผู้ดำอยู่ โกรธตอบบุคคลผู้โกรธอยู่ หมายมั่นตอบบุคคลผู้หมายมั่นอยู่ ดูกรพราหมณ์ ผู้นี้เรากล่าวว่า ย่อมบริโภคนด้วยกัน ย่อมกระทำตอบกัน เรานั้นไม่บริโภคนร่วม ไม่กระทำตอบด้วยท่านเป็นอันขาด ดูกรพราหมณ์ เรื่องมีการดำเป็นต้นนั้น เป็นของท่านแต่ผู้เดียว (เล่ม ๑๕ (๗) ข้อ (๖๓๒) หน้า ๑๕๖)

๒. ผลกรรมไม่ดีที่จะได้รับในภพหน้า

รายละเอียดเกี่ยวกับผลของการพูดด้วยวจีทุจริตที่ผู้พูดจะได้รับในภพหน้า มีดังนี้

๒.๑ ผลการพูดของผู้พูดที่เป็นคนพาล

ผู้พูดหากตายไปเกิดเป็นมนุษย์อีก จะกำเนิดในสกุลต่ำ มีชีวิตลำบาก รูปทราม จีโรค ครั้นตายไปจะตกนรก

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...ลักษณะเครื่องหมาย เครื่องอ้างว่าเป็นพาลของคนพาลมี ๓ อย่าง ๓ อย่างเป็นไฉน...คนพาลในโลกนี้มักคิดความคิดที่ชั่ว มักพูดคำพูดที่ชั่ว มักทำการทำที่ชั่ว...(เล่ม ๑๔ (๗) ข้อ (๔๖๘) หน้า ๒๔๐)...คนพาลนั้นนั่นแล ถ้าจะมาสู่ความเป็นมนุษย์ในบางครั้งบางคราวไม่ว่า

กาลไหน ๆ โดยล่วงระยะกาลนาน ก็ย่อมเกิดในสกุลต่ำ คือ สกุลคนจัณฑาล หรือสกุลคนจักษาน หรือสกุลช่างรด หรือสกุลคนเทขชะ เห็นปานนั้น ในบั้นปลายอันเป็นสกุลคนจน มีข้าวน้ำและโภชนาหารน้อย มีชีวิตเป็นไปลำบาก ซึ่งเป็นสกุลที่จะได้ของกินและเครื่องนุ่งห่มโดยฝืดเคือง และเขาจะมีผิวพรรณทราม นำเกลียดชัง ร่าม่อต้อ มีโรคมามาก เป็นคนตาบอดบ้าง เป็นคนง่อยบ้าง เป็นคนกระจอกบ้าง เป็นคนเปลี้ยบ้าง ไม่ได้ข้าว น้ำ ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องดูใบ้ที่นอน ที่อยู่อาศัย และเครื่องตามประทีป เขาจะประพศติ...วิจิตุจริต...ครั้นตายไป จะเข้าถึงอบายทุกติ วินิบาต นรก (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๘๒) หน้า ๒๔๖)

๒.๒ ผลการพูดของผู้พูดที่พูดด้วยวาจาทุจริต

ผู้พูดหากตายไปเกิดเป็นมนุษย์อีก จะประสบวิบากกรรมจากผลกรรมของการพูด

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...มุสาวาท... วาจาต่อเสียด... วาจาหยาบ... การพูดเพื่อเจ้อ อันบุคคลช่องเสพแล้ว อบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว

วิบากของมุสาวาทอย่างเบาที่สุด ก็เป็นไปพร้อม เพื่อความกล่าวคู่ด้วยคำไม่จริง เมื่อเกิดเป็นมนุษย์

วิบากแห่งวาจาต่อเสียดอย่างเบาที่สุด ก็เป็นไปพร้อม เพื่อความแตกแยกจากมิตร เมื่อเกิดเป็นมนุษย์

วิบากแห่งวาจาหยาบอย่างเบาที่สุด ก็เป็นไปพร้อม เพื่อเสียงอันไม่เป็นที่ชอบใจ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์

วิบากแห่งการพูดเพื่อเจ้ออย่างเบาที่สุด ก็เป็นไปพร้อม เพื่อความเป็นผู้มีวาจาอันไม่น่าเชื่อถือ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ (เล่ม ๓๗ (อ) ข้อ (๑๘๗๓) หน้า ๘๓๑)

๒.๓ ผลการพูดของผู้พูดที่พูดด้วยถ้อยคำอสัตบุรุษ

ผู้พูดต้องไปบังเกิดในคติของอสัตบุรุษ ในนรก และในสัตว์วิปริต

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...อสังขารมีถ้อยคำอย่างอสังขารอย่างไร คือ อสังขารในโลกนี้ เป็นผู้มักพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ เจรจาเพื่อเจ้อ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๑๓๗) หน้า ๘๖)

...บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้...พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้อ...บุคคลนั้นตายไปย่อมเข้าถึงนรก เขาย่อมเสียดอัฏฐกาพอยู่ในนรกนั้น ย่อมตั้งอยู่ในนรกนั้น ด้วยอาหารของสัตว์ผู้เกิดในกำเนิดสัตว์นรก...ย่อมเข้าถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานนั้น ย่อมตั้งอยู่ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานนั้น... ดูกรพราหมณ์ ฐานะอันเป็นที่ไม่เข้าไปสำเร็จแห่งทานแก่สัตว์ผู้ตั้งอยู่นี้ แล ก็เป็นฐานะ (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๑๖๖) หน้า ๒๔๓)

* ผู้ที่ตายไปกำเนิดเป็นสัตว์เดียรฉานดังกล่าว อาจไปกำเนิดในสัตว์จำพวกใดจำพวกหนึ่ง ดังนี้ คือ

...ความเป็นสหายของสัตว์จำพวกที่มีหูเป็นภักษา (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๗๖) หน้า ๒๔๕)

...ความเป็นสหายของสัตว์จำพวกมีหูเป็นภักษา^๑ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๗๗) หน้า ๒๔๕)

...ความเป็นสหายของสัตว์จำพวกเกิดแก่ตายในที่มืด^๒ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๗๘) หน้า ๒๔๕)

...ความเป็นสหายของสัตว์จำพวกเกิดแก่ตายในน้ำ^๓ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๗๙) หน้า ๒๔๕)

...ความเป็นสหายของสัตว์มีเหล่าสัตว์เดียรฉานจำพวกเกิด แก่ ตายในของโสโครก (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๘๐) หน้า ๒๔๕) ...ก็เหล่าสัตว์เดียรฉานจำพวกเกิดแก่ตายในของโสโครกคืออะไร เหล่าสัตว์จำพวกที่เกิดแก่ตายในปลาเน่าก็มี ในศพเน่าก็มี ในขนมกุมมาสเน่าก็มี

^๑ หมายถึง ไก่ สุกร สุนัขบ้าน สุนัขป่า ฯลฯ

^๒ หมายถึง มอด ไส้เดือน ฯลฯ

^๓ หมายถึง ปลา เต่า จระเข้

ในน้ำคร่ำก็มี ในหลุมโสโครกก็มี หรือแม้จำพวกอื่น ๆ ไม่ว่าจะชนิดใด ๆ ที่เกิดแก่ตายในของโสโครก (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๘๐) หน้า ๒๔๕-๒๔๖)

* ความทุกข์ยากในการไปกำเนิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน และความลำบากในการที่จะได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกของผู้ที่พูดด้วยวาจาทุจริตจะได้รับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอธิบายไว้ดังนี้

...คุณภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเรื่องกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน แม้โดยอนกปริยายแลเพียงเท่านี้ จะกล่าวให้ถึงกระทั่งกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานเป็นทุกข์ ไม่ใช่ทำได้ง่าย (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๘๐) หน้า ๒๔๖)

คุณภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนรุชโยนทูนมีบ่วงตาเดียวไปในมหาสมุทร ทูนนั้นถูกลมตะวันตกพัดไปทางทิศตะวันตก ถูกลมทิศตะวันตกพัดไปทางทิศตะวันออก ถูกลมเหนือพัดไปทางทิศใต้ ถูกลมใต้พัดไปทางทิศเหนือ มีเต้าตาบอดอยู่ในมหาสมุทรนั้น ล่วงร้อยปีจึงจะผุดขึ้นครั้งหนึ่ง พวกเขาจะสำคัญความข้อนั้นเป็นโจน เต้าตาบอดตัวนั้นจะพึงเอาคอสวมเข้าที่ทูนที่มีบ่วงตาเดียวโน้น

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ข้อนั้นเป็นไปได้เลย พระพุทธเจ้าข้า... ถ้าจะเป็นไปได้บ้างในบางครั้งบางคราว ก็โดยล่วงระยะเวลานานแน่นอน

คุณภิกษุทั้งหลาย เต้าตาบอดตัวนั้นจะพึงเอาคอสวมเข้าที่ทูนที่มีบ่วงตาเดียวโน้นได้ยังเร็วกว่า เรากล่าวความเป็นมนุษย์ที่คนพาลผู้ไปสู่วินิบาตคราวหนึ่งแล้วจะพึงได้ ยิ่งยากกว่านี้ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๘๑) หน้า ๒๔๖)

๒.๔ ผลการพูดของผู้พูดที่พูดด้วยคำจริงบ้าง คำเท็จบ้าง ในการแสดงเพื่อความบันเทิงแก่ผู้อื่น ผู้พูดต้องไปเกิดในนรก หรือกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...ครั้งนั้น พ่อบ้านนักเดินรำนามว่าตาลบุตร...ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เคยได้ยินคำของนักเดินรำ ผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์ก่อน ๆ กล่าวว่า นักเดินรำคนใดทำให้คนหัวเราะรื่นเริง ด้วยคำจริงบ้าง คำเท็จบ้าง ในท่ามกลางสถานเดินรำ ในท่ามกลางสถานมหรสพ ผู้นั้นเมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาผู้ร่าเริง

ในข้อนี้พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อย่าเลยนายคามณี ท่านอย่าถามข้อนี้
กระเราเลย (เล่ม ๑๘ (ส) ข้อ (๕๘๕) หน้า ๓๑๔)

แม้ครั้งที่ ๒...แม้ครั้งที่ ๓...พ่อบ้านนักเดินรำนามว่าตาลบุตรก็ได้ทูลถามพระผู้มี
พระภาค...(เล่ม ๑๘ (ส) ข้อ (๕๙๐) หน้า ๓๑๔)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรนายคามณี เราห้ามท่านไม่ได้แล้วว่า อย่าเลยนาย
คามณี ขอพักข้อนี้เสียเถิด ท่านอย่าถามข้อนี้กระเราเลย แต่เราจักพยากรณ์ให้ท่าน ดูกรนายคามณี
เมื่อก่อนสัตว์ทั้งหลายยังไม่ปราศจากราคะอันกิเลสเครื่องผูกคือราคะผูกไว้ นักเดินร่ำรวบรวมเข้า
ไว้ซึ่งธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด...เมื่อก่อนสัตว์ทั้งหลายยังไม่ปราศจากโทสะ อันกิเลส
เครื่องผูกคือโทสะผูกไว้ นักเดินร่ำรวบรวมเข้าไว้ซึ่งธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโทสะ...เมื่อก่อนสัตว์
ทั้งหลายยังไม่ปราศจากโมหะ อันกิเลสเครื่องผูกคือโมหะผูกไว้ นักเดินร่ำรวบรวมไว้ซึ่งธรรมอัน
เป็นที่ตั้งแห่งโมหะ ในท่ามกลางสถานเดินร่ำ ในท่ามกลางสถานมหรสพ แก่สัตว์เหล่านั้นมากยิ่งขึ้น
นักเดินร่ำนั้น ตนเองก็มัวเมาประมาท ตั้งอยู่ในความประมาท เมื่อแตกกายตายไป ย่อมบังเกิดใน
นรกชื่อปหาสะ อนึ่ง ถ้าเขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นักเดินร่ำคนใดทำให้คนหัวเราะรื่นเริง ด้วยคำจริง
บ้าง ด้วยคำเท็จบ้าง ในท่ามกลางสถานเดินร่ำ ในท่ามกลางสถานมหรสพ ผู้นั้นเมื่อแตกกายตาย
ไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชื่อปหาสะ ความเห็นของเขานั้นเป็นความเห็นผิด ดูกร
นายคามณี ก็เราย่อมกล่าวคติสองอย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานอย่างใดอย่างหนึ่ง
ของบุคคลผู้มีความเห็นผิด (เล่ม ๑๘ (ส) ข้อ (๕๙๑) หน้า ๓๑๕)

๒.๕ ผลการพูดของผู้พูดที่กล่าวมุสาวาทสบถอย่างร้ายแรง พูดด้วยวิหจริต

ผู้พูดต้องเสวยทุกข์ในนรก

ตัวอย่าง ผลของการพูดมุสาวาทสบถอย่างร้ายแรง ส่งผลให้ผู้พูดต้องเสวยทุกข์

ในนรก อาทิ

...พระเจ้าพาราณสีตรัสถามนางเวมานิกเปรตว่า...ท่านได้ทำกรรมชั่วอะไรไว้...

สุนัขหูด่วนจึงกัดกินอวัยวะน้อยใหญ่ของท่าน

นางเวมานิกเปรตกราบทูลว่า มีคฤหบดีคนหนึ่ง เป็นอุบาสกผู้มีศรัทธาอยู่ใน
เมืองกิมพิละ หม่อมฉันได้เป็นภรรยาอุบาสกนั้น เป็นคนทุศีล ประพฤตินอกใจเขา เมื่อหม่อมฉัน
นอกใจเขาอย่างนั้น สามีหม่อมฉันจึงพูดว่า การที่เธอประพฤตินอกใจฉันนั้นเป็นการไม่เหมาะสมไม่

สมควร และหม่อมฉันได้กล่าวมุสาวาทสບอย่างร้ายแรงว่า ฉันไม่ได้ประพฤตินอกใจท่านด้วยกายหรือด้วยใจ ถ้าฉันประพฤตินอกใจท่านด้วยกายหรือด้วยใจ ขอให้สุนัขหูด้วนตัวนี้กัดกินอวัยวะน้อยใหญ่ของฉันเถิด วิบากกรรมอันลามก คือ ประพฤตินอกใจสามี และมุสาวาททั้งสองอันหม่อมฉันได้เสวยแล้ว ตลอด ๗๐๐ ปี (เล่ม ๒๖ (ส) ข้อ (๑๐๕, ๕๑, ๕๒) หน้า ๑๕๕, ๑๒๕, ๑๒๖-๑๒๗)

ตัวอย่าง ผลของการพูดด้วยวจีทุจริต ส่งผลให้ผู้พูดต้องเสวยทุกข์ในนรก อาทิ ...ท่านพระนารถเถระถามเปรตคนหนึ่งว่า...ตัวท่านตัดทรงดอกไม้ มีอาณุภาพมาก...แต่ท่านจิกเนื้อที่หลังของตนกินเป็นอาหาร ท่านได้ทำกรรมชั่วอะไรไว้ด้วยกาย วาจา ใจ หรือเพราะวิบากแห่งกรรมอะไร ท่านจึงจิกเนื้อที่หลังของตนเองกินเป็นอาหาร

เปรตนั้นตอบว่า กระผมได้ประพฤติทุจริตด้วยการส่อเสียด พูดเท็จและหลอกลวง เพื่อความฉิบหายแก่ตนในมนุษยโลก กระผมไปแล้วสู่บริษัทในมนุษยโลกนั้น เมื่อเวลาควรจะพูดความจริงปรากฏแล้ว ละเหตุละผลเสีย ประพฤติก้อยตามอธรรม ผู้ใดประพฤติทุจริตมีคำส่อเสียด เป็นต้น ผู้นั้นต้องจิกเนื้อที่หลังของตนกิน เหมือนกระผมจิกเนื้อที่หลังของตนกินในวันนี้ ฉะนั้น ข้าแต่พระนารถะ ทุกข์ที่กระผมได้รับอยู่นี้ท่านได้เห็นเองแล้ว ชนิดเป็นคนฉลาด มีความอนุเคราะห์ คนเหล่านั้นฟังกล่าวตักเตือนว่า ท่านอย่าพูดส่อเสียด อย่าพูดเท็จ อย่าเป็นผู้มีเนื้อที่หลังของตนเป็นอาหารเลย (เล่ม ๒๖ (ส) ข้อ (๑๑๕) หน้า ๑๗๔-๑๗๕)

...ท่านพระนารถเถระถามเปรตคนหนึ่งว่า กายของท่านมีสีเหมือนทองคำทั่วทั้งกาย รัศมีของท่านสว่างไสวไปทั่วทุกทิศ แต่ปากของท่านเหมือนปากสุกร เมื่อก่อนท่านได้ทำกรรมอะไรไว้

เปรตนั้นตอบว่า ข้าแต่พระนารถะ เมื่อก่อนข้าพเจ้าได้ส้ารวมกาย แต่ไม่ได้ส้ารวมวาจา เพราะเหตุนั้น รัศมีกายของข้าพเจ้าจึงเป็นเช่นกับที่ท่านเห็นอยู่...ข้าพเจ้าขอกล่าวแก่ท่าน สรีระของข้าพเจ้าท่านเห็นเองแล้ว ขอท่านอย่าทำบาปด้วยปาก อย่าให้ปากสุกรเกิดมีแก่ท่าน (เล่ม ๒๖ (ส) ข้อ (๘๗) หน้า ๑๒๒)

นางเรวดีจึงถามว่า ฉันทำชั่วอะไรไว้ด้วยกาย วาจา ใจ เพราะกรรมอะไรฉันจึงตกนรก...นายนิรยบาลตอบว่า เพราะเจ้าดำ่ว่าสมณพราหมณ์ และวณิกเหล่าอื่นด้วยคำมั่วสาวมุขบานั้นเจ้าทำไว้แล้ว เพราะฉะนั้น...เจ้าจักหมกไหม้อยู่ในนรกนั้นสิ้นพันปี... (เล่ม ๑๘ (๘) ข้อ (๕๒) หน้า ๗๖)

๒.๖ ผลการพูดของผู้พูดที่มีศีลวิบัติ

ผู้พูดต้องไปเกิดใน อบายทุกคติ วินิบาต นรก
ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้...พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ...นี้เรียกว่าศีลวิบัติ...เพราะศีลวิบัติเป็นเหตุ สัตว์ทั้งหลายเมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุกคติ วินิบาต นรก (เล่ม ๒๐ (๘) ข้อ (๕๕๗) หน้า ๒๕๕-๒๕๖)

...ผู้ที่ประกอบด้วยกรรม ต้องตกนรก...คือ พูดเท็จด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการพูดเท็จ ๑ พอใจในการพูดเท็จ ๑ กล่าวคำส่อเสียดด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในคำส่อเสียด ๑ พอใจในคำส่อเสียด ๑ กล่าวคำหยาบด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในคำหยาบ ๑ พอใจในการกล่าวคำหยาบ ๑ กล่าวคำเพ้อเจ้อ ๑ ชักชวนผู้อื่นในคำเพ้อเจ้อ ๑ พอใจในการกล่าวคำเพ้อเจ้อ ๑ (เล่ม ๒๐ (๘) ข้อ (๕๕๘) หน้า ๒๕๗)

...กษัตริย์ก็ดี...พราหมณ์ก็ดี...แพศย์ก็ดี...ศูทรก็ดี สมณะก็ดี...ประพฤติกาย ทูจริต วชิทูจริต มโนทูจริต เป็นมิจฉาทิฎฐิ...เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงทุกคติ วินิบาต นรก ทั้งสิ้น (เล่ม ๑๑ (๘) ข้อ (๖๗) หน้า ๗๗)

* ความทุกข์ยากในนรกที่ผู้พูดพูดด้วยวาจาทูจริตจะ ได้ไปเสวยผลกรรมที่กระทำไว้ พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายไว้ ดังนี้

...คุณกริกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงอบาย ซึ่งเขาพูดหมายถึงนรกนั้นแลโดยชอบ พึงกล่าวได้ว่าเป็นสถานที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจส่วนเดียว...เพียงเท่านั้นแม้จะเปรียบอุปมาจนถึงนรกเป็นทุกข์ ก็ไม่ใช่แก่นัก (เล่ม ๑๔ (๘) ข้อ (๔๗๒) หน้า ๒๔๒)

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว กิษุรูปหนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาจเปรียบอุปมาได้หรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายอาจเปรียบเทียบได้...เปรียบเทียบเหมือนพวกราชบุรุษจับโจรผู้ประพฤติดีมาแสดงแก่พระราชอาวาส ขอเดชะ ผู้นี้เป็นโจรประพฤติดีต่อพระองค์ ขอพระองค์โปรดลงอาญาที่ทรงพระราชประสงค์แก่มันเถิด พระราชาทรงตั้งการนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ไปเถิดพวกท่านจงเอาหอกร้อยเล่มแทงบุรุษนั้นในเวลาเช้า...ในเวลากลางวัน...ในเวลาเย็น...ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นถูกแทงด้วยหอกสามร้อยเล่ม พึงเสวยทุกข์โทมนัสเหตุที่ถูกแทงนั้นบ้างหรือหนอ

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุรุษนั้นถูกแทงด้วยหอกแม่เล่มเดียวก็เสวยทุกข์โทมนัส เหตุที่ถูกแทงนั้นได้ ป่วยการกล่าวถึงหอกตั้งสามร้อยเล่ม (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๗๓) หน้า ๒๔๒-๒๔๓)

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงหิบบแผ่นดินหินย่อม ๆ ขนาดฝ่ามือ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า...พวกเขาจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน แผ่นหินย่อม ๆ ขนาดเท่าฝ่ามือที่เราถือกับภูเขาหลวงหิมพานต์ ไฉนหนอแลใหญ่กว่ากัน

ภิกษุทั้งหลาย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แผ่นหินย่อม ๆ ขนาดเท่าฝ่ามือที่ทรงถือนี้ มีปริมาณน้อยนัก เปรียบเทียบกับภูเขาหลวงหิมพานต์แล้ว ย่อมไม่ถึงแม้ความนับ ย่อมไม่ถึงแม้ส่วนแห่งเสี้ยว ย่อมไม่ถึงแม้การเทียบกันได้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นนั้นเหมือนกันแล ทุกข์โทมนัสที่บุรุษถูกแทงด้วยหอกสามร้อยเล่มเป็นเหตุ กำลังเสวยอยู่นั้น เปรียบเทียบกับทุกข์ของนรก ยังไม่ถึงแม้ความนับ ยังไม่ถึงแม้ส่วนแห่งเสี้ยว ยังไม่ถึงแม้การเทียบกันได้ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๗๔) หน้า ๒๔๓)

๓. ผลกรรมไม่ดีที่จะได้รับในภพนี้และภพหน้า

ผลของการพูดด้วยวาจาทุจริตที่ผู้พูดจะได้รับในภพนี้ และภพหน้า มีดังนี้

๓.๑ ผลของการพูดที่พูดไม่ถูกกาล พูดคำไม่จริง ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน

ผู้พูดต้องอยู่เป็นทุกข์ เมื่อตายต้องไปสู่ทุกข์

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...ก็บุคคลเห็นปานนี้เรียกว่า พูดไม่ถูกกาลบ้าง พูดแต่คำไม่เป็นจริงบ้าง...

บุคคลนี้ย่อมก่อทุกข์ให้เกิดแก่ผู้อื่นโดยไม่เป็นจริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำ ให้เสื่อม ตีเตียน

หรือจับได้ ด้วยการรอดอ้างว่า ฉันเป็นคนมีกำลัง ตั้งอยู่ในกำลัง และเมื่อเขาถูกกล่าวโทษด้วย เรื่องที่เป็นจริง ก็กล่าวคำปฏิเสธ ไม่ยอมรับรู้ เมื่อถูกกล่าวโทษด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง กลับไม่ พยายามที่จะปฏิเสธเรื่องนั้น แม้เพราะเหตุนี้ ๆ เรื่องนี้ จึงไม่แท้ ไม่เป็นจริง เพราะฉะนั้น บุคคล เห็นปานนี้จึงเรียกว่า พุดไม่ถูกกาลบ้าง พุดแต่คำไม่เป็นจริงบ้าง...ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลเห็น ปานนี้...ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ลำบาก คับแค้น เดือดร้อน เมื่อแตกกายตายไป ทุกคติเป็นอันหวังได้ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๕) หน้า ๑๕๓)

๓.๒ ผลการพุดของผู้ที่พุดด้วยวจีทุจริต

ผู้พุดต้องทุกข์โทมนัส และประสบภัยเวรทั้งในปัจจุบันและในสัมปรายภพ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

...อุบาสกผู้...พุดคำเท็จ ...ย่อมประสบภัยเวรใด ทั้งในปัจจุบันและใน สัมปรายภพ ย่อมเสวยทุกข์โทมนัสใดแม้ทางจิต เพราะเหตุพุดเท็จ (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ ๑๗๔) หน้า ๑๘๓)

...บุคคลผู้พุดเท็จ ย่อมประสบภัยเวรใดอันมีในชาตินี้บ้าง อันมีในชาติหน้าบ้าง ย่อมเสวยเจตสิกทุกข์ คือ โทมนัสบ้าง เพราะมุสาวาทเป็นเหตุ (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๑๕๒) หน้า ๖๗)

๓.๓ ผลการพุดของผู้ที่พุดด้วยวจีทุจริต

ผู้พุดย่อมเสวยวิบากของกรรมนั้นในชาตินี้ หรือชาติหน้า หรือชาติต่อไป

...บุคคล...ที่เป็นผู้มัก...พุดเท็จ มักพุดส่อเสียด มักพุดคำหยาบ มักเจรจาเพื่อ เชื้อ...เขาทำกรรมชั่วที่ให้ผลเป็นทุกข์ไว้ในกาลก่อน หรือในกาลภายหลัง หรือว่ามีมิจฉาชีพผู้ร่ำ ร้อมสมทานแล้วในเวลาจะตาย เพราะฉะนั้น เขาตายไป จึงเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก... ก็แหละบุคคลที่มักพุดมุสาวาท...มีความเห็นผิดในโลกลี้มนั้น เขาย่อมเสวยวิบากของกรรมนั้นใน ชาตินี้ หรือชาติหน้า หรือชาติต่อไป (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๖๑๒) หน้า ๒๕๕-๓๐๐)

* หมายถึง ธรรมที่ประกอบจิต, อากาหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ศรัทธา เมตตา สติ ปัญญา เป็นต้น (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๗ : ๔๕)

บริบทในพระธรรมคำสอนที่แสดงเกี่ยวกับผลของการพูดสื่อสาร

ในการพูดสื่อสาร ผลของการพูดจะเป็นไปด้วยดี หรือไม่เป็นไปด้วยดี ขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญ ๓ ประการ กล่าวคือ

...เพราะเหตุ ๓ ประการ การเจรจาธรรมเป็นไปได้ด้วยดี...คือ

ผู้แสดงธรรมรู้แจ้งอรรถด้วย รู้แจ้งธรรมด้วย ๑

ผู้ฟังธรรมรู้แจ้งอรรถด้วย รู้แจ้งธรรมด้วย ๑

ผู้แสดงธรรมและผู้ฟังธรรมทั้งสองฝ่ายรู้แจ้งอรรถด้วย รู้แจ้งธรรมด้วย ๑ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๘๓) หน้า ๑๔๓)

บริบทที่แสดงถึงผลของการพูดสื่อสาร ตามที่กล่าวแสดงไว้ในข้อหลักธรรมต่าง ๆ ในพระไตรปิฎก ปรากฏว่ามีทั้งผลการพูดที่เป็นไปด้วยดี และไม่เป็นไปด้วยดี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ผลของการพูดสื่อสารที่เป็นไปด้วยดี

ผลของการพูดสื่อสารที่เป็นไปด้วยดีเป็นที่พึงประสงค์ ได้แก่ ผลการพูดที่มีลักษณะดังนี้ คือ

๑.๑ ผู้ฟังมีใจยินดี เพลิดเพลิน ดวงตาเห็นธรรมจากการฟัง
ตัวอย่าง เช่น

...ก็แลเมื่อ พระผู้มีพระภาคตรัสไวยากรณ์ภายิตนี้อยู่ ดวงตาเห็นธรรม ปราศจาก
ธุติ ปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่า สิ่งใด สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็น
ธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด มีความดับเป็นธรรมดา (เล่ม ๔ (ว) ข้อ (๑๖) หน้า ๑๘)

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตรนี้แล้ว พระปัญจวัคคีย์มีใจยินดีเพลิดเพลินภายิต
ของพระผู้มีพระภาค ก็แลเมื่อ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไวยากรณ์ภายิตนี้อยู่ จิตของพระปัญจวัคคีย์
พ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น (เล่ม ๔ ข้อ (๒๔) หน้า ๒๔)

๑.๒ ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความอย่างแจ่มแจ้งหมดความสงสัย ไม่ต้องไปฟังหรือเชื่อคำสอนของผู้ใดอีก

ตัวอย่าง เช่น

...เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว เวยฺยชพราหมณ์ได้ทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคว่า ท่านพระโคตมเป็นผู้เจริญที่สุด ท่านพระโคตมเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ข้าแต่ท่านพระโคตมภายิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ภายิตของพระองค์ไพเราะนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอนกปริยายอย่างนี้ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีจักขุจักเห็นรูปดังนี้ ข้าพเจ้านี้ขอถึงท่านพระโคตมพระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระองค์ทรงจำข้าพเจ้าว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป (เล่ม ๑ (ว) ข้อ (๔) หน้า ๗)

...ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า ดูภิกษุทั้งหลาย ความสงสัยเคลือบแคลงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในมรรคหรือในข้อปฏิบัติ จะพึงมีบ้างแก่ภิกษุ แม้รูปหนึ่ง พวกเธอจงถามเถิด อย่าได้มีความร้อนใจภายหลังว่า พระศาสดาอยู่เฉพาะหน้าเราแล้ว ยังมีอาชวลุตถามพระผู้มีพระภาคในที่เฉพาะพระพักตร์ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นพากันนิ่ง แม้ครั้งที่สอง แม้ครั้งที่สาม...(เล่ม ๑๐ (ส) ข้อ (๑๔๒) หน้า ๑๒๓)

...ครั้นพราหมณ์เวถฏฐกัจจามะได้เห็นธรรมแล้ว ได้บรรลุดูธรรมแล้ว ได้รู้ธรรมแจ่มแจ้งแล้ว มีธรรมอันหยั่งลงแล้ว ข้ามความสงสัยได้แล้ว ปราศจากถ้อยคำแสดงความสงสัยแล้ว ถึงความเป็นผู้แก้แล้ว ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา ได้ทูลคำนี้ต่อพระผู้มีพระภาค...ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงจำข้าพระพุทธเจ้าว่า เป็นอุบาสกผู้มอบชีวิตถึงสรณะ จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป (เล่ม ๔ (ว) ข้อ (๖๕) หน้า ๖๘)

๑.๓ ผู้ฟังมีสติในการฟัง รู้จักฟังหูไว้หู

ตัวอย่าง เช่น

...เมื่อมาณพเหล่านั้นกล่าวแล้วอย่างนี้ โลหิจจงพราหมณ์ก็ขัดเคือง ไม่พอใจ ลำดับนั้น โลหิจจงพราหมณ์จึงคิดดังนี้ว่า การที่เราฟังคำ ฟังเห็นบนแถม ฟังบริภาษพระสมณมหาจักรายณะ เพราะเชื่อฟังคำของมาณพเป็นแน่นอนนี้ ไม่สมควรแก่เราเลย อย่างกระนั้นเลย เราไปหาแล้วถามอุเถติ (เล่ม ๑๘ (ต) ข้อ (๒๐๗) หน้า ๑๒๑)

๑.๔ ผู้ฟังวิเคราะห์ได้ถูกต้องว่าควรเชื่อถือการพูดของผู้ใด

ตัวอย่าง เช่น

...ในลำดับนั้น เจ้าลิจฉวีผู้มีนามว่าทุมมุขะ ทราบว่า สัจจนิกรนถ์หนึ่งชื่อ เก้อเงินคอตก กัมหน้า ชบเซา หมคปฏิภาณ จึงทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค อุปมาย่อมแจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์ ...เปรียบเทียบในที่ใกล้บ้านหรือนิคม มีสระไปกขรณียุ่สระหนึ่งในสระนั้นมีปูอยู่ตัวหนึ่ง พวกเด็กชายหญิงเป็นอันมาก ออกจากบ้านหรือนิคมนั้น ไปถึงสระไปกขรณียุ่แล้ว ก็ลงจับปูขึ้นจากน้ำ วางไว้บนบก ปูนั้นจะส่ายก้ามไปข้างไหน เด็กเหล่านั้นก็คอยต้อยก้ามปูนั้นด้วยไม้บ้าง ด้วยกระเบื้องบ้าง เมื่อปูนั้นก้ามหักหมดแล้ว ก็ไม่อาจลงสู่สระไปกขรณียุ่เหมือนก่อนได้ ฉันทิ ทิฏฐิอันเป็นเสี้ยนหนาม เข้าใจผิด กวัดแกว่งบางอย่าง ๆ ของสัจจนิกรนถ์ พระองค์หักเสียแล้ว แต่จะไป สัจจนิกรนถ์ก็ไม่อาจเข้ามาใกล้พระองค์ ด้วยประสงค์จะตอบได้อีก ก็ฉันทิ

สัจจนิกรนถ์ ก็พูดว่า เจ้าทุมมุขะท่านหยุดเถิด ท่านพูดมากนัก ข้าพเจ้าไม่ได้พูดกับท่าน ข้าพเจ้าพูดกับพระโคดมต่างหาก ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วก็ทูลว่า ข้าแต่พระโคดม ข้อที่พูดนั้นเป็นของข้าพเจ้าและของพวกสมณพราหมณ์เหล่าอื่น ยกเสียเถิด เป็นแต่คำเพื่อเชื่อ พูดเพื่อกันไป (เล่ม ๑๒ (ต) ข้อ (๔๐๐) หน้า ๓๐๖)

...เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พ่อบ้านนักเดินรำนามว่าตาลบุตรร้องให้สะอื้น น้ำตาไหล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คุณรณายคามณี เราได้ห้ามท่านแล้วมิใช่หรือว่า อย่าเลย นายคามณี ขอพักข้อนี้เสียเถิด อย่าได้ถามข้อนี้กะเราเลย

นายกามณี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่ได้ร้องให้ถึงข้อที่พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้กะข้าพระองค์หรอก แต่ข้าพระองค์ถูกนักเดินรำผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์ก่อน ๆ ล้อตวงให้หลงสิ้นกาลนานว่า นักเดินรำคนใด ทำให้คนหัวเราะรื่นเริง ด้วยคำจริงบ้าง คำเท็จบ้าง ในท่ามกลางสถานเดินรำ ในท่ามกลางสถานมหรสพ ผู้นั้นเมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาชื่อปหาสะ...(เล่ม ๑๘ (ต) ข้อ (๕๕๒) หน้า ๓๑๕)

๑.๕ ผู้ฟังแปลความ ดีความจากเนื้อความที่ฟัง และสรุปความได้ถูกต้อง

ตัวอย่าง เช่น

...ท่านพระมุทิตะ ดูกรท่านปวิภูฐะ เว้นจากความเชื่อ ความพอใจ การฟังตามเขามา ความตรึกไปตามอาการ การทนต่อความเพ่งพินิจด้วยทิวฐิ ผมย่อมรู้ ย่อมเห็น อย่างนี้ว่า ภพดับ เป็นนิพพาน

ท่านพระปวิภูฐะ ถ้าอย่างนั้น ท่านมุทิตะก็เป็นพระอรหันตจีณาสพ

เมื่อท่านพระปวิภูฐะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านมุทิตะได้นิ่งอยู่ (เล่ม ๑๖ (ต) ข้อ (๒๗๑) หน้า ๑๑๓)

...ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย จะบอกให้ทราบ เราออกจากกรุงราชคฤห์ เข้าไปยังสระโปกขรณีสื่อสุมาคธา ด้วยประสงค์ว่าจะคิดเรื่องโลก ครั้นแล้ว นั่งคิดเรื่องโลกอยู่ ณ ขอบสระโปกขรณีสื่อ สุมาคธา เราได้เห็นกองทัพประกอบด้วยองค์ ๔ เข้าไปสู่ก้านบัวที่ขอบสระโปกขรณีสื่อสุมาคธา เราเป็นบ้าได้อย่างนี้ เรามีจิตฟุ้งซ่านอย่างนี้ ก็สิ่งนี้ไม่มีในโลก เราเห็นแล้ว

มหาชน ดูกรบุรุษผู้เจริญ ท่านเป็นบ้าแน่ ท่านมีจิตฟุ้งซ่านแน่ ก็และสิ่งนี้ไม่มีในโลก ท่านเห็นแล้ว (เล่ม ๑๕ (ต) ข้อ (๑๗๒๕) หน้า ๔๔๑)

๑.๖ ผู้ฟังสนใจไปค้นหาความรู้เพิ่มเติมจากเรื่องที่ได้ฟัง

ตัวอย่าง เช่น

...ครั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จหลักไปไม่นาน ภิภุเหล่านั้นก็บังเกิดความสงสัยว่า ...พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุเทศนี้โดยย่อว่า... ส่วนแห่งสัตตัญญาเครื่องเนิ่นช้า ย่อมครอบงำบุรุษ เพราะเหตุใด ถ้าการที่บุคคลจะผลิตผลิตยึดถือ กล้ากลิ่น ไม่มีในเหตุอันอันนี้เทียว...เป็นที่สุดแห่งการจับท่อนไม้ การจับศาสตรา การทะเลาะ การถือผิด การโต้เถียง การดำ่ว่า การ

สื่อเสียดขยง และการกล่าวเท็จ อุกุศลธรรมอันลามกเหล่านี้ ย่อมดับไปโดยไม่เหลือ ในเพราะเหตุ
 นั้น แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร...ใครหนอจะชี้แจงเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาค
 ทรงแสดงไว้โดยย่อ...ให้พิสดารได้ ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นก็บังเกิดความคิดว่าท่านพระมหากัจ
 จานะนี้แล อันพระศาสดาทรงยกย่องแล้ว...สามารถจะชี้แจงเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาค
 ทรงแสดงไว้โดยย่อ...ให้พิสดารได้ ฉะนั้น เราทั้งหลายควรพากันไปหาท่านมหากัจจานะถึงที่อยู่
 แล้วสอบถามเนื้อความนี้จะท่านมหากัจจานะ (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๔๖) หน้า ๑๕๓-๑๕๔)

๑.๗ ผู้ฟังได้ฟังปฏิภาณในการพูดของผู้พูด ตามความปรารถนา

ตัวอย่าง เช่น

...(เจ้าปายาสี กล่าวกับท่านกัสสป) ด้วยข้อความอุปมาข้อก่อนของท่านกัสสป
 ข้าพเจ้าก็มีความพอใจยินดียิ่งแล้ว แต่ว่าข้าพเจ้าใคร่จะฟังปฏิภาณในการแก้ปัญหาที่วิจิตรเหล่านี้
 จึงพยายามโต้แย้งคัดค้านท่านกัสสปอย่างนั้น (เล่ม ๑๐ (ส) ข้อ (๓๒๘) หน้า ๒๕๗)

...(อุบาลีคฤหบดี กล่าวว่) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้าชื่นชมยินดีต่อ
 พระผู้มีพระภาคด้วยข้ออุปมาข้อแรก แต่ข้าพระพุทธเจ้าปรารถนาจะฟังปฏิภาณการพยากรณ์
 ปัญหาอันวิจิตรของพระผู้มีพระภาคนี้ ฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้า จึงยังแกล้งทำเป็นดุจถือตรงข้าม
 อยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ภาสิตของพระองค์ไพเราะนัก...(เล่ม
 ๑๓ (ส) ข้อ (๗๑) หน้า ๕๔)

๑.๘ ผู้ฟังชื่นชมยินดี ปลื้มใจ โปรดปราน อนุโมทนาในการพูดของผู้พูด

ตัวอย่าง เช่น

...ท่านพระอานนท์ได้กล่าวภาสิตนี้จบลงแล้ว พระศาสดาทรงยินดี พวกเจ้า
 ตากยะเมืองกบิลพัสดุ์ ชื่นชมยินดี ภาสิตของพระอานนท์ ดังนี้แล (เล่ม ๑๓ ข้อ (๓๕) หน้า ๒๕)

...ท่านพระอานนท์กล่าวคำนี้จบแล้ว พระศาสดาได้ทรงโปรดปราน ภิกษุ
 เหล่านี้ต่างชื่นชมยินดี ภาสิตของท่านพระอานนท์แล (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๓๗๕) หน้า ๒๐๐)

...พระผู้มีพระภาคตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ท่านพระติสสะ ปลื้มใจ ชื่นชมพระ
 ภาสิตของพระผู้มีพระภาค ฉะนั้นแล (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๑๕๗) หน้า ๑๐๖)

...เมื่อท่านพระอานนท์ได้กล่าวอย่างนี้แล้ว เข้าบัณฑิตกุมารลิจฉวีได้พูดกะพระเจ้า
อภัยลิจฉวีว่า ดูกรอภัยเพื่อนรัก ทำไมท่านจึงไม่ขึ้นชมอนุโมทนาคำสุภาษิตของท่านพระอานนท์
โดยความเป็นคำสุภาษิตเล่า เจ้าอภัยลิจฉวีตอบว่า เพื่อนรัก โฉนเรายังไม่ขึ้นชมอนุโมทนาคำ
สุภาษิตของท่านพระอานนท์โดยความเป็นคำสุภาษิต ผู้ใดไม่ขึ้นชมอนุโมทนาคำสุภาษิตของท่าน
พระอานนท์โดยความเป็นคำสุภาษิต ความคิดของผู้นั้นพึงเสื่อม (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๑๔) หน้า
๒๑๐)

๑.๕ ผู้ฟังกล่าวชมเชย กล่าวสรรเสริญการพูดของผู้พูด

ตัวอย่าง เช่น

...ท่านพระอานนท์ ได้กราบทูลธรรมปริยายนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคทรงพอ
พระทัย...ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาค พอพระอานนท์หลีกไปได้ไม่นาน ได้รับสั่งกะภิกษุ
ทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานนท์ยังเป็นพระเสขะ แต่จะหาผู้ที่เสมอทางปัญญาไม่ได้ง่ายเลย
(เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๑๘) หน้า ๒๑๑-๒๑๔)

...ลำดับนั้นแล...พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาว่า ดีละ ๆ ภิกษุ พระสูตร ๑๖
สูตร จัดเป็นวรรค ๘ วรรค เธอเรียนดีแล้ว กระทำไว้ในใจดีแล้ว จำทรงไว้ดีแล้ว เธอเป็นผู้
ประกอบด้วยวาจาไพเราะ ไม่มีโทษ สามารถเพื่อจะยังเนื้อความให้แจ่มแจ้ง (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ
(๑๒๒) หน้า ๑๑๕)

...เมื่อท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดี กล่าวอย่างนี้แล้ว ปริพาชกเหล่านั้น พากันนั่งนิ่ง
เกือเงิน คอตก ก้มหน้า ชบเชา ได้ตอบไม่ได้ ...แล้วลุกจากอาสนะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค...
ครั้นแล้ว ได้กราบทูลถึงเรื่องที่สนทนากับอัญญเดียริศปริพาชกเหล่านั้นทั้งหมด แต่พระผู้มีพระ
ภาคให้ทรงทราบทุกประการ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ๆ คฤหบดี ท่านพึงข่มขี้พวกโมฆบุรุษเหล่านั้นให้เป็
นการข่มขี้ด้วยดี โดยกาลอันควร โดยชอบธรรมอย่างนี้แล (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๕๑) หน้า ๑๖๒)

...เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว เวยฺยชพราหมณ์ได้กราบทูลว่า ท่านพระโคตมเป็นผู้เจริญที่สุด ท่านพระโคตมเป็นผู้ประเสริฐที่สุด (เล่ม ๒๓ (ส) ข้อ (๑๐๑) หน้า ๑๓๗)

...ครั้งนั้นแล ท่านพระวังคีสะได้ทูลสรรเสริญพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาทั้งหลาย อันสมควร ณ ที่เฉพาะพระพักตร์...(เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๗๔๐) หน้า ๒๒๕)

...ครั้งนั้นแล ท่านพระวังคีสะได้ชมเชยท่านพระมหาโมคคัลลานะ เฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาค ด้วยคาถาทั้งหลายอันสมควร...(เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๗๕๖) หน้า ๒๓๖)

๑.๑๐ ผู้ฟังรู้สึกอัศจรรย์ใจ ชื่นชม พอใจในเรื่องราวที่ได้ฟัง
ตัวอย่าง เช่น

...ท่านพระอนนทกราบทูลว่า นำอัศจรรย์พระเจ้าข้า ไม่เคยมีพระเจ้าข้า ในการที่เนื้อความทั้งหมดจักเป็นอรรถอันพระองค์ตรัสแล้วด้วยบท ๆ เดียว เนื้อความนี้ เมื่อกล่าวโดยพิสดารจะเป็นอรรถอันลึกซึ้งด้วย เป็นอรรถมีกระแสความอันลึกซึ้งด้วย (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๗๗) หน้า ๓๓)

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์เหล่านั้นส่งเสียงอื้ออึง กริ้วกราวว่า โอ ยัญ โอ ยัญสมบัติ ส่วนพราหมณ์กุกุทันตะ นั่งนิ่งอยู่ ต่อ นั้น พราหมณ์เหล่านั้นได้ถามว่า เพราะเหตุไรเล่า ท่านกุกุทันตะจึงไม่ชื่นชมคำสุภาษิตของพระสมณโคตมโดยเป็นคำสุภาษิต พราหมณ์กุกุทันตะกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าจะไม่ชื่นชมคำสุภาษิตของพระสมณโคตมโดยเป็นคำสุภาษิตก็หามิได้...ท่านทั้งหลาย ก็แต่ว่าข้าพเจ้าได้คิดอย่างนี้ว่า...สมัยนั้นพระสมณโคตมคงจะเป็นพระเจ้ามหาวชิตราชผู้เป็นเจ้าของยัญ...ดังนี้ (เล่ม ๕ (ส) ข้อ (๒๓๐) หน้า ๑๖๓-๑๖๔)

...เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พวกปริพาชกเหล่านั้นได้เป็นผู้มีเสียงดัง ลั่นอีกทีก็ขึ้นว่า อัศจรรย์นัก ท่านผู้เจริญ ไม่เคยมีมา ท่านผู้เจริญ พระสมณโคตม มีฤทธิ์มี

อานุกาพมาก พระองค์จักหยุดวาทะของพระองค์ไว้ จักปวารณาด้วยวาทะของผู้อื่น^{*} (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๒๒) หน้า ๒๘)

...ท่านพระมหาโกฏฐิตะ นำอัครรรย ท่านพระสารีบุตร ไม่เคยมีมา ท่านพระสารีบุตร เท่าที่ท่านพระสารีบุตรกล่าวนี้ เป็นอันกล่าวดีแล้ว ก็แล เราทั้งหลายพลอยยินดีสุภามิตนี้ของท่านพระสารีบุตร (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๒๖๗) หน้า ๑๑๑)

...สุภมาณพ ข้าแต่ท่านพระอานนท์ นำอัครรรยนัก ไม่เคยมีมาแล้วปัญญาชั้นอันเป็นอริยะนี้บริบูรณ์แล้ว มิใช่ไม่บริบูรณ์ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นปัญญาชั้นอันเป็นอริยะที่บริบูรณ์แล้วอย่างนี้ ในสมณพราหมณ์พวกอื่นภายนอกพระศาสนาเลย (เล่ม ๘ (ส) ข้อ (๓๓๓) หน้า ๓๐๕)

...ท่านพระอานนท์ นำอัครรรย...ไม่เคยมีในพระธรรมวินัยนี้ ไม่ได้มีการยกย่องแต่ธรรมตน และมีคำติเตียนธรรมของผู้อื่น มีแต่การแสดงธรรมตามเหตุเท่านั้น แต่ก็ปรากฏว่ามีผู้นำ (ตน) ออกไปจากกิเลสและกองทุกข์ได้มากมายถึงเพียงนี้ ส่วนอาชีวกเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นบุตรของมารดาผู้มีบุตรตายแล้ว ยกย่องแต่ตนและติเตียนคนอื่นเท่านั้น...สันทกปริพาชก เรียกบริษัทของตนมาว่า พ่อผู้เจริญทั้งหลาย ประพฤติพรหมจรรย์เถิด การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมย่อมมีผล (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๓๑๓) หน้า ๒๔๐)

...ท่านนาคสมาละ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นำอัครรรยจริง ไม่เคยมี อนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้ามีโธมาอันพอง เพราะฟังธรรมปริยายนี้ (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๑๕๓) หน้า ๑๑๓)

^{*} หมายถึง ทรงไม่ตอบคำถามที่ถูกถาม แต่ตรัสย้อนถามให้ผู้ฟังตอบกลับ

๑.๑๑ ผู้ฟังปฏิบัติตามที่ผู้พูดได้แนะนำ ได้กราบขอเรื่อง

ตัวอย่าง เช่น

...พระผู้มีพระภาคสุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรรมภายิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถา ประพันธ์ต่อไปว่า เมื่อไร เราจะพึงได้เห็นนันทะ ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ยัง อตภาพให้เป็นไปด้วยโทษนะที่เจือปนกัน ผู้ไม่อาลัยในกามทั้งหลายดังนี้ (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๗๑๑) หน้า ๒๘๓)

ถ้าดับนั้น ท่านพระนันทะโดยสมัยต่อมา ได้เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาต เป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และไม่อาลัยในกามทั้งหลายอยู่ (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๗๑๒) หน้า ๒๘๓)

...พระนางมหาปชาบดีโคตมีกล่าวว่า ข้าแต่ท่านพระอานนท์ ดิฉันยอมรับครุ ธรรม ๘ ประการนี้ ไม่ละเมียดตลอดชีวิต เปรียบเหมือนหญิงสาว หรือชายหนุ่มที่ชอบแต่งกาย อาบน้ำสระเกล้าแล้ว ได้พวงอุบล พวงมะลิ หรือพวงลำควน แล้วพึงประคองรับด้วยมือทั้งสอง ตั้งไว้เหนือเศียรเกล้าจะนั้น (เล่ม ๗ (ว) ข้อ (๕๑๓) หน้า ๒๑๐)

...ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง...ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ พวกภิกษุในพระนครโกสัมพีนี้ เกิดขัดใจทะเลาะวิวาทกัน เสียดสีกันและกันด้วยฝีปากอยู่ ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดอาศัยความอนุเคราะห์เสด็จเข้าไปยังที่อยู่ของภิกษุเหล่านั้นเถิด

พระผู้มีพระภาคทรงรับด้วยอุเบกขา ต่อนั้น ได้เสด็จเข้าไปยังที่อยู่ของภิกษุ เหล่านั้น (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๔๐) หน้า ๒๒๕)

...เวลานั้น โรตีกะช่างกัลบก ตามเสด็จพระผู้มีพระภาคไป ณ เบื้องปฤษฎางค์ ได้ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โลหิจจพราหมณ์เกิดมีทิฏฐิอันลามกเห็นปานนี้ว่า สมณะหรือ พราหมณ์ในโลกนี้ ควรบรรลुकุศลธรรม ครั้นบรรลุดแล้ว ไม่ควรบอกผู้อื่น เพราะผู้อื่นจักทำอะไร ให้แก่ผู้อื่นได้...

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานโอกาส ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงเปลื้อง โลหิจจพราหมณ์เสียจากทิฏฐิอันลามกนั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ไม่เป็นไร โรตีกะ ไม่เป็นไร โรตีกะ (เล่ม ๕ (๗) ข้อ (๑๕๕) หน้า ๓๓๑-๓๓๒)

...พระอานนท์เจ้าข้า พวกกระผมขอโอกาสของท่าน โปรดกรุณากราบทูลข้อความนี้แด่พระผู้มีพระภาค

ได้ จ๊ะ ท่านพระอานนท์รับคำของพวกวัชชีบุตรชาวพระนครเวสาลี แล้วเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ (เล่ม ๑ (๖) ข้อ (๒๓) หน้า ๓๑)

๑.๑๒ ผู้ฟังยกโทษให้ผู้พูดที่สำนึกผิดจากการพูด

ตัวอย่าง เช่น

...จึงเจ้าวัชชลิจฉวี...เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค...แล้วกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า โทษได้มาถึงหม่อมฉันแล้ว...ขอพระองค์ทรงพระกรุณารับโทษของหม่อมฉัน...โดยความเป็นโทษ เพื่อความสำรวมต่อไปเถิด พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เชิญเถิด เจ้าวัชชฉะ โทษได้มาถึงท่านแล้ว ตามความโง่ตามความเขลา ตามอกุศล ท่านได้เห็นโทษที่โจทก์ทัฬหาลบุตร ด้วยศีลวิบัติอันไม่มีมูล โดยความเป็นโทษแล้วทำคืนตามธรรม^๑ เราขอรับโทษนั้นของท่าน การที่ท่านเห็นโทษ โดยความเป็นโทษแล้วทำคืนตามธรรม ถึงความสำรวมต่อไป นี่เป็นความเจริญในอริยวินัย (เล่ม ๖ (๖) ข้อ (๑๑๕) หน้า ๒๕)

...พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า จริง จริง ความผิดได้ครอบงำมหาบพิตรซึ่งเป็นคนเขลา คนหลง ไม่ฉลาด มหาบพิตร^๒ ได้ปลงพระชนม์ชีพพระบิดาผู้ดำรงธรรม เป็นพระราชบิดาโดยธรรม เพราะเหตุความเป็นใหญ่ แต่เพราะมหาบพิตรทรงเห็นความผิดโดยเป็นความผิดจริงแล้ว... ก็การที่บุคคลเห็นความผิดโดยเป็นความผิดจริง แล้วสารภาพความเป็นจริงรับสังวรต่อไป นี่เป็นความชอบโดยวินัยของพระอริยเจ้าแล (เล่ม ๕ (๗) ข้อ (๑๓๕) หน้า ๗๕)

^๑ หมายถึง ทำผิดแล้วยอมรับผิด

^๒ หมายถึง พระเจ้าอชาตศัตรู

... โลกนุทปริพาชก ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าสนทนากับท่านอาจารย์ผู้ใหญ่ ไม่รู้เลยว่า เป็นท่านพระอนันท์ ก็ถ้าข้าพเจ้าพึงรู้ว่านี่คือท่านพระอนันท์ไซ้ ข้าพเจ้าก็ไม่พึงกล่าวโต้ตอบถึงเท่านี้ ขอท่านพระอนันท์จงอดโทษแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด (เล่ม ๒๔ (ส) ข้อ (๕๖) หน้า ๑๖๕)

๑.๑๓ ผู้ฟังรู้สึกศรัทธาในเรื่องราวที่ได้ฟัง

ตัวอย่าง เช่น

เมื่อพราหมณ์กัญหันตะกล่าวอย่างนี้แล้ว พวกพราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวว่า ท่านกัญหันตะกล่าวชมท่านพระสมณโคดมถึงเพียงนี้ ถึงหากพระองค์ท่านจะประทับอยู่ไกลจากที่นี่ตั้ง ๑๐๐ โยชน์ ก็ควรแท้ที่กุดบุตรผู้มีศรัทธาจะไปเฝ้า แม้จะต้องนำเสบียงไปก็ควร พราหมณ์กัญหันตะกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น เราทั้งหมดจักเข้าไปเฝ้าท่านพระโสณโคดม (เล่ม ๕ (ส) ข้อ (๒๐๔) หน้า ๑๕๐)

...เมื่อปิโถติกปริพาชก กล่าวอย่างนี้แล้ว ชานุโสณิพราหมณ์ ได้ลงจากรถใหญ่อันเทียมด้วยลา...ทำผ้าห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางทิศที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้ว เปล่งอุทานวาจาสามครั้งว่า ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๓๓๑) หน้า ๒๓๘)

๑.๑๔ ผู้ฟังถือเป็นลาภ เป็นโชคที่ได้รับจากการฟัง

ตัวอย่าง เช่น

...ลำดับนั้น มหาอำมาตย์ผู้เลื่อมใสนั้น ได้ทราบว่าเป็นลาภของตน ตนได้ดีแล้ว สวรรค์อันตนปรารถนาไว้แล้ว ก็รำเริง ดีใจดูจากที่นั่งถวายบังคมพระผู้มีพระภาคทำประทักษิณแล้วกลับไป (เล่ม ๕ (ว) ข้อ (๖๔) หน้า ๖๕)

...ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ นำอัครจรรย์นัก ไม่เคยมีมาแล้วธรรมอันลึกซึ้ง อันท่านพระปุลณมันตานีบุตรเลือกเฟ้นมากแล้ว...ฉะนั้น เป็นลาภมากของเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ความเป็นมนุษย์อันเพื่อนพรหมจรรย์ได้ดีแล้ว ที่ได้พบเห็นนั่งใกล้ท่านพระปุลณมันตานีบุตร...อึ้ง นับว่าเป็นลาภมากของผมด้วย เป็นการได้ดีของผมด้วยที่ได้พบเห็น นั่งใกล้ ท่านพระปุลณมันตานีบุตร (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๒๕๕) หน้า ๒๐๖)

...เมื่อท่านพระอนิรุทธกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอภิยะ กัจจานะ ได้กล่าวกะข้างไม้ปฏุกังคะ ดังนี้ว่า ดูกรคฤหบดี เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว และที่ละเหตุแห่งความสงสัยข้อนั้นได้ เราทั้งสองคนก็ได้ฟังธรรมบรรยายนี้ (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๔๓๘) หน้า ๒๒๘)

๑.๑๕ ผู้ฟังได้ฟังเนื้อความแล้วหายจากการเจ็บป่วย ระวังความเศร้าโศกได้

ตัวอย่าง เช่น

...ดูกรจุนทะ โพชฌงค์ดีนัก ดูกรจุนทะ โพชฌงค์ดีนัก ท่านพระมหาจุนทะ ได้กล่าวไวชากรณภัยิตนี้แล้ว พระศาสดาทรงพอพระทัย พระผู้มีพระภาคทรงหายจากประชวรนั้น และอาพาธนั้น (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๔๒๘) หน้า ๑๐๕)

...พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไวชากรณภัยิตนี้แล้ว ท่านพระมหากัสสปปลื้มใจ ชื่นชมภายิตของพระผู้มีพระภาค ท่านพระมหากัสสปหายจากอาพาธนั้นแล้ว (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๔๑๕) หน้า ๑๐๗)

...ครั้งนั้นแล เมื่อนกุลบิดาคฤหบดีอันนกุลมารดาอุทปตานิ กล่าวเตือนนี้ ความเจ็บป่วยนั้นได้สงบระงับโดยพลัน และนกุลบิดาคฤหบดีได้หายจากการเจ็บป่วยนั้น (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๒๘๗) หน้า ๒๗๕)

...พระนางอุพพิตรัสว่า ท่านดับความกระวนกระวายทั้งปวงของดิฉันผู้เร่าร้อนอยู่ ให้หายเหมือนบุคคลผู้ดับไฟที่ราคน้ำมันด้วยน้ำ ฉะนั้น ท่านได้บรรเทาความโศกถึงพระสวามีของดิฉัน ผู้ถูกความโศกครอบงำแล้ว ถอนขึ้นแล้วหนอซึ่งลูกศร คือ ความโศกอันเสียบแทงที่หทัย

ของดิฉัน ข้าแต่ท่านผู้เป็นมหารุณี ดิฉันเป็นผู้มีลูกศร คือ ความโศกอันท่านถอนขึ้นได้แล้ว เป็นผู้
เย็นสงบแล้ว ดิฉันจะไม่เศร้าโศก ไม่ร้องไห้อีกแล้ว เพราะได้ฟังคำของท่าน (เล่ม ๒๖ (ศ) ข้อ
(๑๑๐) หน้า ๑๖๑-๑๖๒)

๑.๑๖ ผู้ฟังยืนยันรับรองว่าสิ่งที่ผู้พูดนั้นเป็นการพูดที่ถูกต้อง

ตัวอย่าง เช่น

...ถูกแล้วสาริบุตร เมื่อเธอถูกรวดถามอย่างนี้ แก่อย่างนี้นับว่าเป็นผู้กล่าวตามพุทธ
พจน์ที่เรากล่าวแล้วทีเดียว ไม่เชื่อว่ากล่าวด้วยคำไม่เป็นจริง เชื่อว่าแก้ไขตามธรรมสมคกรแก้
ธรรม ทั้งการโต้ตอบอันมีเหตุอย่างไร ๆ ก็มีได้มาถึงสถานะอันควรติเตียน (เล่ม ๑๑ (ศ) ข้อ (๕๒)
หน้า ๘๕)

...พระผู้มีพระภาค ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถูกละ ๆ พวกเธอทราบธรรมที่เราแสดงแล้ว
อย่างนี้ถูกแล้ว น้ำนมมารดาที่พวกเธอท้องเที่ยวไปมาอยู่โดยกาลนาน ดื่มแล้วนั้นแหละ มากกว่า
น้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น
เบื้องปลายไม่ได้ ฯลฯ พอเพื่อจะหลุดพ้น (เล่ม ๑๖ (ศ) ข้อ (๔๒๘) หน้า ๑๗๕)

๑.๑๗ ผู้พูดอธิบายได้ชัดเจน จนผู้ฟังหมดปัญญาจะคัดค้าน โต้แย้ง

ตัวอย่าง เช่น

...เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พวกปริพาชกเหล่านั้นเป็นผู้หนึ่ง ก่อเงิน
คอตก กัมหน้า ชบเซา ไม่มีปฏิภาณ เหมือนลูกมารดลใจ ฉะนั้น (เล่ม ๑๑ (ศ) ข้อ (๓๑) หน้า
๔๒)

...วิจฉโคตรปริพาชก กล่าวกับท่านพระสภิกัจจนะว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ การ
กล่าวแก้ของผู้ที่กล่าวแก้ได้มากถึงเพียงนี้ ก็เมื่อการกล่าวแก้ไพละอย่างนี้แล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องพูด
อะไรกันอีก (เล่ม ๑๘ (ศ) ข้อ (๘๐๓) หน้า ๔๐๒)

๑.๑๘ ผู้พูดยอมรับว่าสำคัญตนผิดที่ได้กล่าวล่วงเกินผู้ฟัง

ตัวอย่าง เช่น

...เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว สัจจนิกครณณ์ได้ทูลว่า ข้าแต่พระโคตม ข้าพเจ้าเป็นคนคอยกำจัดคุณผู้อื่น เป็นคนคะนองวาจา ได้สำคัญถ้อยคำของพระโคตมว่า ตนอาจรุกรานได้ด้วยถ้อยคำของตน บรูชมาปะทะข้างซบมันเข้าก็ดี เจอะกองไฟอันกำลังลุกโพลงก็ดี เจอะงูพิษที่มีพิษร้ายก็ดี ยังพอเอาตัวรอดได้บ้าง แต่มาเจอะพระโคตมเข้าแล้ว ไม่มีใครเอาตัวรอดได้เลย ...ขอพระโคตมพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ จงรับนิมนต์เพื่อฉันในวันพรุ่งนี้ (เล่ม ๑๒ (๓) ข้อ (๔๐๓) หน้า ๓๐๘)

๑.๑๙ ผู้พูดกล่าวชมเชยปัญญาความสามารถในการฟังของผู้ฟัง

ตัวอย่าง เช่น

ครั้งนั้น เมื่อนายเปสสหัตถาโรหบุตรหลีกไปไม่นาน พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย นายเปสสหัตถาโรหบุตรเป็นบัณฑิต...มีปัญญามาก ถ้านายเปสสหัตถาโรหบุตรฟังนั่งอยู่ครู่หนึ่ง ช่วงเวลาที่เรำจำแนกบุคคล ๔ จำพวกนี้ โดยพิสดารแก่เขา เขาก็เป็นผู้ประกอบด้วยประโยชน์ใหญ่ อึ้ง แม้ด้วยการฟังโดยสังเขปเพียงเท่านี้ นายเปสสหัตถาโรหบุตร ยังประกอบด้วยประโยชน์ใหญ่ (เล่ม ๑๓ (๓) ข้อ (๗) หน้า ๕)

๑.๒๐ ผู้พูดและผู้ฟังชื่นชมเปลือคนถ้อยคำพูดของกันและกัน

ตัวอย่าง เช่น

...เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระปุลณณมันตานินฺบุตร จึงถามดังนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านชื่ออะไร และเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายรู้จักท่านว่าอย่างไร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านผู้มีอายุ ผมชื่ออุปติสสะ แต่พวกเพื่อนพรหมจรรย์รู้จักผมว่าสารีบุตร ...พระมหานาคทั้งสองนั้น ต่างชื่นชมสุภาษิตของกันและกัน (เล่ม ๑๒ (๓) ข้อ (๓๐๐) หน้า ๒๐๗)

๑.๒๑ ผู้พูดและผู้ฟังมีความเห็นตรงกันในเรื่องความที่สื่อสารกัน

ตัวอย่าง เช่น

...นักเลงสะกาเหล่านั้นได้กล่าวว่า ดูกรคฤหบดี ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ๆ เพราะความยินดี และความโสมนัสย่อมเกิดแต่ของที่รัก เป็นมาแต่ของที่รัก...

ครั้งนั้นแล คฤหบดีนั้นคิดว่า ความเห็นของเราสมกันกับนักเลงสะกาทั้งหลาย
ตั้งนี้แล้วหลีกไป (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๕๓๗) หน้า ๓๖๕)

๑.๒๒ ผู้พูดรู้ว่าผู้ฟังจับเจตนาธรรมของตนได้

...ครั้งนั้นแล อุปกมณฑกาทิบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค... ครั้นแล้วได้กราบ
ทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพเจ้ามีวาทะอย่างนี้ มีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า ผู้ใดผู้หนึ่งกล่าว
ติเตียนผู้อื่น ผู้นั้นทั้งหมดย่อมไม่อาจให้กุศลกรรมเกิดขึ้นได้ เมื่อไม่อาจให้กุศลกรรมเกิดขึ้นได้
ย่อมเป็นผู้ถูกระหาติเตียน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอุปกะ ถ้าบุคคลกล่าวติเตียนผู้อื่น เมื่อเขา
กล่าวติเตียนผู้อื่นอยู่ ย่อมไม่อาจให้กุศลกรรมเกิดขึ้นได้ เมื่อไม่อาจให้กุศลกรรมเกิดขึ้นได้ ย่อม
เป็นผู้ถูกระหาติเตียน ไชว์ ดูกรอุปกะ ท่านนั้นแหละกล่าวติเตียนผู้อื่น ย่อมไม่อาจให้กุศลกรรม
เกิดขึ้นได้ เมื่อไม่อาจให้กุศลกรรมเกิดขึ้นได้ ย่อมเป็นผู้ถูกระหาติเตียน

อุปกะ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลพึงจับปลาที่พอผุดขึ้นเท่านั้น ด้วยแหใหญ่
แม้ฉนโค ข้าพระองค์ก็ฉนนั้นเหมือนกัน พอเอ๋ยขึ้นเท่านั้น พระผู้มีพระภาค ก็ทรงจับด้วยบ่วง คือ
วาทะอันใหญ่ (เล่ม ๒๑ (ส) ข้อ (๑๘๘) หน้า ๑๗๔-๑๗๕)

๑.๒๓ ผู้ฟังตอบคำถามของผู้พูดได้ถูกต้อง

ตัวอย่าง เช่น

...ท่านพระสารีบุตรได้ถามท่านอนรุทธะว่า ดูกรท่านอนรุทธะ ที่เรียกว่า พระ
เสขะ พระเสขะ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงใดหนอ บุคคลจึงจะชื่อว่าเป็นพระเสขะ ท่านอนรุทธะตอบว่า
ดูกรผู้มีอายุ บุคคลที่จะชื่อว่าเป็นพระเสขะ เพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้เป็นส่วน ๆ สติปัฏฐาน ๔
เป็นไฉน ฯลฯ (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๗๘๑, ๗๘๒) หน้า ๑๕๒)

๑.๒๔ ผู้พูดและผู้ฟังมีความคิดเห็นไม่ลงรอยกัน แต่หาวิธีปรองคองกันได้

ตัวอย่าง เช่น

...ครั้งนั้น วาเสฏฐมาณพกับภราทวาชมาณพเดินเที่ยวเล่นกันตามกันไป ได้พูด
กันขึ้นถึงเรื่องทางและมีไช้ทาง วาเสฏฐมาณพพูดอย่างนี้ว่า ทางที่ท่านไปกขรชาติพราหมณ์บอก
ไว้นี้เท่านั้น เป็นมรรคาตรง เป็นทางตรง เป็นทางนำออก นำผู้ดำเนินไปตามทางนั้นให้เป็นสหาย
แห่งพรหมได้ ฝ่ายภราทวาชมาณพพูดอย่างนี้ว่า ทางที่ท่านตารุกขพราหมณ์บอกไว้นี้เท่านั้น เป็น

มรรคาตรง...วาทะกรรมพินยอมไม่ได้ ฝ่ายภราทวาทะพินยอมไม่ได้ ฝ่ายภราทวาทะพินยอมไม่ได้ (เล่ม ๕ (๕) ข้อ (๑๖๖) หน้า ๑๕๘)

...ครั้งนั้นวาทะกรรมพินยอมภราทวาทะพินยอมว่า...มาไปกันเถิดภราทวาทะ เรา
จักไปเข้าเฝ้าพระสมณโคดมถึงที่ประทับ ครั้นแล้วจักกราบทูลถามความข้อนี้กะพระสมณโคดม
พระสมณโคดมจักทรงพยากรณ์แก่เราทั้งสองอย่างใด เราจักทรงจำข้อความนั้นไว้ไว้อย่างนั้น (เล่ม ๕
(๕) ข้อ (๑๖๗) หน้า ๑๕๙)

...ลำดับนั้นท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวกะท่านผู้มีอายุเหล่านั้น^{*} ...ท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย ปฏิภาณตามที่เป็นของตน ๆ พวกเราทุกรูปพยากรณ์แล้ว มาไปกันเถิด พวกเราจักเข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคยังที่ประทับ ครั้นแล้ว จักกราบทูลเนื้อความนี้แต่พระผู้มีพระภาค พระผู้มี
พระภาค จักทรงพยากรณ์แก่พวกเราอย่างใด พวกเราจักทรงจำข้อความนั้นไว้ไว้อย่างนั้น ท่านผู้มี
อายุเหล่านั้นรับคำท่านพระสารีบุตรแล้ว (เล่ม ๑๒ (๕) ข้อ (๑๗๖) หน้า ๒๘๔)

๑.๒๕ ผู้ฟังชื่นใจอย่างสิ้นเหลือ

ตัวอย่าง เช่น

...(สีหเสนapati สาวกของนิครนถ์ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า)...ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ พอใจ ชื่นใจอย่างสิ้นเหลือ ต่อพระผู้มีพระภาค แม้ด้วยคำรัสที่ตรัสกะข้า
พระองค์ (เล่ม ๒๓ (๕) ข้อ (๑๐๒) หน้า ๑๔๒)

๑.๒๖ ผู้ฟังรับว่าสิ่งที่ได้ฟังนั้นเป็นความจริงที่ตนเคยพบมาแล้ว

ตัวอย่าง เช่น

...คุณภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายย่อมเข้าใจความข้อนั้นเป็นใจ คือว่า ท่าน
ทั้งหลายได้เห็นหรือฟังมาแล้วบ้างหรือว่า คนผู้นี้เป็นผู้ละมุสาวาท งดเว้นจากมุสาวาท พระราชา
จับเขามาประหาร จองจำ เนรเทศ หรือกระทำตามปัจจัย เพราะเหตุแห่งการงดเว้นจากมุสาวาท
ภิกษุ มิได้เห็นหรือมิได้ฟังมาก่อนพระเจ้าข้า

* หมายถึง ท่านพระเวตตะ ท่านพระอนุรุทธ ท่านพระมหากัสสป ท่านพระมหาโมคคัลลานะ

พระผู้มีพระภาค ดิถีภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็มิได้ฟังมาแล้วว่าคนผู้นี้เป็นผู้ละมุสาวาท งคเวีนจากมุสาวาท พระราชาจับเขามาประหาร จองจ่า เนรเทศ หรือกระทำตามปัจจัย เพราะเหตุแห่งการงคเวีนมุสาวาท แต่ว่าบาปกรรมของเขานั้นแหละยอมบอกให้ทราบ ว่า คนผู้นี้ทำลายประโยชน์ของคฤหบดี หรือบุตรของคฤหบดีด้วยมุสาวาท พระราชาจับเขามาประหาร จองจ่า เนรเทศ หรือกระทำตามปัจจัย เพราะเหตุแห่งมุสาวาท ท่านทั้งหลายได้เห็นหรือได้ฟังบาปกรรมเห็นปานนี้บ้างหรือไม่

ภิกษุ พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ทั้งหลายได้เห็นมาแล้ว ได้ฟังมาแล้ว และจักได้ฟังต่อไป (เล่ม ๒๒ (ส) ข้อ (๑๗๘) หน้า ๑๘๘)

๒. ผลของการพูดสื่อสารที่ไม่เป็นไปด้วยดี

ผลของการพูดสื่อสารที่ไม่เป็นไปด้วยดีไม่เป็นที่พึงประสงค์ ได้แก่ ผลการพูดที่มีลักษณะ ดังนี้

๒.๑ ผู้ฟังหัวคือไม่ยอมปฏิบัติตามที่ผู้พูดกล่าวตักเตือนสั่งสอน

ตัวอย่าง เช่น

...พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสพระโอวาทแก่ภิกษุเหล่านั้นเป็นคำรบสามว่า อย่าเลยภิกษุทั้งหลาย อย่าบาดหมางกัน อย่าทะเลาะกัน อย่าแก่งแย่งกัน อย่าวิวาทกันเลย อธรรมวาทีภิกษุรูปนั้น^๑ ได้กราบทูลคำนี้แต่พระผู้มีพระภาคเป็นคำรบสาม พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคผู้เป็นเจ้าของแห่งธรรมได้โปรดทรงยับยั้งเถิด ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดทรงมีความขวนขวายน้อย ประกอบสุขวิหารธรรมในปัจจุบันอยู่เถิด พวกข้าพระพุทธเจ้าจักปรากฏด้วยความบาดหมาง ความทะเลาะ ความแก่งแย่ง การวิวาทนั้น จึงพระผู้มีพระภาคดำริว่า โมฆบุรุษเหล่านี้หัวคือหนักแกล เราจะให้โมฆบุรุษเหล่านี้เข้าใจกัน ทำไม่ได้ง่ายเลย ดังนี้แล้ว เสด็จลุกจากพระพุทธอาสน์กลับไป (เล่ม ๕ (ว) ข้อ (๒๔๕) หน้า ๒๖๒)

^๑ หมายถึง ผู้กล่าวไม่ถูกต้อง ไม่เที่ยงตรง

๒.๒ ผู้พูดไม่สามารถอธิบายโน้มน้าวให้ผู้ฟังหายจากการเข้าใจผิดได้

ตัวอย่าง เช่น

...ภิกษุเหล่านั้นปรารถนาจะปลดเปลื้องภิกษุชาติผู้แก้วกฐนุตรจากทักขิณนั้น จึงชักใช้ ไล่เลียง สอบสวนว่า คุณรท่านสาติ ท่านอย่ากล่าวอย่างนี้ ท่านอย่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาค การกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคไม่ดีเลย เพราะพระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสอย่างนี้เลย คุณรท่านสาติ วิญญานอาศัยปัจจัยประหุมนกันเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยปริยายเป็นอนนถ ความเกิดแห่งวิญญานเว้นจากปัจจัยมิได้มี

ภิกษุชาติผู้แก้วกฐนุตร อันภิกษุเหล่านั้นชักใช้ ไล่เลียง สอบสวนอยู่อย่างนี้ ก็ยังยึดมั่น ถ้อมมั่นทักขิณอันลามกนั้นรุนแรง กล่าวอยู่ว่า คุณรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอมรรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญานนี้นั้นแหละย่อมท่องเที่ยว แล่นไป ไม่ใช่อื่น ดังนี้ (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๔๔๐) หน้า ๓๓๐)

...ภิกษุเหล่านั้น ย่อมไม่อาจเพื่อจะยังท่านยมกะ ให้ถอนทักขิณอันชั่วช้านั้นได้ จึงดูจากอาสนะ เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรจนถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ยมกะภิกษุเกิดทักขิณอันชั่วช้า... ขอโอกาสนิมนต์ท่านพระสารีบุตร ไปหายมกะภิกษุถึงที่อยู่ เพื่ออนุเคราะห์เถิด (เล่ม ๑๗ (ส) ข้อ (๑๕๘) หน้า ๑๐๗)

...นายช่างไม้ชื่อปัญจกังคะได้กล่าวเป็นครั้งที่ ๓ ว่า ท่านพระอุทายี พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสเวทนาไว้ ๓ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสเวทนาไว้ ๒ ประการ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา เพราะอทุกขมสุขเวทนา พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ในสุขอันสงบ อันประณีตแล้ว

ท่านพระอุทายีไม่สามารถจะให้นายช่างไม้ชื่อปัญจกังคะยินยอมได้ นายช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ ก็ไม่สามารถจะให้ท่านพระอุทายียินยอมได้ (เล่ม ๑๓ (ส) ข้อ (๕๘) หน้า ๗๖)

๒.๓ ผู้พูดไม่พอใจที่ผู้ฟังแปลความหมายถ้อยคำพูดผิดไปจากเจตนารมณ์
ตัวอย่าง เช่น

...พระเจ้าพิมพิสารจอมเสนามาคชราช ข้าแต่พระคุณเจ้า^๑ โยมระลึกได้ สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายที่เป็นผู้มีความละอายมีความรังเกียจ ใครต่อสิกขา มีอยู่ ความรังเกียจแม้ในเหตุเล็กน้อยจะเกิดแก่สมณะและพราหมณ์เหล่านั้น คำที่กล่าวนั้น^๒ โยม หมายถึง การนำหญ้าไม้และน้ำของสมณะและพราหมณ์เหล่านั้น แต่ว่าหญ้าไม้และน้ำนั้นแลอยู่ในป่า ไม่มีใครหวงแหน พระคุณเจ้านั้นยอมสำคัญ เพื่อจะนำไม้ที่เขาไม่ได้ให้ไปด้วยเลสนั้น พระเจ้าแผ่นดินเช่นโยม จะฟังฆ่า จองจำ หรือเนรเทศ ซึ่งสมณะหรือพราหมณ์อย่างไรได้ นิมนต์กลับไปเถิด พระคุณเจ้ารอดตัวเพราะบรรพชาเพศแล้ว แต่อย่าได้ทำอย่างนั้นอีก (เล่ม ๑ (ว) ข้อ (๘๒) หน้า ๔๐)

เมื่อพราหมณ์โสณทัณฑะพูดอย่างนี้แล้ว พราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวว่าท่านโสณทัณฑะอย่าได้กล่าวอย่างนั้นเลย ท่านโสณทัณฑะกล่าวลบลหุวัรรณะ กล่าวลบลหุมนต์ กล่าวลบลหุชาติ กล่าวคล้อยตามวาตะของพระสมณะโคดมถ้ายเดียวเท่านั้น ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะพราหมณ์เหล่านั้นว่า ถ้าพวกท่านคิดอย่างนี้ว่า พราหมณ์โสณทัณฑะอ่อนการศึกษา พูดไม่ดี ปัญญาทราม และไม่สามารถจะโต้ตอบกับพระสมณะโคดมในเรื่องนี้ได้ พราหมณ์โสณทัณฑะก็จงหยุดเสีย พวกท่านจงพูดกับเราเถิด...(เล่ม ๕ (ส) ข้อ (๑๕๐) หน้า ๑๒๖)

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์โสณทัณฑะได้กราบทูลว่าขอพระโคดมผู้เจริญทรงหยุดเถิด ขอพระโคดมผู้เจริญทรงนิ่งเถิด ข้าพระองค์เองจักโต้ตอบเขาโดยชอบแก่เหตุ แล้วจึงกล่าวกะพราหมณ์พวกนั้นว่า ท่านทั้งหลาย อย่าได้กล่าวอย่างนี้ ๆ ว่า ท่านพราหมณ์โสณทัณฑะกล่าวลบลหุวัรรณะ...กล่าวคล้อยตามวาตะของพระสมณะโคดมถ้ายเดียวอย่างนี้เลย ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าไม่ได้กล่าวลบลหุวัรรณะ หรือมนต์ หรือชาติเลย (เล่ม ๕ (ส) ข้อ (๑๕๑) หน้า ๑๒๖)

^๑ หมายถึง ท่านพระชนิยะกุมภการบุตร

^๒ ครั้งพระองค์เสด็จเถลิงถวัลย์ราชย์ใหม่ ๆ ได้ทรงเปล่งวาจาเช่นนี้ว่า หญ้าไม้ และน้ำ ข้าพเจ้าถวายแล้วแก่สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ขอสมณะและพราหมณ์ทั้งหลายจงใช้สอยเถิด

๒.๔ ผู้พูดตอบคำถามของผู้ฟังไม่ตรงคำถาม ตอบไม่ได้ และแสดงความโกรธให้ปรากฏ

ตัวอย่าง เช่น

...เมื่อสังคารวพราหมณ์กราบทูลอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ได้ถามสังคารวพราหมณ์ว่า ดูกรพราหมณ์ บรรดาปฏิบัติทา ๒ อย่างนี้ ท่านชอบใจปฏิบัติอย่างไรหน ซึ่งมีความต้องการน้อยกว่า มีความริเริ่มน้อยกว่า แต่ว่ามีผลและอานิสงส์มากมาย เมื่อท่านพระอานนท์ถามอย่างนี้ สังคารวพราหมณ์ได้กล่าวว่า ท่านพระโคตมฉันทิ ท่านพระอานนท์ก็ฉันทิฉันทิ ท่านทั้ง ๒ นี้ เราควรบูชา เราควรสรรเสริญ แม้ครั้งที่ ๒ ท่านพระอานนท์ได้ถามว่า ดูกรพราหมณ์ เรามีได้ถามท่านอย่างนี้ว่า ท่านควรบูชาใคร หรือว่าท่านควรสรรเสริญใคร แต่เราถามท่านอย่างนี้ว่า ดูกรพราหมณ์ บรรดาปฏิบัติทา ๒ อย่างนี้ ท่านชอบใจปฏิบัติอย่างไรหน... ถึงครั้งที่ ๒ สังคารวพราหมณ์ก็ได้กล่าวว่า ท่านพระโคตมฉันทิ ท่านพระอานนท์ก็ฉันทิฉันทิ... เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๐) หน้า ๑๖๓)

...ครั้งนั้นแล สกยปริพาชกมีความดำริว่า ท่านสมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนส่วนมากยกย่องว่าดี คือ บุรณกัสสป ...ถูกเราถามปัญหาแล้ว แก้ไม่ได้ เมื่อแก้ไม่ได้ย่อมแสดงความโกรธ ความขัดเคือง และความไม่พอใจให้ปรากฏ (เล่ม ๒๕ (ส) ข้อ (๓๖๔) หน้า ๓๒๑-๓๒๒)

๒.๕ ผู้พูดน้อยใจ เสียใจที่ผู้ฟังไม่ให้ในเรื่องที่พูดขอร้อง

ตัวอย่าง เช่น

...ครั้งนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค... ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ขอประทานวโรกาสพระพุทธเจ้าข้า ขอสตรีพึงได้ออกเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว

...แม้ครั้งที่สาม...พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า อย่าเลย โคตมี เธออย่าขอใจการที่สตรีออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วเลย

ครั้งนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมี ทรงน้อยพระทัยว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตให้สตรีออกเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว มีทุกข์ เสีย

พระทัย มีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตร ทรงกันแสง พลาถถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณ เสด็จกลับไป (เล่ม ๗ (ว) ข้อ (๕๑๓) หน้า ๒๐๖)

๒.๖ ผู้ฟังถูกผู้พูด และผู้ฟังด้วยกันกล่าวตำหนิ

ตัวอย่าง เช่น

...ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามท่านพระติสสะว่า ดูกรติสสะ ไฉนหนอ เธอจึงมานั่งเป็นทุกข์เสียใจหลังน้ำตาอยู่

ท่านพระติสสะกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลายกลุ่มรวมเสียดแทงข้าพระองค์ด้วยวาจาจากุประภูัก

พระผู้มีพระภาค จริงอย่างนั้นติสสะ เธอว่าข้าข้างเดียว แต่เธอไม่อดทนต่อถ้อยคำ ข้อที่เธอว่าข้าข้างเดียว ไม่อดทนต่อถ้อยคำนั้น ไม่สมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตร ออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา แต่ข้อที่เธอว่าเขาด้วย อดทนต่อถ้อยคำได้ด้วย นั้นแล สมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกบวช (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๗๑๔) หน้า ๒๘๔)

...ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาค เมื่อภิกษุณีเหล่านั้นหลีกไปแล้วไม่นาน ได้ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในทุกวันอุโบสถ ๑๔ คำนั้น ชนเป็นอันมาก ไม่มีความเคลือบแคลงหรือสงสัยว่า ดวงจันทร์พร่องหรือเต็มหนอ แต่แท้ที่จริงดวงจันทร์ก็ยังพร่องอยู่ทีเดียว ฉันทิ ...ภิกษุณีเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ชื่นชมธรรมชาติของนันทกะ ทั้ง ๆ ที่ยังไม่มีความดำริบริบูรณ์เลย ฉันทินั้นเหมือนกันแล (เล่ม ๑๔ (ส) ข้อ (๗๘๐) หน้า ๓๗๒-๓๗๓)

...ครั้งนั้นแล ...ท่านพระมหากัสสปยังภิกษุณีเหล่านั้นให้เห็นแจ้ง...ให้รำเริงด้วยธรรมิกถา...จึงลุกจากอาสนะไป (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๕๑๓) หน้า ๒๑๑)

ครั้งนั้นแล ภิกษุณีชื่ออุลลติสสาไม่พอใจ จึงเปล่งคำแสดงความไม่พอใจว่า เพราะเหตุไรเล่า พระผู้เป็นเจ้ามหากัสสปจึงสำคัญธรรมที่ตนควรกล่าวต่อหน้าพระผู้เป็นเจ้าอาณนทีผู้เป็นมุณีปรีองปราชญ์ เปรียบเหมือนพ่อค้าเข้มสำคัญว่าควรขายเข้มในสำนักของช่างเข้มผู้ชำนาญ ฉันทิ พระผู้เป็นเจ้ามหากัสสป ย่อมสำคัญธรรมที่ตนควรกล่าวต่อหน้า พระผู้เป็นเจ้าอาณนที...ฉันทินั้นเหมือนกัน ท่านมหากัสสปได้ยินภิกษุณีอุลลติสสา กล่าววาจาแล้ว จึงกล่าวกะ

ท่านพระอานนท์ว่า อาวุโสอานนท์ เราเป็นพ่อค้าเข็ม ท่านเป็นช่างเข็ม หรือเราเป็นช่างเข็ม ท่านเป็นพ่อค้าเข็ม ท่านพระอานนท์จึงตอบว่า ข้าแต่ท่านพระมหากัสสปผู้เจริญ ขอท่านโปรดประทานโทษเถิด มาตุคามเป็นคนโง่ (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๕๑๔) หน้า ๒๑๑)

๒.๑ ผู้ฟังได้เถียงกับผู้พูดแทนผู้ฟังด้วยกัน จนถูกตำหนิ

ตัวอย่าง เช่น

...ท่านพระมหากัสสป อาวุโสอานนท์...เธอเที่ยวไปกับภิกษุเหล่านี้ ผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรียทั้งหลาย...แม้แต่จาริกไปเบียดเบียนตระกูล...บริษัทของเธอย่อมลุ่มหลุดไปสัททวิหาริก^๑ ของเธอซึ่งโดยมากเป็นผู้ใหม่ ย่อมแตกกระจายไป เเธนี่ยังเป็นเด็กไม่รู้จักประมาณ

ท่านพระอานนท์ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บนศีรษะของกระผม ผมหงอกแล้วมิใช่หรือ ถึงอย่างนี้ พวกกระผมก็ยังไม่พ้นจากท่านพระมหากัสสปว่าเป็นเด็ก (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๕๒๑) หน้า ๒๑๓)

ภิกษุณีอุถลันนทา ได้ยินแล้วคิดว่า ทราบว่าพระผู้เป็นเจ้าอานนท์ผู้เป็นมุนีเปรื่องปราศัญญ์ ถูกพระผู้เป็นเจ้ามหากัสสปรุกรานด้วยวาตะว่าเป็นเด็ก ไม่พอใจ จึงเปล่งวาจาแสดงความไม่พอใจว่า อะไรเล่า พระผู้เป็นเจ้ามหากัสสป ผู้เคยเป็นอัญญุเตยรติย^๑ จึงสำคัญพระคุณเจ้าอานนท์ผู้เป็นมุนีผู้เปรื่องปราศัญญ์ว่า คนควรรุกราน ด้วยวาตะว่าเป็นเด็ก (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๕๒๒) หน้า ๒๑๔)

ครั้งนั้นแล ท่านมหากัสสปจึงกล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า อาวุโสอานนท์ ภิกษุณีอุถลันนทายังไม่ทันพิจารณา ก็กล่าววาจาพล่อย ๆ (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๕๒๓) หน้า ๒๑๔)

๒.๒ ผู้ฟังไม่พอใจ ไม่เชื่อถือ ไม่ใส่ใจในเรื่องที่ผู้พูดพูด

ตัวอย่าง เช่น

(พระเจ้าอชาตศัตรูได้กราบบังคมทูล แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า) ...ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามถึงสามัญผลที่เห็นประจักษ์ ครอบบูรณ์ กัสสป กลับตอบถึงการที่

^๑ หมายถึง ศิษย์ของท่านผู้เป็นอุปัชฌายะ

ทำแล้วไม่เป็นอันทำ...เปรียบเทียบเหมือนเขากลามถึงมะม่วง ตอบขนุนตำมะลอ หรือเขากลามขนุน ตำมะลอ ตอบมะม่วง ฉะนั้น หม่อมฉันมีความดำริว่า โฉนคนอย่างเรา จะพึงมุ่งรุกรานสมณะ หรือพราหมณ์ผู้อยู่ในราชอาณาจักร ดังนี้ แล้วไม่ยินดี ไม่คัดค้านภายิตของครูบูรณ กัสสป ไม่พอใจ แต่ก็มีได้เปล่งวาจาแสดงความไม่พอใจ ไม่เชื่อถือ ไม่ใส่ใจถึงวาจานั้น ลุกจากที่นั่งหลีกไป (เล่ม ๕ (ส) ข้อ (๕๔) หน้า ๔๕-๕๐)

๒.๕ ผู้ฟังเชื่อถือศรัทธาการพูดของผู้พูด ทั้ง ๆ ที่ไม่เข้าใจเนื้อความแม้แต่น้อย

ตัวอย่าง เช่น

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกไปไม่นาน ปริพาชกเหล่านั้นได้พากันรุมต่อว่า โปฏฐปาทปริพาชก ด้วยถ้อยคำตัดพ้อต่าง ๆ ว่า อย่างนี้ที่เดียว ท่านโปฏฐปาทะ พระสมณะโคดม ตรัสคำใด ท่านพลอยอนุโมทนาคำนั้นทุกคำ ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้อนั้นต้องเป็นเช่นนี้ ข้าแต่พระสุคต ข้อนั้นต้องเป็นเช่นนี้ ฝ่ายพวกเรามีได้เข้าใจอรรถที่พระสมณโคดมทรงแสดงแล้วโดย ส่วนเดียว แต่สักน้อยหนึ่ง (เล่ม ๕ (ส) ข้อ (๒๕๔) หน้า ๒๗๑)

เมื่อปริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว โปฏฐปาทปริพาชกได้บอกปริพาชกเหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลาย แม้ข้าพเจ้าเองก็ได้เข้าใจธรรมที่พระสมณะโคดมทรงแสดงแล้วโดยส่วนเดียวแต่สัก น้อยหนึ่ง ...แต่ว่าพระสมณโคดมบัญญัติปฏิบัติที่จริงแท้แน่นอนเป็นธรรมจิติ ธรรมนิยาม โฉน เล่าวิญญชนเช่นเรา จะไม่อนุโมทนาสุภายิตของพระสมณโคดมโดยเป็นสุภายิต (เล่ม ๕ (ส) ข้อ (๒๕๕) หน้า ๒๗๑)

๒.๑๐ ผู้ฟังลืมเรื่องที่ได้ฟังไป

ตัวอย่าง เช่น

...ท่านพระ โมคคัลลานน์ ได้ถามท้าวสักกะผู้นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งว่า คุณกรท้าวโกสิย พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงความน้อมไปในธรรม เป็นที่สิ้นแห่งตัณหาโดยย่อแก่ ท่านอยู่ ขอโอกาสเถิด แม้ข้าพเจ้าจักขอมีส่วนเพื่อจะฟังกถานั้น

ท้าวสักกะตรัสว่า ข้าแต่ท่าน โมคคัลลานน์ ข้าพเจ้ามีกิจมาก มีธุระที่จะต้องทำ มาก ทั้งธุระส่วนตัว ทั้งธุระของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ พระภายิตใดที่ข้าพเจ้าฟังแล้ว ลืมเสียเร็ว พลัน (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๔๓๖) หน้า ๓๒๖)

๒.๑๑ ผู้ฟังตำหนิติเตียนผู้พูด และนำไปโพนทนา ฟ้องร้อง

ตัวอย่าง เช่น

ก็โดยสมัยนั้นแล อุบาสกคนหนึ่งเป็นไข้ ภริยาของเขาเป็นคนสวย น่าเอ็นดู น่าชม พวกพระฉัพพัคคีย์มีจิตปฏิพัทธ์ในหญิงนั้นจึงดำริขึ้นว่า ถ้าอุบาสกสามียังมีชีวิตอยู่ พวกเราจักไม่ได้นาง ฉะนั้น พวกเราจักพรรณนาคุณแห่งความตายแก่อุบาสกนั้น

...ครั้งนั้น อุบาสกเห็นจริงว่า ท่านพูดจริง เพราะเราทำความดีไว้แล้ว ทำกุศลไว้แล้ว ทำความดีทานต่อความขลาดไว้แล้ว มิได้ทำบาป มิได้ทำความชั่ว...จะประโยชน์อะไรแก่เรา ด้วยชีวิตอันแสนยากลำบากแค่นี้ เราตายเสียดีกว่าเป็นอยู่...ดังนี้แล้ว เขาจึงรับประทานโภชนะที่แสดง เคี้ยวขาทนียะที่แสดง ลืมสายนียะที่แสดง และดื่มปานะที่แสดง เมื่อเป็นเช่นนั้น ความป่วยหนักก็เกิดขึ้น เขาถึงแก่กรรมเพราะป่วยไ้ขึ้นนั่นเอง ภริยาเขาจึงเพ่งโทษว่า พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรเหล่านี้ เป็นผู้ไม่ละอาย ทูตีส พุดเท็จ...และโพนทนาว่า พระสมณะเหล่านี้ ปราศจากความเป็นสมณะ ปราศจากความเป็นพราหมณ์เสียแล้ว เพราะสมณะเหล่านี้ได้พรรณนาคุณแห่งความตายแก่สามีของเรา สามีของเราถูกสมณะเหล่านี้ทำให้ตายแล้ว (เล่ม ๑ (ว) ข้อ (๑๘๐) หน้า ๒๕๓)

...ครั้งนั้น พระฉัพพัคคีย์ทะเลาะกับพวกภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก กล่าวเสียดแทงพวกภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก คือ คำว่า สบประมาท กระทบกำเนตบ้าง ซื่อบ้าง วงศ์ตระกูลบ้าง ศิลปบ้าง โรคบ้าง รูปพรรณบ้าง กิเลสบ้าง อาบัติบ้าง คำดำที่ทรมานบ้าง

บรรดาภิกษุผู้มักน้อย สันโดษ มีความละอาย มีความรังเกียจ ผู้ใคร่ต่อศึกษา ต่างก็เพ่งโทษ ตีเตียน โพนทนาว่า ไฉนพระฉัพพัคคีย์ ทะเลาะกับภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก จึงได้กล่าวเสียดแทงพวกภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก คือ คำว่า สบประมาท กระทบกำเนตบ้าง...แล้วกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค (เล่ม ๒ (ว) ข้อ (๑๘๒) หน้า ๒๐๔)

๒.๑๒ ผู้ฟังกล่าวตำหนิกันเอง

ตัวอย่าง เช่น

...ลำดับนั้น พวกปริพาชกนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จไปแล้วไม่นาน ต่างช่วยกันเอาปลัก คือ วาจาทิมแทงสรภปริพาชกรอบข้างว่า ดูกรสภะ สุนัขจิ้งจอกแก่ในป่าใหญ่

คิดว่า จักบันลือสีหนาท มั่นคงบันลือเป็นสุนัขจิ้งจอกอยู่นั่นเอง บันลือไม่ต่างสุนัขจิ้งจอกไปได้เลย แม้ฉันทิด ตัวเธอก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๕๐๔) หน้า ๑๗๘)

๒.๑๓ ผู้ฟังแสดงกิริยา คำพูดที่ไม่เหมาะสม

ตัวอย่าง เช่น

...ครั้งนั้นแล สันธานคฤหบดี... ได้กล่าวกะนิโครชปริพาชก ว่า พวกปริพาชก อัญญเดียรถีย์ผู้เจริญเหล่านี้ มาพบมาประชุมพร้อมเพรียงกันแล้ว มีเสียงคังคั่นอีกทีก็ ขวนขวาย ตีรัจจนากถา* ต่างเรื่องอยู่ โดยประการอื่นแล... ส่วนผู้มีพระภาคนั้น พระองค์ทรงเสพราวไพรใน ป่าเสนาสนะอันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงกึกก้องน้อย...สมควรแก่การหลีกเร้นโดยประการอื่นแล

เมื่อสันธานคฤหบดีกล่าวอย่างนี้แล้ว นิโครชปริพาชกได้กล่าวกะสันธานคฤหบดีว่า เขาเถิด คฤหบดี ท่านพึงรู้พระสมณะโคดม จะทรงเจรจากับใคร จะถึงการสนทนาด้วยใคร จะถึงความเป็นผู้ฉลาดด้วยพระปัญญาว่าใคร... ฉะนั้น เขาเถิด คฤหบดี พระสมณะโคดมพึงเสด็จมาสู่บริษัทนี้ พวกข้าพเจ้าพึงสนทนากะพระองค์ท่านด้วยปัญหาข้อเดียวเท่านั้น เห็นจักพึงบีบรัดพระองค์ท่าน เหมือนบุคคลบีบรัดหม้อเปล่าฉะนั้น (เล่ม ๑๑ (ส) ข้อ (๒๐) หน้า ๒๖-๒๗)

๒.๑๔ ผู้ฟังโกรธ น้อยใจ ทำร้ายผู้พูด จับได้ คุกคามผู้พูด นำความไปฟ้องร้อง

ตัวอย่าง เช่น

...ที่นั่นพระเทวทัตคิดว่า พระผู้มีพระภาคทรงรุกรานเรากลางบริษัทพร้อมด้วย พระราชาคณะด้วยวาตะ ว่าบริโภคปัจฉัยคัจจกัณเฑชะ ทรงยกย่องแต่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ดังนี้ จึงโกรธ น้อยใจ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณแล้วกลับไป (เล่ม ๗ (ว) ข้อ (๑๖๑) หน้า ๑๑๔)

...ทันใดนั้นอัมพัฏฐมาณพได้เล่าเรื่องเท่าที่ตนได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคให้พราหมณ์ไปกขรสาติทราบทุกประการ (เล่ม ๕ (ส) ข้อ (๑๗๒) หน้า ๑๑๔)

* หมายถึง ถ้อยคำที่ไม่ควรพูด, การพูดนอกเรื่อง

...เมื่ออัมพัฏฐมาณพกล่าวอย่างนี้... พราหมณ์ไปกขรชาติโกธร ขัดใจ เอาเท้า
 ปัดอัมพัฏฐมาณพให้ล้มลงแล้ว ใครจะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเสียบในขณะนั้นทีเดียว (เล่ม ๘ (๓) ข้อ
 (๑๗๓) หน้า ๑๑๕)

...ครั้งนั้นแล มาณพเหล่านั้น ขัดเคือง ไม่พอใจ ได้พากันเข้าไปหาโลหิจง
 พราหมณ์ถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะโลหิจงพราหมณ์ว่า ขอท่านผู้เจริญพึงทราบเถิด พระสมณ
 มหากัจฉายนะชื่อว่า กัดค้ำมนต์ของพราหมณ์ทั้งหลายโดยส่วนเดียว (เล่ม ๑๘ (๓) ข้อ (๒๐๗)
 หน้า ๑๒๑)

...เมื่ออุปกัมมชกานุกรกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามอชาต
 ศัทรูเวทหิบุตร ทรงกริ้ว ไม่ทรงพอพระทัย ได้ตรัสกะอุปกัมมชกานุกรว่า เจ้าเด็กลูกชวานาเกลือ
 นี้อวดดี ปากกล้า บังอาจ จักสำคัญพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นว่า ควร
 รุกราน เจ้าอุปกะจงหลีกเลี่ยงไป จงพินาศ ฉันทอย่าได้เห็นเจ้าเลย (เล่ม ๒๑ (๓) ข้อ (๑๘๘) หน้า ๑๓๕)

...พระเจ้าปเสนทิโกศล ...ดูกรรมลลิกาเธออนุโมทนาตามพระดำรัสที่พระสมณ
 โคดมตรัสเท่านั้นว่า ข้าแต่พระมหाराช ถ้าคำนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสจริง คำนั้นก็เป็นอย่างนั้น
 เปรียบเหมือนศิษย์ผู้อนุโมทนาตามคำที่อาจารย์กล่าวไว้ ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ท่านอาจารย์ ข้อนี้เป็น
 อย่างนั้น ท่านอาจารย์ ฉะนั้น ดูกรรมลลิกา เธอจงหลบหน้าไป เธอจงพินาศ (เล่ม ๑๓ (๓) ข้อ
 (๕๓๘) หน้า ๓๗๐)

๒.๑๕ ผู้ฟังกล่าววาทารุนแรงต่อผู้พูด

ตัวอย่าง เช่น

...เมื่อท่านพระอนูราธะกล่าวอย่างนั้นแล้ว อัญญเดียรธีย์ปริพาชกเหล่านั้น ได้
 กล่าวกะท่านพระอนูราธะว่า ภิกษุนี้จักเป็นภิกษุใหม่บวชแล้วไม่นาน ก็หรือว่าเป็นภิกษุเถระ แต่
 โง่เขลาไม่ฉลาด ครั้งนั้นพวกอัญญเดียรธีย์ ปริพาชกกล่าวรุกรานท่านพระอนูราธะด้วยวาตะว่า
 เป็นภิกษุใหม่ และเป็นผู้โง่เขลาแล้ว พากันลุกจากอาสนะไป (เล่ม ๑๓ (๓) ข้อ (๒๐๘) หน้า ๑๑๒)

๒.๑๖ ผู้ฟังฟังแล้วเป็นลม

ตัวอย่าง เช่น

...ครั้นเวลาเช้า ท่านพระอานนท์ครองอินทรวาสกแล้ว ถือบาตรจีวรเข้าไปยังนิเวศน์ของเจ้าวัชฌลิจฉวี ครั้นแล้วได้กล่าวคำนี้แก่เจ้าวัชฌลิจฉวีว่า ท่านวัชฌะ สงฆ์กว่าบาตรแก่ท่านแล้ว ท่านคบกับสงฆ์ไม่ได้ พอท่านวัชฌลิจฉวีทราบข่าวว่า สงฆ์กว่าบาตรแก่เราแล้ว เราคบกับสงฆ์ไม่ได้แล้ว ก็สลับล้มลง ณ ที่นั้นเอง (เล่ม ๗ (ว) ข้อ (๑๑๕) หน้า ๒๘-๒๙)

...ท่านพระฉนินะ (กล่าวกับท่านพระอานนท์) ท่านพระอานนท์ ด้วยเหตุเพียงที่ภิกษุทั้งหลายไม่ตักเตือน ไม่พราสาสอนข้าพเจ้านี้ เป็นอันสงฆ์กำจัดข้าพเจ้าแล้วมิใช่หรือ แล้วสลับล้มลง ณ ที่นั้นเอง (เล่ม ๗ (ว) ข้อ (๖๒๗) หน้า ๒๕๗)

๒.๑๗ ผู้ฟังฟังแล้วระอึกเลือด

ตัวอย่าง เช่น

...นิครนถ์นาฏบุตรถามอุบาลีว่า ท่านประมวลถ้อยคำสำหรับพรรณนาคุณพระสมณโคดมไว้แต่เมื่อไร

อุบาลีลลิตถุหบดี (ตอบว่า) ดูกรท่านผู้เจริญ เปรียบเหมือนช่างดอกไม้ หรือลูกมือช่างดอกไม้คนขยัน ฟังร้อยกรองดอกไม้ต่าง ๆ กองใหญ่ให้เป็นพวงมาลัยอันวิจิตรได้ ฉนั้นใดพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ก็ฉนั้นนั้น ทรงมีพระคุณควรพรรณนาเป็นอนเนก ทรงมีพระคุณควรพรรณนาตั้งหลายร้อย ก็ใครจักไม่ทำการพรรณนาพระคุณของพระองค์ ผู้ควรพรรณนาพระคุณได้แล้ว

ครั้นเมื่อนิครนถ์นาฏบุตรทบทวนดูอักขระของพระผู้มีพระภาคไม่ได้ โดหิตอันอ่อนได้พุ่งออกจากปากในที่นั้นเอง (เล่ม ๑๓ (ต) ข้อ (๘๓) หน้า ๖๓)

๓. ผลของการพูดสื่อสารทั้งที่เป็นไปด้วยดี และไม่เป็นไปด้วยดี

ผลของการพูดสื่อสารที่มีผลทั้งสองอย่างในคราวเดียวกัน ได้แก่ ผลการพูดที่มีลักษณะดังนี้

๓.๑ ผู้ฟังส่วนหนึ่งมีความเห็นถูกต้อง แต่อีกส่วนหนึ่งมีความเห็นไม่ถูกต้อง

ตัวอย่าง เช่น

...ในบรรดาเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น บางพวกกล่าวว่า เหตุอะไรพระสมณะโคดมจักยกถ้อยคำของท่านสักจะได้ ที่แท้ท่านสักจะกลับยกถ้อยคำของพระสมณะโคดมเสีย บางพวกกล่าวว่า ท่านสักจะเป็นอะไร จึงจักยกถ้อยคำของพระผู้มีพระภาคได้ ที่แท้พระผู้มีพระภาคกลับจักยกถ้อยคำของท่านสักจะเสีย (เล่ม ๑๒ (ส) ข้อ (๓๕๔) หน้า ๓๐๑)

๓.๒ ผู้ฟังที่มีปัญญา แปลความ สรุปความที่ฟังได้ถูกต้อง ส่วนผู้ฟังที่ไม่มีปัญญา แปลความ สรุปความที่ได้ฟังไม่ถูกต้อง

ตัวอย่าง เช่น

...ก็ท่านพระสารีบุตรได้รับสมมติแล้ว จึงเข้าไปสู่กรุงราชคฤห์ พร้อมกับภิกษุมารูป แล้วได้ประกาศพระเทวทัตในกรุงราชคฤห์ว่า ปกติของพระเทวทัต ก่อนเป็นอย่างหนึ่ง เดียวนี้เป็นอีกอย่างหนึ่ง พระเทวทัตทำอะไรด้วยกาย วาจา ไม่พึงเห็นว่า พระพุทธ พระธรรม หรือพระสงฆ์ เป็นอย่างนั้น ทั้งเห็นเฉพาะตัวพระเทวทัตเอง

ประชาชนในกรุงราชคฤห์นั้นพวกที่ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใสไร้ปัญญา ต่างกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้ เป็นคนริษยา ย่อมเกี่ยวกันลากลักการะของพระเทวทัต

ส่วนประชาชนพวกที่มีศรัทธา เลื่อมใส เป็นบัณฑิต มีปัญญาดี กล่าวอย่างนี้ว่า เรื่องนี้คงจักไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย เพราะพระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประกาศพระเทวทัตในกรุงราชคฤห์ (เล่ม ๗ (ว) ข้อ (๓๖๕) หน้า ๑๑๗)

๓.๓ ผู้ฟังจำนวนหนึ่งกระอักเลือด จำนวนหนึ่งปฏิบัติตามข้อความที่ได้ฟังไม่ได้ ส่วนอีกจำนวนหนึ่งหลุดพ้นจากอาสวะ หลังจากการฟัง

ตัวอย่าง เช่น

...พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไวยากรณ์ภานิตนี้จบลงแล้ว และเมื่อกำลังตรัสไวยากรณ์ภานิตนี้อยู่ โลหิตร้อนพุ่งออกจากปากของภิกษุ ๖๐ รูป (พวกต้น) ภิกษุ ๖๐ รูป (พวกกลาง) ลาสิกขาศึกษาเป็นคฤหัสถ์ ด้วยกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ทำได้

ยาก ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ทำได้แสนยาก อีก ๑๐ รูป จิตหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น (เล่ม ๒๓ (ส) ข้อ (๖๘) หน้า ๑๐๕)

๓.๔ ผู้พูดตอบคำถามของผู้ฟังไม่ได้ ผู้ฟังช่วยตอบคำถามนั้นแทนเป็นที่พอใจของผู้พูด

ตัวอย่าง เช่น

...ครั้งนั้นแล ท่านอสิททัตตะได้ขอโอกาสกะพระเถระผู้เป็นประธานว่า ข้าแต่พระเถระผู้เจริญ กระผมขอพยากรณ์ปัญหาข้อนั้นของจิตตคฤหบดี

พระเถระกล่าวว่า ดูกรท่านอสิททัตตะ เชิญท่านพยากรณ์ปัญหาข้อนั้นของจิตตคฤหบดีเถิด (เล่ม ๑๘ (ส) ข้อ (๕๔๔) หน้า ๒๕๔)

...ครั้งนั้นแล จิตตคฤหบดี ชื่นชมอนุโมทนาภาสิตของท่านอสิททัตตะ

...ครั้งนั้นแล พระเถระผู้เป็นประธานได้กล่าวกะท่านอสิททัตตะว่า ดีแล้ว ท่านอสิททัตตะ ปัญหาข้อนั้นแจ่มแจ้งแก่ท่าน มิได้แจ่มแจ้งแก่เรา ดูกรท่านอสิททัตตะ ต่อไปถ้าปัญหาเช่นนี้พึงมีมา แม้โดยประการอื่นในกาลใด ท่านนั้นแหละพึงกล่าวตอบปัญหาเช่นนั้นนั้นในกาลนั้น (เล่ม ๑๘ (ส) ข้อ (๕๔๔, ๕๔๕) หน้า ๒๕๔-๒๕๕)

สรุป

สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา บุคคลที่ตายละจากโลกนี้ไปแล้ว โอกาสที่จะได้กลับมาเป็นมนุษย์อีกมีน้อย ดังนั้นพึงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม นี่เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ตรัสสอนไว้เป็นพระวาจาสุดท้าย ในพระพุทธรพจน์ความว่า

...สัตว์กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์มีประมาณน้อย สัตว์ไปเกิดในกำเนิดอื่นจากมนุษย์มีมากกว่าที่เดียว ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุดังนี้ฉัน เธอทั้งหลายพึงคิดอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้ไม่ประมาท (เล่ม ๑๖ (ส) ข้อ (๖๖๔) หน้า ๒๖๖-๒๖๗)

...บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาท^{*} ให้ถึงพร้อมเถิด นี่เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต (เล่ม ๑๐ (ส) ข้อ (๑๔๓) หน้า ๑๒๔)

ทุกชีวิตเกิดมาแล้วต้องแก่ ต้องตาย ไม่มีผู้ใดสามารถต้านทานได้ บุคคลควรเล็งเห็นภัยในความตาย จงสำรวจกาย วาจา และใจ ควรทำกรรมงาม สร้างสมบุญไว้สำหรับเป็นที่พึ่งในโลก

...ชีวิตถูกขรณำเข้าไปใกล้ความมีอายุสั้น ผู้ที่ถูกขรณำเข้าไปใกล้แล้วย่อมไม่มีที่ต้านทาน เมื่อบุคคลเล็งเห็นภัยในความตายนี้ ควรทำบุญทั้งหลายอันนำความสุขมาให้ ความสำรวมทางกาย ทางวาจา และทางใจในโลกนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสุขแก่ผู้ที่ละโลกนี้ไปแล้ว ผู้ซึ่งได้สร้างสมบุญไว้แต่เมื่อยังมีชีวิตอยู่ (เล่ม ๒๐ (ส) ข้อ (๔๕๑) หน้า ๑๔๘-๑๔๙)

สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงต้องตาย เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด สัตว์ทั้งหลายจักไปตามกรรม เข้าถึงผลแห่งบุญและบาป คือ ผู้มีกรรมเป็นบาป จักไปสู่นรก ส่วนผู้มีกรรมเป็นบุญ จักไปสู่สุคติ เพราะฉะนั้น พึงทำกรรมงามอันจะนำไปสู่สัมปรายภพ สังสมบุญไว้ บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลก (เล่ม ๑๕ (ส) ข้อ (๔๐๑) หน้า ๑๒๐)

บุคคลพึงตระหนักว่าอายุของคนเรานั้นมีเพียงน้อย วันคืนนับวันจะล่วงเลยไป ผู้ที่ใคร่ในบุญกุศล จงรีบเร่งทำความดี เพราะชีวิตกำลังกระชั้นเข้าสู่ความตายทุกขณะ และถึงวันหนึ่งก็ต้องตายไม่อาจหนีพ้นได้

...อายุของพวกมนุษย์น้อย บรูษผู้ใคร่ความดี พึงดูหมิ่นอายุที่น้อยนี้ พึงรีบประพฤติให้เหมือนคนถูกไฟไหม้ศีรษะ ฉะนั้น เพราะภาวะความตาย จะไม่มาถึงมิได้มี วันคืนย่อมล่วงเลย

* ความประมาท หมายถึง ความปล่อยจิต ความเพิ่มพูนการปล่อยจิตไปในกายทุจริต วชิทุจริต โนมโนทุจริต หรือกามคุณ ๕ หรือความกระทำโดยไม่เคารพ ความกระทำโดยไม่ติดต่อ ความกระทำไม่มั่นคง ความประพฤติย่อหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งธุระ ความไม่เสพอห้มาก ความไม่ทำให้เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจจริง ความไม่ประกอบเนื่อง ๆ ในการเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย...สภาพที่ประมาท อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ความประมาท (เล่ม ๓๕ (อ) ข้อ (๘๖๓) หน้า ๔๒๖)

ไป ชีวิตก็กระชั้นเข้าไปสู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลายย่อมสั้นไป เหมือนน้ำในแม่น้ำน้อยย่อมสั้นไป ฉะนั้น (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๔๕) หน้า ๔๐)

บุคคลอย่าดูหมิ่นผลบาปและบุญว่าไม่มีผล จงรีบละการทำบาป เร่งทำดีสั่งสม แม้จะทีละน้อย เพราะผลบุญจะนำสุขมาให้

...บุคคลอย่าฟังดูหมิ่นบาปว่า บาปมีประมาณน้อย [พอประมาณ] จักมาไม่ถึง แม้หม้อน้ำย่อมเต็มได้ด้วยหยาดน้ำที่ตกทีละหยาด ๆ [ฉันใด] คนพาลสั่งสมบาปแม้ทีละน้อย ๆ ย่อมเต็มด้วยบาป [ฉันนั้น] บุคคลอย่าฟังดูหมิ่นบุญว่าบุญมีประมาณน้อย จักมาไม่ถึง แม้หม้อน้ำย่อมเต็มได้ด้วยหยาดน้ำที่ตกทีละหยาด ๆ นักปราชญ์สั่งสมบุญแม้ทีละน้อย ๆ ย่อมเต็มด้วยบุญ (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๑๕) หน้า ๒๒)

บุคคลพึงห้ามจิตจากบาป อย่าทำบาปบ่อย ๆ พึงรีบทำบุญ ทำความดี เพราะผลบุญจะนำสุขมาให้

...บุคคลพึงรีบทำความดี พึงห้ามจิตจากบาป เพราะเมื่อทำบุญเข้าไป ใจย่อมยินดีในบาป หากนุรุษพึงทำบาปไฉร้ ไม่พึงทำบาปนั้นบ่อย ๆ ไม่พึงทำความพอใจในบาปนั้น เพราะการสั่งสมบาปนำทุกข์มาให้ หากว่านุรุษพึงทำบุญไฉร้ พึงทำบุญนั้นบ่อย ๆ พึงทำความพอใจในบุญนั้น เพราะการสั่งสมบุญนำสุขมาให้ (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๑๕) หน้า ๒๒)

บุคคลที่ชอบกล่าวคำเท็จ ชื่อว่าทำลายอริยทรัพย์อันเป็นต้นทุนชีวิตในโลกนี้ของตน
...นรชนใด...กล่าวคำเท็จ...นรชนนี้ย่อมขุดทรัพย์อันเป็นต้นทุนของตนในโลกนี้
แล...(เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๒๘) หน้า ๓๓)

บุคคลที่ตั้งใจไว้ผิด กล่าววาจาผิด ทำการงานผิด สดับน้อย ประกอบกรรมที่มีโทษใน ชีวิต...ชื่อว่า เป็นผู้มัวปัญญาทราวม ตายไปต้องเข้าถึงนรก

...บุคคลในโลกนี้ ตั้งใจไว้ผิด กล่าววาจาผิด กระทำการงานผิดด้วยกาย ผู้มีการสดับน้อย ทำกรรมอันไม่เป็นบุญไว้ในชีวิตอันประมาณน้อยในมนุษย์โลกนี้ บุคคลนั้นเป็นผู้มัวปัญญาทราวม เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงนรก (เล่ม ๒๕ (๓) ข้อ (๒๔๘) หน้า ๒๑๒)

พระผู้มีพระภาคตรัสเตือนบุคคลให้เชื่อในเรื่องผลของกรรมว่ามีอยู่จริง และให้พิจารณาผลของวจีทุจริตอยู่เนื่อง ๆ เพราะจะช่วยให้ละการพูดทุจริตลงได้ หรือทำให้เบาบางลงได้

...บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต จึงควรพิจารณาอยู่เนื่อง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง จักทำกรรมใด ดี ก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น อุกฤษฏ์ทั้งหลาย...วจีทุจริต มีอยู่แก่สัตว์ทั้งหลาย เมื่อเขาพิจารณาฐานะนั้นอยู่เนื่อง ๆ ย่อมละทุจริตได้โดยสิ้นเชิง หรือทำให้เบาบางลงได้ (เล่ม ๒๒ (๓) ข้อ (๕๓) หน้า ๖๔)

